

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Vadim Volovoj

POLITINIO STABILUMO CENTRINĖS AZIJOS VALSTYBĖSE
PROBLEMA: IŠŠŪKIAI IR STABILIZACIJOS PAGRINDAI

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2005 – 2011 metais Vilniaus universitete, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02 S)

TURINYS:

IVADAS.....	4
I. „Politinio stabilumo“ sąvokos problemiškas bei apibrėžimas ir „valstybė“ kaip jo pagrindas.....	23
1. „Politinio stabilumo“ termino apibrėžimo problemos ir „revoliucinis“ jo supratimas.....	23
2. Revoliucija kaip kraštutinė politinio nestabilumo forma: nuo klasikinės prie „spalvotosios“ revoliucijos.....	30
2.1 Revoliucijų studijų genezė.....	33
2.2 Revoliucijos studijų problemos.....	39
2.3 „Spalvotosios“ revoliucijos fenomenas.....	42
2.4 „Spalvotosios“ revoliucijos vykdymo mechanizmas ir apibrėžimas.....	47
3. „Valstybės kūrimo“ (angl. <i>nation-building</i>) proceso samprata ir jo eigos bei rezultatų įtaka valstybės stabilumui.....	60
3.1 Nacija, tauta, valstybė – sąvokų kristalizavimas.....	61
3.2 „Valstybės kūrimo“ sampratos šaknys ir raida.....	68
3.2.1 Tautos „kūrimo“ galimybės.....	71
3.2.2 „Efektyvios valstybės“ samprata ir jos kūrimo sąlygos.....	79
3.2.2.1 Elito ir pliuralizmo teorijos kaip aiškinamieji valstybės politinio proceso modeliai.....	81

3.2.2.2 Elito ir pliuralizmo teorijų sintezė ir socio-politinis korporatizmas kaip jos forma.....	86
3.2.2.3 „Patronatinis prezidentizmas“ (angl. <i>patronal presidentialism</i>) kaip instituciniai socio-politinio korporatizmo principo pritaikymo rėmai.....	94

II. Valstybės „kūrimo“ Centrinės Azijos šalyse problemos ir socio-politinis korporatizmas kaip jų stabilumo pagrindas104

1. Centrinės Azijos valstybių tapatybinio apsisprendimo problema.....	107
2. Valdantysis elitas kaip pagrindinis Centrinės Azijos valstybių politikos faktorius ir jų stabilumo iššūkis.....	114
2.1 Klaniškumas kaip CA valstybių funkcionavimo pagrindas.....	122
2.2 Valdžios ir klanų interesų santykių dinamika Centrinės Azijos valstybėse.....	129
2.3 Valdžios ir klanų interesų visuma ir socio-politinis korporatizmas kaip optimalus jos sąveikos su visuomene principas.....	138

III. Centrinė Azija kaip „didžiojo užsienio politikos žaidimo“ arena ir jo poveikis regioniniam stabilumui.....154

1. Amerikos ir Europos Sąjungos galimybių įsitvirtinti Centrinėje Azijoje ribotumas.....	157
2. Rusijos ir Kinijos interesai ir stabilizacinis vaidmuo Centrinėje Azijoje.....	164
3. Rusijos ir Kinijos interesų konflikto Centrinėje Azijoje tikimybė.....	174

4. Užsienio galių galimybės ir priemonės daryti įtaką vidiniams Centrinės Azijos valstybių procesams.....	178
IŠVADOS.....	184
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	194

Įvadas

Dėl Centrinės Azijos (CA) kaip tarptautinio regiono vardo ir ribų verda atskira diskusija, ir be pozicijos apibrėžimo jos rėmuose tolimesnis dėstymas yra negalimas. Iš principo egzistuoja du būdai apibrėžti ją daugiau ar mažiau tiksliai: gamtinis-geografinis ir politinis-geografinis. Kaip savo straipsnyje „Vidurio ar Centrinė Azija“ rašo Nina Alekseyeva ir Irina Ivanova: „Kaip mes matome, Azijos regioninis padalinimas, pripažintas sovietinėje XX a. geografijoje, iš esmės rėmėsi gamtiniu šios stambios pasaulio dalies apibrėžimu, kurio pamatai susiformavo antroje XIX a. pusėje. Šiandien žemynų ir stambiųjų dalių regioninio apibrėžimo procesas iš esmės remiasi kultūriniais-civilizaciniais ir politiniais-geografiniais kriterijais, kurie nesutampa su gamtiniais kriterijais, bet išstumia pastaruosius“.¹ Ir štai nuo Kazachstano, Uzbekistano, Kyrgyzstano², Tadžikistano ir Turkmėnistano lyderių susitikimo Taškente 1993 m. laikų yra naudojamas terminas „Centrinė Azija“, kurią sudaro penkios anksčiau minėtos buvusios Sovietų Sąjungos (SSRS) valstybės jų dabartinių politinių sienų ribose. Jeigu gi pažiūrėti į regiono apibrėžimo klausimą iš gamtinių-geografinių pozicijų, tai šiuo atveju adekvatesnė atrodo „Vidurio Azijos“ sąvoka, apimanti taip pat kaimynines buvusių azijinių SSRS respublikų teritorijas. „Istoriškai Centrinė Azija, kaip ji yra apibrėžiama šiandien, turėjo glaudžių kultūrinių, politinių ir ekonominių ryšių su vietovėmis, esančiomis į Pietus ir į Rytus nuo minėtų penkių valstybių. Šiauriniame Afganistane ir *Xinjiang* provincijoje vakarinėje Kinijoje gausiai gyvena grupės, lingvistiškai ir kultūriškai artimos Centrinės Azijos grupėms. Pavyzdžiui, uygūrai yra antra pagal dydį etninė grupė Centrinėje Azijoje po

¹ Нина Алексеева и Ирина Иванова, „Средняя или Центральная Азия?“ 24 декабря 2007 г. <<http://geo.1september.ru/2003/28/13.htm>> [Žiūrėta 2008 10 25]. Taip pat rekomenduojama susipažinti su atsakomąja publikacija į nurodytą šaltinį: Константин Лазаревич, „Так все-таки Средняя или Центральная? Еще раз о районировании и географической терминологии“. <<http://geo.1september.ru/articlef.php?ID=200303004>> [Žiūrėta 2008 02 22].

² Lietuvių kalboje priimta naudoti terminą „Kirgizija“, panašiai kaip rusų kalboje – „Киргизия“, tačiau taip daryti yra netikslinga, nes oficialus šalies pavadinimas yra „Kyrgyzstano Respublika“, rusiškai – „Республика Кыргызстан“, angliškai – „Republic of Kyrgyzstan“ / „Kyrgyz Republic“. Todėl disertacijoje bus naudojamas terminas „Kyrgyzstanas“.

uzbekų: didžiausios regiono etninės grupės, kurios atstovų galima rasti kiekvienoje iš Centrinės Azijos valstybių“.³

Disertacijos dėmesio centre yra buvusios azijinės Sovietų Sąjungos valstybės, ir todėl kaip bazinis joje bus naudojamas politinis-geografinis „Centrinės Azijos“ terminas, pasirinktas pačių Kazachstano, Uzbekistano, Kyrgyzstano, Tadžikistano ir Turkmėnistano lyderių (pažymėtina, kad akademinėje literatūroje anglų kalba, kalbant apie buvusias azijines SSRS respublikas, irgi yra naudojamas terminas *Central Asia*, o sąvoka *Middle Asia* yra taikoma platesniame regioniniame kontekste).

Centrinė Azija yra tarptautiniu mastu ekonomine ir saugumo prasme reikšmingas regionas. Tuo pat metu jo valstybės susiduria su rimtais tarpusavyje susijusiais iššūkiais, kurie ženkliai komplikuoja jų socio-ekonominę ir socio-politinę raidą. Pirmiausiai – tai amorfiško institucinio ir tautinio valstybingumo problemos ir egzistavimas globalių tarptautinės politikos „žaidėjų“ (Jungtinių Amerikos Valstijų / JAV, Rusijos, Europos Sąjungos / ES, Kinijos) geopolitinės konkurencijos regione sąlygomis (jau nekalbant apie islamiško terorizmo grėsmę). Kitaip tariant, Centrinėje Azijoje vyksta labai įdomūs nacionaliniai ir regioniniai procesai, verti rimtesnės akademinės ir praktinės analizės.

Bendrai pažymėtina, kad CA valstybės yra pakankamai uždaros išoriniam pasauliui (ypač tokios kaip Turkmėnistanas ar Uzbekistanas), kas veda prie to, kad įvykiai jose už regiono ribų dažnai yra vertinami arba per daug paviršutiniškai, arba iš viso klaidingai. Šiame kontekste visus autorius, rašančius apie Centrinę Aziją, sąlyginai galima suskirstyti į dvi grupes: užsienio ekspertus, dalis kurių net nėra buvę CA valstybėse, bet leidžia sau pakankamai laisvai vertinti tenykščius procesus, ir vietinius regiono specialistus. Pastarieji paprastai labai skeptiškai vertina užsieniečių rašymus CA klausimais, kaltindami juos tuo, kad jie dažnai tiesiog „susikuria“ savo

³ Niklas Swanström, Svante E. Cornell ir Anara Tabyshalieva, „A Strategic Conflict Analysis of Central Asia With a Focus on Kyrgyzstan and Tajikistan“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, June 1, 2005, 1. <http://www.silkroadstudies.org/docs/publications/2005/SIDA_CA.pdf> [Žiūrėta 2007 02 11].

Centrinę Aziją ir ją aiškina. Disertacijos autoriui teko lankytis keliose CA valstybėse (Kyrgyzstane, Kazachstane ir Uzbekistane) ir asmeniškai bendrauti su įvairiais regiono specialistais iš Rusijos, Vakarų (JAV ir ES) ir pačios Centrinės Azijos. Todėl studijoje pateikiamas požiūris derina savyje išorinio ir vidinio CA šalyse vykstančių procesų stebėtojo išvalgas.

Ilgą laiką vakarietiškame akademiniame pasaulyje dėmesys Centrinei Azijai (ypač kol ji priklausė Sovietų Sąjungai) buvo labai ribotas. Nuo to laiko, kai regiono valstybės tapo nepriklausomomis, vakariečius tyrinėtojus pirmiausiai domino tik CA energetinis potencialas ir su tuo susiję tarptautinės politikos procesai (kitais tariant, geoenergetinės konkurencijos dėl CA resursų niuansai), kas buvo padiktuota atitinkamo Amerikos (vėliau Europos Sąjungos) intereso. Po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių Jungtinėse Valstijose regiono valstybės sulaukė papildomo dėmesio kovos su terorizmu kontekste. Analitinės medžiagos minėtais probleminiais klausimais kiekis yra didžiulis. Tuo tarpu publikacijų, skirtų Centrinės Azijos valstybių vidinių politinių procesų problematikai, vis dar yra mažai (žinomi regiono specialistai Vakaruose yra Frederickas S. Starras, Martha Brill Olcott, Kathleen Collins, Johnas S. Schoeberleinas ir kiti⁴).

Rusijoje irgi nėra labai jau daug akademikų, giliai tiriančių Centrinės Azijos vidinės politikos peripetijas: rusus analitikus (kaip ir amerikiečius bei europiečius mokslininkus) CA domina visų pirma savo šalies užsienio politikos kontekste. Detalesne CA analize ten užsiima tokios organizacijos kaip Maskvos *Carnegie* centras (pavyzdžiui, Aleksejus Malašenko), NVS šalių institutas (pavyzdžiui, Andrejus Grozinas) ir įvairūs kiti analitiniai centrai. Tačiau šiuo atveju disertacijos autorius norėtų pažymėti, kad jam nepavyko rasti kokių nors vertingų Rusijos ekspertų veikalų, kurie sistemiškai analizuotų

⁴ Autoriai ir jų publikacijos: Kathleen Collins. <<http://www.polisci.umn.edu/people/profile.php?UID=colli433>> [Žiūrėta 2011 03 14]; Martha Brill Olcott. <http://www.carnegieendowment.org/experts/index.cfm?fa=expert_view&expert_id=23> [Žiūrėta 2011 03 14]; Frederick S. Starr. <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/staff/staff_web/frederick_starr.htm> [Žiūrėta 2011 03 14]; John S. Schoeberlein. <<http://www.people.fas.harvard.edu/~schoeber/>> [Žiūrėta 2011 03 14]. Daugiau apie Centrinės Azijos tyrinėjimus Vakarų valstybėse siūloma žiūrėti: К. Молдобаев, „Западные исследования Центральной Азии“. <http://www.asiajournal.to.kg/ru/issues/1998/0203/west_res.html> [Žiūrėta 2009 03 12].

bendrą CA problematiką: jie dažniausiai arba išsako savo poziciją grynai konjunktūriniuose straipsniuose ar konferencijose (principu: problema – straipsnis / pasisakymas), arba domisi atskiromis Centrinės Azijos problemomis (pavyzdžiui, minėtas A. Malašenko pirmiausiai yra islamo, taip pat CA regione, ekspertas). Todėl disertacijoje autorius labiau rėmėsi Vakarų ir vietinių (Centrinės Azijos) mokslininkų analitinėmis išvalgomis. Pastaruoju atveju pirmiausiai reikėtų kalbėti apie Kyrgyzstano ir Kazachstano atstovus, kadangi tik šiose CA valstybėse politologai gali pakankamai laisvai reikšti savo nuomonę. Iš tų ekspertų, su kuriais disertacijos autorius susipažino savo kelionių į minėtas šalis metu, jis galėtų išskirti Muratbeką Imanalievą ir Nurą Omarovą (abu iš Kyrgyzstano) bei Dosymą Satpayevą ir Muratą Laumulina (abu iš Kazachstano). Kaip ir Rusijos CA tyrinėtojų atveju, šie analitikai daugiausia rašo nedidelius straipsnius, komentuodami „karštus“ įvykius, o didesnių publikacijų beveik neturi.⁵ Todėl pirminę svarbą studijos autoriui turėjo asmeniniai pokalbiai jam svarbiais klausimais.

Lietuvoje susidomėjimas CA problemomis (ypač vidinėmis) yra itin menkas. Ilgamečių CA regiono ekspertų mūsų šalyje nėra. Kaip pradedančiuosius – daugiau ar mažiau sistemingai besidominčius Centrinės Azijos problematika – jo tyrinėtojus galima paminėti šios disertacijos autorių Vadimą Volovoj ir Ainį Razmą iš Vytauto Didžiojo universiteto. Taip pat iš dalies CA problemomis užsiima Egdūnas Račius, tačiau jo interesas yra specifinis, labiau susijęs su islamo raida šiame regione.

Šiame kontekste kaip apibendrinančią galima vertinti Japonijos Tsukubos universiteto, kurio ekspertai jau kurį laiką bando gilintis į CA problematiką,

⁵ Pavyzdžiui: Муратбек Иманалиев, *Сборник статей о Центральной Азии*. Бишкек: Next Print, 2008, 194 с.; Нур М. Омаров, *Государства Центральной Азии в эпоху глобализации: поиски стратегии развития*. Бишкек: 2008, 252 с.; Мурат Т. Лаумулин, *Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике* (Том V. *Центральная Азия в XXI столетии*). Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009, 440 с. Taip pat galima žiūrėti: *Процессы политической модернизации на современном этапе: опыт стран Центральной Азии и Индии* (коллективная монография под ред. К. И. Байзаковой, Ф. Т. Кукеевой). Алматы: КазНУ, 2009, 221 с.; *Центральная Азия: 1991-2009 гг.* (монография под ред. Б. К. Султанова). Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010, 300 с.; *Роль Казахстана в обеспечении мира и безопасности в Центральной Азии* (материалы международной научно-практической конференции, 9-10 апреля 2010 г., Казахстан, Алматы). Алматы: 2010, 350 с.

atstovo Timuro Dadabayeva mintį, kad „Centrinė Azija egzistuoja politiniame žemėlapyje, bet jos praktiškai nesimato akademiniam žemėlapyje“.⁶

Toks strategiškai svarbus, perspektyvus ir dinamiškai (tuo labiau sunkiai prognozuojamai) besivystančio regiono sąlyginis akademinis ignoravimas globaliu ir nacionaliniu (Lietuvos) mastu yra nedovanotinas. Kaip pažymi Pauline Jones Luong, po nepriklausomybės gavimo CA šalys susidūrė su panašiais politinio ir ekonominio perėjimo nuo valstybinio socializmo ir naujo valstybingumo kūrimo bei konsolidavimo iššūkiais. Todėl jos „[...] yra natūrali konkuruojančių aiškinimų, susijusių su institucine geneze ir raida bei režimų kaita, testavimo ir plėtojimo laboratorija“.⁷ Kaip buvo minėta anksčiau, didžiausio dėmesio reikalauja vidiniai CA valstybių socio-politiniai ir socio-ekonominiai procesai, kurie šiame darbe buvo tiriami, derinant nacionalinę ir regioninę prieigą (tai yra žiūrint į Centrinę Aziją kaip į vientisą regioną, ir tuo pat metu analizuojant atskiras jo šalis)⁸.

CA valstybės susiduria su daugybe problemų, kurios neleidžia joms sėkmingai įsilieti į išsivysčiusių ir modernių šalių gretas. Viena opiausių yra skurdas, kurio mastai vis dar dideli nepaisant to, kad atskiros regiono šalys turi daug gamtinių išteklių, prekyba kuriais neša į biudžetą ženklų pelną. Tačiau šis pelnas dažniausiai atitenka autoritariniam elitui ir praktiškai nepasiekia eilinių gyventojų. Kita vertus, galima spėti, kad Centrinės Azijos valstybėse vyraujantis autoritarizmas nėra pati svarbiausia regiono problema, trikdanti jo sėkmingą raidą. Manytina, kad esminis trukdys šiuo atveju yra politinio stabilumo jose stoka, o autoritarizmas šiuo atveju yra labiau pastarosios problemos išdava (nepakankamai vykęs jos sprendimas, nulemtas istoriškai susiklosčiusių vietinių valdymo tradicijų ir kitokių faktorių) nei lemiamas (nors – tokio pobūdžio, koks jis yra dabar – svarbi) jo priežastis. Kad užfiksuota

⁶ Timur Dadabayev, „Central Asia in the period of transformations: the tasks and perspectives“. International Conference „Institutes of Civil Society: the issues of sustainable development, democratic renewing and modernization of the country“, 22-23 September 2009, Bukhara.

⁷ Pauline Jones Luong, *Institutional change and political continuity in Post-Soviet Central Asia: power, perceptions, and pacts*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2002, 18-19.

⁸ Nemažai analitikų (ypač vietinių) skeptiškai žiūri į Centrinės Azijos kaip vientiso regiono vertinimą (ypač vidiniai jo ekspertai), nes visų CA valstybių politinės, ekonominės, etninės ir kitokios realijos yra ganėtinai skirtingos. Tačiau disertacijos autorius mano, kad regioninė prieiga Centrinės Azijos analizės atveju vis tik gali būti taikoma. Mechanizmas bus paaiškintas vėliau.

politinio stabilumo problema yra labai rimta, pademonstravo „tulpių revoliucija“ ir 2010 m. „balandžio įvykiai“ Kyrgyzstane bei Andižano įvykiai Uzbekistane, jau nekalbant apie Tadžikistane vykusį pilietinį karą ir šiandien vykdomas *karines* operacijas prieš režimo oponentus. Taigi, be ilgalaikio politinio stabilumo yra iš esmės neįmanoma sėkminga socio-ekonominė ir socio-politinė Centrinės Azijos valstybių raida.⁹

Todėl šios **disertacijos objektas** yra CA šalių politinis stabilumas, turintis vidinę ir regioninę dimensiją (jų vidaus stabilumas negali būti ištirtas be regioninio konteksto analizės). **Disertacijos problema** – kraštutinio (karinio-revoliucinio) nestabilumo CA valstybėse (Kyrgyzstanas, Uzbekistanas, Tadžikistanas) apraiškos, aiškiai demonstruojančios rimtus jų sunkumus šioje srityje; galimas visų CA šalių politinių režimų žlugimas (nekonstitucinė kaita); geopolitiškai konkurencingas (konfliktinis) regioninis CA kontekstas kaip papildomas tikėtinos regiono valstybių destabilizacijos šaltinis bei sisteminio teorinio ir praktinio besiklostančios situacijos sprendimo trūkumas. Atitinkamai **disertacijos tikslas** yra nustatyti pagrindinę esamo ir potencialaus Centrinės Azijos valstybių nestabilumo priežastį (priežastis), detaliai atskleisti jos (jų) esmę ir pasiūlyti efektyvų ilgalaikio stabilumo CA šalyse užtikrinimo būdą (konceptiją).

Įgyvendinti iškeltą tikslą, žinoma, galima, naudojant skirtingas teorines perspektyvas, susijusias su stabilumo sąvoka. Pastaroji yra labai įvairialypė ir todėl labai komplikuota. Žemiau disertacijoje parodyta, kokioje stadijoje yra politinio stabilumo tyrimai, ir pateiktas darbinis jo apibrėžimas, faktiškai turintis tris sudedamąsias dalis. Kadangi revoliucija reiškia radikalų pokytį, kuris yra esminė (ne)stabilumo koncepto charakteristika, o revoliucinis procesas apima didelę dalį šio reiškinio aspektų (jau nekalbant apie revoliucinius įvykius konkrečiai Centrinėje Azijoje kaip motyvą), disertacijoje politinis stabilumas pirmiausiai apibrėžiamas kaip revoliucijos ir objektyvios /

⁹ Šiuo atveju gali kilti tradicinis ginčas dėl to, koks reiškinys yra pirminis – ekonominis išsivystymas ar politinis stabilumas (kas ką garantuoja). Tačiau Centrinės Azijos kontekste šis galvosūkis išsprendžia pakankamai lengvai: ten ekonomika visiškai priklauso nuo politinės valdžios sprendimų, todėl politinis faktorius praktiškai turi pirminę reikšmę.

subjektyvios (psichologinės) socio-politinės ir socio-ekonominės nepasitenkinimo valdžia bazės, kaip revoliucijos atskiroje šalyje prielaidos ir sąlygos, nebuvimas. Tuo pat metu gilumine minėtos nepasitenkinimo valdžia bazės atsiradimo (ir atitinkamai revoliucijos įvykimo) priežastimi gali tapti silpnas institucinis ir etnis-pilietinis šalies valstybingumas, o taip pat bendras regioninis nestabilumas ir tiesioginis užsienio valstybių kišimasis į tiriamos šalies (šalių) vidinius reikalus.

Atitinkamai iš pradžių darbe buvo detaliau aptartas revoliucijos (taip pat „spalvotosios“ revoliucijos) fenomenas, ir parodyta, kad fundamentali bet kokios revoliucijos nebuvimo (suprask, politinio stabilumo) sąlyga yra tautiškai (tapatybiškai) ir instituciškai stipri valstybė. Todėl toliau buvo kristalizuota ir atskleista sėkmingo „valstybės kūrimo“ (angl. *nation-building*) samprata. Su vidiniu politiniu stabilumu susijusį regioninį stabilumą elementariai galima apibrėžti kaip ginkluoto konflikto tarp valstybių arba tarp jų ir nevalstybinio subjekto (CA atveju, pavyzdžiui, Talibanas ir/ar Uzbekistano Islamo Judėjimas / UIJ) regione nebuvimą. Tačiau žiūrint plačiau, jį reikėtų suprasti kaip galios balanso ar galios hegemono regione (Centrinėje Azijoje), kaip jo šalių vidinio (politinio) ir su juo susijusio išorinio stabilumo garanto (turint omenyje tiek taikius ir konstruktyvius santykius tarp regiono valstybių, tiek pastarųjų sugebėjimą sėkmingai pasipriešinti agresyviems nevalstybiniam subjektams), egzistavimą. Pirminį dėmesį galios balanso/hegemono koncepcijoms skiria (neo)realistinė paradigma, kurios taikymas šiuo atveju yra adekvačiausias dar ir todėl, kad, kaip rodo praktika, pagrindiniai „naujo didžiojo žaidimo“ (angl. *the New Great Game*) CA regione dalyviai – Rusija, Kinija ir JAV – vadovaujasi pirmiausiai *Realpolitik* nuostatomis (ES šiuo atveju yra labiau „vertybinė“ nei „kietoji“ galia, bet ir vaidina šiame žaidime – bent jau kol kas – labai ribotą vaidmenį).

Disertacijos autoriaus nuomone, tokia kompleksinė prieiga prie stabilumo reiškinių tyrimo leidžia maksimaliai plačiai ir giliai atskleisti bendrą šio fenomeno esmę ir atlikti išsamią jo analizę Centrinės Azijos regione.

Darbe keliami šie uždaviniai:

- 1) Apibrėžti politinio stabilumo reiškinių tyrimų lauką bei pateikti darbinį „politinio stabilumo“ sąvokos apibrėžimą;
- 2) Istoriskai apžvelgti revoliucijos studijų raidos etapus, atskleisti „spalvotos“ revoliucijos fenomeno turinį, pateikti „spalvotos“ revoliucijos apibrėžimą bei išsiaiškinti šio reiškinių ryšį su klasikine revoliucijos teorija;
- 3) Konceptualizuoti „valstybės kūrimo“ teoriją, pirmiausiai suformuluojant „valstybės“ apibrėžimą, išnagrinėti valstybės kaip tautinio-institucinio darinio „kūrimo“ galimybes ir mechanizmus bei atrasti optimalų jos valdymo organizavimo principą;
- 4) Išanalizuoti valstybės „kūrimo“ Centrinės Azijos šalyse proceso problemas ir specifiką, ištirti kraštutinio nestabilumo apraiškų regiono valstybėse („tulpių revoliucija“ ir „balandžio įvykiai“ Kyrgyzstane bei Andižano sukilimas Uzbekistane) priežastis, įvertinti potencialių revoliucinių procesų jose tikimybę bei apibrėžti ilgalaikio CA šalių stabilumo sąlygas;
- 5) Išanalizuoti užsienio galių (Rusijos, Kinijos, JAV ir ES) pozicijas, interesus, jų tarpusavio santykius bei galimos geopolitinės konfrontacijos perspektyvas Centrinėje Azijoje ir šiame kontekste įvertinti jų esamą bei potencialų vaidmenį, sprendžiant regiono stabilizavimo klausimą.

Disertacijos hipotezė: Ilgalaikio Centrinės Azijos valstybių vidinio politinio stabilumo pamatas yra socio-politinio korporatizmo principo pritaikymas, organizuojant jų valdymo (sprendimų priėmimo) sistemą, bei galios balansas regione tarp Rusijos ir Kinijos kaip papildoma jo garantija.

Pagrindiniai darbo ginamieji teiginiai:

1. Sėkmingas valstybės „kūrimo“ (tautos etninės-pilietinės tapatybės bei valstybės kaip institucinio darinio konstravimo) procesas yra fundamentali bet kokios (klasikinės ar „spalvotosios“) revoliucijos

(suprask, vidinio nestabilumo) atskiroje šalyje (ypač naujai susikūrusioje) prevencijos sąlyga.

2. Šalies valdantysis elitas yra pagrindinis subjektas, apsprendžiantis valstybės „kūrimo“ procesą atskiroje šalyje (ypač neturinčioje istorinių valstybingumo tradicijų).
3. Socio-politinis korporatizmas yra optimaliausias valstybės valdymo (sprendimų priėmimo) sistemos, garantuojančios sėkmingą valstybės „kūrimo“ procesą ir ilgalaikį stabilumą atskiroje šalyje, organizavimo principas (ypač „patronatinio prezidentizmo“ sąlygomis).
4. Stabilumo stoka yra esminė CA šalių problema, tiesiogiai susijusi su rimtais jų sunkumais valstybės „kūrimo“ srityje – pirmiausiai su tuo, kad jose funkcionuoja suasmeninti grobuoniški (išskyrus Kazachstaną) „patronatinio prezidentizmo“ režimai, kurių klaninis-egoistinis pobūdis yra nesuderinamas su socio-politinio korporatizmo principu.
5. Pastarojo valdymo principo pritaikymas Centrinės Azijos valstybėse (pirmiausiai Kyrgyzstane, Uzbekistane, Turkmėnistane ir Tadžikistane, nes Kazachstane jis faktiškai veikia) turėtų tapti efektyviu jų stabilumo problemos sprendimo būdu ilguoju laikotarpiu. Sprendžiant gi iš dabartinių CA šalių politinės raidos tendencijų, joms (išskyrus Kazachstaną) bet kuriuo momentu gresia revoliucija, kurios šiuolaikinė forma yra „spalvotoji“ revoliucija.
6. Regioninis stabilumas yra svarbi papildoma nacionalinio stabilumo Centrinėje Azijoje sąlyga, ir tikėtinas galios balansas tarp Rusijos ir Kinijos CA regione, paremtas jų konstruktyviu dvišaliu dialogu ir bendradarbiavimu regioninių organizacijų rėmuose, yra ilgalaikio regioninio Centrinės Azijos stabilumo garantija.

Literatūros apžvalga. Literatūros politinio stabilumo tematika yra nemažai, ir centrine jos problema išlieka „politinio stabilumo“ sąvokos apibrėžimas bei operacionalizavimas (jau neliečiant daugybės kitų su šiuo reiškiniu/procesu susijusių probleminių momentų). Terminų apibrėžimo sunkumus savo aštunto

praeito amžiaus dešimtmečio darbuose bandė kompleksiskai analizuoti Claude'as Ake, siūlantis suvokti politinį stabilumą kaip nesikeičiantį politinės struktūros funkcionavimą (elgesį), ir Leonas Hurwitas, konstatavęs, kad vieningas „politinio stabilumo“ apibrėžimo suformulavimas yra sunkiai įmanomas.¹⁰ Savo ruožtu Palle'as Svenssonas dešimtmečiu vėliau savo straipsnyje „Stabilumas, krizė ir žlugimas: keletas pastabų dėl krizės koncepto politinėje analizėje“¹¹ pažymėjo, kad situacija analizuojamoje srityje faktiškai nepasikeitė, tai yra daugumos ekspertų pripažintas „politinio stabilumo“ apibrėžimas taip ir neatsirado. Jis politinį stabilumą pasiūlė suvokti kertinių politinio režimo charakteristikų rėmuose, kas iš esmės artimai persidengia su L. Hurwitzo politinės struktūros stabilumo koncepcija. Richardas Jong-A-Pinas 2008 m. pasirodžiusioje studijoje „Essays on Political Instability: Measurement, Causes and Consequences“¹² pasistengė išskirti visus įmanomus „politinio stabilumo“ aspektus ir kiekybiškai juos išmatuoti. Tačiau jo tyrimo centre yra tik keli (ekonominis, globalizacijos, demokratijos, etninės prievartos ir terorizmo) politinio stabilumo aspektai. Trumpai sakant, vieningo atsakymo į klausimą, kaip apibrėžti „politinį stabilumą“ tarp akademikų ligi šiol nėra. Todėl kiekvienas šio labai komplikuoto reiškinių tyrinėtojas šiuo metu faktiškai pats apibrėžia teorinius rėmus, kuriuose tyrinės „savo“ politinio stabilumo variantą, iš esmės stengdamasis arba kiek įmanoma detaliau atskleisti vieno ar kelių politinio stabilumo aspektų reikšmę bendro jo paveikslo kontekste, arba pateikti kuo labiau apibendrinantį politinio stabilumo apibrėžimą (dažniausiai naudojama „klasikinė“ politinės struktūros/režimo stabilumo prieiga). Disertacijoje stabilumą buvo nuspręsta tirti, naudojant trejas teorines prieigas kaip, studijos autoriaus nuomone, geriausiai

¹⁰ Claude Ake, „A Definition of Political Stability“. *Comparative Politics*, Vol. 7, No. 2 (Jan., 1975), pp. 271-283; Leon Hurwitz, „Contemporary Approaches to Political Stability“. *Comparative Politics*, Vol. 5, Issue 3, 1973, pp. 449-463.

¹¹ Palle Svensson, „Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis“. ECPR Workshop on „The Stability and Instability of Democracies“, 25-30 March 1985. <<http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=95543>> [Žiūrėta 2009 08 10].

¹² Richard Jong-A-Pin, *Essays on Political Instability: Measurement, Causes and Consequences*. The Netherlands: Print Partners Ipskamp, 5 june 2008, 150 p. <<http://dissertations.ub.rug.nl/FILES/faculties/feb/2008/r.m.jong.a.pin/thesis.pdf>> [Žiūrėta 2009 08 13].

atskleisiančias šios problemos esmę Centrinės Azijos valstybėse. Pirmiausiai – tai revoliucijos teorija, taip pat ją „iš apačios“ praplečianti „valstybės kūrimo“ teorija ir pagaliau realistinė paradigma, leidžianti įvertinti CA šalių stabilumo problemą tarptautiniu lygmeniu.

Revoliucijos studijos irgi yra labai komplikotos. Jų atstovai, kaip ir politinio stabilumo atveju, bando kristalizuoti „revoliucijos“ sąvoką ir sukurti bendrą revoliucijos teoriją. Tačiau jie susiduria su panašaus pobūdžio problemomis (revoliucija kaip įvairialypis procesas), ir todėl revoliucijos teorija vis dar išlieka fragmentuota. Šiuo metu sąlyginai išskiriamos trys jos akademinės kartos (etapai): istorinė-aprašomoji, kurios atstovai (Lyfordas P. Edwardsas, George'as Sawyeras Pettee, Crane'as Brintonas ir kiti¹³), apsiribodami taip vadinamomis „didžiosiomis revoliucijomis“ (angl. *Great Revolutions* – Anglijos, Prancūzijos, Amerikos ir Rusijos), visų pirma detalai aprašinėjo, o ne analizavo revoliucijas; bendros (angl. *general*) revoliucijos teorijos kūrėjų karta, kurios pagrindiniai autoriai, naudodami pirmiausiai ekonominę-psichologinę prieigą (logiką), stengėsi sukurti visaapimančią (turinčią universalią aiškinamąją galią) revoliucijos teoriją¹⁴, bei struktūrinę revoliucijos studijų karta, labiausiai siejama su Theda Skocpol (taip pat su Jeffrey'iu Paige'u ir Charlesu Tilly'iu), kuri, plėtodama Barringtono Moore'o ir Erico Wolfo idėjas, savo garsioje studijoje „States and Social Revolutions“¹⁵ sukūrė struktūrinę revoliucijos modelį, kurio esmę sudaro įvairių struktūrų (tokių kaip „klasė“, „valstybė“ ir kitų) tarpusavio santykis. Tačiau visi antros ir trečios revoliucijos studijų kartos atstovų pateikti sisteminiai revoliucijos aiškinimai turi akivaizdžių trūkumų, pirmiausiai susijusių su per dideliu abstrakcijos (realybės supaprastinimo) lygiu bei pagrindinių siūlomų teorijų konceptų operacionalizavimo problema. Pastaruoju metu pradeda formuotis jau ketvirtoji

¹³ Lyford Edwards, *The Natural History of Revolution*. Chicago: University of Chicago Press, (1927) 1970, xxi, 229 p.; George S. Pettee, *The Process of Revolution*. New York: Harper & Brothers, 1938, 167 p.; Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage, 1938, 326 p.

¹⁴ Į bendrą (angl. *general*) revoliucijos teorijų statusą pretenduoja: Chalmers Johnson, *Revolutionary Change*. Boston: Little Brown and Co., 1966, 191 p.; James C. Davies, „Toward a Theory of Revolution“. *American Sociological Review*, Volume 27, No. 1 (February 1962), pp. 5-19; Ted R. Gurr, „Psychological Factors in Civil Violence“. *World Politics*, Vol. 20, 1968, pp. 245-279.

¹⁵ Theda Skocpol, *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 407 p.

revoliucijos studijų karta¹⁶, kuri bando atkreipti dėmesį į ligi šiol mažiau tyrinėtus, bet revoliuciniam procesui svarbius, momentus (pavyzdžiui, visuomenės, kurioje įvyko ar gali įvykti revoliucija, kultūrinė aplinka ir tapatybė). Pagaliau, savotišku iššūkiu revoliucijos tyrinėtojams tapo „spalvotųjų revoliucijų“ fenomenas, kuris turėtų būti įdomus būtent ketvirtos revoliucijos studijų kartos atstovams ir kurio sisteminė analizė irgi yra tik užuomazgų stadijoje. „Spalvotosios“ revoliucijos teorijos pradininku galima vadinti Gene'ą Sharpą, parašiusį savotišką „spalvotosios revoliucijos“ pažinimo vadovėlį pavadinimu „Nuo diktatūros prie demokratijos“. Tačiau dabartiniu metu didžiausią dėmesį „spalvotųjų revoliucijų“ analizei skiria postsovietinės erdvės valstybių (pirmiausiai Rusijos) akademikai, vienas žinomiausių iš kurių yra Sergejus Kara-Murza.¹⁷ Savo tyrimuose jie koncentruojasi į „spalvotųjų“ revoliucijų pagrindinių bruožų išskyrimą ir jų vykdymo bei prevencijos specifiką, bet šiame tyrimų lauke vis dar yra nemažai spragų. Disertacijoje pirmiausiai buvo istoriškai apžvelgti revoliucijos studijų raidos etapai. Vėliau buvo detaliau aptartas „spalvotosios“ revoliucijos fenomenas (visų pirma, jos postmodernus vykdymo mechanizmas) ir atrastas ryšys tarp klasikinės ir „spalvotosios“ revoliucijos teorijų, pabrėžiant ankstesnių ir „spalvotųjų“ revoliucijų priešasčių vienodumą (objektyvi / subjektyvi socio-politinė ir socio-ekonominė nepasitenkinimo valdžia bazė) bei stiprios valstybės, kaip pagrindinės bet kokios revoliucijos prevencijos priemonės, sukūrimo svarbą.

„Valstybės kūrimo“ koncepcija gimė XX a. viduryje kartu su dekolonizacijos procesu, ir tuomet buvo suformuluotos pagrindinės jos prielaidos. Pradiniame tyrimų toje srityje etape akademikai bandė išsiaiškinti kaip geriau vakarietišką naujos valstybės „kūrimo“ patirtį perkelti į naujai nepriklausomas

¹⁶ Šiame kontekste siūloma žiūrėti, pavyzdžiui: Jack A. Goldstone, „Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory“. *Annual Review of Political Science*, 4, 2001, pp. 139-187; John Foran, „Theories of Revolution Revisited: Toward a Fourth Generation?“ *Sociological Theory*, Vol. 11, No. 1. (Mar., 1993), pp. 1-20.

¹⁷ Сергей Кара-Мурза, *Революции на экспорт*. Москва: «Алгоритм», ЭКСМО, 2006, 528 с.; Сергей Кара-Мурза, *Оранжевая Мина*. Москва: «Алгоритм», 2008, 240 с.; Джин Шарп, *От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения*. 1993. <<http://www.psyfactor.org/lib/sharp.htm>> [Žiūrėta 2008 01 10].

nevakarietiškas šalis. Galima sakyti, kad vienu iš valstybės „kūrimo“ problematikos plėtojimo pradininkų tapo Karlas Deutschas.¹⁸ Tuo metu faktiškai buvo pripažinta, kad tiesmukiškas europietiškos ar kokios kitos patirties valstybės „kūrimo“ srityje perkėlimas į kitokių (kultūrinių, etninių, ekonominių ir taip toliau) sąlygų dirvą yra neefektyvus: ši patirtis gali būti naudinga, bet būtina atsižvelgti į vietinę specifiką. Vėliau mokslinis susidomėjimas valstybės „kūrimo“ klausimais ženkliai sumažėjo, tačiau praėjusio šimtmečio pabaigoje praktinis ir teorinis dėmesys šiai problemai vėl sustiprėjo – šį kartą karinių intervencijų (pirmiausiai, Afganistane ir Irake) ir/ar taikos operacijų kontekste. Pastaruoju metu ekspertai bando atrasti receptą, kuris leistų efektyviai bent jau normalizuoti situaciją taip vadinamose „žlugusiose šalyse“ (angl. *failed states*).¹⁹ Kitaip tariant, šiandien į valstybės „kūrimo“ problemą yra žiūrima labiau iš praktinės naudos ir techninių-institucinių pozicijų (kaip organizuoti rinkimus, kaip sukurti veiksmingą kariuomenę ir centrinę bei vietinę valstybės valdžią ir panašiai) negu iš akademinio taško. Vienas iš žinomiausių tyrimų šiame kontekste yra RAND Korporacijos paruošta studija „The Beginner’s Guide to Nation-building“.²⁰ Tuo tarpu kiti svarbūs – labiau teoriniai – „valstybės kūrimo“ koncepcijos aspektai (pavyzdžiui, nacijos ir tautos ryšio, kuriant vientisą pilietinę tapatybę, klausimas) ir su ja susiję teoriniai sunkumai (pavyzdžiui, kas yra „valstybė“, „nacija“ ir „tauta“, ar galima kalbėti apie jų „kūrimą“ ir taip toliau) tiriami atsietai nuo „valstybės kūrimo“ koncepto analizės lauko (šią problematiką savarankiškai plėtoja nacionalizmo, konstruktyvizmo ir kitos teorijos). Ir nors yra bandymų apibendrinti visus su valstybės „kūrimo“ problematika susijusius

¹⁸ Karl Deutsch ir William Foltz (sud.), *Nationbuilding*. New York: Atherton Press, 1963, 167 p. Taip pat galima žiūrėti: Charles Tilly (sud.), *The formation of national states in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1975, 711 p.

¹⁹ Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, xi, 202 p. Taip pat siūloma žiūrėti kitus J. Hipplerio darbus, pavyzdžiui: Jochen Hippler, „Ethnicity, State, and Nation-Building – Experiences, Policies and Conceptualization“, 2002, 14 p. <http://www.sef-bonn.org/download/veranstaltungen/2002/2002_symp_textbeitrag_hippler_en.pdf> [Žiūrėta 2009 01 17].

²⁰ James Dobbins et al., „The Beginner’s Guide to Nation-building“. RAND National security research division, Prepared for the Smith Richardson Foundation, 2007, 284 p. <www.rand.org/pubs/monographs/2007/RAND_MG557.pdf> [Žiūrėta 2009 01 20].

tyrimus „po vienu stogu“ (pavyzdžiui, Jocheno Hipplerio išleista knyga „Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?“), tenka konstatuoti, kad šiuo metu nėra sisteminio požiūrio į „valstybės kūrimą“. Norint jį suformuoti, reikėtų pirmiausiai suformuluoti darbinį „valstybės kūrimo“ apibrėžimą bei dalimis sintezuoti atskirus teorinius požiūrius į šį reiškinį/procesą, kurie kompleksiskai atskleistų jo esmę. Darbe pateikiama atraminė „valstybės kūrimo“ koncepcija, kuri apjungia savyje institucinį (administracinį) ir tautinį (etninį-pilietinį) valstybės sampratos aspektus bei pritaikoma CA realiųjų šioje srityje analizei.

Kas liečia regioninio CA šalių stabilumo problemos aspekto tyrimą, tai šiuo atveju disertacijoje buvo remiamasi klasikinėmis (neo)realizmo prielaidomis (valstybės, jos intereso ir galios bei jų tarpusavio santykio sampratų primatas). Manytina, kad jų, skirtingai nuo „valstybės kūrimo“ ir revoliucijos studijų problematikos, detaliau pristatinėti nėra prasmės, nes jos yra visiems puikiai žinomos iš tokių autorių kaip Hansas J. Morgenthau, Kennethas N. Waltzas, Robertas O. Keohane'as, Johnas L. Gaddisas ir kitų šios studijų srities ekspertų darbų.²¹

Darbo praktinė ir akademinė vertė. Pirmiausiai disertacija siūlo kompleksinį politinio stabilumo tyrimo būdą, kurio taikymas leidžia maksimaliai apimti šio reiškinio problematiką. Antra, atliktas darbas turėtų vertingai papildyti revoliucijos studijas, argumentuotai užakcentuodamas „spalvotosios“ revoliucijos reiškinio, kurio sisteminiai akademiniai tyrimai tik išibėgėja, ryšį su klasikine revoliucijos teorija ir detaliai atskleisdamas jo turinį (jau nekalbant apie jo aktualumą revoliucinių įvykių arabų pasaulyje kontekste). Trečia, darbe buvo detaliai analizuojamas valstybės „kūrimo“ procesas, glaudžiai persidengiantis su nacionalizmu, valstybės valdymo ir kitomis teorijomis. Šiame kontekste svarbią pridėtinę vertę turi disertacijos išvada, teigianti, kad

²¹ Hans J. Morgenthau (pataisė Kenneth W. Thompson, iš anglų kalbos vertė Jaunius Petraitis), *Politika tarp valstybių: kova dėl galios ir taikos*. Vilnius: Margi raštai, 2011, 422 psl.; Kenneth N. Waltz, *Realism and international politics*. New York [N.Y.], London: Routledge, 2008, xiv, 361 p.; Robert O. Keohane (sud.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia Univ. Press, 1986, X, 378 p.; Robert O. Keohane ir Joseph S. Nye, *Power and interdependence*. New York: Longman, 1989, xix, 315 p.; John L. Gaddis, *Strategies of containment: A critical appraisal of postwar American national security policy*. Oxford, New York: Oxford Univ. Press, 1982, XV, 432 p.

tautinės tapatybės formavimosi procesas gali būti dirbtinai valdomas valstybės valdančiojo elito, kas ženkliai sustiprina socialinių konstruktyvistų akademines pozicijas. Taip pat būtina pabrėžti, kad disertacija yra savotiškas žingsnis į gylį korporatizmo kaip elitizmo ir pliuralizmo teorijų sintezės tyrinėjimo laukę, užakcentuojant korporatizmo socio-politinį aspektą, kuris šios srities tyrinėtojų yra dažnai nepagrįstai užmirštas ar nepakankamai įvertinamas. Bendrai paėmus, disertacija iš esmės patvirtina pagrindines elitizmo teorijos prielaidas, tokiu būdu sustiprindama jos pozicijas akademiniam pasaulyje.

Žiūrint iš praktinės pusės, darbas yra sistemingas požiūris į Centrinės Azijos problemas, pasiūlant stabilumo problemas jos valstybėse sprendimą, kuris vienaip ar kitaip gali būti pritaikytas realioje politikoje. Išskirti vidinius ir išorinius Centrinės Azijos stabilumo faktorius kaip tokius yra nesunku, ir dauguma regiono analitikų susidoroja su šia užduotimi. Tačiau ties tuo dažniausiai ir sustojama. Ypač tai liečia minėtus „išorinius“ Centrinės Azijos ekspertus. Susidūrę su dimensijų įvairove ir specifiškumu bei patikimos ir objektyvios informacijos apie regioną trūkumu, jie retai kada bando prafiltruoti stabilumo faktorius ir pažiūrėti į juos kompleksiskai (o ne detaliau analizuoti atskirus aspektus atsietai nuo bendro konteksto) bei pasiūlyti konstruktyvią išeitį iš regione besiklostančios probleminės situacijos. Geriausiu atveju apsiribojama labai bendro pobūdžio patarimais. Paprastai konstatuojama, kad CA valstybės arba iš principo nėra pasiruošusios demokratinėms permainoms (dėl savo ilgamečių ypatingų politinio ir socialinio gyvenimo tradicijų), arba nėra pasiruošusios bent jau šiuo metu, tai yra kol jose funkcionuoja suasmeninti režimai, kuriems būdingas polinkis į autoritarizmą ir archajiškas sovietinis mąstymas. Apie kažkokius „nedemokratinus“ išeities variantus praktiškai nėra kalbama, arba apie juos kalbama kaip apie *a priori* netinkamus. Tai yra sąlygota bendro tikėjimo demokratinio modelio universalumu, kas Centrinės Azijos atveju nėra teisinga.

Būtent todėl disertacijos autorius kaip pagrindinio ar vieno iš pagrindinių politinio (ne)stabilumo aiškinimo instrumentų nepasirinko demokratinės paradigmos, faktiškai teigiančios, kad stabili valstybės raida yra tiesiogiai

priklausoma nuo jos politinės santvarkos demokratiškumo. Nei viena iš CA šalių nėra ir vidutiniu (ar net ilguoju) laikotarpiu greičiausiai netaps demokratinė („demokratija su būdvardžiais“ nėra lygu demokratija²²). Tokiu būdu, laikantis demokratizacijos paradigmos aiškinamojo instrumento, Centrinės Azijos valstybės dabar ir ateityje turėtų būti *a priori* politiškai nestabilios. Būtent todėl, kaip teisingai pažymi K. Collins: „Dauguma akademinų ir praktinių *trečios demokratizacijos bangos* atstovų labiausiai domėjosi demokratiškų režimų kūrimu, ignoruodami fundamentalų jų stabilumo klausimą. [...] Centrinės Azijos analizė verčia mus tyrinėti nedemokratinės trajektorijas – arba naujų autokratijų atsiradimą, arba režimų žlugimą. Iki paskutinio momento literatūros, analizuojančios režimų transformaciją [angl. *transition literature* – disertacijos autoriaus pastaba], dėmesys šiam fenomenui buvo stebėtinai mažas [...]“.²³ Tačiau disertacijos autoriaus nuomone, atitinkama demokratizacijos teorijos šalininkų prielaida yra klaidinga, ir perėjimo prie „grynos“ (vakarietiškos) demokratijos ir/ar demokratijos konsolidacijos prieiga, tiriant politinį stabilumą Centrinės Azijos regione, didžiąja dalimi yra neadekvati.

CA šalys gali būti politiškai stabilios ir nevisiškai demokratinėmis sąlygomis, ir ši studija siūlo *nedemokratinio stabilumo* Centrinės Azijos valstybėse (geriausiu atveju, „valdomos demokratijos“ forma, blogiausiu – ganėtinai griežto autoritarizmo forma) koncepciją – kaip iš pirmo žvilgsnio paradoksaliai tai beskambėtų. Todėl disertacijoje pristatomas praktiškas ir neideologizuotas (regiono realijomis ir specifika, o ne išankstiniu vertybiniu nusistatymu besiremiantis), sisteminis (apjungiantis savyje visumą Centrinei Azijai gyvybiškai reikšmingų vidinių ir išorinių faktorių) ir tuo pat metu (kaip rodo Kazachstano pavyzdys) realiai pritaikomas ir veiksmingas požiūris į politinį stabilumą CA šalyse gali būti vertinamas kaip neabejotina praktinė ir teorinė naujovė Centrinės Azijos tyrimuose. Šiuo atveju taip pat būtina pabrėžti, kad

²² Žiūrėti: David Collier ir Steven Levitsky, „Democracy ‘With Adjectives’: Conceptual Innovation in Comparative Research“, Working Paper #230, August 1996, 43 p. <<http://www.nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/230.pdf>> [Žiūrėta 2009 01 10].

²³ Kathleen Collins, *Clan Politics and Regime Transformation in Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 2, 10.

darbe siūloma Centrinės Azijos stabilumo koncepcija yra makro lygmens rėminė konstrukcija (makrosociologinio ir makropolitinio pobūdžio), kurios kaip atraminės schemas pagrindu galima būtų atlikti detalesnę aptartų problemų ir klausimų analizę. Pagaliau, disertacijoje pakankamai detaliam aptariamas tokių galių kaip Amerika, Europos Sąjunga, Rusija ir Kinija interesų (saugumo ir energetinių) susidūrimas Centrinėje Azijoje, kas prisideda prie geresnio dabartinių (tikėtinų) tarptautinių procesų, vykstančių regione, supratimo.

Disertacijoje buvo naudojami keli **tyrimo metodai**: pirmiausiai lyginamasis, iš dalies istorinis. Tam tikrais atvejais kaip analizės vienetas darbe buvo imamos ne atskiros Centrinės Azijos valstybės, o visas CA regionas. Tad galima teigti, kad jame buvo atlikta ir sąlyginė (regioninė) atvejo analizė. Taip pat pažymėtina, kad tyrimo metu labiau buvo remiamasi kokybine nei kiekybine metodologija, nes disertacijoje analizuojamos teorinės koncepcijos ir sampratos (stabilumas, revoliucija, elitas, nacija, tauta, „valstybės kūrimas“ ir taip toliau) yra labai sunkiai kiekybiškai operacionalizuojamos, ir bandymai kažkaip efektyviai išspręsti šią problemą ženkliai išplėstų ir komplikotų atliekamą tyrimą be tvirtos garantijos, kad sukurtas kiekybinio vertinimo mechanizmas duotų daugiau ar mažiau patikimus tyrimo rezultatus. Tuo pat metu svarbesni (konceptualiniai) studijos momentai atsidurtų antrame plane ir liktų neatskleisti.

Kalbant **apie naudotą literatūrą**, galima pasakyti, kad studijoje pirmiausiai buvo naudojama akademinė analitinė medžiaga (straipsniai, knygos, konferencijų pranešimai), tai yra antriniai šaltiniai, taip pat statistiniai socio-ekonominio pobūdžio duomenys. Atskirais atvejais pateikiami ir interpretuojami oficialūs skirtingų šalių valdžios pareigūnų pasisakymai. Pagaliau, darbe dėstomos mintys remiasi asmeniniais pokalbiais, įvykusiais su įvairiais ekspertais ir paprastais gyventojais disertacijos autoriaus kelionių į Centrinės Azijos valstybes metu.

Disertacijos dėstymo logika yra tokia. Pirmoje jos dalyje pristatoma „politinio stabilumo“ sąvokos apibrėžimo problematika, pagrindžiant autoriaus

pateikiamą „politinio stabilumo“ apibrėžimą. Jo centre yra trys teorinės priegijos: pirmiausiai revoliucinė, o taip pat „valstybės kūrimo“ ir (neo)realistinė. Atitinkamai iš pradžių plačiau nagrinėjama revoliucijos teorija, detaliau išvystant „spalvotos“ revoliucijos koncepciją. Vėliau kristalizuojama „valstybės kūrimo“ samprata, kuri leidžia suprasti giluminius politinio stabilumo pamatus. Antroje disertacijos dalyje aptariamos Centrinės Azijos valstybėse egzistuojančios institucinės-funkcinės, tapatybės ir kitokios valstybingumo kūrimo(si) problemos, ieškant optimalaus jų sprendimo būdo (socio-politinis korporatizmas). Pagaliau, kadangi vidinis šalies stabilumas neatsiejamas nuo išorinio (tarptautinio) stabilumo, trečioje studijos dalyje, remiantis (neo)realistinės paradigmos prielaidomis, kaip (de)stabilizacinis faktorius Centrinės Azijos valstybių atžvilgiu tiriamas CA regioninis „didysis žaidimas“ tarp JAV, ES, Rusijos ir Kinijos.

I. „Politinio stabilumo“ sąvokos problemiškumas bei apibrėžimas ir „valstybė“ kaip jo pagrindas

1. „Politinio stabilumo“ termino apibrėžimo problemos ir „revoliucinis“ jo supratimas

Stabilumo kaip reiškinių problematika sulaukė nemažo akademinio dėmesio, pradedant nuo politinės filosofijos klasikų. Tačiau „politinio stabilumo“ sąvoka išlieka labai probleminė. Jos problemiškumas turi iš karto keletą tarpusavyje susijusių aspektų.

Pirma, politinį stabilumą nelengva apibrėžti kaip tokį. Tai yra labai įvairiapusis reiškinys, todėl sunku nustatyti jo giluminę reikšmę, tai yra indikatorius, kuriuos būtina analizuoti, kad būtų iki galo atskleista jo esmė. Turint omenyje faktą, kad tų indikatorių realiai ir potencialiai yra tikrai daug (pavyzdžiui, R. Jong-A-Pinas išskiria net dvidešimt penkis tokius indikatorius²⁴), juos labai sudėtinga sujungti į vieną bendrą ir tuo pat metu pakankamai paprastą bei visiems priimtina terminą. Tačiau net jeigu tai pavyktų padaryti, iš karto kyla kita problema: kaip apibrėžti ir operacionalizuoti sukurto apibrėžimo „sudedamąsias dalis“. Kaip pažymi L. Hurwitas: „Nors literatūroje egzistuoja tam tikras sutarimas dėl platesnės termino reikšmės, painiava atsiranda dėl nesutarimų, susijusių su sąvokų, naudojamų ‘stabilumo’ apibrėžime, reikšme; taip pat nėra konsensuso dėl pastarųjų sąvokų operacionalizacijos“.²⁵ Savo ruožtu, su operacionalizacija yra glaudžiai susijusi ir politinio stabilumo matavimo laike problema. Kitaip tariant, politinis stabilumas yra labiau dinamiškas, nei statiškas fenomenas (labiau procesas nei reiškinys), ir šiuo atveju natūraliai kyla klausimas, kas yra „ilgalaikis politinis stabilumas“?

Šiame kontekste politinio stabilumo teoretikai yra linkę atskirti sisteminių politinį stabilumą (arba politinės sistemos stabilumą) ir, pavyzdžiui, vyriausybės stabilumą. Jų argumentas yra toks, kad, jeigu dažnai keičiasi ministrų kabinetas, tai nedaro principinės įtakos demokratinei ar bet kokiai

²⁴ Jong-A-Pin, 43-44.

²⁵ Hurwitz, 449.

politinei sistemai, veikiančiai atskirai paimtoje valstybėje, kuri (politinė sistema) tokiu atveju gali išlikti stabili. Atitinkamai, politinis nestabilumas yra fundamentalus sisteminis pokytis. Kaip, pavyzdžiui, savo straipsnyje „Politinio stabilumo apibrėžimas“ aiškina C. Ake²⁶, egzistuoja politinė struktūra, kuri veikia pagal tam tikras normas arba tiesiog „žaidimo taisykles“²⁷ (formalias ir/ar neformalias). Jeigu šios normos pasikeičia, galima sakyti, kad įvyko struktūrinis (sisteminis) pokytis, tai yra politinis stabilumas žlugo. Tuo pat metu autorius kalba apie adaptacinį ir neadaptacinį nukrypimą nuo normų (angl. *adaptive and non-adaptive deviance*). Adaptacinis nukrypimas įvyksta tada, kai normos pasikeičia, atsižvelgiant į besiklostančias aplinkybes. Neadaptacinis nukrypimas reiškia normų pažeidinėjimą, jam netampant normų kaitos (iššūkio adaptacijos) priežastimi. Pagrindinis klausimas šiuo atveju yra toks: ar adaptacinis nukrypimas prilygintinas politiniam nestabilumui? Praktiškai problemą galima iliustruoti, pavyzdžiui, taip: gyvenimo realijos (nesigilinant į jų pobūdį) paskatino pailginti tam tikros demokratinės valstybės prezidento kadenciją nuo penkerių iki septynerių metų, kas buvo užfiksuota šios valstybės Konstitucijoje ir neiššaukė jokių visuomenės protestų. Įvyko rimtas norminis pokytis, bet ar jis yra politinio nestabilumo įrodymas, juk demokratija lygtais ir nežlugo. Šiuo atveju galima pasakyti, kad pokytis buvo nefundamentalus, tačiau tuomet iš karto reikia paaiškinti, koks normų („žaidimo taisyklių“) pokytis yra *fundamentalus* (tam reikia išskirti pagrindinius politinės sistemos indikatorius, bet vėl gi neaišku, kurie iš jų yra pagrindiniai ir kiek sėkmingai jie gali būti operacionalizuoti). Kaip reziumuoja minėtas R. Jong-A-Pinas: „Bendrai paėmus, apie politinį nestabilumą daug kalbama, ir apibrėžiamas jis yra politinės sistemos pasikeitimų ar iššūkių jai kontekste. Be to, kad egzistuoja daugybė politinio stabilumo apibrėžimų, tiek pat neaiškumo yra politinio nestabilumo matavimo srityje. Priežastis yra ta,

²⁶ Claude Ake, „A Definition of Political Stability“. *Comparative Politics*, Vol. 7, No. 2 (Jan., 1975), pp. 271-283.

²⁷ Apie normų (arba „institucijų“) teigiamą/neigiamą įtaką politiniam stabilumui papildomai siūloma žiūrėti: Hans Keman, „Political Stability in Divided Societies: A Rational-Institutional Explanation“. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 2, 1999, pp. 249-268.

kad politinės sistemos pasikeitimai ir iššūkiai jai gali būti skirtingų formų“.²⁸ Be to, tie iššūkiai – revoliucijos, perversmai, maištai, vyriausybių kaita ir taip toliau – dažniausiai turi skirtingą efektą skirtingomis sąlygomis.

Tačiau tai dar ne galutinis sąrašas probleminių momentų, susijusių su „politinio stabilumo“ apibrėžimo sunkumais. Pirma, galima išskirti keletą politinio stabilumo dimensijų: pavyzdžiui, elito (ne)stabilumas, partinės sistemos (ne)stabilumas, vyriausybių (ne)stabilumas ir taip toliau, – kurių įvairovė komplikuoja sąvokos vientisumo problemos sprendimą. Antra, vienas pagrindinių politinės sistemos stabilumo garantų, savaime suprantama, yra palankus visuomenės požiūris į politinio režimo tipą, valdžią kaip tokią ir į jos vykdomą politiką. Šiame kontekste politinis stabilumas yra sunkiai atskiriamas nuo ekonominio stabilumo ir masių psichologijos (to, kaip visuomenė suvokia valstybės situaciją, kuri realiai gali būti kitokia, nei mano žmonės), kas dar labiau komplikuoja „politinio stabilumo“ apibrėžimo užduotį. Trečia, politinis stabilumas pirmiausiai yra, jeigu taip galima pasakyti, nacionalinė sąvoka, tai yra vidaus politikos terminas. Tačiau akivaizdu, kad destabilizuoti situaciją šalyje gali ir išorinės aplinkos pokyčių faktorius. Jis gali pasireikšti kryptingai (kai viena valstybė ar valstybių grupė nori destabilizuoti situaciją kitoje valstybėje) arba atsitiktinai (kai pokyčiai – pavyzdžiui, ekonominiai – vienoje šalyje veda prie permainų/sunkumų kitoje), tačiau bet kuriuo atveju jis šiandieninėmis globalizacijos sąlygomis, kai vidinis valstybės gyvenimas yra praktiškai neatsiejamas nuo išorinės pasaulio raidos, yra labai svarbus. Tokiu būdu, vidaus politinio stabilumo analizė dar turi mažiausiai regioninę dimensiją (jau nekalbant apie globalų lygmenį), kurios tyrinėjimas reikalauja dar kitų teorinių priėgų, tai yra tarptautinės politikos metodologinio instrumentarijaus.

Atskira tema – politinio nestabilumo įveikimo problema. Šiuo atveju svarbūs yra du momentai. Pirmas liečia požiūrį į stabilumą kaip tokį. Kaip pastaruoju atveju pažymi Ianas Lustickas: „Tokie tyrinėtojai kaip Hegelis, Weberis ir Parsonsas analizavo socio-politinius vienetus kaip nuoseklias ir stabilias

²⁸ Jong-A-Pin, 2.

sistemas, kurios tam tikru būdu reaguoja į įvairius technologinius, socialinius ir/ar ideologinius iššūkius. Antra intelektualinė tradicija remiasi kitokia visuomenės vizija. Hobesui, Durkheimui, Dahrendorfui ir Samueliui Huntingtonui visuomenės yra individų ir/ar grupių, kurių interesai ir poreikiai konfliktuoja, konglomeratai. Pagal šią visuomenės viziją konkurencija ir tinkle yra normalus reiškinys, kuris neturėtų stebinti ir nereikalauja papildomo paaiškinimo. Pirmiausiai šios pakraipos atstovus domina klausimas, kaip socio-politinės sistemos – ypač tam tikrų politinių santykių tipai – sugeba išlikti stabilios ilguoju laikotarpiu.²⁹ Tokiu būdu, pirma akademikų grupė mano, kad nestabilumas yra išimtis iš taisyklių, o antra – kad tai natūrali socio-politinė būseną. Tačiau dviejų stovyklų ginčas yra labiau filosofinis nei praktinis (panašiai kaip ginčas dėl taikos ir karo). Realiai, nestabilumas egzistuoja abiem atvejais, ir nesvarbu, ar tai iššūkis, ar natūralus reiškinys – svarbu, kaip šią problemą išspręsti. Šiuo atveju daug kas, žinoma, priklauso nuo to, kaip išsprendžiamas anksčiau užfiksuotas „politinio stabilumo“ apibrėžimo galvosūkis, bet iš principo egzistuoja dvi universalios alternatyvios „politinio nestabilumo“ problemos sprendimo strategijos: konsensuso³⁰ ir kontrolės strategija/modelis (angl. *Consociationalism versus Control*). Kaip rašo minėtas I. Lustickas: „Egzistuoja dvi teorinės prieigos, kurios tiesiogiai fokusuojasi į problemą: konsensusas ir kontrolė. Tiek konsensuso, tiek kontrolės modelio išeitinė pozicija yra ta, kad tiriamose visuomenėse egzistuoja gilus pasidalijimo ar vertikalus segmentavimo tęstinumas ir intensyvus segmentų konkuravimas dėl reikšmingų socialinių, ekonominių ir/ar politinių resursų. Tokiu būdu, konsensuso ir kontrolės modeliai gali būti vertinami kaip alternatyvūs stabilumo šiose visuomenės aiškinimai. Tačiau

²⁹ Ian Lustick, „Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control“. *World Politics*, Vol. 31, No. 3 (Apr., 1979), 326-327.

³⁰ Vienas iš pirmųjų ir pagrindinių konsensuso strategijos/modelio kūrėjų yra Arendas Lijphartas, kuris išdėstė jos pagrindus daugybėje savo kūrinių (pavyzdžiui: Arend Lijphart, *Democracies: patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. New Haven, London: Yale University Press, (1936) 1984, xv, 229 p.). Vienas iš esminių teorijos trūkumų yra tas, kad ji apsiriboja „atviromis“ ar „demokratinėmis“ visuomenėmis, o kas, kaip rodo praktika, tinka vienai socio-politinei sistemai, gali visai netikti kitai. Tačiau, kaip bus parodyta žemiau, pats konsensuso, paremto „žaidėjų“ (elito grupių) racionaliu interesu, principas gali būti sėkmingai pritaikytas ir autoritarinių CA valstybių atveju.

jeigu konsensusas pagrindinį dėmesį teikia elitų bendradarbiavimui – kaip lemiamam faktoriui, kontrolės prieigos dėmesio centre yra santykių, kurių rėmuose pranašesnė vieno segmento galia mobilizuojama tam, kad būtų sukurtas stabilumas, apribojant kito segmento ar segmentų politinius veiksmus ir galimybes, būdo atsiradimo ir įtvirtinimo klausimai“.³¹ Pažymėtina, kad autorius taip pat atskirai užakcentuoja elito vaidmenį (kuris iš esmės yra lemiamas abiejuose modeliuose). „Tokių būdu, praktiškai visų konsensuso modelių centre yra elito kartelis, kurio nariams yra būdingas stiprus noras išlaikyti areną, kurioje konkuruoja jų grupės, ir kurie siekia suderinti ir įgyvendinti visiems priimtinių kompromisų sąlygas,“ – teigia I. Lustickas.³² Pagaliau, konsensuso ir kontrolės prieigos artimai persidengia su tarptautinių santykių realizmo paradigmos galios balanso ir hegemonijos koncepcijomis, kurių pagrindu patogu tyrinėti regioninį stabilumą, turintį įtakos nacionaliniam politiniam stabilumui.

Apibendrinant politinio stabilumo tyrimo lauko problematiką, galima konstatuoti kelis dalykus:

- a) „Politisinis stabilumas“ yra labai įvairiapusis ir komplikotas reiškinys, todėl labai sunku sukurti jo apibrėžimą. Šiame kontekste natūralu, kad vieningo ir visaapimančio „politinio stabilumo“ apibrėžimo šiuo metu nėra, ir vargu ar jis toks iš viso gali būti. Atitinkamai kiekvienam šio reiškinio/proceso tyrinėtoji tenka iš esmės savo nuožiūra parinkti ar pateikti „politinio stabilumo“ apibrėžimą, kuris, jo manymu, yra optimaliausias, bet vienareikšmiškai neidealus.
- b) Kuriant ar renkantis „politinio stabilumo“ apibrėžimą, kuris būtų naudojamas šio reiškinio analizei pasirinktoje valstybėje ar valstybėse, pirmiausiai reikia turėti omenyje tai, kad politinis stabilumas tai iš esmės ilgalaikis sisteminis (fundamentalus) reiškinys; taip pat turi būti atsižvelgta į tarptautinį (mažiausiai regioninį) problemos lygmenį bei ekonominį, sociologinį ir kitus reikšmingus jos aspektus.

³¹ Lustick, 327-328.

³² Ten pat, 328.

Šiame kontekste disertacijos autorius nusprendė **apibrėžti politinį stabilumą kaip revoliucijos bei objektyvios / subjektyvios (psichologinės) socio-politinės ir socio-ekonominės nepasitenkinimo valdžia bazės kaip revoliucijos prielaidos ir sąlygos atskiroje šalyje nebuvimą**. Kitaip tariant, valstybė yra politiškai nestabili, kai joje egzistuoja tam tikrų socio-politinių ir socio-ekonominių priežasčių nulemta revoliucinė situacija ir didelė tikimybė, kad ši situacija turės aktyvią revoliucinę išraišką (tai yra įvyks bandymas revoliuciniu būdu pakeisti esamą šalies politinę valdžią/režimą). Sprendimas naudoti šiuo atveju būtent revoliucijos teorijos konceptualinį aparatą gali būti paaiškintas keliais būdais.

Pirma, kaip buvo konstatuota anksčiau, vienas iš esminių politinio stabilumo bruožų, charakterizuojančių jo kaitą, yra sistemiškumas (fundamentalumas). Savo ruožtu revoliucinis pokytis – fundamentalus pokytis. Antra, revoliucijos teorija iš dalies apima labai daug teorinių prieigų, susijusių su politiniu stabilumu (elitizmo teorija, interesų grupių teorija, politikos ir ekonomikos priežastinių ryši, masių psichologiją ir taip toliau) ir yra ilgalaikio pobūdžio, tai yra analizuoja revoliuciją kaip tęstinį procesą, kas būdinga ir politiniam stabilumui. Tokiu būdu, galima pripažinti, kad revoliucijos teorijos nubrėžti analizės rėmai, galbūt (greičiausiai), nėra idealus būdas nagrinėti politinį stabilumą, bet tam tikra prasme optimalus – maksimaliai visaapimantis. Pagaliau, revoliucinės prieigos pasirinkimas buvo padiktotas ir disertacijos praktinio tyrimo aplinkybių. Jo objektas yra Centrinės Azijos (CA) valstybės, o vienoje iš jų – būtent Kyrgyzstane – įvyko taip vadinama „spalvotoji revoliucija“ („tulpių revoliucija“). Iš karto po jos Uzbekistane atsitiko Andižano tragedija, kuri irgi galėjo iš esmės baigtis „spalvota revoliucija“, bet kilęs maištas buvo griežtai užgniaužtas centrinės šalies valdžios. Kitaip tariant, Centrinėje Azijoje egzistuoja revoliucinės nuotaikos, gresiančios regiono valstybių politiniam stabilumui. Todėl revoliucinė prieiga šiuo atveju atrodo adekvati.

Kad disertacijos autoriaus sprendimas neatrodytų visiškai subjektyvus, būtina pažymėti, kad požiūris į politinį stabilumą per revoliucinę prizmę nėra

išskirtinis. Pavyzdžiui, Robertas J. Barro matuoja politinį (ne)stabilumą, susumuodamas revoliucijų, perversmų ir politinių žmogžudysčių skaičių šalyje.³³ Jan-Erikas Lane'as rašo: „Politinio stabilumo ar nestabilumo konceptas yra sudėtingas ir negali būti tiesmukiškai taikomas lyginamojoje politikoje. Jis susideda iš kelių fenomenų, tokių kaip protestas, mirtis nuo vidinės prievartos, pilietinis karas, anarchija, staigus valdžios nuvertimas, valstybės finansinė krizė ir režimo pasikeitimas“.³⁴ Savo ruožtu revoliucija (kaip revoliucinis procesas, kurį analizuoja revoliucijos teorija) faktiškai apjungia savyje visus šiuos fenomenus, kaip ir didesnę dalį R. Jong-A-Pino pateiktų politinio nestabilumo indikatorių. Viename iš Danijos mokslininko P. Svenssono darbų pateiktoje politinio nestabilumo (kaip proceso) atskiroje šalyje atsiradimo ir galimos raidos schemoje kraštutinė politinio nestabilumo fazė yra politinio režimo kaip sistemos žlugimas (angl. *breakdown*), kuris reiškia fundamentalų jo pagrindinių charakteristikų pokytį ir gali vykti ir revoliucijos forma.³⁵

Kadangi politinis nestabilumas disertacijoje suvokiamas kaip revoliucijos ir jos sąlygų bei prielaidų atskiroje šalyje nebuvimas, toliau būtina nuodugniai išanalizuoti ir apibrėžti revoliucijos fenomeną, kas bus padaryta tuoj pat.

³³ Robert J. Barro, „Economic Growth in A Cross Section Countries“. *The Quarterly Journal of Economics*, May 1991, 432. <<http://www.hec.unil.ch/ocadot/ECODEVdocs/barro-robert.pdf>> [Žiūrėta 2009 08 02].

³⁴ Jan-Erik Lane, *Comparative Politics: The Principal-agent Perspective*. London: Routledge, 2007, 68.

³⁵ Palle Svensson, „Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis“. <<http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=95543>> [Žiūrėta 2009 08 10].

2. Revoliucija kaip kraštutinė politinio nestabilumo forma: nuo klasikinės prie „spalvotosios“ revoliucijos

„Šešiasdešimt metų mes apgaudinėjome save, įsivaizduodami, kad matėme revoliucijos pabaigą. Buvo manoma, kad viskas baigėsi Brumaire 18-ąją, o paskui 1814 metais. Aš pats 1830 m., kai pamačiau demokratiją, sunaikinusią visas privilegijas ir sustojusią ties būtina nuosavybės privilegija, pamaniau, jog viskas baigta. Aš maniau, kad vandenynas pagaliau surado savo krantą. Aš klydau. Dabar akivaizdu, kad banga kyla, o jūra vis dar plečia savo ribas, ir ne tik mes nepamatėme stulbinančios revoliucijos, prasidėjusios mums dar negimus, galo, bet ir mūsų vaikai vargu ar jį pamatys. Visuomenė yra ne modifikacijos, o transformacijos būsenos.“³⁶

Alexis de Tocqueville, 1861 m.

Revoliucijos tematika yra labai sena. „Revoliucija tapo istorikų ir filosofų tyrimų objektu beveik nuo pat Vakarų intelektualinės minties pradžios. Platonas ir Aristotelis pateikė pirmąją teorinę, o Tukididas pirmąją istorinę šio reiškinio analizę“.³⁷ Tačiau tik XIX ir XX amžiuose revoliucijos problema atsidūrė istoriografijos studijų dėmesio centre. Tai nulėmė „didžiųjų revoliucijų“ (angl. *Great Revolutions*), tokių kaip Anglijos revoliucija, Didžioji Prancūzijos revoliucija, Amerikos revoliucija ir Rusijos revoliucija, reikšmė pasaulio raidai.

Po 1688 m. Anglijos revoliucijos šis terminas tapo „valdžios pasikeitimo“ sinonimu, o po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, ir ypač vėliau, stiprėjant marksizmo įtakai, jį imta sieti apskritai su nauja tvarka kokioje nors srityje (faktiškai nuo to laiko ir prasideda visa ta painiava, lydinti revoliucijos studijas). Šiandien sąlygiškai³⁸ galima kalbėti apie keturias politinės

³⁶ Alexis de Tocqueville, *Memoirs, Letters and Remains of Alexis de Tocqueville*. London: Macmillan and Co., 1861, Vol. I, 423.

³⁷ Perez Zagorin, „Theories of Revolution in Contemporary Historiography“. *Political Science Quarterly*, Vol. 88, No. 1 (Mar., 1973), 23.

³⁸ Toks revoliucijos teorijų klasifikavimas yra problemiškas. Pavyzdžiui, sunku yra griežtai atskirti, kokiai kartai priklauso atskiras ekspertas, o tokie žymūs revoliucijos teoretikai kaip Alexis de Tocqueville'is ir Karlas Marksas iš viso „lieka už borto“. Todėl, galbūt, prasmingesnis atrodytų revoliucijos teorijų grupavimas pagal tyrimų temas ir prieigas. Tačiau patogumo dėlei ir siekiant aiškiau parodyti ryškiausius atskirų revoliucijos teorijų skirtumus ir panašumus, jas galima klasifikuoti pagal kartas, tuo pat metu nepaneigiant jų originalumo ir išskirtinumo. Pagaliau marksizmas ir A. de

revoliucijos, pripildytos ekonominių, sociologinių, psichologinių ir kitokio pobūdžio elementų, fenomeno analizės kartas. Paskutinis susidomėjimo revoliucijomis impulsas yra susijęs su įvykiais Irane, Nikaragvoje, Centrinėje ir Rytų Europoje (CRE), Lotynų Amerikoje, Etiopijoje ir taip toliau. „Paskatinti šių įvykių, ypač Irane ir Centrinėje Amerikoje, mokslininkai, siekdami dar geriau suprasti revoliucijos procesus, pradėjo peržiūrėti tradicinius argumentus ir generuoti naujas išvalgas bei prieigas“.³⁹

„Spalvotosios“ revoliucijos Serbijoje ir postsovietinėje Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) erdvėje atvertė naują revoliucijų studijų puslapį. Šios revoliucijos (jeigu jas galima taip pavadinti) pagal savo prigimtį faktiškai yra neatsiejamos nuo ankstesnių – klasikinių – revoliucijų. Tačiau labiau jos yra panašios į 1968 m. įvykius Vakarų Europoje bei įvykius CRE šalyse Sovietų Sąjungos žlugimo metais ir tuo pat metu turi išskirtinių (naujoviškų, postmodernių⁴⁰) bruožų. Todėl, jeigu politinį stabilumą bandyti tirti per revoliucinę prizmę, „spalvotosios“ revoliucijos reiškiniui būtina skirti atskirą dėmesį. Kaip pažymi S. Kara-Murza: „[Š]iuolaikinėje politikoje atsirado naujas reiškinys ir nauja technologija – ‘oranžinės revoliucijos’. Jį reikia greitai ištirti ir suprasti“.⁴¹

Šiame kontekste pažymėtina, kad kol kas „spalvotųjų“ revoliucijų fenomenas nėra detaliam ištyrimui. Tai lemia kelios priežastys. Pirma, pastaruoju metu pasaulis atrato nuo didelių ir garsių revoliucijų, kas neišvengiamai atsiliepė mokslininkų susidomėjimui revoliucine tematika (įvykiai arabų pasaulyje akivaizdžiai demonstruoja, kad veltui). Antra, akademinėje bendruomenėje vis dar yra abejonių dėl „spalvotųjų“ revoliucijų reiškinio mokslininkų. Kitaip tariant, akademikai vengia šios tematikos, nes nemato joje apčiuopiamo

Tocqueville'io teorija (kaip ir kitos iki šiol sukurtos revoliucijos teorijos) iš esmės nepaneigia „spalvotųjų“ revoliucijų išskirtinumo (pavyzdžiui, marksizmą kaip struktūrinę ekonominę teoriją faktiškai galima priskirti trečiajam – struktūrinei – revoliucijų studijų kartai), kuris bus aptartas vėliau.

³⁹ Foran, 1.

⁴⁰ Kaip rašo S. Kara-Murza: „Sociokultūrine prasme, ‘spalvotos revoliucijos’ – tai *postmodernios* revoliucijos, genetiškai susijusios su 1968 m. revoliucija Prancūzijoje“. Jų postmodernumas pasireiškia pirmiausiai tuo, kad ideologiškai gilų programinį pagrindą jose pakeičia su tiesa mažai ką bendro turintis spektaklis ir jo interpretacijos, paremtos neribota mitologija, kurios vertingumas priklauso tik nuo jos sukūrimo ir pateikimo efektyvumo, bei emocionaliai nuspalvintomis vertybėmis ir idealais. Žr.: Kara-Murza, *Оранжевая Мина*, 13, 31-32, 46, 53.

⁴¹ Kara-Murza, *Оранжевая Мина*, 5.

mokslinio objekto arba, kalbant konkrečiau, ryšio su klasikine revoliucine teorija. Disertacijos autoriaus nuomone, toks požiūris yra nepagrįstas, ir žemiau bus parodyta, kad „spalvotoji“ revoliucija kaip tyrimo objektas yra neatsiejama revoliucijos studijų dalis ir yra verta išskirtinio dėmesio. Trečia, nauja revoliucijų banga (išskyrus Jugoslaviją) įvyko specifinėse ir mažai Vakaruose iširtose buvusiose SSRS valstybėse. Sovietų Sąjunga niekada realiai nebuvo vienalytis junginys, ir jos valstybes galima pagal regionus suskirstyti į keletą bloką, arba grupių (išskyrus, galbūt, Moldovą). Pirma grupė – vadinamasis „slavų trikampis“ (Rusija, Baltarusija, Ukraina). Antrą grupę sudarytų Kaukazo valstybės (Gruzija, Armėnija, Azerbaidžanas), trečią – sovietinės Centrinės Azijos respublikos (Kazachstanas, Kyrgyzstanas, Turkmėnistanas, Tadžikistanas ir Uzbekistanas), o ketvirtą – Baltijos šalys (Lietuva, Latvija, Estija). Visi šie blokai yra įvairiomis prasmėmis specifiniai (ką jau kalbėti apie nacionalinius atskirų valstybių ypatumus). Ypač mažai pasaulyje yra žinomos CA šalys. „Spalvotosios“ revoliucijos palietė kiekvieną iš minėtų valstybinių grupių (įvykius Baltijos valstybėse SSRS žlugimo metais galima vertinti kaip tam tikrą „spalvotųjų“ revoliucijų priešistorę). Taigi, šio reiškinio analizės sudėtingumą lemia ne tik jo išskirtinumas, bet ir kompliktuotas regioninis nacionalinis kontekstas. Ketvirta, literatūroje paprastai arba yra aptariamoms atskiroms „spalvotosios“ revoliucijoms (Gruzijos „rožių revoliucija“, Ukrainos „oranžinė revoliucija“ ar Kyrgyzstano „tulpių revoliucija“) be lyginamosios jų analizės, arba „spalvotųjų“ revoliucijų fenomenas yra tiriamas atsietai nuo ilgametės revoliucijų teorijos, kuri iki „Arabų pavasario“ pati nebuvo itin populiari akademiniam pasaulyje. Kaip pažymi Charlesas H. Fairbanksas: „Net iki komunizmo žlugimo klasikinės revoliucijos teorija buvo pamiršta. [...] Dėl daugybės priešasčių revoliucijos koncepto paveldėtoja tapo ‘demokratinė tranzitologija’ (angl. *transition to democracy*). [...] Intelektualia tranzitologinės paradigmos epitafija tapo 2002 m. žurnale *Journal of Democracy* pasirodęs galingas Thomaso Carotherso straipsnis ‘Tranzitologinės paradigmos pabaiga’. [...] Ir jeigu ‘demokratinė tranzitologija’ yra tokia probleminė, reikėtų paklausti: gal klasikinė revoliucija

turi pranašumų? [...] Tiesiog nuostabu, kad šie istoriniai poslinkiai [„rožių revoliucija“ Gruzijoje ir „oranžinė revoliucija“ Ukrainoje – disertacijos autoriaus pastaba] nepaskatino vienu metu labai populiaraus revoliucijos koncepto persvarstymo“.⁴² Tokiu būdu, trūksta detalių sisteminių revoliucinės tematikos bendrai ir „spalvotos“ revoliucijos fenomeno konkrečiai studijų.⁴³ Šioje disertacijos dalyje yra pateikta trumpa istorinė revoliucijų studijų apžvalga, išskiriant pagrindinius jų akcentus ir didžiausias problemas. Taip pat detaliau išanalizuotas „spalvotosios“ revoliucijos reiškiny, nušviečiant jo santykį su analitine revoliucijų tyrimų tradicija, apibrėžiant jo išskirtinius bruožus, suformuluojant „spalvotosios“ revoliucijos definiciją bei pateikiant „spalvotos“ revoliucijos vykdymo modelį.

2.1 Revoliucijų studijų genezė

Nors revoliucijas gana nuodugniai nagrinėjo jau Karlas Marksas ir jo sekėjai, ypač Vladimiras Leninas, keliuose savo straipsniuose, parašytuose devintame

⁴² Charles H. Fairbanks, „Revolution Reconsidered“. *Journal of Democracy*, Vol. 18, No. 1, January 2007, 42, 48, 49, 51.

⁴³ Galima paminėti: Charles H. Fairbanks, „Georgia Rose revolution“. *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 2 (April 2004), pp. 110-124; Lincoln Mitchell, „Georgia’s Rose Revolution“. *Current History*, Vol. 103, No. 675 (October 2004), pp. 342-348; Andrew Wilson, *Ukraine’s Orange Revolution*. New Haven, London: Yale University Press, 2005, 232 p.; Михаил Б. Погребинский (сост.), „Оранжевая революция“. *Украинская версия: Сборник*. Москва: Издательство «Европа», 2005, 464 с.; Erica Marat, *The Tulip Revolution: Kyrgyzstan. One Year After*. Washington: The Jamestown Foundation, March 2006, 143 p.; Глеб О. Павловский (сост.), *Киргизский переворот, март-апрель 2005*. Москва: Издательство «Европа», 2005, 220 с. Išsiskiria šiuo atveju: Сергей Кара-Мурза, *Революции на экспорт*. Москва: «Алгоритм», ЭКСМО, 2006, 528 с.; Сергей Кара-Мурза, *Оранжевая Мина*. Москва: «Алгоритм», 2008, 240 с. Pastarosios S. Kara-Murzosa knygos rimtai pretenduoja į sisteminių „spalvotųjų“ revoliucijų tyrimų statusą (taip pat šiame kontekste galima paminėti: Наталия А. Нарочницкая (отв. ред.), *Оранжевые сети от Белграда до Бишкека*. Санкт-Петербург: Издательство АЛТЕЙЯ, 2008, 202 с.; Graeme P. Herd, „Colorful Revolutions and the CIS. ‘Manufactured’ Versus ‘Managed’ Democracy?“ *Problems of Post-Communism*, vol. 52, no. 2, March/April 2005, pp. 3–18; Menno Fenger, „Diffusion of Revolutions: Comparing Recent Regime Turnovers in Five Post-Communist Countries“. *Demokratizatsiya*, Vol. 15, No. 1 (Winter 2007), pp. 5-27; Taras Kuzio, „Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Post-Communist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave“, 39 p. <http://www.utoronto.ca/jacyk/Kuzio_ComparativeRevolutions.pdf> [Žiūrėta 2009 12 06]; Donnacha Ó Beacháin, „Comparative Features of ‘coloured revolutions’ in Georgia and Kyrgyzstan“, 5 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Beachain_paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 06]; „Цветные революции на постсоветском пространстве“. <http://www.memoid.ru/node/Cvetnye_revolyucii_na_postsovetskom_prostranstve> [Žiūrėta 2010 08 30]).

XX a. dešimtmetyje⁴⁴, žinomas revoliucijų tyrinėtojas Jackas Goldstone'as išskiria tris teoretikų, plėtojančių revoliucijų tematiką, kartas. Pirmajai kartai priklauso tokie ekspertai kaip L. P. Edwardsas, G. S. Pettee ir C. Brintonas. Šią mokyklą galima apibūdinti kaip istorinę-deskripcinę: didžiausią dėmesį ji skyrė detaliam „didžiųjų“ revoliucijų aprašymui be teorinės revoliucijų priežasčių paieškos.⁴⁵ Antrosios kartos revoliucijos analitikai tyrinėjo šį fenomeną per modernizacijos prizmę iš struktūrinio funkcionalizmo pozicijų, remdamiesi taip pat socio-psichologinėmis išvalgomis. Iš jų išsiskiria Jamesas C. Daviesas, Neilas Smelseris, Chalmersas Johnsonas, Samuelis P. Huntingtonas ir Tedas Robertas Gurras. Šios kartos atstovai kėlė sau labai ambicingą tikslą sukurti bendrą (angl. *general*) revoliucijos teoriją, tačiau buvo sukritikuoti už tai, kad jų pasiūlyti kintamieji (santykinis skurdas, subsistemų disbalansas ir panašiai) buvo pernelyg silpnai apibrėžti, labai sunkiai stebimi ir išmatuojami ar tiesiog tautologinio pobūdžio.

Vis dėlto Ch. Johnsono disfunkcinė revoliucijos teorija, pristatyta 1966 m. knygoje „Revoliucinis pokytis“ (angl. *Revolutionary Change*), ligi šiol tebėra viena įspūdingiausių. Jos esmė yra labai paprasta: socialinė sistema veikia, būdama nuolatinio disbalanso (disekvilibrumo) būsenos. Tačiau šitas disbalansas, sukeliamas vertybių ir darbo pasidalijimo struktūros pokyčių, nėra pakankama revoliucijos sąlyga. Kad revoliucija įvyktų, jis turi pasiekti kritinį lygį (tiesa, autorius nurodo tik statiškas revoliucijos fazes, detaliau nepaaiškindamas, kaip plėtojasi disbalanso procesas ir *koks yra kritinis disekvilibrumo lygis*). Tokioje situacijoje labai svarbus vaidmuo, Ch. Johnsono nuomone, priklauso valstybės valdžiai. Ženklus ir ilgalaikis politinės sistemos ir jos aplinkos išsibalansavimas gali tapti paskata neberemti esamo režimo. Šioje situacijoje elitas gali elgtis ketveriopai: imtis konservatyvių

⁴⁴ Jack Goldstone, „Theories of Revolution: The Third Generation“. *World Politics* 32(3), 1980, pp. 425–453; Jack Goldstone, „The Comparative and Historical Study of Revolutions“. *Annual Review of Sociology*, 8, 1982, pp. 187–207.

⁴⁵ Vienas iš pirmųjų giluminėmis revoliucijų priežastimis ėmė domėtis C. Brinton (nors ir tyrė tik „didžiąsias“ revoliucijas). Jis išskyrė keletą Anglijos, Prancūzijos, Amerikos ir Rusijos revoliucijų prielaidų. „Jas sudarė: ekonomiškai besivystanti visuomenė, didėjantis klasinis ir statuso antagonizmas, atstumta inteligentija, psichologiškai nesaugi ir politiškai neišmani valdančioji klasė ir finansinė valstybės krizė“. Žr.: Lawrence Stone, „Theories of Revolution“. *World Politics*, Vol. 18, No. 2, (Jan., 1966), 164.

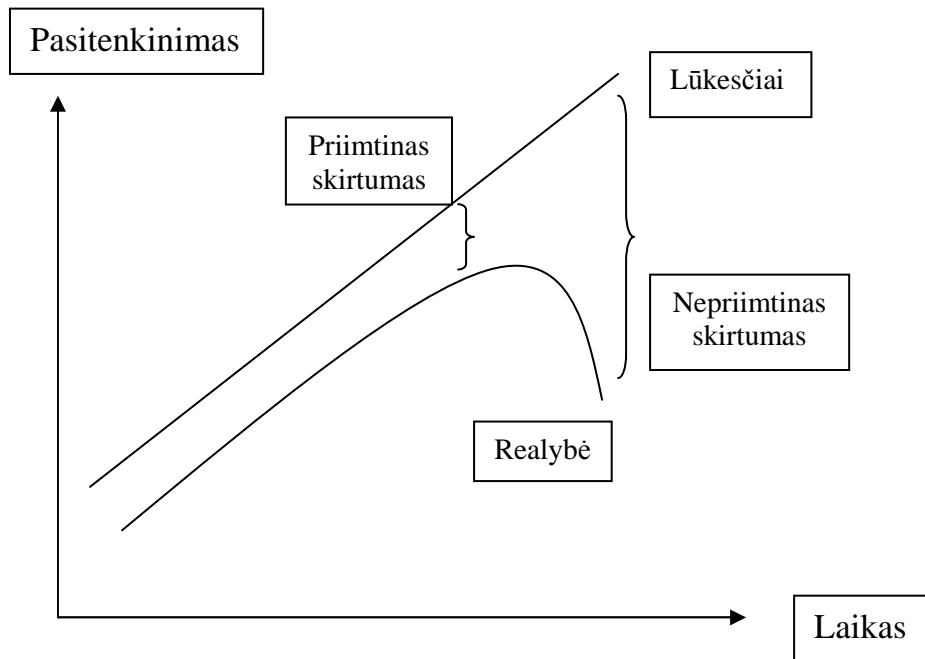
reformų (minimalūs trumpalaikiai pakeitimai, reaguojant į susiklosčiusią padėtį), sistemingai prisitaikyti prie protestuotojų reikalavimų (kol valdžia „atsveria“, tai yra susidoroja su pilietinių masių jai pateikiamais reikalavimais, egzistuoja politinės sistemos pusiausvyros ir stabilumo tikimybė), nieko nedaryti (tikintis, kad kilusi įtampa yra laikina) arba atkakliai priešintis bet kokiems pokyčiams (protestuotojų reikalavimams). Jeigu valdžia nuosekliai demonstruoja politinę impotenciją krizės sąlygomis ir/ar vis dar tvirtai tiki savo jėgomis, lemiamą revoliucijos proveržio prielaidą turi tapti koks nors „akceleratorius“ (kažkas, kas įtikintų protestuotojus tuo, kad atėjo laikas nuversti valdžią, ir jiems gali tai pavykti). Tačiau, kaip aiškina Ch. Johnsonas, net prasidėjusi revoliucija gali nepasisekti. Jos (ne)sėkmė paprastai priklauso nuo dviejų esminių faktorių: jėgos struktūrų (pirmiausia kariuomenės) pozicijos ir to, kiek naujai siūlomos idėjos patrauklios plačiajai visuomenei. Labai panašios viena į kitą (skiriasi atskirais niuansais) J. C. Davieso ir T. R. Gurro antrosios kartos revoliucijos teorijos yra paremtos ekonomine logika ir psichologinėmis išvalgomis. Socialinės psichologijos metodas, kuriam pagrindus padėjo Gustave'o Le Bono revoliucijos psichologijos tyrimai, siekia paaiškinti individų prievartos ir dalyvavimo revoliucinėje veikloje motyvus. Ši koncepcija atgijo Jungtinėse Valstijose XX a. septinto dešimtmečio tyrimuose, kai buvo suformuluota santykinės deprivacijos teorija, kuri svarbiausia kolektyvinės prievartos politikoje priežastimi laikė psichologinių visuomenės pažiūrų ir nuostatų pokyčius, tai yra subjektyvią percepciją. T. R. Gurras teigė, kad piliečių nepasitenkinimas esamų socialinių sąlygų teikiamomis galimybėmis gali suformuoti tvirtą visuotinės opozicijos esamam režimui pagrindą.⁴⁶ Esminis revoliucijos faktorius – plačiųjų visuomenės sluoksnių (masių) frustracija dėl atotrūkio tarp realiojo ir laukiamo poreikių patenkinimo, kai žmonės *mano*, kad nusipelno daugiau, negu gauna (absoliučiai ir/ar palyginti su kitais savo ir/ar kitų šalių visuomenių atstovais). Revoliucinė įtampa ypač pavojinga tada, kai nustatytos institucinės procedūros tam tikrai

⁴⁶ Isaac Kramnick, „Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship“. *History and Theory*, Vol. 11, No. 1 (1972), 54–56.

visuomeninei klasei ar gausiai visuomenės daliai nesuteikia tų politinių teisių, į kurias ši mano turinti teisę, atsižvelgiant į jos visuomeninį statusą.

Kaip teigė J. C. Daviesas: „Revoliucijos dažniausiai kyla, kai po ilgo objektyvaus ekonominio ir socialinio kilimo etapo seka trumpalaikis nuosmukis. Žmonių mąstymą tam tikroje visuomenėje pirmuoju periodu pirmiausiai veikia nusistovėjęs tikėjimas galimybe nuolat tenkinti savo poreikius, kurie vis didėja. Antruoju laikotarpiu dvasinę būseną nusako nerimas ir frustracija dėl to, kad esama realybė neatitinka tos, kurios tikėtasi. Tikroji socialinės ekonominės raidos padėtis nėra tokia reikšminga kaip viltis, kad ankstesnis progresas, kuris dabar užblokuotas, gali ir turi būti ateityje tęsiamas“.⁴⁷ Taigi, masių viltys ypač išauga ir grėsmė valdžiai iškyla tada, kai imamos diegti reformos iš pradžių suformuoja ir palaiko geresnio gyvenimo viltis, o paskui staiga žlunga. Neryžtingumas permainų atžvilgiu ir/ar neženklios reformos iš valdžios pusės tik dar labiau kursto pilietinį pasipiktinimą, atimdami iš plačiųjų masių sluoksnių viltį patenkinti didėjančius lūkesčius. Pažymėtina, kad J. C. Daviesą paprastai kaltina ekonominiu determinizmu, nors pats jis traktuoja savo teoriją labiau kaip psichologinę. Viena vertus, jai pagrįsti autorius iš tikrųjų pasitelkia daugiausia ekonominius pavyzdžius, bet pirmiausia nori pabrėžti (nors tai ir yra sunkiai išmatuojama), kad psichologinė percepcija gali būti nesusijusi su objektyvia žmogaus ekonomine padėtimi (pavyzdžiui, asmuo gali būti absoliučiai ir santykinai pasiturintis, bet vis tiek manyti, kad nusipelno daugiau, arba gyventi absoliučiai ir santykinai skurdžiai, bet vis dar taikstyti su esama padėtimi: tam įtakos gali turėti kultūriniai ir kitokio pobūdžio faktoriai). J. C. Davieso teorija gali būti pavaizduota grafiškai, vizualiai parodant objektyvių socialinės ekonominės sistemos teikiamų galimybių ir subjektyvios jų percepcijos santykį (žr. 1 grafiką).

⁴⁷ Davies, 6.



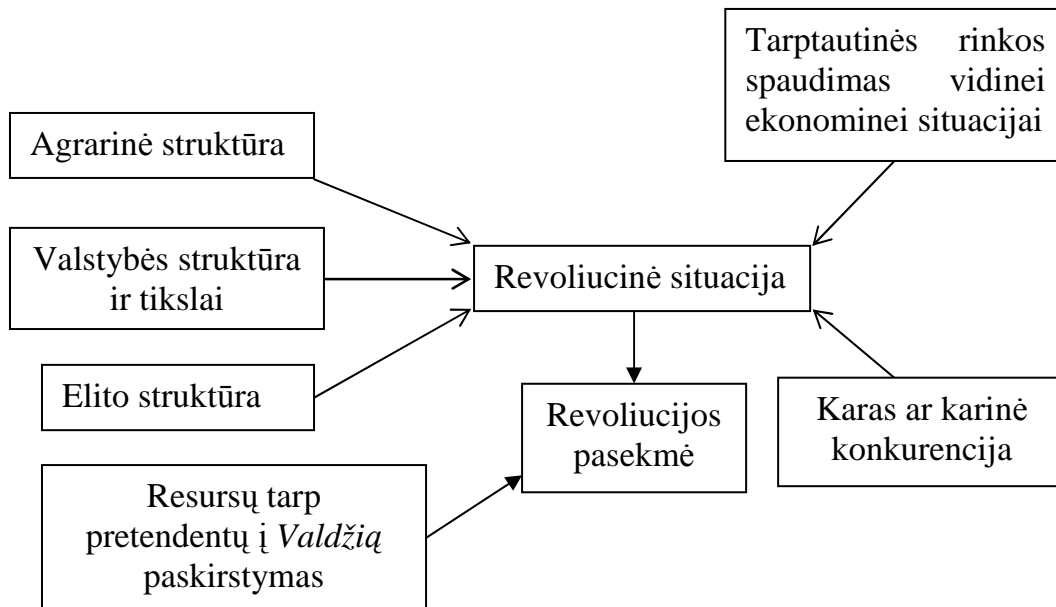
1 grafikas. J kreivė. Šaltinis: Michael H. Glantz, „Davies J-Curve Revisited“, 27 June 2003.
www.fragileecologies.com/jun27_03.html [Žiūrėta 2008 01 27].

Aštuntame XX a. dešimtmetyje ėmė reikštis trečioji revoliucijos teorijų karta – daug labiau struktūralistinė, palyginti su gana individualistinėmis antrosios kartos teorijomis. Ji labiausiai yra siejama su Thedosu Skocpol vardu (taip pat su Jeffrey’iu Paige’u ir Charlesu Tilly’iu) ir plėtoja Barringtono Moore’o bei Erico Wolfo idėjas. Savo garsioje studijoje „States and Social Revolutions“ T. Skocpol ieškojo socialinių revoliucijų priežasčių. Jos pateiktas revoliucijos modelis yra struktūrinis mažiausiai dviem prasmėmis⁴⁸: a) jo centre yra struktūriniai santykiai (tarp klasių, tarp klasių ir valstybių, tarp valstybių); b) autorė tvirtina, kad revoliucijos yra „objektyvios krizės, kuri kyla ne dėl kokios nors vienos grupės ar klasės ir nėra jų kontroliuojama“, pasekmė. T. Skocpol taip pat pateikė ilgai laikytą savotišku etalonu socialinės revoliucijos apibrėžimą: „Socialinės revoliucijos yra staigi, esminė visuomenės valstybinės sandaros ir klasinių struktūrų transformacija, kuri yra lydima klasiniu pagrindu kylančių maištų iš apačios ir kuri iš dalies įvyksta dėl jų“.⁴⁹ Tačiau autorė buvo

⁴⁸ Foran, 3.

⁴⁹ Skocpol, 4.

labai sukritikuota už savo mintį, kad revoliucijos iš esmės nėra daromos, o tiesiog ateina, taip pat už pernelyg didelį valstybės, kaip analizės lygmens ir aiškinimo instrumento, sureikšminimą (T. Skocpol modelis yra pavaizduotas 1 scheme).



1 schema. Thedos Skocpol revoliucijos modelis, pateiktas Jacko Goldstone'o. Šaltinis: Goldstone, „Theories of Revolution: The Third Generation“, 441.

2001 m. J. Goldstone'as savo straipsnyje „Ketvirtos revoliucinės teorijos kartos link“ parašė: „Trečiosios revoliucijos teorijų kartos dominavimas, atrodo, baigėsi. Apibrėžta ketvirtos kartos teorija dar neatsirado, tačiau jos gairės yra aiškios. [...] Ketvirtos kartos revoliucijos teorija turi apversti aukštyn kojomis visas esmines T. Skocpol išlygas. Ji žiūrės į stabilumą kaip į probleminį reiškinį, išryškins daugybę faktorių ir sąlygų, kurios veda prie destabilizacijos, ir pripažins, kad revoliucijų procesas ir padariniai priklauso nuo grupių identiteto, tinklų ir koalicijų, lyderių ir konkuruojančių ideologijų bei santykių tarp vadovų, elitu, visuomenės grupių ir užsienio jėgų, reaguojant į besiklostantį konfliktą“.⁵⁰ Ketvirtos revoliucijų teorijos kartos kūrėjų dėmesio centre taip pat turės būti visuomenės „kultūrinė aplinka“ (angl. *cultural framework*). „Revoliucijos analitikai vartoja *kultūrinės aplinkos* terminą

⁵⁰ Goldstone, „Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory“, 172, 175.

ilgalaikėms giluminėms prielaidoms, vertybėms, mitams, istorijoms ir simboliams, kurie yra paplitę tarp žmonių, apibūdinti. [...] Valstybės vadovai veikia kultūrinės aplinkos, kurią sudaro religiniai įsitikinimai, nacionaliniai troškimai ir teisingumo bei statuso sampratos, rėmuose. [...] Natūralu, kad elito ir visuomenės grupių bei skirtingų regioninių, etninių ir profesinių grupių kultūrinė aplinka gali skirtis. [...] Bet kuri kultūrinė aplinka gali tapti (anti)revoliucinės ideologijos pamatu. [...] Revoliucijos antrepreneriams [šią dieną tai dažniausiai politinių technologijų ekspertai – disertacijos autoriaus pastaba] pavyksta gudriai suderinti su revoliucija realų ar net sukurtą praeities ar ateities kultūrinį pamatą.⁵¹ Atitinkamai, kaip savo straipsnyje „Naujas požiūris į revoliucijos teorijas: ketvirtos kartos link?“ konstatuoja Johnas Foranas: „[V]isa kultūros sritis turės būti ištirta giliau; mes turime išsiaiškinti ryšius tarp diskurso, politinės kultūros, ideologijos ir motyvacijos – didžiulis baras būsimiems revoliucijos studentams“.⁵²

2.2 Revoliucijos studijų problemos

Kaip pasakė Karlas Kautsky'is: „Egzistuoja tik keli konceptai, dėl kurių būtų tiek ginčų ir nesutarimų, kiek dėl revoliucijos koncepto. [...] Tik keli dalykai yra tokie pat neapibrėžti“.⁵³

Revoliucijų tyrėjai iš tikrųjų susiduria su daugybe problemų. Pirmiausia, kaip pažymėjo J. Goldstone'as: „Visavertis revoliucijos tyrimas turi atsižvelgti į elito ir visuomeninių grupių koalicijų lankstumą, į revoliucinės mobilizacijos ir jos lyderių elgesio procesus bei į revoliucijos vykdytojų tikslus ir jos pasekmes“.⁵⁴ Kitaip tariant, revoliucija nėra tik trumpalaikis epizodas – tai ilgalaikis tęstinis procesas, susidedantis iš daugybės stadijų, kurių kiekvienai būtina atskira analizė (tikslų, taktikos ir kitomis prasmėmis). Pavyzdžiui, Jaroslavas Kreičis išskiria net vienuolika revoliucijos fazių: pradžia, judėjimo institucionalizacija, galimas judėjimo susispaudimas, sproginimas, svyravimo

⁵¹ Ten pat, 148, 154–155.

⁵² Foran, 17. Ypač reikšmingas kultūrinis faktorius yra analizuojant „spalvotųjų“ revoliucijų procesus postsovietinėje erdvėje (pavyzdžiui, Ukrainoje), kuri šiuo aspektu yra išskirtinai heterogeninė.

⁵³ Kramnick, 1.

⁵⁴ Goldstone, „Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory“, 144.

fazė, pergalė, režimo sugriežtinimas, galimas revoliucijos persimetimas į užsienį, kontrrevoliucinis pasipriešinimas, režimo konsolidacija, galima kontrrevoliucija.⁵⁵

Antra, revoliucijos apibrėžimo užduotį apsunkina pasaulyje vykstančių pasipriešinimo valdžiai procesų, kurių atskyrimas yra labai sudėtingas, įvairovė. Kitaip tariant, teoriškai galima atskirti tokius reiškinius kaip revoliucija, sukilimas, maištas, valstybės perversmas (*coup d'état*), partizaninis karas (*guerrilla*) ir panašiai. Tačiau praktiškai (jau palikus nuošalyje subjektyvius politinius vertinimus) paprastai būna labai sunku tiksliai pasakyti, kas gi iš tikrųjų įvyko ar tebevyksta (juolab, kad dažnai vieno pobūdžio įvykis gali peraugti į kitą: pavyzdžiui, maištas gali virsti revoliucija arba nepasisekusi revoliucija gali pereiti į partizaninį karą). Tuomet kyla klausimas, kaip apibrėžti tai, kas įvyko (tebevyksta): ar po nepasisekusios revoliucijos kilęs partizaninis karas jau yra savarankiškas reiškinys, ar revoliucinio proceso dalis (vieni tyrėjai tikriausiai pritartų pirmam požiūriui, kiti – ne)? Pastaruoju atveju revoliucijos apibrėžimas turėtų būti praplėstas: jį reikėtų papildyti partizaninio karo bruožais. Papildomą reikšmę šiuo atveju įgyja regioniniai ir nacionaliniai (kultūriniai, religiniai, etniniai, ekonominiai ir taip toliau) skirtumai ir ypatumai: revoliucinio pobūdžio procesai Lotynų Amerikoje, Azijoje, Afrikoje, CRE, o dabar ir postsovietinėje NVS erdvėje turi savų išskirtinių niuansų.

Trečia, tiriant revoliucijas, svarbus yra tyrimo lygmuo. Kaip jau buvo pažymėta, antrosios kartos revoliucijos teorijos faktiškai „suasmenino“ revoliucijos studijas, o T. Skocpol revoliucinio modelio centre jau stovėjo valstybė ir struktūrinės jos raidos sąlygos. Šalia to egzistuoja dar tarptautinė aplinka, kuri irgi gali daryti įtaką revoliucijai atskiroje šalyje: paskatinti ją, kištis į jos eigą, kontroliuoti jos padarinius. Tiesą sakant, atskirti tuos lygmenis bendroje revoliucijos analizėje būtų neprasminga. Kaip pažymėjo Harry'is Ecksteinas, kiekvienas revoliucijos paaiškinimas „turėtų atsižvelgti tiek į

⁵⁵ Michael Rush, *Politics and Society. An Introduction to Political Sociology*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1992, 206–208.

elgesio, tiek į struktūrinius faktorius“.⁵⁶ Tai veda prie to, kad revoliucijos proceso studijos yra tapusios tarpdisciplininėmis (jose susipina politikos mokslai, sociologija, psichologija, ekonomika ir taip toliau), o revoliucijos tyrėjai savo analitiniuose darbuose privalo derinti daugybę aktualių teorijų (intereso grupių, elito, modernizacijos, racionalaus pasirinkimo ir kitas).

Trečia, ilgą laiką daugybė mokslininkų kertiniu ir neatsiejamu revoliucijos bruožu laikė prievartą. Tačiau šiuolaikiniame daugiau ar mažiau civilizuotame pasaulyje plataus masto prievarta ir ją lydintis nemažas kiekis aukų, kas buvo būdinga praeities revoliucijoms, tapo didžiaja dalimi nepriimtina praktika tiek visuomenei, tiek valdžiai (kaip revoliucinio proceso pagrindiniam taikiniui). Dabartiniu metu beveik visur (ypač Vakaruose) visuomeninio nepakantumo masinei prievartai slenkstis yra labai aukštas, ir net kare žūstantys kariai (kurių kiekis, beje, nesiekia milijonų ir net dešimčių tūkstančių, kaip tai buvo anksčiau) kelia didžiulį piliečių nepasitenkinimą (ką jau kalbėti apie chaosą ir/ar prievartą, kurie sukeltų grėsmę tipinio vartotojiškos visuomenės atstovo gerbūviui ir/ar gyvybei). Trumpai sakant, šiandien didesnės dalies pasaulio šalių piliečiai nevertina prievartos kaip legitimaus valdžios poveikio instrumento ir netoleruoja jos iš valdžios pusės. Kaip pažymi C. H. Fairbanksas: „[M]odernaus žmogaus daugiau nevilioja revoliucinė (ar karinė) prievarta“.⁵⁷ Ar tai reiškia, kad neprievartinė revoliucija yra neįmanoma? Kaip viename iš savo straipsnių rašo Isaacas Kramnickis: „Revoliucijos kaip prievartinio pobūdžio politinių pasikeitimų apibūdinimas kelia tam tikrų problemų. Jis atmeta neprievartinės revoliucijos galimybę ir tuo pat metu nepastebi nerevoliucinės prievartos. [...] Ar tai reiškia, kad ateityje mes negalėsime pavadinti revoliucija reikšmingų parlamentinio, o ne prievartinio pobūdžio pasikeitimų?“⁵⁸ Ši 1972 m. padaryta išvalga tapo kaip niekad aktuali XXI a. pradžioje, nes išskirtinis „spalvotųjų“ revoliucijų bruožas yra sąlygiškai taikus jų charakteris (ypač palyginus su kraujo upėmis, kurios liejosi Didžiosios Prancūzijos revoliucijos laikais). O gal tai reiškia, kad

⁵⁶ Zagorin, 44.

⁵⁷ Fairbanks, „Revolution Reconsidered“, 43.

⁵⁸ Kramnick, 28.

„spalvotosioms“ revoliucijoms kaip tik negalima taikyti „revoliucijos“ termino?

Trumpai sakant, nenuostabu, kad ligi šiol vyksta ginčai dėl universalios revoliucijos apibrėžimo (pavyko tik daugmaž suformuluoti „didžiosios revoliucijos“ apibrėžimą⁵⁹), ir niekaip nepavyksta sukurti detalios bendro pobūdžio revoliucijos teorijos. Kita vertus, o gal iš principo neverta kurti to universalios revoliucijos apibrėžimo ir bendros revoliucijos teorijos? Šiuo atveju prasmingai skamba Perezo Zagorino mintis: „Po šitos revoliucijos teorijų apžvalgos peršasi išvada, kad tyrimo objektas yra gyvos, bet netvarkingos būsenos. Jau nemažai daug žadančių idėjų buvo pasiūlyta, tačiau jos nesusijungia į rišlią schemą. Todėl dėl praeities ir dabarties nesutarimų bei sėkmės stokos tikrai galima užduoti klausimą, ar bendra revoliucijos teorija yra pasiekiamas. Žinoma, joks atsakymas į šį klausimą negali būti duotas *a priori*, ir kiekviena teorinė pastanga turėtų būti įvertinta. Vis dėlto aš esu nusiteikęs skeptiškai. Kaip istorikas, aš tikiu, kad už tam tikros apibendrinimo ribos socialinių mokslų teorija atitrūksta nuo realybės ir tampa neįdomi ir nenaudinga. Todėl globalus požiūris į revoliucijos problemą atrodo man mažiau vertingas negu tyrimai, kurie, pavyzdžiui, siekia klasifikuoti revoliucijas ar parodyti atskiro revoliucijos tipo priežastinius ryšius“.⁶⁰

2.3 „Spalvotosios“ revoliucijos fenomenas

„Pačiame revoliucijos centre slypi toks emocinis moralinio pasipiktinimo pakilimas, pasibjaurėjimas ir įtūžis dėl valdžios veiksmų, kad jau negalima atsitraukti ar tylėti, kad ir kokia būtų tokios pozicijos kaina. Šio gaisro sukūryje tam tikru momentu žmonės pranoksta patys save, nusimesdami intuityvios savisaugos, papročių, kasdienio patogumo ir rutinos grandines“.⁶¹

⁵⁹ Pavyzdžiui, S. P. Huntingtono apibrėžimas: „Revoliucija – tai vidinis staigus, fundamentalus ir prievartinis visuomenėje vyraujančių mitų ir vertybių, jos politinių institucijų, socialinės struktūros ir lyderių, valstybinės veiklos ir politikos pasikeitimas“ (žr.: Zagorin, 27–28). M. Rushas pateikia tokį „darbinį“ revoliucijos apibrėžimą: „Revoliucija – tai režimo nuvertimas prievartos, grasinimo panaudoti prievartą ar įsivaizduoto grasinimo panaudoti prievartą keliu, po ko įvyksta socialinė, ekonominė ir politinė visuomenės transformacija ar reikšmingi pokyčiai šiose srityse“ (žr.: Rush, 202).

⁶⁰ Zagorin, 52.

⁶¹ Foran, 7.

Šie Theodoro Shanino 1986 m. pasakyti žodžiai geriausiai charakterizuoja „spalvotųjų“ revoliucijų fenomeną. Tačiau ar „spalvotąsias“ revoliucijas galima vadinti revoliucijomis? Jeigu kaip pagrindą imtume klasikinį „didžiųjų“ revoliucijų apibrėžimą, pagal kurį „revoliucijos“ terminas gali būti taikomas tik tuo atveju, kai po valdžios kaitos visuomenėje įvyksta kardinalių socialinių, ekonominių ir politinių permainų – ir nebūtinai demokratijos link, svarbu, kad permainų – tai „spalvotosios“ revoliucijos vargu ar gali būti vertinamos kaip revoliucijos. Po įvykių Gruzijoje, Ukrainoje ir Kyrgyzstane šių valstybių ekonominė politika, politinė sistema ir socialiniai santykiai iš esmės (*de facto*) neįgavo kitos prasmės.⁶² Kita vertus, skirtingi autoriai skirtingais istoriniais laikotarpiais pateikdavo savo revoliucijos apibrėžimus. Kaip straipsnyje „Spalvota revoliucija ar minkštas autoritarizmas? Skirtingi būdai įveikti panašius iššūkius globalizuotame pasaulyje“ tiksliai rašo Inna Melnykovska: „Klausimas, ar galima taikyti ‘revoliucijos’ terminą tiems įvykiams, kurie bus analizuojami šiame straipsnyje, priklauso nuo naudojamo apibrėžimo. Revoliucijos teorijos nepateikia aiškiai apibrėžtos revoliucijos sąvokos. Revoliucijų, jų priežasčių, eigos ir pasekmių supratimas yra peržiūrimas po kiekvienos pasaulio politinės struktūros kaitos bangos“.⁶³ Todėl nenuostabu ir iš esmės priimtina, kad, nors įvykiai Gruzijoje, Kyrgyzstane ir/ar Ukrainoje nėra tas pat, kas Didžioji Prancūzijos revoliucija, jie irgi gali (turi) būti

⁶² Bent jau popieriuje šiose šalyse prasidėjo struktūrinės ekonomikos permainos (ypač Gruzijoje) ir buvo inicijuotos konstitucinės valdžios persikirstymo reformos (ypač Ukrainoje ir Kyrgyzstane). Tačiau praktinė šių pokyčių išraiška dažniausiai nėra rezultatyvi, ir greitai viskas gali grįžti (arba jau grįžo) į senas vėžes (pavyzdžiui, Kyrgyzstane vėl sustiprėjo autoritarinė prezidento valdžia, ir jis buvo nuverstas kaip jo pirmtakas; Gruzijoje opozicija irgi kaltina šalies vadovą Michailą Saakašvilį valdžios uzurpacija bei laisvių ribojimu ir be perstojo reikalauja jo atsistatydinimo; Ukrainoje po „oranžinės revoliucijos“ buvo juokaujama, kad neeiliniai rinkimai vyksta dažniau nei eiliniai dėl nesiliaujančių nesutarimų tarp prezidento Viktoro Juščenkos, Julijos Timošenkos, kuri anksčiau buvo artima jo sąjungininkė, ir opozicijos). Faktiškai, santykiai masių viduje bei tarp elito ir masių po NVS erdvėje įvykusių „spalvotųjų“ revoliucijų visai nepasikeitė (atotrūkis tarp valdžios ir piliečių išlieka toks pat didelis). Pasikeitė nebent Ukrainos ir Gruzijos užsienio politika – tapo aiškiai provakarietiška (orientuota į euroatlantinę integraciją). Tačiau tokio pobūdžio pasikeitimo negalima vertinti kaip fundamentaliai reikšmingo, tuo labiau, kad, pavyzdžiui, Ukrainoje didesnė dalis gyventojų taip ir nepritarė idėjai stoti į NATO, tai yra neparėmė provakarietiškų „oranžinio“ prezidento siekių, kurie po Viktoro Janukovičiaus pergalės 2010 m. prezidento rinkimuose liko praeityje.

⁶³ Inna Melnykovska, „Colour Revolution or Soft Authoritarianism? Different Ways to Cope with Similar Challenges in the Globalised World“. Paper prepared for presentation at the Workshop on „The ‘Coloured’ Revolutions“, 30 April 2008, Cambridge, 3 (ir plačiau: psl. 3-9, kur aptariama revoliucijos teorijos raida ir jos ryšys su „spalvotos“ revoliucijos reiškiniu). <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/melnykovska_paper.pdf> [Žiūrėta 2010 02 01].

vadinami revoliucija. Žinoma, galima bandyti pritaikyti šioms reiškiniams apibūdinti ir kitokias sąvokas, tokias kaip maištas (masinis stichinis ar organizuotas socialinių grupių veiksmas, nukreiptas prieš esamą socialinę ekonominę tvarką arba valdžią ir paprastai lydymas prievartos), valstybės perversmas (iš anksto suplanuotas ir sąmokslu ar atviro sukilimo keliu įvykdytas prievartinis valstybės valdžios užgrobimas, kurio tikslas yra valdymo formos ar tvarkos pakeitimas arba valdžios perdavimas kitam asmeniui) ar valdžios uzurpacija (prievartinis valdžios užgrobimas ir neteisėtas jos išlaikymas).⁶⁴ Tačiau nė viena iš jų netinka kaip „spalvotosios“ revoliucijos apibrėžimas, nors ir turi savyje tam tikrą šio reiškinio bruožų. „Spalvotoji“ revoliucija yra savarankiškas fenomenas ir kaip tyrimo objektas – neatsiejama bendros revoliucijos teorijos dalis.

Pagrindinis aspektas, vienijantis praeities (klasikines) ir dabarties („spalvotąsias“) revoliucijas, yra objektyvi ir/ar subjektyvi (psichologinė) visuomenės nepasitenkinimo valdžia, kuri nesugeba efektyviai reaguoti (suprask, neutralizuoti) į revoliucinę situaciją, bazė.⁶⁵ C. H. Fairbankso pateikta „spalvotųjų“ revoliucijų „diagnozė“ šiame kontekste yra vienareikšmiška: „Ar ‘spalvotos revoliucijos’ yra tikros revoliucijos? Ar jos turi revoliucinę esmę? ‘Spalvotos revoliucijos’ turi daug klasikinių revoliucijų bruožų. [...] Visose trijose ‘spalvotose revoliucijose’ [*Gruzijoje, Ukrainoje ir Kyrgyzstane* – disertacijos autoriaus pastaba] buvo nepasitikėjimas sena tvarka; be laipsniško esamos valdžios degradavimo kurso pakeitimas būtų

⁶⁴ Александр Князев, *Государственный переворот 24 марта 2005 г. в Киргизии*. Алматы, Бишкек: Общественный фонд Александра Князева, 2005, 8–9.

⁶⁵ Kaip viename iš savo straipsnių pažymėjo J. Goldstone‘as: „Kad valdžia galėtų tinkamai vykdyti valstybės funkcijas ir išlaikyti kultūrinį autoritetą, reikia dviejų dalykų: efektyvumo ir teisingumo. [...] Valdžia, kuri kartu yra neefektyvi ir neteisinga, praras elito ir visuomenės paramą, reikalingą jos išlikimui. [...] Atitinkamai asmeninės diktatūros [*didesnė dalis NVS režimų* – disertacijos autoriaus pastaba] turi daug silpnesnį ‘teisingumo’ įvaizdį elito akyse negu platesnės bazės autoritariniai režimai, tokie kaip karinės chuntos ar režimai su aiškia etnine, regionine ar klasine baze, nes asmeninės diktatūros sąlygomis didžiulia elito yra atskirta nuo valdžios teikiamos naudos“ (žr.: Goldstone, „Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory“, 148–150). Šalia to J. Goldstone‘as iškelia keletą objektyvių sąlygų, vedančių link revoliucijos: fiskalinė valstybės krizė, konkurencija ir konfliktai elito viduje, kylantis visuomenės nepasitenkinimas valdžia („spalvotųjų“ revoliucijų NVS erdvėje šalyse visuomenė buvo daugiausia nepatenkinta ekonominiu skurdu bei valdžios korupcija, savivale ir klaniškumu) ir nauja kritinė (situacijos gerinimo ar principinės transformacijos) ideologija (žr.: Foran, 14–15).

neįmanomas“.⁶⁶ Kitas svarbus klasikinių ir „spalvotųjų“ revoliucijų bendrumas yra skirtingų interesų grupių, kaip varomosios revoliucijos jėgos, siekiančios valdžios persikirstymo savo naudai, vaidmuo. Kitaip tariant, tiek klasikinės, tiek „spalvotosios“ revoliucijos faktiškai turi tą pačią trijų kampų (pagrindinių dalyvių) schemą, kurią sudaro tauta (minia aikštėje ir pasyvi protestinė dauguma namuose), opozicija (siekiančios valdžios interesų grupės) ir valdžia (politinis elitas): jų tarpusavio santykiai galiausiai ir nulemia vienokią ar kitokią „spalvotosios“ revoliucijos baigtį.

Negalima griežtai pasakyti, kas kieno atžvilgiu šiame trikampyje yra poveikio subjektas, o kas objektas. Iš esmės visi daro įtaką visiems. Kartais manoma, kad esminė bet kokios revoliucijos galia yra tauta. Iš tikrųjų, be jos nepasitenkinimo valdžia ir situacija šalyje „spalvotoji“ revoliucija neįvyks. Tačiau tauta lengva manipuliuoti, ir todėl savo potencialias galimybes jai sunku paversti aktyviomis: dažniausiai ji tėra instrumentas (objektas), kurio protesto potencialu bando pasinaudoti (nukreipti jį sau naudinga linkme) opozicija ir kuri valdžia nori neutralizuoti, siekdama išsaugoti savo legitimumą. Todėl pirminė opozicinių interesų grupių (naudojant politines technologijas) ir valdžios (pasitelkiant administracinius resursus) užduotis – patraukti tautą savo pusėn. **Ir čia išryškėja svarbiausias „spalvotųjų“ revoliucijų išskirtinumas, palyginti su praeities revoliucijomis – revoliucijos darymo technika, tai yra tai, kaip yra nuverčiama valdžia.**

Žinoma, teoriškai galima teigti, kad turint daug pinigų ir gerus politinių technologijų specialistus „spalvotąją“ revoliuciją galima padaryti bet kurioje šalyje (net tokiose visomis prasmėmis stabiliose valstybėse kaip Austrija ar Liuksemburgas). Tačiau, kaip minėta, be objektyvios / subjektyvios tautos nepasitenkinimo šalies valdžia bazės, kurią opozicijos politiniai technologai turi surasti ir maksimaliai sureikšminti (paaštrinti), „spalvotoji“ revoliucija neįmanoma. Jei reikia, šią bazę galima net sukurti, bet paprastai valstybėje

⁶⁶ Fairbanks, „Revolution Reconsidered“, 53.

visada yra įvairių konflikto šaltinių.⁶⁷ Todėl opozicijai (ir valdžiai, kuri dažnai miega ant laurų) belieka atskleisti visuomenės nepasitenkinimo priežastis ir – jeigu tų nepatenkintųjų yra mažuma – padaryti taip, kad mažumos nepasitenkinimas virstų (realiai ar virtualiai, tai yra tariamai) daugumos nepasitenkinimu ar kad dauguma bent jau būtų pasyvi valdžios likimo atžvilgiu.⁶⁸ Kitaip tariant, pirmiausia formuluojama „spalvotosios“ revoliucijos strategija (sprendžiama, ko norima iš tautos, išryškinami tautos nepasitenkinimo valdžia šaltiniai bei tautos ir valdžios „silpnosios vietos“, per kurias jas galima paveikti) ir taktika (poveikio priemonės ir jų taikymo mechanizmai). Visa kita, kaip sakoma, yra technikos reikalas. Kaip konstatuoja S. Kara-Murza: „Visos revoliucijos, kokios ‘oranžinės’ jos bebūtų, naudoja valdžios pakeitimui *realius socialinius nesutarimus*. [...] Ar revoliucija Ukrainoje buvo tikra? Daug ką klaidina neapibrėžtumas. Ir veltui: šiandien kitaip negalima – tai epochos stilius. [...] Tokiu būdu, organizaciniu ir technologiniu požiūriu, valdžios kaita Ukrainoje – *globalizacijos epochos revoliucija* [...]“.⁶⁹

⁶⁷ Šioje vietoje galima prisiminti Ch. Johnsoną, kalbėjusį apie nuolatinę visuomenės disfunkciją, kuri, esant tam tikroms sąlygoms, gali peraugti į revoliuciją, bei vieno iš garsiausių revoliucijos teoretikų ir praktikų Vladimiro Lenino postulata: „Tik tada, kai ‘aračios’ nenori seno ir kada ‘viršūnės’ negali kaip anksčiau, revoliucija gali nugalėti“. Žr.: Владимир Ленин, „Детская болезнь ‘левизны’ в коммунизме“. 1920 г. Кн. *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*. <<http://bibliotekar.ru/encSlov/3/85.htm>> [Žiūrėta 2009 11 11].

⁶⁸ Teoriškai tautą kaip poveikio objektą galima suskirstyti į tris grupes: aktyviai nepatenkintus (dažniausiai būtent jie sudaro aikštės masės branduolį), pasyviai nepatenkintus (jų yra dauguma: jie kaip tik sėdi prie televizorių ekranų ir išreiškia savo poziciją, balsuodami, o ne dalyvaudami gatvių akcijose) bei pasyviai patenkintus (jie yra abejingi vykstantiems procesams). „Spalvotų“ revoliucijų vykdytojai, siekdami užsitikrinti paramą aikštėje ir prie balsavimo urnų, orientuojasi pirmiausiai į pirmas dvi piliečių grupes, nes tam, kad pasyviai patenkinti taptų bent jau pasyviai nepatenkintais, reikia laiko, o revoliucija turi vykti maksimaliai greitai (nebent egzistuoja galimybės atlikti ilgą paruošiamąjį darbą). Pagaliau, pastarieji dažniausiai priima bet kokią politinės kovos rezultatą. Todėl jų vaidmuo revoliucijoje iš esmės yra nereikšmingas.

⁶⁹ Кара-Мурза, *Оранжевая Мина*, 147, 148, 170.

2.4 „Spalvotųjų“ revoliucijų vykdymo mechanizmas ir apibrėžimas⁷⁰

„Spalvotųjų“ revoliucijų naudojamos valdžios perėmimo priemonės yra novatoriškos ir išskirtinės. Tai tikras politinių technologijų spektaklis, siekiantis įvairiais būdais, priklausomai nuo poveikio objekto specifikos (skirtingoms valstybėms ir jų tautoms būdingi skirtingi bruožai, skirtingos „silpnosios vietos“), taip paveikti žmogaus sąmonę, kad jis besąlygiškai paremtų ir/ar ištrauktų į revoliucinį procesą. Įdomiausia yra tai, kad praėjus kuriam laikui po revoliucijos (panašiai kaip išsisklaidžius pagirioms apsvaigus nuo alkoholio) piliečiai pradeda sau kelti klausimą – kaip ir kam jie padarė tai, ką padarė? Čia galima įvesti terminą „nauja tauta“ arba „*ad hoc* tauta“. „Nei viena visuomenė nėra vienalytė. Ji visada dalijasi į tautą ir masę. Charakteringas masės bruožas – bendro tikslo nebuvimas. Charakteringas tautos tikslas – aukštesnio tikslo siekimas. [...] Atomizuotą masę lengva sujudinti ir tiek pat lengva grąžinti į vietą [...]. Jeigu žmonės yra suvienyti į sistemą, jeigu jie yra tauta, turinti religiją, kultūrą ir tradicijas, visuomenę daug sunkiau paversti gyvulių minia. [...] Visuomenė niekada nėra vien tik minia ar vien tik tauta. Ji tik demonstruoja vienokią ar kitokią tendenciją. Visuomenės tvirtumas priklauso nuo ‘masės’ ir ‘tautos’ proporcijų. Kuo didesnę visuomenės dalį sudaro masė, tuo visuomenė silpnesnė. Kuo daugiau tautos, tuo visuomenė stipresnė“.⁷¹ Atitinkamai, „spalvotos“ revoliucijos organizatorių tikslas yra iš tautos padaryti (bent jau kuriam laikui) atomizuotą masę, kurią būtų lengva valdyti (nukreipti reikiama linkme). Labai tiksliai apie tai savo knygoje „Eksportuojamos revoliucijos“ rašo S. Kara-Murza: „Svarbiu šių revoliucijų-spektaklių rezultatu tampa ne tik valdžios pakeitimas, bet ir *naujos tautos*, tegul ir trumpam laikui, gimimas. Atsiranda masė žmonių, kurių sąmonėje tarsi yra ištrinamos istoriškai susiformavusios jų visuomenės

⁷⁰ Klasikinis darbas šioje srityje yra Gene'o Sharpo knyga „Nuo diktatūros prie demokratijos“ (žr.: Джин Шарп, *От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения*. 1993. <<http://www.psyfactor.org/lib/sharp.htm>> [Žiūrėta 2008 01 10]). Taip pat vertingų straipsnių šiuo klausimu galima rasti interneto adresu: <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200701?pnun=47&opg=n19432273> [Žiūrėta 2008 01 14].

⁷¹ *Проект Россия. Третье тысячелетие*. Москва: ЭКСМО, 2009, 46, 47.

kultūrinės vertybės ir į kuriuos kaip diskelis į kompiuterį yra įdedamas naujų vertybių rinkinys, sudarytas kažkur už šios visuomenės ribų“.⁷² Tokiai „savo tautai“ (masei) sukurti reikia specifinės smegenų „plovimo“ technologijos. Gimsta sąmonės „užkariavimo“ doktrina. Kaip pasakė Mirabo: „Didžiojo meno priversti žmones paklusti esmė yra paimiti juos iš tinkamos pusės“.⁷³ Elementariausios technikos, kurias nagrinėja socialinė psichologija, šiuo atveju yra: įtikinimas, įteigimas, emocionalus užkrėtimas ir pamėgdžiojimas.⁷⁴

- *Įtikinimas* – tai įrodymais pagrįstas žinios pateikimas, bet auditorija, kurios atžvilgiu jis gali būti naudojamas, yra labai ribota ir probleminė. Kitaip tariant, kad galima būtų kalbėtis argumentais, klausytojams turi būti įdomu juos išgirsti. Be to, jie turi orientuotis situacijoje ir gebėti analizuoti dėstomą medžiagą. Tačiau tuo pat metu visi mąstantys žmonės (suprask, inteligentija, ir tai ne visa, nes fizikos ekspertui socio-politiniai ir socio-ekonominiai procesai gali būti tiek pat neįdomūs, kaip eiliniam fabriko darbininkui ar kiemsargiui) paprastai yra labai kritiški, tai yra linkę viskuo abejoti, ir todėl juos labai sunku įtikinti (vienareikšmiškai patraukti savo pusėn). Be to, didesnė dalis inteligentijos yra pasyvi: nors jos atstovai turi savo poziciją, jie nenori veltis į purvinius politinius žaidimus (kitai tariant, net jeigu juos pavyktų įtikinti revoliucine tiesa, juos būtų sunku efektyviai išnaudoti kaip sąjungininkus, ypač aikštėje). Todėl iš esmės vienintelis inteligentų segmentas, kuris gali būti įdomus revoliucijos (taip pat „spalvotos“) organizatoriams, yra tie, kurie iš karto tiki jų skelbiamomis idėjomis ir kuriuos galima išnaudoti, stiprinant pozityvų opozicijos, kaip visos tautos atstovės, įvaizdį. Tačiau svarbiausia yra tai, kad, kaip rodo

⁷² Кара-Мурза, *Революции на экспорт*, 72.

⁷³ Афоризмы: О. Мирабо. <<http://www.aforismo.ru/authors/3128/>> [Žiūrėta 2009 11 11]. Artimai su „naujos tautos“, arba „savo tautos“, terminais yra susijusi biovaldžios – žmonių kūnų ir sąmonės valdymo – koncepcija. Šios koncepcijos autorius yra Michelis Foucault, kuris ją aptarė savo garsioje paskaitoje „The Birth of Bio-Politics“. Žr.: Michel Foucault, „The Birth of Bio-Politics. Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality“, 17 p. <www.thomaslekmeweb.de/engl.%20texte/The%20Birth%20of%20Biopolitics%203.pdf> [Žiūrėta 2008 04 14].

⁷⁴ Татьяна Евгеньева, *Технологии социальных манипуляций и методы противодействия им*. СПб.: Питер, 2007, 34.

praktika, inteligentija sudaro bet kokios šiuolaikinės visuomenės mažumą, o revoliucionieriams yra reikalinga daugumos, kurios atveju yra veiksmingi visiškai kitokie poveikio instrumentai, parama. Dar masių psichologijos tyrimų klasikas G. Le Bonas tvirtino, kad idėja laimi ne todėl, kad yra teisinga ar logiškai įrodyta, bet neturinčių nieko bendro su racionalių protu psichologinių mechanizmų, tokių kaip įteigimas, pamėgdžiojimas ir užkrėtimas, dėka. Savo garsiajame veikale „Tautų ir masių psichologija“ jis parašė: „Kokios bebūtų idėjos, kurias bandoma įteigti miniai, jos gali tapti dominuojančiomis tik jeigu turės paprastą formą ir bus įtvirtintos sąmonėje vaizdų pavidalu“.⁷⁵

- *Įteigimas*. Jis gali būti vykdomas, naudojant tris būdus (argumentus): daugumos argumentą, autoriteto argumentą ir paneigimo argumentą. Daugumos argumento esmė yra ta, kad opozicijos idėjas ir siekius tariamai remia didesnė piliečių dalis. Atitinkamai, tas pilietis, kuris šių idėjų neremia, yra „atsilikęs“, „neprogresyvus“, „kvailas“. Taip pat šiuo atveju puikiai tinka lozungas „kas ne su mumis, tas prieš mus“, o kadangi „mūsų“ yra dauguma, tas, kuris neprijungs, liks vienas ir pralaimės, ko joks žmogus, žinoma, nenori. Kad revoliucionierius remia dauguma, įrodoma, pateikiant įvairius (užsakytus arba pagražintus) reitingus ir apklausas, taip pat, naudojant autoriteto – eksperto (ekonomisto, politologo ir panašiai) ir (pirmiausiai) lyderio – argumentą. Bet kokios revoliucijos (taip pat „spalvotos“) priešakyje visada stovi specialiai parinkta charizmatinė ir/ar išpopuliarinta figūra – naujo tipo lyderis-didvyris, visiška priešingybė esamai susikompromitavusiai valdžiai ir jos parinktam atstovui (konkurentui-įpėdiniui). „Šitas žmogus turi išpažinti demokratines vertybes ir būti laisvės idealo šalininkas. Kad ši ištikimybė neatrodytų kaip priešrinkiminis triukas – visi kandidatai kalba praktiškai tą patį – svarbu, kad šitas žmogus būtų materialiai ‘prikabintas’ prie vakarietiško vertybių: arba žmona amerikietė (Koštunica, Saakašvilis, Juščenko), arba ilgai

⁷⁵ Гюстав Лебон, *Психология народов и масс* (Глава 3. Идеи, рассуждения и воображение толпы). Санкт-Петербург: изд-во «Макет», 1995.
<<http://lib.ru/POLITOLOG/LEBON/psihologia.txt>> [Žiūrėta 2009 11 12].

mokėsi/gyveno JAV ar Europoje (Saakašvilis)“.⁷⁶ Aplink šį kruopščiai parinktą asmenį suvienijama visa opozicija ir dalis prijaučiančios mokslinės ir meninės inteligentijos. Paneigimas kaip įteigimo būdas reiškia, pavyzdžiui, mito, kad „valdžia yra bloga“ ir kad „toliau taip gyventi nebeįmanoma“ (nors realybė gali būti ne tokia „bloga“, kaip aiškina opozicija), sukūrimą. Taip pat pažymėtina, kad bendroji revoliucijos idėja turi būti neigiamo pobūdžio – idėja „prieš“, nes tik tokia paprasta neigiama idėja yra lengvai suvokiama (kitaip reikėtų ilgai ir nuobodžiai aiškinti žmonėms, kas bus daroma perėmus valdžią, o nuobodžios kalbos, kaip minėta anksčiau, tautai nepatinka). Žmonėms, kurie stovi aikštėje ar sėdi namuose prie televizoriaus ekrano, sudėtingos – daugiapakopė logika ir dideliu kiekiu statistinių duomenų paremtos – kalbos nepatinka: jie jų tiesiog „negirdi“ ir nesupranta, kas natūraliai veda prie to, kad žmonių dėmesys tokio pobūdžio kalboms yra minimalus. Jiems reikia balta–juoda aiškumo ir vienareikšmių lozungų. Šiuo atveju ne itin svarbu, kad duodami pažadai bus bendro pobūdžio ir/ar nepamatuoti (nerealūs).

- *Emocionalus užkrėtimas (poveikis jausmams) ir pamėgdžiojimas.* Sąmonė yra valdoma sąmonės, o šios formavimasis vyksta per jausmus. Kaip rašo politinės psichologijos ekspertė Tatjana Yevgenyeva: „Pagrindinė masinių politinių nuotaikų funkcija – socio-politinių pakankamai didelių visuomeninių grupių veiksmų formavimas ir jų emocionalus pagrindimas, bendrų išgyvenamų nuotaikų pagrindu sukuriant iš žmonių masę“.⁷⁷ Todėl bet kokios revoliucijos organizatoriams svarbu sukurti emocionaliai vieningą tautą ir minią aikštėje kaip jos projekciją, sukeliant jose įnirtingo pasipiktinimo valdžia jausmų bangą (čia galima prisiminti T. Shanino žodžius). Kaip rodo praktika, geriausi žmonių teigiamo ir/ar neigiamo jausminio bendrumo skatinimo instrumentai yra paprastų ir skambių

⁷⁶ Рифат Шайхутдинов, „Демократия в условиях «спецоперации»: как убить государство“. Кн. Михаил Леонтьев, *Грозит ли России «оранжевая» революция?* Москва: «Яуза», ЭКСМО, 2005, 91.

⁷⁷ Евгеньева, 11.

lozungų skandavimas, patriotinės dainos, uždegančios lyderių kalbos ir vienijantys simboliai (kruopščiai parinktų spalvų marškinėliai, šalikai, kepurės, ženkliukai su įvairiais kryptingai prasmingais užrašais ir atvaizdais ir panašiai⁷⁸). Taip pat galėtų padėti prieš valdžią nukreiptos provokacijos, per kurias būtų realiai ar tariamai⁷⁹ pralieta bent šiek tiek „taikių mitinguotojų“ kraujo (tuo pat metu, kad nebūtų sukompromituotas protesto judėjimas kaip toks, bendras „spalvotos“ revoliucijos fonas privalo likti pabrėžtinai neprievartinis). Kraujo (realaus ir/ar tariamo) reikia tam, kad šalies ir užsienio gyventojai savo akimis pamatytų, jog prasikaltusi valdžia griebėsi paskutinio ginklo – represijų prieš nekaltus protestuotojus – ir taip parodė savo tikrąją prigimtį. Kartu tokiu būdu opozicija įtikina savo šalininkus, kad jie yra rimta jėga, kad valdžia jų bijo ir kad jie neabejotinai nugalės, nes yra teisūs, o reiškia tiesiog negali pralaimėti.

Akivaizdu, kad esminis vaidmuo vaizduojant valdžios žiaurumus, kuriant mitus ir populiarinant opozicijos idėjas priklauso ją remiančiai žiniasklaidai (ypač televizijai, kuri yra lengviausiai prieinama gyventojams, ir todėl ją „vartoja“ didesnė jų dalis), kurios užduotis yra pateikti žinią reikiamu būdu, nuolat užakcentuojant vadinamojo kontrelito skelbiamas tiesas. Veikti ji gali trejopai: sumenkinti naujieną (pavyzdžiui, jeigu valdžia, demonstruodama savo norą padėti žmonėms, atliko kokį nors jiems teigiamai reikšmingą veiksmą, šis veiksmas bus pateiktas kaip nesvarbus), paaštrinti naujieną (pavyzdžiui,

⁷⁸ Pavyzdžiui, Ukrainoje kovojo „oranžiniai“ (V. Juščenko ir J. Timošenko) prieš „mėlynuosius“ (V. Janukovičius). Tai sutampa su šalies nacionalinės vėliavos spalvomis, ir abiejų pusių atstovai vilkėjo atitinkamų spalvų šalikus. Be to, tarp opozicijos šalininkų buvo populiarūs, pavyzdžiui, marškinėliai su užrašu: „Ačiū tau, Dieve, kad aš ne *moskalis!*“ („Дякую тобі, Боже, що я не москаль!“), – kas simbolizavo antipatiją Rusijai, kuri norėjo matyti Ukrainos prezidento poste „susikompromitavusios“ Leonido Kučmos valdžios remiamą kandidatą V. Janukovičių. Pagaliau, kiekviena „spalvota“ revoliucija turi savo specifinį pavadinimą ir simbolį, kurie naudojami kaip reprezentaciniai brendai. Pavyzdžiui, rožė Gruzijoje ar tulpė Kyrgyzstane (visą pasaulį apskriejo vaizdai, kaip moteris kaišiojo tulpes į milicininkų skydus).

⁷⁹ Elementariausias „kraujo“ pavaizdavimo mechanizmo pavyzdys yra toks. Jauna mergina ar pensininkė prieina prie tvarką prižiūrinčių policininkų rikiuotės ir tiesiog atsigula prie jų kojų. Paprastai kas nors iš policininkų bando ją pakelti, ir tuomet „auka“ pradeda rėkti, kad policija naudoja prieš ją prievartą. Šiuo momentu iš karto prišoka žurnalistai su foto ir vaizdo kameromis, viską užfiksuoja ir parengia vaizdingą reportažą apie tai, kaip „valdžios pakalikai muša taikius demonstrantus – moteris ir vaikus“.

nedidelė valdžios klaida bus pristatyta kaip nacionalinio masto katastrofiška, o smulkus opozicijos pasiekimas kaip didžiulis) bei adaptuoti ją, tai yra pritempti faktus prie norimos tiesos. Taip užsitikrinama plati „civilizuoto pasaulio“ parama ir „užverbuojami“ piliečiai, kurie eis į gatvę ir balsuoti per naujus – „sąžiningus“ – rinkimus, kurie yra patogi (jau klasikinė) proga pradėti „spalvotąją“ operaciją. Senieji rinkimai opozicijos *a priori* paskelbiami „nešvariais“, nes juos organizavo „nešvari“ valdžia. Jeigu pastaroji atkakliai priešinasi „sąžiningų“ rinkimų organizavimui, kaip tariamai nelegitimios blokuojamos (neteisėtai) valstybės institucijos, taip sabotuojant normalų jų darbą, ir su šūkais „tikra valdžia – mūsų valdžia“ kuriami (neteisėtai) alternatyvios valdžios institutai (pirmiausiai – „tikras“ prezidentas).

Paprastai, klostantis tokiai situacijai, senais stereotipais gyvenantis valstybės valdantysis elitas (pavyzdžiui, postsovietinis), kuriam, pasak anksčiau minėto Ch. Johnsono, priklauso pirminis revoliucijos (kaip proceso, o ne kaip atskiro įvykio) nuslopinimo vaidmuo, nebesupranta, ko reikėtų griebtis, ir tik daro klaidas. Dar daugiau, iki kritinio momento jam dažniausiai net neateina į galvą mintis, kad jis greitai gali būti nuverstas: pasitikėjimas savo jėgomis yra toks nepagrįstai didelis, kad net neįsivaizduojama, jog valdžia iš esmės jau prarasta (problema dar pagilina komunikacinis valdžios ir žmonių atotrūkis), – o paskui, žinoma, jau būna per vėlu. Kaip rašo vienas iš šio „spalvotos“ revoliucijos tyrinėtojų, politologas Rifatas Šajchutdinovas: „Ta valdžia, prie kurios mes pripratome, mato, kai iš jos bando atimti teritoriją, pagrobti pinigus, tačiau Ukrainoje [„oranžinės revoliucijos“ metu – disertacijos autoriaus pastaba] niekas nepastebėjo, kaip iš valdžios buvo pagrobta reputacija, autoritetas ir dalis piliečių, ‘perverbuotų’ į savo tautą“.⁸⁰

Tačiau galima ir kitokia situacija, kada veikiantis režimas bandys išlikti vieningu ir kovoti su revoliucionieriais visais įmanomais būdais. Tuomet opozicijos užduotis yra pervilioti bent dalį politinio elito į savo pusę ir neutralizuoti jėgos struktūrų, kurių lojalumas šalies vadovybei turi išskirtinę reikšmę, faktorių. Kaip savo knygoje rašo G. Sharpas: „Nepaklusnumo

⁸⁰ Кара-Мурза, *Оранжевая Мина*, 13.

strategai turi prisiminti, kad sugriauti diktatūrą bus labai sunku ar net neįmanoma, jeigu policija, biurokratinis aparatas ir karinės pajėgos liks ištikimos diktatūrai ir vykdys jos įsakymus. Todėl diktatorių jėgos struktūrų lojalumo jam sužlugdymo strategija demokratinio judėjimo strategams privalo tapti prioritete. Demokratinėms jėgoms nereikia raginti karių ir karininkų sukilti. Užtuot tai darius, jiems, jeigu su jais yra ryšių, būtina aiškiai parodyti, kad egzistuoja daug palyginti saugių *slapto nepaklusnumo* formų, kurias galima pritaikyti pradinėje stadijoje. Pavyzdžiui, policija ir kariuomenė gali vykdyti įsakymus neefektyviai, neieškoti žmonių, kurių paieška yra paskelbta, perspėti pasipriešinimo dalyvius dėl planuojamų represijų, areštų ar išsiuntimų, taip pat neteikti vadovybei svarbios informacijos“.⁸¹ Nemažiau svarbu yra tai, kad savo ateitį su būsima valdžia sietų pagrindiniai ekonominio šalies elito subjektai (stambiausi oligarchai), nes jie gali tapti didžiausiais finansiniais „spalvotos“ revoliucijos, kurios metu į valdžią ateitų labiau į jų interesus linę atsižvelgti ir juos patenkinti žmonės, rėmėjais.⁸²

Dar vienas svarbus veiksnys – jaunimo parama. Jaunimas „spalvotosiose“ revoliucijose – tai spektaklio „veidas“ („jaunimas pasisako už naują gyvenimą“) ir instrumentas.⁸³ Jaunimu lengviau manipuliuoti negu vyresniais žmonėmis, nes jis yra mažiau patyręs, paprastai politiškai neišprusęs (dažniausiai politika jauniems žmonėms nėra įdomi) ir praktiškai visada labai emocionalus („serga“ jaunatvišku maksimalizmu). Be to, jaunimas yra daug

⁸¹ Джин Шарп (Глава 8. *Практика политической борьбы* / раздел – *Нацеливание на власть диктаторов*). <<http://www.psyfactor.org/lib/sharp.htm>> [Žiūrėta 2008 01 19]. Šiame kontekste dar galima žiūrėti: Anika Locke Binnendijk ir Ivan Marovic, „Power and persuasion: nonviolent strategies to influence state security forces in Serbia (2000) and Ukraine (2004)“. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 39, Iss. 3 (Sep. 2006), pp. 411-429.

⁸² Kaip straipsnyje „Realios spalvotų revoliucijų priežastys“ rašo Lucanas Way‘us: „Galiausiai, autoritarinis stabilumas priklauso nuo to, kiek valstybės lyderiai kontroliuoja visuomenės resursus – šiuo atveju kalbama apie tiesioginę ekonomiką kontrolę iš valstybės pusės ar energetinių pajamų, kurias gali kontroliuoti net silpniausi autoritarai, valdymą. Lyderis, kuris visiškai ar beveik visiškai kontroliuoja resursus, gali papirkti oponentus ar atimti iš jų veikimo ir net pragyvenimo šaltinį“. Žr.: Lucan Way, „The Real Causes of the Color Revolutions“. *Journal of Democracy*, Vol. 19, Number 3, July 2008, 64.

⁸³ Šiandien yra sukurta nemažai dokumentinių filmų, kuriuose yra gerai parodyta, kaip „spalvotosioms“ revoliucijoms yra kuriamos ir treniruojamos specialios jaunimo organizacijos, tokios kaip gruzinų „Kmara“, ukrainiečių „Pora“, kyrgyzų „Kel-kel“. Žiūrėti, pavyzdžiui: „США: Завоевание и подчинение Востока“. <<http://video.google.com/videoplay?docid=3846833218126330420>> [Žiūrėta 2008 01 14]; „Бархат.ру“. <<http://rutube.ru/tracks/203641.html>> [Žiūrėta 2008 01 14].

mobilesnis už pensininkus⁸⁴, o tai yra svarbu, vykdamas protesto akcijas įvairiose miesto vietose, šturmuojant valstybinius pastatus ir, jeigu reikia, vaizduojant teisės saugos aukas. Kad jaunimas neišsilakstytų (ypač esant nepalankioms oro sąlygoms), jam ir kitiems mitinguotojams tiesiog protesto vietoje pastatomos palapinės, kuriose galima pailsėti bei gauti karšto maisto, ir organizuojamos pramogos (pavyzdžiui, estrados žvaigždžių koncertai).

Toli gražu ne paskutinį vaidmenį „spalvotoje“ revoliucijoje gali suvaidinti išorinio poveikio veiksnys. Ypač tarp Rusijos akademikų ir analitikų yra populiarus nuostata, kad „spalvotosios“ revoliucijos, kur jos bevyktų, pirmiausiai yra amerikiečių, kurie niekaip negali atsikratyti globalių imperialistinių užmojų ir todėl visur nori atvesti į valdžią sau palankius žmones, rankų darbas. Pavyzdžiui, žinoma Rusijos istorikė Natalija Naročnickaja knygoje „Oranžiniai tinklai: nuo Belgrado iki Biškeko“ rašo: „Dabartinis pasaulio perdalijimas yra nematyta Teodoro Ruzvelto imperializmo ir Vudro Vilsono mesianizmo sintezė. Silpnų šalių atžvilgiu taikoma jėga kartu su teze, kurią išjuokė dar Colemanas [*Johnas Colemanas, parašęs knygą „Committee of 300“* – disertacijos autoriaus pastaba]: ‘Mes valdome jus, kadangi tai yra jūsų interese, o tie, kas atsisako tai suprasti, yra blogis’. [...] Paprastą žmogų bandoma įtikinti tuo, kad jis nėra dalis Tėvynės, o elitą, kad jis tariamai yra pasaulio oligarchijos dalis, ir kad JAV politinė tvarka yra pati geriausia, o naujas amerikietiškas imperializmas yra aukščiausias moralinis tikslas“.⁸⁵ Tačiau realiai išorinis faktorius (jau nekalbant konkrečiai apie Ameriką) nėra svarbiausias – svarbiausias yra tautos

⁸⁴ Kita vertus, pensininkai yra naudingi kaip senos ir naujos kartų vienybės simbolis. Be to, valdžiai yra morališkai sunkiau įsakyti naudoti prievartą prieš pagyvenusius žmones, o jeigu tai bus padaryta, opozicija gauna puikų esamo režimo, kuris “negerbia savo praeities”, ciniškumo įrodymą. Kartais šis „spalvotos“ revoliucijos dalyvių segmentas yra vadinamas „specialiuoju megztų berečių padalinium“.

⁸⁵ Нарочницкая, 22. Taip pat siūloma žiūrėti: Abel Polese, „Russia, the US, ‘the others’ and the ‘101 things to do to win a (colour) revolution’: reflections on Georgia and Ukraine“, 27 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Abel_polese_Paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08]; Jeanne L. Wilson, „Colour Revolutions: The View From Moscow and Beijing“, 21 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Jeanne_Wilson_paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08]; Juyan Zhang ir Shahira Fahmy. „Colored Revolutions in Colored Lenses: A Comparative Analysis of U.S. and Russian Press Coverage of Political Movements in Ukraine, Belarus, and Uzbekistan“. *International Journal of Communication*, Vol. 3 (2009), pp. 517-539; Ivaylo Gatev, „The EU and the coloured revolutions: facilitating political change in the eastern neighbourhood“, 25 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/GatevEU_and_Coloured_Revolutions.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08].

nepasitenkinimo valdžia bazės egzistavimas. Bet jis gali reikšmingai sustiprinti ar susilpninti opozicijos (valdžios) potencialą: tiek finansiškai, tiek – tai svarbiau – įvaizdžio žmonių ir pasaulio bendruomenės akyse prasme („spalvotieji“ ir jų priešininkai paprastai gauna iš suinteresuotų užsienio valstybių finansinę paramą ir techninę bei politinių technologijų pagalbą, kurios koordinatoriai – dažniausiai nevyriausybinės organizacijos / NVO, jeigu tai yra parama iš Vakarų – glaudžiai dirba su vietiniais rėmėjais⁸⁶ ir specialistais). Kaip teigia Henry‘is E. Hale‘as: „Nors vyksta karšta diskusija dėl to, kiek Vakarų (ypač Amerikos) vyriausybės ir NVO tiesiogiai rėmė revoliucijų vykdytojus, jų netiesioginė ir moralinė parama atrodo neabejotina“.⁸⁷ Kaip ryškiausią užsienio valstybių susidūrimo „spalvotosios“ revoliucijos aikštėje pavyzdį galima vertinti Ukrainos „oranžinę revoliuciją“, kurios metu susikirto Rusijos ir Amerikos interesai.

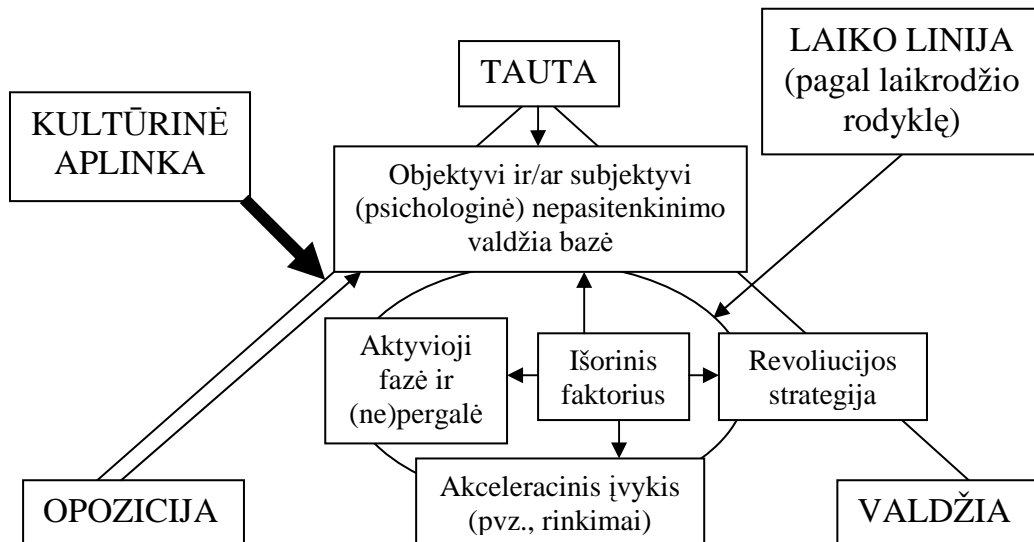
Pagaliau, svarbi yra revoliucijos teritorinė bazė. Viskas revoliucijos metu dažniausiai sprendžiama sostinėje – pagrindinės šalies valdžios koncentracijos vietoje. Be to, dideliuose miestuose, o ypač sostinėje, gyventojai paprastai yra demokratiškesni negu kituose valstybės regionuose. Taip pat yra svarbu, kokią poziciją užims miesto valdžia (pavyzdžiui, Ukrainoje Kijevo savivaldybė talkino „oranžiniams“, o tai vargu ar įvyktų Maskvoje). Nemažiau reikšminga gali būti regioninė teritorinė revoliucijos bazė (Kyrgyzstane Kurmanbekas Bakiyevs buvo kilęs iš pietų, V. Juščenką ir J. Tymošenką labiausiai rėmė vakarinė Ukrainos dalis), kur opozicijos kandidatas besąlygiškai remiamas, o bet kokie centrinės valdžios sprendimai vertinami kaip nepriimtini ir faktiškai nevykdomi.

Apibendrinant, galima teigti, kad „spalvotoji revoliucija“ – tai sąlygiškai taikaus, bet neteisėto pobūdžio politinių technologijų akcija (operacija), paprastai be esminių permainų šalies vidaus ir užsienio politikoje, suplanuota ir suorganizuota atskirų interesų grupių (galimas dalykas, remiamų iš užsienio),

⁸⁶ Kaip rašo L. Way‘us, didesnę dalį paramos „spalvota“ opozicija atitinkamose šalyse (ypač Ukrainoje) gavo iš vietinių rėmėjų, o ne užsienio šaltinių. Žr.: Lucan Way, „Kuchma’s Failed Authoritarianism“. *Journal of Democracy*, Vol. 16, Number 2, April 2005, pp. 131-145.

⁸⁷ Henry E. Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 39, 2006, 317.

siekiančių valdžios persiskirstymo savo naudai (arba tiesiog valdžios užgrobimo), pasinaudojant plačiosios visuomenės ilgalaikiu nepasitenkinimu esama valdžia ir orientuojantis visų pirma į jos sąmonės paveikimą („spalvotoji“ revoliucija yra pavaizduota 2 schemeje).



2 schema. „Spalvotosios“ revoliucijos modelis. Šaltinis: disertacijos autorius.

Schemos komentaras.

Visi „spalvotosios“ revoliucijos procesai vyksta trikampyje „tauta–valdžia–opozicinės interesų grupės“. Revoliucinis procesas yra ilgalaikis ir prasideda nuo objektyvios / subjektyvios visuomeninio nepasitenkinimo valdžia ir situacija šalyje bazės susiformavimo (korupcija, bloga ekonominė padėtis ir panašiai). Opozicija, reaguodama į besiklostančią padėtį ir matydama valdžios persiskirstymo savo naudai galimybes, pradeda rengti revoliucijos strategiją. Kai ji yra parengta, belieka sulaukti tinkamo momento (preteksto) plano realizavimui pradėti. „Spalvotosiose“ revoliucijose akceleraciniu įvykiu paprastai tampa rinkimai (labai patogiu naudoti jų falsifikacijos kortą), bet tai ne vienintelis variantas. Iš kitų galima paminėti, pavyzdžiui, realų ar surežisuotą opozicinės demonstracijos išvaikymą, išprovokuojant jėgos panaudojimą iš valdžios pusės. Vėliau „spalvotoji“ revoliucija pereina į aktyviają fazę, kuri dažniausiai baigiasi opozicijos pergale: valdžia praktiškai neturi šansų atsilaikyti, nebent imtųsi prievartos (pavyzdžiui, kaip tai padarė Uzbekistano vadovybė per įvykius Andižane). Tačiau greitai viskas gali prasidėti iš naujo (pavyzdžiui, Gruzijoje opozicija reikalauja M. Saakašvilio atsistatydinimo, o Kyrgyzstane „tulpių revoliucijos“ prezidentas K. Bakiyevs 2010 m. pats buvo nuverstas). Visų „spalvotos“ revoliucijos fazių metu į procesą (ne)oficialiai gali kištis išorinės jėgos (jeigu esamas režimas yra joms palankus, jos gali jį remti finansine, politine ir net karine prasme, kad jis išliktų valdžioje; jeigu ne – įvesti jo atžvilgiu ekonomines sankcijas, taip sukurdamos visuomenės nepasitenkinimo valdžia didėjimo sąlygas; daryti įtaką rinkimų kampanijai; padėti rengti ir viešai remti provokacijas prieš valdžią; sau ir vietos opozicijai naudinga linkme interpretuoti rinkimų rezultatus ir opozicijos/valdžios veiksmus; paskatinti opoziciją naujai revoliucijai, jeigu atėjusi valdžia jų netenkina). Iš išorės visai konstrukcijai daro įtaką nacionalinė ir tarptautinė kultūrinė aplinka.

Šiame kontekste disertacijos autorius pripažįsta, kad toks jo iš esmės neigiamas požiūris į „spalvotąsias“ revoliucijas (vertinantis jas kaip gerai suplanuotas operacijas) gana stipriai konfliktuoja su tarp dalies Vakarų akademikų populiaria nuostata, kad jos atskirose NVS valstybėse buvo didžiulis tautinės demokratijos laimėjimas (savotiška laisvės prošvaistė gilioje autoritarinio valdymo tamsoje), pavyzdine banga nusiritęs per postsovietinę erdvę. Todėl jis šioje vietoje norėtų papildomai pagrįsti savo poziciją. Kaip viename iš savo straipsnių NVS „spalvotąsias“ revoliucijas apibendrina H. E. Hale'as: „Bendrai paėmus, dauguma mato dviejų tipų režimus regione: revoliucinės valstybės greitai juda demokratijos link, o nerevoliucinės šalys juda kardinaliai priešinga linkme“.⁸⁸ Tačiau galima drąsiai teigti, kad toks situacijos vertinimas yra neadekvatus. Kaip teigia I. Melnykovska: „Vyksiančios transformacijos supratimo trūkumas tapo įvairių spekuliacijų dėl tolimesnių demokratiškos reformų Gruzijoje, Ukrainoje ir Kyrgyzstane bei potencialios spalvotų revoliucijų plėtros buvusios Sovietų Sąjungos rėmuose priežastimi. Po to, kai paaiškėjo šių spekuliacijų tuštybė, bandymų paaiškinti buvusių Sovietų Sąjungos valstybių transformaciją per ideologines linzes ribotumas tapo akivaizdus“.⁸⁹ Realiai tik žmonės, stovėję aikštėse Tbilisyje, Kijeve ir Biškeke „tulpių revoliucijos“ metu, tikėjo, kad jie dabar sprendžia savo valstybės likimą ir kad pagaliau jų nuomonė tapo svarbi. Tikrai nesunku patikėti, kad jų širdyse tuo momentu atgijo antikinės tiesioginės demokratijos jausmas. Tačiau tiems, kurie stovėjo už jų nugarų ir kurie iš tikrųjų vykdė tas didžiąją dalimi *virtualias* revoliucijas-operacijas, laisvės ir demokratijos šūkliai tebuvo patogi priedanga ir manipuliacijų instrumentas savo savanaudiškiems valdžios perėmimo tikslams pasiekti. Apibendrinant, reikėtų konstatuoti, kad „spalvotąsias“

⁸⁸ Žr.: Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, 306. Taip pat šiame kontekste galima žiūrėti: Andrew Wilson, *Ukraine's Orange Revolution*. New Haven, London: Yale University Press, 2005, 232 p.; Mark R. Beissinger, „Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions“. *Perspectives on Politics*, Vol. 5, No. 2, June 2007, pp. 259-276; Michael McFaul, „Transitions from Communism“. *Journal of Democracy*, Vol. 16, No. 3, July 2005, pp. 5-19; Valerie Bunce ir Sharon Wolchik, „International Diffusion and Postcommunist Electoral Revolutions“. *Communist and Postcommunist Studies*, 39, No. 3 (September 2006), pp. 283-304 (ir panašiai).

⁸⁹ Melnykovska, 2.

revoliucijas būtū galima tam tikra prasme pateisinti, jeigu už jų iš tiesų stovėtų žmonės, kurie nuoširdžiai norėtų pakeisti esamą – daugumai piliečių nepriimtina – situaciją šalyje. Tačiau praktika rodo, kad po „spalvotųjų“ revoliucijų situacija demokratijos ir kitokia prasme geriausiu atveju nepasikeičia, blogiausiu – tampa dar sudėtingesnė, nes vienus vagis ir nusikaltėlius valdžioje pakeičia kiti (lygiai tokie pat ar dar blogesni), kuriems anksčiau tiesiog nepasisekė joje įsitvirtinti. Kaip viename iš savo tyrimų teigia H. E. Hale'as: „Kaip dėl revoliucijų santykio su demokratija ir autoritarizmu? Viena iš pagrindinių išvadų yra ta, kad spalvotosios revoliucijos kaip tokios gali būti vertinamos ne tiek kaip 'demokratiniai proveržiai', kiek kaip konkurencijos fazė režimų raidos cikluose, kurios metu laimėjo opozicija“.⁹⁰ Savo ruožtu Katya Kalandadze ir Mitchellas A. Orensteinas straipsnyje apie „spalvotąsias“ revoliucijas pažymi: „Įdomiausia, kad sėkmingos rinkiminės revoliucijos pademonstravo mažą demokratinę pažangą po pergalės“.⁹¹ Tokiu būdu, disertacijos autorius siūlo vieną kartą atsisakyti perdėto idealistinio požiūrio į „spalvotąsias“ revoliucijas ir pradėti vertinti jas, remiantis faktais ir jų metu naudotų politinių technologijų analize.

Apibendrinant, galima teigti, kad revoliucinė prieiga leidžia atskleisti daugybę politinio (ne)stabilumo aspektų. Tačiau ji yra nepakankama, kad atskleistų gilumines teorines ir praktines politinio (ne)stabilumo tam tikrose valstybėse problemas. Kitaip tariant, dauguma revoliucinių procesų tyrinėtojų sutaria, kad didesnė dalis revoliucijų (taip pat ir „spalvotosios“ revoliucijos) kyla dėl objektyvios ir/ar subjektyvios (psichologinės) visuomenės nepasitenkinimo valdžia bazės susiformavimo šalyje. Daug palankesnės sąlygos tokios bazės atsiradimui susidaro ne instituciškai ir tapatybiškai nusistovėjusiose visuomenėse, tai yra visuomenėse, kuriose veikia pakankamai stiprus ir

⁹⁰ Henry E. Hale, „Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia“.
World Politics, 58 (October 2005), 161.

⁹¹ Katya Kalandadze ir Mitchell A. Orenstein, „Electoral Protests and Democratization. Beyond the Color Revolutions“.
Comparative Political Studies, Vol. 42, No. 11, 2009, 1404. Taip pat šiame kontekste verta žiūrėti: Theodor Tudorou, „Rose, Orange, and Tulip: the failed post-Soviet revolutions“.
Communist and Post-Communist Studies, Vol. 40, Issue 3, September 2007, pp. 315-342.

efektyvus valstybinis administracinis aparatas ir kurios turi gana aiškiai apibrėžtą pilietinę ir/ar etninę tapatybę, bet pereinamojo laikotarpio visuomenėse, kuriose tik pradėtas ar dar nebaigtas valstybės „kūrimo“ procesas, tai yra kuriose senasis institucinis bei etnis-pilietinis valstybingumas žlugo ir buvo diskredituotas (staiga tai, kas buvo gerai, pasidarė blogai), o naujasis dar iki galo nesusiformavo, arba jo iš viso niekada nebuvo. Ten, kaip pabrėžia revoliucijų tyrinėtojai, žymiai lengviau suorganizuoti suirutę, tai yra supriešinti valdantįjį elitą ir žmones, iš pradžių galutinai juos dezorientuojant, o paskui pripildant jų galvas reikalingų protesto idėjų.⁹²

Tokios yra visos buvusių SSRS respublikų visuomenės – taip pat ir Centrinės Azijos valstybės. Pastarosios kaip nepriklausomi valstybiniai dariniai atsirado politiniame pasaulio žemėlapyje tik po Sovietų Sąjungos subyrėjimo ir neturi apčiuopiamų istorinių savarankiško valstybingumo tradicijų. Atitinkamai CA šalyse valstybės „kūrimo“ procesas yra stipriai susijęs su politinio stabilumo sukūrimu ir tęstinumu, būdamas jo atraminiu ramsčiu (kitais tariant, be „valstybės“ plačiąja to žodžio prasme apie kažkokį ilgalaikį politinį stabilumą jose kalbėti neįmanoma). Todėl politinio stabilumo Centrinės Azijos valstybėse tyrinėjimą per teorinę revoliucinio proceso prizmę vienareikšmiškai verta papildyti taip vadinama „valstybės kūrimo“ prieiga. Dar daugiau, pastaroji iš esmės yra politinio stabilumo CA šalyse analizės pamatas, nes būtent ji leidžia atskleisti gilumines subjektyvios/objektyvios jų visuomenių nepasitenkinimo valdžia bazės atsiradimo (ir atitinkamai revoliucijų jose įvykimo) priežastis.

⁹² Pavyzdžiui, kaip teigia Vickenas Cheterianas: „Spalvotos revoliucijos“ yra įmanomos tik pusiau autoritarinėse, bet silpnose ar žlungančiose valstybėse“. Žr.: Vicken Cheterian, „‘Coloured Revolutions’: Democratization? State-Building? Permanent Revolution?“ 8. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Cheterian_paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08].

3. „Valstybės kūrimo“ (angl. *nation-building*) proceso samprata ir jo eigos bei rezultatų įtaka valstybės stabilumui

Laikui bėgant valstybingumas gali įgauti įvairias formas (tam tikra valstybės valdymo santvarka, tam tikras šalies ekonominės raidos modelis, tam tikras administracinis-teritorinis valstybės pasiskirstymas ir taip toliau), bet iš pradžių jis turi atsirasti⁹³ (jeigu nebuvo ir/ar nėra apčiuopiamų valstybingumo pagrindų, kaip pavyzdžiui, Centrinės Azijos valstybių atveju) arba turi būti atkurtas (jeigu egzistavusi valstybingumo tradicija tam tikru momentu nutrūko, kaip pavyzdžiui, Lietuvos atveju). Tuo pat metu būtina pabrėžti, kad tvirto valstybingumo (ne)egzistavimas yra glaudžiai susijęs su valstybės politinio stabilumo problema: tiesiog akivaizdu, kad silpna valstybė (plačiaja to žodžio prasme) yra rimta potencialaus politinio nestabilumo priežastis, ir atvirkščiai – administracine, pilietine ir etnine prasme nusistovėjusi ir sustiprėjusi valstybė yra fundamentalus stabilios šalies raidos garantas. Tokiu būdu, valstybės politinio stabilumo analizė per valstybingumo prizmę yra giluminis požiūris į politinio stabilumo problemą, kuris pastaruoju metu yra taikomas pakankamai retai, lyginant, pavyzdžiui, su interesų grupių teorijų naudojimu. Tačiau kaip rašo S. Kara-Murza: „Būtina įveikti prieigų ribotumą, kuris įstumia visuomenės gyvenimą į siaurus socialinių grupių interesų rėmus, ir pažiūrėti, kas vyksta su visa ryšių, jungiančių žmones į bendruomenes, o jas į visuomenę, sistema“.⁹⁴

Valstybės „kūrimo“ problematika yra ne mažiau sudėtinga negu revoliucinė tematika: ji taip pat turi daugybę sąvokų ir turinio prasme labai komplikotų aspektų, vis dar reikalaujančių gilaus paaiškinimo ir konkretaus apibrėžimo. Tam, kad galima būtų detaliai atskleisti valstybingumo (jo atsiradimo/kūrimo) koncepcijos esmę, pradėti būtina nuo pamatinių šios srities terminų konceptualizavimo, tai yra nuo „valstybės“ sampratos konkretizavimo, kuris yra neatsiejamas nuo tokių sąvokų kaip tauta ir nacija supratimo.

⁹³ Šiuo atveju sąmoningai nėra pavartotas žodis „sukurtas“. Detaliau apie valstybingumo pagrindų atsiradimą (savaiminis ilgalaikis procesas) ir sukūrimą (valstybingumas kaip realizuojamas projektas) bus kalbama vėliau.

⁹⁴ Сергей Кара-Мурза, *Демонтаж народа*. Москва: «Алгоритм», 2008, 5.

3.1 Nacija, tauta, valstybė – sąvokų kristalizavimas

Valstybę iš esmės galima suvokti dvejopai: pirmiausiai kaip administracinį biurokratinį aparatą, kuris, turėdamas galios monopolį tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje, vykdo tam tikras funkcijas (Max'o Weberio samprata⁹⁵). Dar valstybę galima vertinti kaip tautinį vienetą. Šiuo atveju būtina paaiškinti, kas yra tauta, ir kas yra nacija.

Akademinėje literatūroje išskiriami keli alternatyvūs nacijos apibrėžimo variantai: nacija kaip valstybė (pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Organizacijos pavadinimas, angl. *the United Nations*), nacija kaip pilietinis darinys (arba pilietinė nacija) ir nacija kaip etnis darinys (etninė nacija).⁹⁶ Kaip rašo Joanna Pfaff-Czarnecka: „Daug šalių, kurdamos valstybę, praėjo tris etapus: nuo 1) etniškai daugialypės ir hierarchiškai organizuotos valstybės visuomenės prie 2) nacijų, atmetančių kultūrinę įvairovę, o vėliau prie 3) šiuolaikinio pliuralistinio-egalitaristinio modelio, kuris nepriešpastato nacionalinės vienybės ir etninio heterogeniškumo“.⁹⁷ Jeigu kalbėti pavyzdžiais, tai pirmo etapo valstybės pavyzdžiu galėtų tapti įvairios senovės imperijos. Pilietiškai orientuotos valstybės pagrindas yra pilietybė, reiškianti teisiškai įtvirtintą priklausomybę tam tikros valstybės visuomenei, ir visų piliečių lygybė prieš atitinkamas teises ir pareigas nustatančius įstatymus, nesuteikiant tautybės institutui kokio nors išskirtinio teisinio statuso. Galima sakyti, kad pilietinio patriotizmo stovyklai būdingas siekis pašalinti viską, kas netelpa į politinio egalitarizmo rėmus, ir pilietinis lojalumas jos atstovams vienareikšmiškai yra

⁹⁵ „Šiandien mes turime pasakyti, kad valstybė – tai žmonių bendruomenė, kuri (sėkmingai) pretenduoja į *legitimus fizinės jėgos naudojimo monopolį* apibrėžtos teritorijos ribose. Pažymėtina, kad 'teritorija' yra viena iš valstybės charakteristikų. Kalbant konkrečiai, šiuo metu teisė naudoti fizinę jėgą gali būti patikėta kitoms institucijoms ar individams tik tiek, kiek tai bus leista valstybės“. Žr.: Max Weber, „Politics as a Vocation“. <http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukuma/weber/lecture/politics_vocation.html> [Žiūrėta 2009 08 22].

⁹⁶ Pavyzdžiui, žr.: Walker Connor, „Nation-Building or Nation-Destroying?“ *World Politics* (publikuota: The Johns Hopkins University Press), Vol. 24, No. 3 (Apr., 1972), 332-336; Pål Kolstø, *Political construction sites: nation-building in Russia and the post-Soviet states*. Boulder, Oxford: Westview, 2000, 1-5; Carolyn Stephenson, „Nation Building“. January 2005. <http://www.beyondintractability.org/essay/nation_building/> [Žiūrėta 2009 01 20].

⁹⁷ Joanna Pfaff-Czarnecka, „Democratisation and Nation-building in *Divided Societies*“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, 29.

svarbesnis už tautinį lojalumą.⁹⁸ Etniškai nihilistinės valstybės pavyzdžiu galėtų būti Prancūzija po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos ir Sovietų Sąjunga, ypač pradiniu savo egzistavimo laikotarpiu propagavusi pilietinės nacijos, kurios narys yra sovietinis žmogus (žmogus be tautybės), koncepciją⁹⁹. Trečio modelio, kuris šiandien yra praktikuojamas daugumoje pasaulio valstybių (ypač demokratinių Vakarų valstybių) esmė yra pilietybė ir įstatymų viršenybė, kartu suteikiant piliečiams galimybę nevaržomai puoselėti savo etnines tradicijas. Taip pilietiškumas ir multikultūralizmas yra apjungiami kaip lygiaverčiai vieningą tautą formuojantys principai.

Apibendrinant, galima teigti, kad nacijos bei tautos sampratos (ir atitinkamai valstybės samprata) kiekvieno tyrinėtojo vartojamos savaip. „Dvi pagrindinės, principinės nacijos prasmės yra tokios: nacija kaip piliečių bendruomenė, kaip kolektyvinis suverenitetas, paremtas bendru politiniu dalyvavimu; nacija kaip etniškumas, kaip bendruomenė, kurią vienija bendra kalba, istorija ar kultūrinė tapatybė“.¹⁰⁰ **Disertacijoje kaip bazinė pasirenkama „tautos“ samprata, apimanti pilietinės ir etninės nacijos sąvokas, tai yra sujungianti etninės ir pilietinės ištikimybės aspektus.**

Tai, kad, kalbant apie tautą, pilietiškumo negalima atskirti nuo etniškumo (naudoti grynai pilietinės nacijos terminą), lemia pirmiausiai daugumos pasaulio gyventojų pozicija nacionalinių skirtumų atžvilgiu: šiandien žmonės pasaulio be šių skirtumų beveik neišsivaizduoja, ir politikai bei mokslininkai negali jų tiesiog ignoruoti ar panaikinti (pareikšti, kad jie daugiau nebegalioja). Todėl daugybė aptariamų reikšmių tyrinėtojų pabrėžia, kad etnis tautos elementas yra gyvybiškai svarbus tautos vienybės prasme. Kaip savo knygoje „Politinio konstravimo vieta: valstybės kūrimas Rusijoje ir postsovietinėse

⁹⁸ Papildomai apie nacionalistų ir liberalų konfliktą galima žiūrėti: Alvydas Jokubaitis, „Tautinė valstybė ir atsakomybė“. Kn. Alvydas Jokubaitis et al., *Vertybių nykimas? Rimas požiūris į atsakomybę*. Demokratinės politikos institutas: 2008, psl. 11-34.

⁹⁹ Vėliau, įsitvirtinus valdžioje Stalinui, požiūris į tautybę Sovietų Sąjungoje pasikeitė: buvo siekiama sukurti politiškai vienybę tautą, kurią sudaro etniškai skirtingos dalys, – tačiau pilietinis-sovietinis lojalumas vis tiek buvo vertinamas aukščiau tautinio lojalumo. Šiame kontekste dar galima pažymėti, kad šiandien, toliau pakankamai sėkmingai vykstant globalizacijos procesui, gimsta „globalus žmogus“. Pastaroji samprata, išskeldama kosmopolitizmą aukščiau lokalaus kultūrinio prierašumo, iš esmės paneigia ne tik etninį elementą, bet ir valstybinį-teritorinį. Kitaip tariant, globalus žmogus – tai pasaulio žmogus be tautybės ir nacionalinės valstybės.

¹⁰⁰ Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, 300.

šalyse“ rašo Pålās Kolstø: „Jeigu valstybė siekia išlikti gyvybinga ilguoju laikotarpiu, būtina, kad jos žmonės tikėtų, jog jie turi bendrą tapatybę ir bendrą likimą. Jie privalo jausti, kad juos vienija tam tikros bendros vertybės, simboliai ir institucijos, nors tai neturi reikšti, kad kiekvienas turi jaustis kultūriškai tapatus“.¹⁰¹ Savo ruožtu Tarasas Kuzio, faktiškai praplėsdamas kolegos mintį, pažymi: „Grynos pilietinės valstybės, kur piliečiai tik patriotiškai gerbtų institucijas, įstatymų viršenybės (angl. *rule of law*) principą, konstituciją ir teritoriją, egzistuoja tik teorijoje. Praktikoje grynos pilietinės valstybės nesugebėtų sukurti solidarumo, kurio reikia liberalioms demokratijoms [*ir autoritariniams režimams* – disertacijos autoriaus pastaba], kad galėtų užtikrinti socialinį pasitikėjimą. Etnokultūrinis valstybės branduolys ir iš jo besivystantis nacionalinė tapatybė suteikia valstybei gilumą, kurios kitaip nebūtų. Tokia tapatybė [...] neturi būti tolygi kultūrinei homogenizacijai. Tačiau pliuralistinė valstybė, kuri toleruoja skirtingas kultūras ir kalbas privačioje sferoje ir gerbia kultūrinės grupes, vis tiek privalo sukurti visaapimančią tapatybę, kuri sukuria solidarumą [...]“.¹⁰² Tokiu būdu, etninė tapatybė¹⁰³ šiandien yra *de facto* neatsiejama pilnaverčio pilietiškumo dalis ir jo, kaip ilgalaikio tautos konsolidavimo bei valstybės stabilizavimo, ramstis, ką pabrėžia ir nemažai šios srities problematikos tyrinėtojų. Kitas klausimas yra susijęs su konkrečiu etniškumo apibrėžimu.

Šiuo atveju reikėtų konstatuoti, kad etninės nacijos sąvokos branduolį sudarantis etniškumo reiškinytis yra labai komplikotas, turintis daugybę įvairių aspektų, kuriuos tiria skirtingi mokslai, pradedant nuo antropologijos bei sociologijos ir baigiant psichologija bei politikos mokslais. Todėl nenuostabu,

¹⁰¹ Kolstø, 2.

¹⁰² Taras Kuzio, „The Nation-Building Project in Ukraine and Identity: Toward a Consensus“. Kn. Taras Kuzio ir Paul D’Anieri (sud.), *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. Westport [Conn.] London: Praeger, 2002, 14.

¹⁰³ Apie tapatybę, pavyzdžiui, žiūrėti: Parekh Bhikhu, „Discourses on National Identity“. *Political Studies*, vol. 42, no. 3 (September 1994), pp. 492-504; Anthony D. Smith, „The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern?“ *Ethnic and Racial Studies*, vol. 11, no. 3 (July 1994), pp. 375-400; William W. Bostock ir Gregg W. Smith, „On Measuring National Identity“. *Social Science Paper Publisher*, Vol. 4, No. 1 (September 2001), pp. 1-6; Sheldon Stryker ir Peter J. Burke, „The Past, Present, and Future of an Identity Theory“. *Social Psychology Quarterly*, vol. 63, no. 4 (December 2000), pp. 284–297; Rogers Brubaker ir Frederick Cooper, „Beyond ‘identity’ “. *Theory and Society*, vol. 29, no. 1 (February 2000), pp. 1-47.

kad etninės nacijos terminas yra vienas iš tų, kurie neturi vienareikšmio ir visų pripažįstamo apibrėžimo. Bendrai paėmus, galima kalbėti apie objektyvius ir subjektyvius nacijos elementus (taip vadinamus „etninius markerius“, kurie pakankamai lengvai leidžia atskirti „mus“ ir „juos“) ir pažymėti, kad nacijos koncepcija yra tiesiogiai susijusi su tapatybės samprata. Skirtingi autoriai paprastai savo nuožiūra išskiria pagrindinius „etninius markerius“. Pavyzdžiui, žinomo nacionalizmo teoretiko Anthony D. Smitho teigimu, nacija – tai „tam tikra visuomenė, kurią vienija istorinė teritorija, bendri mitai ir istoriniai prisiminimai, masinė viešoji kultūra, bendra ekonomika ir bendros juridinės visų visuomenės narių teisės ir pareigos“.¹⁰⁴ Apibendrintai, kaip objektyvius nacijos elementus galima vertinti giminystę (bet tik labai mažose pagal dydį nacijose, kurių šiandien yra ne tiek jau ir daug), bendrą kalbą, istoriją, kultūrą, teritoriją, valstybę, religiją.

Tuo pat metu reikėtų pažymėti, kad ne visi ką tik išvardinti nacijos „markeriai“ yra vienodai svarbūs jos susiformavimui ir išlikimui. Pavyzdžiui, šiandien priimta manyti, kad nacija dažniausiai turi savo valstybę, kuri apibrėžia jos teritorines ribas, tačiau praktika rodo, kad nacija gali atsirasti ir išlikti be valstybės ir/ar sėkmingai gyvuoti kitos valstybės sudėtyje (turbūt, ryškiausias pavyzdys šiuo atveju yra žydai, kurie ilgą laiką neturėjo savo valstybės, bet sugebėjo išsaugoti nacionalinį tapatumą, o tokioje valstybėje kaip Rusijos Federacija kompaktiškai gyvena daugybė nacijų). Taip pat administracinės atitinkamos nacionalinės valstybės sienos gali neapimti visos didesnėje teritorijoje gyvenančios nacijos¹⁰⁵. Šiuo atveju tarp akademikų vyksta arši diskusija, primenanti ginčą dėl to, kas anksčiau atsirado – višta ar kiaušinis (valstybė ar nacija). Didžiąja dalimi jie yra pasiskirstę į dvi istoriškai susiformavusias stovyklas (mokyklas) – vokiškąją ir prancūziškąją. Pirmosios atstovai mano, kad nacija (vok. „volk“) – bendros kalbos ir kultūros suvienytas darinys – yra pirminė valstybės atžvilgiu. Antrieji gi laikosi pozicijos, kad iš

¹⁰⁴ Anthony D. Smith, „Nations and their pasts“. The Warwick Debates – Anthony D. Smith's opening statement. <<http://members.tripod.com/GellnerPage/Warwick.html>> [Žiūrėta 2009 01 23].

¹⁰⁵ Čia reikėtų atskirti tuos nacijos atstovus, kurie nusprendė emigruoti iš savo šalies, ir tuos, kurie atsidūrė už savo nacionalinės valstybės ribų dėl neprognozuojamų ir staigių politinių procesų, akimirksniu pakeitusių jos sienas (kaip tai atsitiko su rusais po Sovietų Sąjungos subyrėjimo).

pradžią susikuria valstybė, kaip žmonių laisvu politiniu pasirinkimu paremtas vienetas, o vėliau jo rėmuose suvereni tauta paskelbia apie vieningos ir nedalomos nacijos egzistavimą. Turbūt tiksliausiai šiuo atveju pasakė Ernestas Gellneris: „Tiek nacijos, tiek valstybės neegzistuoja visą laiką ir bet kuriomis sąlygomis. [...] Nacionalizmas remiasi tuo, kad jos yra skirtos viena kitai, kad viena be kitos nesudaro pilnaties, kad jų neatitikimas virsta tragedija. Tačiau prieš tai, kai jos tapo skirtos viena kitai, jos turėjo atsirasti, o jų atsiradimas buvo nepriklausomas ir atsitiktinis. Valstybė, žinoma, atsirado be nacijos pagalbos. Tam tikros nacijos, žinoma, susiformavo be savo valstybės palaiminimo“.¹⁰⁶ Kitaip tariant, vienareikšmiško priežastinio ryšio tarp valstybės ir nacijos atsiradimo nėra, tačiau nacionalinės valstybės, kai ji jau atsirado, vaidmuo nacijos raidos procese yra neabejotinas (detalesiau apie jį bus kalbama vėliau).

Religija taip pat nėra universalus naciją vienijantis faktorius. Ji yra svarbesnė tradicinėse visuomenėse (pavyzdžiui, stačiatikybė Rusijoje, islamas arabų šalyse). Tuo tarpu pasaulietinėse valstybėse (dauguma Vakarų pasaulio šalių) religija jau nėra tokia svarbi kaip „etnis markeris“. Bendrai paėmus, tą pačią religiją gali praktikuoti skirtingos nacijos, ir skiria ji labiau civilizacijas, o ne etnosus.

Tokiu būdu, kaip pagrindinius objektyvius etninės nacijos formavimosi elementus galima įvardinti bendrą kalbą, bendrą istoriją ir bendrą kultūrą. Pavyzdžiui, S. Kara-Murza taip aiškina jų svarbą: „Lyginant su kitomis didelėmis socialinėmis bendruomenėmis (klasėmis, ‘stratomis’, luomais), etnosas yra vieningiausia grupė. Taip yra todėl, kad jį suvienija kultūrinių tradicijų perdavimas. [...] Etnosas yra kultūrinių tradicijų, kurios susiformavo per ilgus jo adaptacijos prie gamtinės ir socialinės erdvės metus, nešėjas. [...] Visi žmonių santykiai visuomenėje yra kultūros produktas [...]. [...] Kalba yra vienas iš esminių etnoso susiformavimo ir vystymosi faktorių. [...] Kalba – tai viena iš pagrindinių ‘savų’ sujungimo ir ‘svetimų’ atskyrimo priemonių. Tai

¹⁰⁶ Эрнест Геллнер, *Нации и национализм* (Глава 1. Определения / раздел – *Нация*). Москва: изд-во «Прогресс», 1991. <<http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/gelln/01.php>> [Žiūrėta 2010 01 22].

vienas iš svarbiausių etninių markerių. [...] Kalba ne tik yra komunikacijos etninės bendruomenės viduje priemonė, bet ir formuoja jos 'kalbinę sąmonę', sukuria bendrą sąvokų sistemą, bendrą mąstymo arsenalą. [...] Kodėl žmonės iš viso apeliuoja į praeitį, juk jos jau nebėra? [...] Istorija yra svarbi tautos išsaugojimui kaip vienijanti jėga. [...] Kiekviena tauta turi nuolat ir atsakingai užsiimti savo istorijos stiprinimu, atnaujinimu, 'remontu' ir apsauga, nes tai yra visos nacionalinio saugumo sistemos darbo dalis".¹⁰⁷ Šiuo atveju taip pat pažymėtina, kad dar Hegelis suformulavo etninės valstybės prigimčiai suprasti svarbią kultūros kaip dvasios objektyvacijos idėją. Jo nuomone, tautų teisę, ekonomiką, religiją, meną ir politinį gyvenimą vienija bendras kultūrinis pagrindas, vadintinas vokišku *Volksgeist* vardu. Primindamas tai, Alvydas Jokubaitis vertina tautinę (disertacijos terminais – etninę-nacionalinę) kultūrą ir istoriją kaip pirminį valstybės ramstį, be kurio įtvirtinimo šiuolaikinė – tautinė (etninė-nacionalinė) – valstybė prarastų savo pagrindą ir nepriklausomo egzistavimo prasmę.¹⁰⁸

Subjektyvus tiek nacijos, tiek tautos pagrindas – tai tikėjimas jų realiu egzistavimu (įsivaizdavimas, jog nacija/tauta – tai objektyvi realybė, panašiai kaip (neo)realistams objektyvi realybė yra valstybės nacionaliniai interesai) ir suvokimas, jog esi tam tikros nacijos/tautos narys. Reprezentacinis šiuo atveju yra garsaus nacionalizmo tyrinėtojo Benedicto Andersono pateiktas nacijos apibrėžimas: „Nacija yra įsivaizduojama politinė bendruomenė –

¹⁰⁷ Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, 29, 64, 201, 211, 212, 214.

¹⁰⁸ „Tauta yra mistiškas, iki galo piliečiams nepažįstamas dalykas. Jie niekada nepažįsta visų savo tautos narių, jiems sunku paaiškinti, kodėl kiti žmonės – tarkime, kaimyninių šalių atstovai – negali būti jų tautos nariais; tauta niekada nepasirodo tiesiogiai, bet tik per simbolius, ceremonijas, kalbą, elgesio įpročius ir nerašytas taisykles. [...] Tautinė valstybė neišivaizduojama be pagarbos istorijai ir kultūrai. [...] Tokios valstybės piliečiai turi pripažinti, kad jų moralinis ir politinis tapatumas yra bendros istorijos kūrinys. Net didžiausio moralinio individualizmo klestėjimo laikais patriotai turi jaustis skolingi juos išauginusiai visuomenei. Į savo gyvenimą jie turi žiūrėti kaip į sudėtinę tautos istorijos dalį. [...] Tautinė valstybė yra dvilypis dalykas – universalūs politiniai principai suaugę su tautine kultūrinio gyvenimo forma. [...] Pamišus apie tautinės kultūros puoselėjimo reikalus ir apsiribojus universaliais žmogaus teisių, demokratijos ar socialinės gerovės principais, tautinės valstybės idėja netenka prasmės. [...] Tautinio tapatumo praradimas gali smogti ne mažesni smūgi negu netikusios politinės santvarkos pasirinkimas. Tautinės valstybės šalininkai privalo rūpintis, kad jų puoselėjama valstybė neprarastų tautinio savitumo požymių. Jeigu neliktų tautinės kultūros išskirtinumo, tai ir politinė nepriklausomybė prarastų savo prasmę,“ – konstatuoja A. Jokubaitis. Žr.: Jokubaitis, 13, 14, 25.

įsivaizduojama kaip natūraliai apribota ir suvereni“.¹⁰⁹ Savo ruožtu Walkeris Connoras viename iš savo straipsnių rašo: „Nacijos prigimtis yra neapčiuopiama. Ji yra psichologinė – požiūrio, o ne fakto dalykas. [...] Kadangi nacijos prigimtis yra požiūrio dalykas, apčiuopiamos kultūrinio išskirtinumo apraiškos yra svarbios tik tiek, kiek jos prisideda prie išskirtinumo *jausmo* skatinimo“.¹¹⁰

Atskiri akademikai šiame kontekste iš principo kvestionuoja nacijos realumą ir teigia, kad „[...] etniškumas – tik bendras pavadinimas, kuris neturi realios esmės ir prasmės be atskirų konkretesnių ir aiškesnių sampratų“.¹¹¹ Pavyzdžiui, Karlas Deutschas apibūdina naciją kaip „grupę žmonių, suvienytą bendros klaidos [išskirta disertacijos autorius – V. V.] dėl jų kilmės ir bendro priešiško jų kaimynų atžvilgiu“.¹¹² Tačiau kaip ten bebūtų, šiandien nacionalinės valstybės idėja vis dar gyva, o etniškumas vis dar vaidina didžiulį vaidmenį eilinių žmonių ir valstybių gyvenime. Galbūt (tegu), nacija tai tik prasimanymas, bet šis prasimanymas šiuo metu tikrai neprarado savo reikšmės. Kaip teigia A. Jokubaitis: „Nepaisant daugybės kritikos, pasaulio politinis žemėlapis yra sumodeliuotas pagal tautinės valstybės modelį. [...] Dabartinės pasaulio valstybės apibūdinamos ‘tautinių valstybių’ vardu. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje tauta tapo politinės valdžios teisėtumo pagrindu. Tai buvo reikšminga politinio mąstymo permaina. Atsirado naujas politinio gyvenimo subjektas, galintis įsteigti valstybę ir jos konstituciją. [...] Teisūs autoriai, įrodinėjantys, kad tautai sukurti reikia vaizdinių. [...] Tačiau šis faktas neleidžia teigti, kad tauta yra toks pat žmogiškosios vaizduotės kūrinys, kaip grožinės literatūros kūriniai ar teatro spektakliai. [...] Tauta nėra vien nuo subjektyvios valios ar vaizduotės priklausantis dalykas. Tai objektyvus, daugelio kartų pastangomis kuriamas kolektyvinis tapatumas. Daugybė tautos gyvenimo aspektų nepriklauso nuo piliečių pasirinkimo. [...] Net ir būdama priklausoma nuo piliečių vaizduotės, ji yra realus socialinio pasaulio daiktas,

¹⁰⁹ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2 leid. London, New York: Verso, 1991, 5-7.

¹¹⁰ Connor, 337.

¹¹¹ Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, 60.

¹¹² Karl Deutsch, *Nationalism and Its Alternatives*. New York: Alfred A. Knopf, 1969, 3.

savo realumu nenusileidžiantis bažnyčioms ar kitiems pastatams. Teiginys 'tauta egzistuoja įsivaizduojama' yra prasmingas tik tada, kai pirmiau vaizdinių egzistuoja bendruomenė, galinti tapti jų nešėja. Kitais žodžiais tariant, pirmiau vaizduotės turi būti tauta, o ne atvirkščiai".¹¹³

Kristalizavus bei detalizavus nacijos ir tautos sąvokas, pagaliau galima pateikti galutinę darbe naudojamą „valstybės“ sampratą: valstybė disertacijoje suvokiama kaip tautinis-administracinis darinys. Kitaip tariant, naudojama valstybės sąvoka apjungia savyje administracinį (veberišką) ir tautinį (etninį-pilietinį) valstybės apibrėžimo elementus. Remiantis šia prielaida, galima sakyti, kad tvirtas valstybingumas (stipri valstybė) stovi ant trijų esminių pamatų: „aktyvaus“ pilietiškumo, paremto „dalyvio“ politine (pilietine) kultūra¹¹⁴; aiškiai išreikšto nacionalinio (etninio) identiteto ir funkcionalaus bei efektyvaus valstybinio aparato. Šiame kontekste kyla kitas natūralus klausimas: kaip visa tai pasiekti? Beieškant atsakymo į šį pakankamai probleminį klausimą, akademiniam diskurse atsirado „valstybės kūrimo“ koncepcija.

3.2 „Valstybės kūrimo“ sampratos šaknys ir raida

„Valstybės kūrimo“ koncepcijos šaknys veda į septintą ir aštuntą XX a. dešimtmečius. Jos atsiradimą faktiškai paskatino aktyvus dekolonizacijos procesas Afrikoje, kuri tapo viena iš pagrindinių šio termino pritaikymo arenų¹¹⁵. Ji pirmiausiai siejama su tokių garsių Amerikos akademikų kaip K.

¹¹³ Jokubaitis, 12, 18-19, 27.

¹¹⁴ Pilietinės kultūros (angl. *civic culture*) terminą 1963 m. pristatė Gabrielis A. Almondas ir Sidney'us Verba. Šio koncepto esmė yra būtinybė piliečiams (panašiai kaip Senovės Graikijoje polisų demokratijos laikais) aktyviai dalyvauti visuomeniniame (taip pat politiniame) gyvenime bendradarbiavimo ir kompetencijos, neįmanomos be aukšto lygio išsilavinimo, pagrindais. Plačiau žiūrėti: Gabriel A. Almond ir Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston: Little, Brown and Company, 1965, xvi, 379 p.

¹¹⁵ Pavyzdžiui, žiūrėti: Rupert Emerson, „Crucial Problems Involved in Nation-Building in Africa“. *The Journal of Negro Education*, Vol. 30, No. 3, African Education South of the Sahara (Summer, 1961), pp. 193-205; Sean P. Jones, „‘To Come Together for Progress’: Modernization and Nation-Building in South Africa's Bantustan Periphery – The Case of Bophuthatswana“. *Journal of Southern African Studies* (publikuota: Taylor & Francis, Ltd.), Vol. 25, No. 4 (Dec., 1999), pp. 579-605.

Deutschas, C. Tilly'is ir Reinhardas Bendix'as vardais¹¹⁶. P. Kolstø, kalbėdamas apie „valstybės kūrimo“ koncepcijos ištakas, pažymi: „Valstybės kūrimo teorija pirmiausiai buvo naudojama nacionalinės integracijos ir konsolidacijos procesų, kurie vedė prie modernios nacionalinės valstybės kaip alternatyvos įvairioms tradicinės valstybės formoms, tokioms kaip feodalinė ir dinastinė valstybė, bažnytinė valstybė, imperija ir panašiai, aprašymui“.¹¹⁷ Bendrai paėmus, „valstybės kūrimo“ koncepcija savo pradinės raidos laikotarpiu tapo politikos mokslų tyrinėtojams priemone apčiuopti, aprašyti ir iširti makroistorinę ir sociologinę dinamiką, kuri leidžia atsekti šiuolaikinės valstybės atsiradimą.

Kaip pastebi J. Hippleris: „XX a. šeštajame ir septintajame dešimtmečiuose valstybės kūrimo konceptas užėmė kartinę vietą užsienio, saugumo ir vystymosi politikoje. Tuo metu ji buvo artimai susijusi su tada populiariomis modernizacijos teorijomis, kurias traktavo vystymosi procesą Trečiame pasaulyje orientavimosi į vakarietiškus modelius kontekste. Visuomenės turėjo būti *modernizuotos*, tai yra *tradicinės* ir *klaninės* visuomenės turėjo pavirsti *moderniomis* nacionalinėmis valstybėmis jų struktūrų suvienodinimo su industrinių šalių struktūromis būdu, sąmoningai ar nesąmoningai orientuojantis į europietiškus modelius“.¹¹⁸ Iš esmės tuo metu „valstybės kūrimo“ koncepcijos plėtojimas turėjo padėti naujoms nepriklausomoms valstybėms, ką tik išsivadavusioms iš kolonijinės nelaisvės, sukurti institucijas (suprask, demokratines institucijas), infrastruktūrą ir ekonomiką (suprask, rinkos ekonomiką), kurias jau turėjo pažangios („modernios“) Vakarų valstybės, kad „naujų“ valstybinė raida būtų tokia pat pažangi ir sėkminga (kitais tariant, buvo taikoma objektyvios pažangos prieiga, pagal kurią visos valstybės vystosi viena – pažangos – kryptimi, tik vienos atsilieka, o kitos greičiau pasiekia tam tikrą išsivystymo lygį). Lygiagrečiai vyko diskusijos dėl to, kas yra „valstybės

¹¹⁶ Pavyzdžiui, žiūrėti: Karl Deutsch ir William Foltz (sud.), *Nationbuilding*. New York: Atherton Press, 1963, 167 p.; Charles Tilly (sud.), *The formation of national states in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1975, 711 p.

¹¹⁷ Kolstø, 16.

¹¹⁸ Jochen Hippler, „Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-building – Terminology and Political Concepts“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, 4.

kūrimo“ pagrindas (angl. *nation-building*, kurį šiuo atveju reikėtų versti kaip nacijos kūrimas), pirminį dėmesį skiriant nacijos sąvokos eksplikacijai bei etninės asimiliacijos/integracijos problematikai, ir dėl to, ar galima beatodairiškai, neatsižvelgiant į vietinę specifiką, taikyti vakarietiškus valstybinės raidos modelius Trečio pasaulio atvejams.¹¹⁹ Galiausiai buvo prieita išvados, kurią tiksliai suformulavo J. Pfaff-Czarnecka: „Tvirtai galima pasakyti tai, kad nacionalinės konsteliacijos skiriasi, ir lemiamą įtaką šiuo atveju galimai turi valstybių dydis, jų geografinė padėtis, regioninis pasiskirstymas, istorinio koegzistavimo tradicija ir praeities socialinės integracijos formos. Dėl šios priežasties neįmanoma pateikti universalių receptų ar geriausių praktikų, kurios galėtų būti pritaikytos kituose nacionaliniuose kontekstuose“.¹²⁰ Tokiu būdu, skirtingos istorinės, ekonominės socialinės, o taip pat vidaus ir užsienio politikos sąlygos lemia tai, kad kiekvienoje atskiroje šalyje valstybės „kūrimo“ proceso inicijavimas, eiga ir rezultatai yra specifiniai (žinoma, neatmetant galimų panašumų galimybės).

Vėliau akademinės diskusijos valstybės „kūrimo“ proceso klausimu prigeso ir atsinaujino tik XX a. pabaigoje. Naująja paskata tapo tokių valstybinių darinių kaip Sovietų Sąjunga ir Jugoslavija dezintegracija ir ją lydėjęs naujų nepriklausomų valstybių atsiradimas bei jų etninio pobūdžio konfliktai (taip pat Somalio, Afganistano ir Irako atvejai). Pastarasis momentas vedė prie to, kad palaipsniui „valstybės kūrimo“ koncepciją pradėta suvokti ir taikyti išimtinai karinių intervencijų ir žlugusių valstybių (angl. *failed states*) atstatymo kontekste, dėl ko ji tapo amorfine tokių sąvokų kaip valstybinio aparato kūrimas, demokratizacija, modernizacija, taikos palaikymas, postkonfliktinė rekonstrukcija, politinis vystymasis ir kitų visuma.¹²¹

Šiame darbe „valstybės kūrimo“ sąvoka apibrėžiama pagal anksčiau suformuluotą „valstybės“ apibrėžimą (iš esmės ji yra ganėtinai artima

¹¹⁹ Kolstø, 16-29.

¹²⁰ Pfaff-Czarnecka, 38.

¹²¹ Žr.: Carolyn Stephenson, „Nation Building“. January 2005. <http://www.beyondintractability.org/essay/nation_building/> [Žiūrėta 2009 01 20]. Žinomiausia studija šiame kontekste yra: James Dobbins et al., „The Beginner’s Guide to Nation-building“. RAND National security research division, Prepared for the Smith Richardson Foundation, 2007, 284 p. <www.rand.org/pubs/monographs/2007/RAND_MG557.pdf> [Žiūrėta 2009 01 20].

klasikinei „valstybės kūrimo“ koncepcijos supratimo tradicijai). **Kitaip tariant, kurti valstybę reiškia kurti tautą su aiškiai išreikšta jos etninio branduolio (jeigu toks yra) tapatybe bei pilietiškumo jausmu ir efektyvų valstybinį aparatą.**

Apie efektyvios politinės-biurokratinės valstybės mašinos kūrimą galima kalbėti pakankamai tvirtai. Šiuo atveju pagrindinis klausimas yra *kaip?*. Tautos „kūrimo“ idėja iš principo kelia tam tikrų abejonių: ji numato, kad egzistuoja tam tikri architektai ar inžinieriai (akivaizdžiai pastebima sąsaja su socialinės inžinerijos koncepcija), kurie sąmoningai nori kažką sukurti, – tačiau, ar galima sukurti pilietiškumą ir etniškumą (jau nekalbant apie tai, kad socialinio konstravimo procesas dėl savo hipersudėtingumo negali apsieiti be nenumatytų šalutinių pasekmių, kurias labai sunku sukontroliuoti ir kurios gali turėti kritinę neigiamą reikšmę atitinkamos visuomenės raidai¹²²). Todėl pastarasis momentas reikalauja papildomo pagrindimo ir detalesnio paaiškinimo, kuris bus pateiktas tuoj pat.

3.2.1 Tautos „kūrimo“ galimybės

Efektyviai dirbantis valstybės valdymo aparatas yra tik vienas iš stiprios ir stabilios valstybės ramsčių. Kita kartinė jos fundamento dalis – tai tauta su aukštu pilietinės (politinės) kultūros lygiu ir aiškiai išreikšta etninio valstybės branduolio (nacijos) tapatybe. Pastarasis momentas nėra būtina aktyvaus pilietiškumo sąlyga: jis gali egzistuoti nepriklausomai nuo žmogaus etninės priklausomybės, tačiau paprastai (dažniausiai) piliečio etnis apibrėžtumas, sukuriantis tam tikro bendrumo ir vienybės pojūtį, yra papildoma aktyvaus dalyvavimo visuomeniniame gyvenime paskata. Kaip pastebi A. Jokubaitis: „Dabartiniai politikos mokslininkų samprotavimai apie pilietinės iniciatyvos nuosmukį, politinį susvetimėjimą ir piliečių abejingumą viešojo gyvenimo reikalams dažniausiai apsieina be tautinės savivokos analizės. Randama

¹²² Šiuo atveju galima vesti analogiją su didžiulio laivo pasukimo mechanizmu. Kalbant konkrečiai, iš pradžių reikia labai gerai pamąstyti, į kurią pusę pasukti laivą (suprask, tautą ir valstybę), nes įsibėgėjusio sukimo proceso metu jau bus labai sunku pakeisti pasirinktą kryptį, kuri, kaip gali paaiškėti vėliau, veda ant uolų (suprask, etnis konfliktas ar pilietinis karas ir valstybės dezintegracija).

daugybė kitų priežasčių, galinčių paaiškinti šiuos negatyvius reiškinius. Tačiau galima mąstyti ir kitaip. Visiškai pagrįstai galima klausti, ar dabartinė pasitikėjimo valstybe ir viešuoju politiniu gyvenimu krizė nėra sąlygota vis labiau ryškėjančios tautinės savimonės krizės? Ar viena iš dabartinio politinės atsakomybės nykimo priežasčių nėra netikęs (pernelyg siauras ir vienpusiškas) požiūris į tautos ir valstybės santykį? [...] [N]egalima nematyti, kad tauta yra svarbus piliečių moralinės ir politinės atsakomybės ugdymo elementas. Tautinės valstybės šalininkai moko gerbti moralines ir kultūrinės tradicijas, didelį dėmesį skiria bendruomenei, istorijai, bendrojo gėrio idėjai, daug kalba apie visuomeninio išsiauklėjimo ir visuomenės kultūrinės pažangos reikšmę. [...] Jos šalininkų nuomone, politinis tapatumas turi remtis pareigos visuomenei suvokimu. [...] Tai reiškia, kad moralinės atsakomybės už tautinę kultūrą nykimas yra vienas iš politinį susvetimėjimą skatinančių veiksnių“.¹²³ Bet kuriuo atveju, tiek pilietiškumo jausmas, tiek etninė tapatybė turi iš kažkur atsirasti.

Kaip aiškina T. Kuzio, nacionalinė tapatybė remiasi dominuojančios etninės grupės politine kultūra, jos simboliais, historiografija, mitais, ceremonijomis, kalba ir liaudiška kultūra, o kuomet valstybė tampa nepriklausomu dariniu, tokios visaapimančios tapatybės paprastai nėra (nebent anksčiau egzistavo valstybingumo tradicija). Todėl, pasak T. Kuzio, atsiranda būtinybė imtis valstybės „kūrimo“, kad būtų dirbtinai sukurta visuomeninė kultūra kaip etnokultūrinio solidarumo pamatas, būtinas visoms pilietinėms nacijoms (tautomis).¹²⁴

Šiame kontekste kyla jau anksčiau suformuluotas klausimas – ar galima dirbtinai sukurti tą etnopilietinį solidarumą (suprask, pilietinę-nacionalinę tapatybę)? XX a. antrojoje pusėje tautos, kaip sudedamosios bet kokios valstybės dalies, kūrimo problema tapo moksliskai pagrįstų tyrimų ir technologinių paieškų objektu. „Greitą pažangą šioje srityje paskatino fašizmo, kuris nuo trečio XX a. dešimtmečio pabaigos per dešimt metų iš santūrių ir

¹²³ Jokubaitis, 26, 27, 28.

¹²⁴ Kuzio, „The Nation-Building Project in Ukraine and Identity: Toward a Consensus“, 14.

bliviai žiūrinčių į pasaulį vokiečių sukūrė visiškai naują pasiaukojančią ir fanatišką tautą, patirtis“.¹²⁵ Tačiau, kaip ir galima buvo tikėtis, suformuluoti bendros akademinės pozicijos aptariamam klausimui ligi šiol nepavyko.

Pavyzdžiui, J. Hippleris teigia: „Šiandien ‘valstybės kūrimo’ (angl. *nation-building*) terminas yra aiškiai neapibrėžtas ir nenuosekliai naudojamas. Supaprastindami situaciją, mes galime atskirti du šios sąvokos variantus. Vienas orientuojasi į dabartinių ar praeities istorinių-socialinių procesų eigą, aprašymą ar analizę. Kitas yra normatyviai orientuotas ir pirminį dėmesį skiria tikslų ar politinių strategijų sistemai. Kasdiniame vartojime šios dvi sąvokos persipina.

- Viena vertus, ‘valstybės kūrimas’ tai *socio-politinės raidos procesas*, kuris idealiai – paprastai ilgalaikėje istorinėje perspektyvoje – leidžia neintegruotoms bendruomenėms tapti vieninga visuomene su valstybe, prisidedančia prie jos kūrimo. Šitas procesas gali prasidėti kaip politinės, ekonominės, socialinės, kultūrinės ir kitos dinamikos rezultatas. [...] Šie procesai derina savyje ‘natūralius’ ekonominės, politinės ar kultūrinės prigimties įvykius, kuriuos sunkiai gali sukontroliuoti individualių žaidėjų strateginiai sprendimai, ir aktyvią pagrindinių žaidėjų politiką, kurios rezultatas yra žingsniai, už kuriuos šie žaidėjai neatsako ir kuriais naudojasi.
- Kita vertus, ‘valstybės kūrimas’ gali būti *politiniu tikslu ir strategija*, kurios esmė yra specifinių politinių tikslų pasiekimas. Vidiniai ar išoriniai¹²⁶ žaidėjai stengiasi sukurti ar sustiprinti tokią valstybės

¹²⁵ Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, 51.

¹²⁶ Užsienio valstybės, ypač „didelės“ valstybės, yra suinteresuotos savo galios sklaida artimajame ir tolimajame užsienyje. Tai gali padidinti atitinkamos valstybės įtaką regione ir tuo pat metu patenkinti tam tikrus jos elito interesus (pavyzdžiui, ekonominius). Todėl stipresnės šalys paprastai yra linkusios kištis į kitų šalių vidinius procesus ir formuoti jose (pačiais įvairiausiais būdais, pradedant nuo žiniasklaidos ir baigiant energetiniu svertu) sau palankią interesų architektūrą bei stiprinti savo įvaizdžio patrauklumą jų visuomenėse. Dar daugiau, stipresnis kaimynas gali siekti konstruoti silpnesniojo kaimyno nacionalinę tapatybę savo tapatybės rėmuose, taip orientuodamas jo užsienio politiką į artimesnius tarpusavio santykius. Vienas iš geriausių pavyzdžių šiuo atveju galėtų būti Rusijos ir Ukrainos santykiai, kurių rėmuose Rusija, pasinaudodama tuo, kad Ukrainoje gyvena daug etninių rusų ir tiesiog rusakalbių, bando neleisti jai (pirmiausiai jos valdančiajam elitui) stiprinti savo nacionalinės savimonės ir vakarietiškos geopolitinės orientacijos.

kontroliuojamą politinę ir socialinę sistemą, kuri tenkina jų interesus, stiprina jų galią ar silpnina jų oponentus arba tiesiog yra funkcionaliai efektyvesnė negu prieš tai buvusi sistema. Šiame kontekste terminas ‘valstybės kūrimas’ įgauna programinį ar konceptualinį pobūdį, o ne aprašo ar analizuoja socialinius ir politinius procesus. [...] Tokiu būdu, ‘valstybės kūrimą’ galima apibūdinti kaip vystymosi ar imperinę strategiją, priklausančią nuo politinių aplinkybių ir su tuo susijusių žaidėjų.

Abu sąvokos ‘valstybės kūrimas’ variantai, tai yra deskriptyvinis ar analitinis *versus* normatyvinis-strateginis, yra daugiareikšmiai ir labai heterogeniški“.¹²⁷ Kitaip tariant, iš vienos pusės valstybės kūrimas, pagal J. Hipplerį, tai ilgalaikis savaiminis (praktiškai nekontroliuojamas) socio-politinio pobūdžio procesas, o iš kitos – sąmoningas išorinio (kitos valstybės) ir/ar vidinio valdančiojo elito veiksmas (kurio tikslas dažniausiai yra šio elito režimo stabilizavimas ir asmeninių interesų patenkinimas). Tačiau autorius savo apibendrinime nekonkretizuoja tautos, kaip valstybės plačiąja to žodžio prasme dalies, kūrimo problemos. Kita vertus, jis iš esmės užčiuopia dviejų pagrindinių nacionalizmo teorijos atšakų požiūrių į nacijos, kuri sudaro tautos branduolį, konstravimą – **primordializmo ir socialinio konstruktyvizmo** – esmę ir skirtumą. Matteo Fumagalli išskiria šešias nacionalizmo paradigmos atšakas, turinčias savo požiūrį į nacijos atsiradimą: primordializmą, modernizmą, etnosimbolizmą, socialinį konstruktyvizmą, postmodernizmą ir feminizmą. Kraštutiniai atvejai yra būtent primordializmas (Cliffordas Geertzas, Stephenas Van Evera, Emile‘is Durkheimas, A. D. Smithas ir kiti), objektyvizuojantis nacijos reiškinių, ir socialinis konstruktyvizmas (Benidictas Andersonas, Rogersas Brubakeris, Alexanderis Wendtas, Ericas Hobsbawmas, Terence‘as Rangeris ir kiti), kartu su modernizmu (E. Gellneris, Johnas Breuilly‘is, Miroslavas

¹²⁷ Hippler, „Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-building – Terminology and Political Concepts“, 6-7. Taip pat žiūrėti: Jochen Hippler, „Ethnicity, State, and Nation-Building – Experiences, Policies and Conceptualization“. 2002, 14 p. <http://www.sef-bonn.org/download/veranstaltungen/2002/2002_symp_textbeitrag_hippler_en.pdf> [Žiūrėta 2009 01 17].

Hrochas ir kiti) ir postmodernizmu (Stuartas Hallas, Linda Hutcheon, Fredricas Jamesonas, Homis K. Bhabhas ir kiti) reliatyvizuojantis nacijos atsiradimą ir egzistavimą.¹²⁸

„Primordializmas vertina etniškumą kaip objektyvią duotybę, išankstinę žmogaus charakteristiką. Kitaip tariant, etniškumas yra tai, su kuo žmogus gimsta ir ko negali pasirinkti [...] bei atsikratyti. [...] Galima išskirti dvi primordialistų pakraipas: sociobiologinę ir evoliucinę-istorinę. Sociobiologijos požiūriu etnosas yra individų bendruomenė, paremta biologiniais dėsniniais, pavirtusiais socialiniais. [...] Evoliucinės-istorinės primordializmo pakraipos atstovai žiūri į etnosą kaip į bendruomenę, kurioje abipusis prierašumas yra pasiekiamas ir įtvirtinamas dėl socialinių sąlygų poveikio, o ne biologinės raidos būdu. [...] Radikali primordializmo forma traktuoja etnosą kaip biosocialinį reiškinį, derinantį savyje natūralią prigimtį ir visuomeniškumo pradą. [...] Konstruktyvizmas atmeta įgimto, biologinio etniškumo idėją. Šios pakraipos mokslininkai tyrė etniškumą kaip socialinių faktorių poveikio konkrečiomis istorinėmis sąlygomis rezultata. Toks etniškumas buvo suprantamas kaip žmogaus priklausomybė kultūrinei grupei. Skirtingos jos formos – kūrybinės skirtingų socialinių agentų (valstybės, kitų valdžios tipų, bažnyčios, politinio ir kultūrinio elito, ‘paprastų’ aplinkinių žmonių) veiklos rezultatas. [...] Toks etniškumas nėra genetiškai paveldimas, jis yra išmokstamas. Žmogus įgauna etninį identitetą socializacijos proceso metu – šeimoje, mokykloje, gatvėje“.¹²⁹ Pastaruoju metu abiejų prieigų požiūriai į etniškumo prigimtį ir nacijos formavimą artėja. Atitinkamai, kaip savotišką kompromisą, galima pateikti poziciją, kurios esmė yra daugmaž tokia: nacija atsiranda tada, kai grupė įtakingų veikėjų nusprendžia, kad ji turi atsirasti, tačiau tuo pat metu tie „kūrėjai“, realizuodami savo konstruktyvistinį projektą, apeliuoja į buitinės masių savimonės primordializmą. Kitaip tariant, nacija negali gimti iš nieko – turi būti koks nors jos kūrimo pagrindas, ir

¹²⁸ Disertacijos autorius šiuo atveju dėkoja Matteo Fumagalliui iš Budapešto (Vengrija) „Centrinės Europos instituto“ už galimybę pasinaudoti jo medžiaga: Matteo Fumagalli, „Theories of Nationalism and their relevance to the Central Asian context“. Workshop on „Rethinking Politics in Central Asia“, 31 October 2008, Bishkek.

¹²⁹ Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, 67-68, 73, 75.

patogiausias pagrindas yra primordialistų akcentuojami svarbiausi tam tikros visuomenės „etniniai markeriai“ (kalba, istorija, kultūra), kuriuos dauguma jos atstovų vertina kaip realius ir labai svarbius ir kurie yra giliai įsitvirtinę jų mąstysenoje. Kaip apibendrina S. Kara-Murza: „Tyrinėtojai, dirbantys konstruktyvizmo rėmuose, pabrėžia, kad gyventojų etnizacijos technikų kūrėjai kiekvienu konkrečiu atveju remiasi stichiniu paprasto žmogaus primordializmu, jo poreikiu jaustis ‘amžinos’ bendruomenės, turinčios šventus simbolius, nariu. Kita vertus, ir patys kūrėjai-praktikai dažniausiai, turbūt, mąsto primordializmo terminais ir yra įsitikinę, kad atskleidžia pirminę tiesą, nuvalydami nuo jos deformacijos ir korozijos sluoksnius“.¹³⁰ Tačiau šioje vietoje iškyla kitas svarbus klausimas – **kas yra tie nacijos kūrėjai?**

Vieni akademikai šiuo atveju pripažįsta valstybės, o tiksliau jos valdančiojo elito lemiamą vaidmenį, o kiti skeptiškiau vertina sėkmingo tautos „kūrimo iš viršaus“ tikimybę. Pavyzdžiui, Urlike‘as Hoppas ir Adolfas Kloke-Leschas, kalbėdami apie tapatybės ir bendros politinės valios, kurios įtakoja valstybės institucinį formavimą, atsiradimą, teigia: „Kalbant apie valdžią ir pilietinę visuomenę, negalima pasakyti aiškiau, negu tai padarė Woodrow Wilsonas: ‘Kuomet aš atsigrežiu į istoriją, aš kiekviename puslapyje matau žodžius: nacijos atsinaujina iš apačios, o ne iš viršaus’ “. ¹³¹ Savo ruožtu Wolfgangas Heinrichas ir Manfredas Kulesa pabrėžia: „Valdantysis elitas turi esminę įtaką valstybės kūrimo proceso eigai ir jo rezultatui. Svarbiausia, ar valdžios veiksmai yra konstruktyvūs [...], ar valdžia, institucijos ir resursai yra netinkamai naudojami valdančiojo elito narių savo asmeniniams ar grupiniams interesams patenkinti, kas žlugdo vertikalų valstybės legitimumą [ryši tarp visuomenės ir valdžios – disertacijos autoriaus pastaba] ir silpnina valstybės vidinį suverenitetą“.¹³²

¹³⁰ Ten pat, 105.

¹³¹ Urlike Hopp ir Adolf Kloke-Lesch, „External Nation-building vs Endogenous Nation-forming – A Development Policy Perspective“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, 140.

¹³² Wolfgang Heinrich ir Manfred Kulesa, „Deconstruction of States as an Opportunity for New Statism? The Example of Somalia and Somaliland“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, 59.

Konstruktivistų požiūris į elito vaidmenį nacijos, kuri jiems yra nemateriali idėja (panašiai kaip ir etninė-nacionalinė tapatybė), kūrimo procese yra nevieningas. Konstruktivizmas daugiau kalba apie tai, kaip yra, bet ne apie tai, kodėl taip yra, pateikia realybės supratimą, o ne paaiškinimą. Tokiu būdu, valstybės bendrai ir jos valdančiojo elito konkrečiai vaidmuo nacijos kūrimo srityje konstruktivizmo teorijoje iš esmės yra logiškai išvestinis ir diskutuotinas, bet vis tik pripažįstamas kaip reikšmingas. Kaip pažymi Earlas Conteh-Morganas: „Daugelyje konstruktivistų darbų yra paaiškinama, kaip idėjos ir normos tampa įtakingesnės už konvencines stiprios valstybės interesų koncepcijas. Galingesni valstybės ir korporaciniai verslo interesai dažnai pralaimi normoms, susijusioms su žmogaus teisėmis, silpnesniojo preferencijomis, aplinkosaugos normoms ir kitoms. Tačiau kritinio konstruktivizmo atstovai, tokie kaip J. Habermasas, M. Foucault ar A. Giddensas skeptiškai žiūri į idėjų nepriklausomybę nuo galios. Jiems realybės konstrukcijos atspindi, apsprendžia ar materializuoja galios santykius, ir pagrindinį vaidmenį socialinio konstravimo procese vaidina būtent tam tikros įtakingos grupės. Kitaip tariant, idėjos nėra jau tokios autonominės, nes yra tiesiogiai susijusios su materialios galios santykiais“.¹³³

Disertacijos autoriaus nuomone, nacijas kuria nacionalizmas kaip idėja ir valstybė (pirmiausiai jos valdantysis elitas) kaip subjektas, kuris šią idėją skatina ir realizuoja. Pirmiausiai, valstybė yra sisteminis tautos susiformavimo faktorius: valstybė – tai apibrėžta teritorija, kurios rėmuose tauta gali nevaržomai vystytis; tai išorinio ir vidinio tautos saugumo (fizinio ir socialinio) bei stabilios raidos garantas; pagaliau, tautos kūrimo procesui yra reikšmingas valstybės valdymo sistemos tipas ir jos funkcionavimo principai. Tuo pat metu valstybė – tai tam tikra politika kultūros, istorijos ir kalbos srityje, kurios tikslas yra kultūrinė ir idėjinė hegemonija (etninių tradicijų saugojimas ir rėmimas, nacionalinės istorijos apibrėžimas ir gynimas, gimtosios kalbos palaikymas ir skatinimas). Idėjos neegzistuoja tuščioje aplinkoje ir „gyvena“ iš

¹³³ Earl Conteh-Morgan, „Peacebuilding and Human Security: a Constructivist Perspective“. *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, Number 1, Spring/Summer 2005, 74. <http://www.gmu.edu/academic/ijps/vol10_1/Conteh-Morgan_10IJPS.pdf> [Žiūrėta 2009 01 17].

esmės tik dėka to, kad kažkas jas propaguoja. Tautos ir nacijos idėja, besiremianti objektyvių nacijos ramsčių egzistavimo prielaida, irgi didesne dalimi priklauso nuo to, kieno ir kaip ji yra išpopuliarinama, ir tam tikru būdu save suvokiančio (tam tikros tapatybės) valstybės valdančiojo elito vaidmuo šiame kontekste yra labai svarbus.

„Supaprastintai galima sakyti, kad etninių doktrinų ‘išradėjas’ yra elitas – rašytojai, mokslininkai, politikai.¹³⁴ Vėliau ši doktrina įvairių kultūrinio poveikio priemonių būdu yra įdiegiama į potencialių etnoso narių sąmonę. Taip yra paskirstomi socialiniai bendruomenės narių vaidmenys, vykdoma gyventojų ‘etninė mobilizacija’ “. ¹³⁵ Kaip rašo Claudia Derichs: „*Naciją* kaip ideologinį produktą, su kuriuo visuomenė gali save identifikuoti ir kuriame ji gali matyti prasmę ir tikslą, žmonės kuria sau. Valdžia turėtų pasiūlyti priežastis, kodėl reikėtų veikti kartu, kuriant šį produktą“. ¹³⁶ Jos galimybė sėkmingai „parduoti nacijos produktą“ priklauso nuo kelių faktorių. Pirmiausiai, C. Derich teigimu, valdantysis elitas turėtų pasistengti, kad nacijos kūrimo klausimas užimtų svarbiausią vietą kasdienėje politinėje ir socialinėje visuomenės darbotvarkėje. Antra, pozityvus tikėjimas nacijos idėja turėtų būti pristatomas valdžios kaip geresnės ateities (materialaus gerbūvio, vidinio ir išorinio saugumo ir panašiai) *conditio sine qua non* (būtina sąlyga). Trečia, didesnius šansus padaryti iš tiesiog žmonių grupės tautą turi ta valdžia, kuri savęs dar nediskreditavo visuomenės akyse, negu valdžia, kuri jau keletą kartų nuvylė žmones savo veiksmais.¹³⁷ Tačiau tuo pat metu pažymėtina, kad, koks

¹³⁴ Šiuos subjektus taip pat galima vadinti savotiškais nacionalinės savimonės „žadintojais“. Jų vaidmuo yra išskirtinai svarbus valstybingumo krizės ar gimimo sąlygomis. Tais momentais visuomeninė vienybė ir mobilizacija yra kaip niekad svarbios, ir apeliavimas į bendrą etniškumą yra vienas iš efektyviausių ir greičiausių jų užtikrinimo būdų. Pavyzdžiui, lietuvių nacionalinė savimonė iš dalies buvo sukurta (reanimuota) aušrininkų, varpininkų ir tarpukario Lietuvos valdžios pastangomis. Tuo pat metu pažymėtina, kad lūžiniais tautos raidos laikotarpiais minėtais „žadintojais“ bando tapti įvairių šešėlinių politinių ir ekonominių grupių, siekiančių savo konjunktūrinių interesų, kurie didžiąja dalimi prieštarauja tautos interesams, atstovai. Todėl visuomenė turi neprarasti budrumo, nes aklas tikėjimas tokiais „patriotais“, kurie, nenorėdami prarasti gautos valdžios, laikui bėgant pradės ieškoti istorinių „tautos priešų“, gali baigtis kruvina revoliucija, pilietiniu konfliktu ir/ar karu su kaimynine valstybe.

¹³⁵ Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, 101-102.

¹³⁶ Claudia Derichs, „Shaping the Nation – Ideological Aspects of Nation-building“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, 52.

¹³⁷ Ten pat, 44-45, 52.

svarbus bebūtų valstybės vedančiojo elito vaidmuo, tam tikra pozityvi visuomenės reakcija į jo tautinę politiką – imlumas „tautos“ idėjai – yra būtina, nes tautiškumas – tai pirmiausiai visuomeninis jausmas ir realybė. Trumpai sakant, valstybė yra tautos produktas ir kūrėjas: ji surenka ir išlaiko tautą kartu, o surinkta tauta laikosi valstybės.

3.2.2 „Efektyvios valstybės“ samprata ir jos kūrimo sąlygos

Kuomet susikuria (atsiranda pasaulio žemėlapyje) nauja valstybė ar atkuriamas jos suverenitetas, vienas iš pirminių uždavinių yra sukurti veiksmingą valstybinio valdymo aparatą ir užtikrinti efektyvų jo darbą, pradedant nuo aukščiausių valstybės vadovų ir baigiant žemesnio lygio biurokratais. Efektyvus valstybės aparato darbas – tai efektyvus valstybinių funkcijų vykdymas. Kad galima būtų įvertinti valstybinių funkcijų vykdymo efektyvumą, iš pradžių būtina apibrėžti tas funkcijas. Kaip Pasaulio Banko (PB) paruoštos pasaulio raidos 1997 metais ataskaitos (turbūt, išsamiausias darbas „efektyvios valstybės“ sampratos klausimu) įžanginiame žodyje pareiškė tuometinis PB prezidentas Jamesas D. Wolfensohnas: „Istorija atkakliai kartoja, kad gera valdžia – tai ne prabanga, o gyvybiška būtinybė. Be efektyvios valstybės stabilus vystymasis – tiek ekonominis, tiek socialinis – yra neįmanomas“. Jo nuomone, pirmiausiai valstybė turi vykdyti tas funkcijas, kurias gali vykdyti geriausiai.¹³⁸

Šiame kontekste U. Hoppas ir A. Kloke-Leschas rašo, kad valstybės „kūrimo“ procesas turėtų prasidėti nuo funkcionalaus etatizmo, priimtino pilietinei visuomenei ir besiremiančio jos fizinio ir socialinio saugumo užtikrinimu, sukūrimo. Jų teigimu: „Esminės šiuo atveju yra jėgos monopolijos užtikrinimo, visuomenės gyventojų ir kaimyninių šalių saugumo garantavimo, viešųjų paslaugų tiekimo, taip pat įstatymo viršenybės principo vykdymo ir teisinio stabilumo užtikrinimo funkcijos, tai yra pagrindinės funkcijos, kurios apibrėžia

¹³⁸ *Государство в меняющемся мире. Отчёт о мировом развитии 1997 года* (перевод на русский – Агентство экономической информации „Прайм-Тасс“). Москва: Публикация по заказу Всемирного банка, 1997, iv. <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2007/06/20/000020953_20070620145917/Rendered/PDF/173000RUSSIAN018213137761901PUBLIC1.pdf> [Žiūrėta 2009 01 19].

valstybę“.¹³⁹ Detalizuodami savo poziciją, minėti autoriai išskiria tris funkcionalaus valstybės valdymo aparato kūrimo uždavinius, kurie turi būti sprendžiami ne iš eilės, o lygiagrečiai¹⁴⁰: apčiuopiamas esamų gyvenimo sąlygų pagerinimas (ekonominio, socialinio ir asmeninio saugumo srityje), struktūrinių reformų atskiruose sektoriuose įvykdymas (policija, teisinė sistema, sveikatos apsaugos ir švietimo sistema, infrastruktūra, fiskalinė sistema)¹⁴¹ ir politinės sistemos integracija (stiprinant partinę sistemą, rinkimų institutą, valdžių balanso principą ir pilietinę visuomenę bei plėtojant atitinkamą visuomeninį diskursą). „Jeigu nėra pakankamai funkcionalaus valstybės aparato, sėkmingai įgyvendinti pirmus du uždavinius bus labai sunku,“ – konstatuoja U. Hoppas ir A. Kloke-Leschas.¹⁴² Savo ruožtu T. Kuzio irgi pažymi, kad valstybės „kūrimas“ ir funkcionalaus etatizmo kūrimas yra neatsiejami dalykai (nebent teoriškai). Taip pat jis rašo, kad valstybė gali sukurti institucijas, bet jų veikla priklausys nuo bendrų valstybės lyderių prioritetų valstybės „kūrimo“ srityje.¹⁴³

Tokiu būdu, galima daryti išvadą, kad efektyvus valstybės valdymo aparato funkcionavimas priklauso nuo to, kaip jį sugebės organizuoti ir kuria linkme jį nukreips *faktiniai* valstybės vadovai (nes gali būti taip, kad oficialūs valstybės lyderiai nėra faktiniai jos vadovai), o valstybės kaip institucinio-administracinio reiškinių „formavimą galima suprasti kaip elito konkurenciją dėl valdžios, kuri leistų sukurti struktūrinius politikos formavimo ir įgyvendinimo rėmus. Tokiu būdu, valstybės struktūros yra elito konkurencijos produktas, net jeigu jis nėra iš anksto apgalvotas“¹⁴⁴. Atitinkamai yra būtina nustatyti, kas yra tie vadovai (elitas), kurie priima pagrindinius sprendimus bei

¹³⁹ Urlike Hopp ir Adolf Kloke-Lesch, 140.

¹⁴⁰ Ten pat, 187.

¹⁴¹ Operacionalizuoti išskirtus pirmų dviejų uždavinių aspektus yra pakankamai nesunku. Pavyzdžiui, fizinio gyventojų saugumo lygį parodo kriminogeninė šalies situacija. Socialinės apsaugos būklės atspindys yra nedarbo lygis, vidutinio atlyginimo, pensijų ir minimalaus pragyvenimo lygio dydis šalyje, taip pat gimstamumo, mirtingumo, sergamumo infekcinėmis ligomis, gyvenimo trukmės ir kiti rodikliai. Įstatymų viršenybės principo (teisinės valstybės / angl. *rule of law*) veiksmingumo indikatorius yra korupcijos lygis valstybės valdančiuosiuose sluoksniuose.

¹⁴² Urlike Hopp ir Adolf Kloke-Lesch, 187.

¹⁴³ Kuzio, „The Nation-Building Project in Ukraine and Identity: Toward a Consensus“, 9-10.

¹⁴⁴ Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, „Reconceptualizing the State: Lessons from Post-Communism“. *Politics & Society*, Vol. 30 No. 4, December 2002, 537.

kuria formalias ir neformalias sprendimo priėmimo proceso¹⁴⁵ taisykles („žaidimo taisykles“, nustatančias, kas yra pagrindiniai sprendimų priėmimo proceso dalyviai – subjektai ir objektai, koks yra jų tarpusavio santykis, kokie yra sprendimų priėmimo proceso mechanizmai ir principai ir panašiai). „Trumpai sakant, postkomunistiniai valstybės kūrimo procesai [...] formuoja tyrimų darbotvarkę, kuri permąsto šiuos procesus elito konkurencijos, institucinių ir su šalininkų parama susijusių apribojimų, kaitos greičio ir tarptautinės aplinkos spaudimo šviesoje“.¹⁴⁶

Šiame kontekste galima išskirti du žinomiausius (klasikinius) aiškinamuosius valstybės politinio proceso modelius (konkuruojančias paradigmas) – elitizmą ir pliuralizmą¹⁴⁷ (bei korporatizmą kaip jų savotišką tarpinį variantą).

3.2.2.1 Elito ir pliuralizmo teorijos kaip aiškinamieji valstybės politinio proceso modeliai

Pliuralizmo teorija siejama su tokių autorių kaip Arthuras Bentley'is, Davidas Trumanas, Robertas Dahlis ir kitų darbais.¹⁴⁸ Pagrindiniai elitizmo teoretikai yra Gaetano'as Mosca, Robertas Michelsas, Vilfredo Pareto, Josephas Schumpeteris, Wrightas C. Millsas ir kiti.¹⁴⁹

¹⁴⁵ **Sprendimų priėmimo procesas** yra sudėtingas procesas, susidedantis iš kelių etapų. Galutinio sutarimo dėl šių etapų skaičiaus ir specifikos akademinėje bendruomenėje nėra, tačiau apibendrintai galima pasakyti, kad sprendimo priėmimo procesas prasideda nuo problemos identifikavimo bei apibrėžimo (jos esmės atskleidimo). Toliau seka alternatyvių problemos sprendimo būdų nustatymas bei įvertinimas ir geriausio iš jų pasirinkimas. Šiuo atveju pažymėtina, kad idealaus (visiškai racionalaus, geriausio) sprendimo priimti yra neįmanoma, nes aplinka yra neideali: dažnai trūksta informacijos (kiekio ir kokybės prasme), įsikiša sprendėjų asmeninės savybės (vertybiniai ir psichologiniai faktoriai) ir taip toliau. Todėl galima kalbėti tik apie kiek tai įmanoma gerą problemos sprendimo būdą. Paskutiniai (pagal eilę, bet ne pagal svarbą) du sprendimų priėmimo proceso etapai yra sprendimo įgyvendinimas (kol sprendimas nėra įgyvendintas, jis yra neveiksmingas) ir jo rezultatų (angl. *feedback*) įvertinimas. Daugiau apie sprendimų priėmimo procesą konkrečiai ir viešąją politiką bendrai siūloma žiūrėti: Wayne Parsons, *Viešojo politika*. Vilnius: Eugrimas, 2001, 607 psl.

¹⁴⁶ Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, 548.

¹⁴⁷ Taip pat siūloma žiūrėti: Patrick Dunleavy ir Brendan O'Leary, *Valstybės teorijos: liberalios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999, 438 psl.

¹⁴⁸ Arthur F. Bentley, *The Process of Government: A Study of Social Pressures*. Chicago: University of Chicago Press, 1908, 501 p.; David B. Truman, *The governmental process. Political Interests and Public Opinion*. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1951, xvi, 544 p.; Robert A. Dahl, *Modern Political Analysis*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1963, x, 118 p.

¹⁴⁹ Gaetano Mosca (išvertė ir sudarė A. Livingstone), *The ruling class*. New York: McGraw-Hill Book Co., 1939, xli, 514 p.; Vilfredo Pareto, *The Mind and Society*. London: Cape, 4 volumes, 1935; Robert Michels, *Political Parties: a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. New York: Dover, (1915) 1959, ix, [ii], 416 p.; Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and*

Esminiai pliuralizmo teiginiai yra tokie:

- ♦ Visuomenę sudaro įvairios grupės ir asociacijos (pavyzdžiui, verslo, profsąjungos, religinės, etninės bendrijos ir kitos), kurios turi nesutampančius ir net prieštaraujančius interesus – interesų (spaudimo) grupės;
- ♦ *Interesų grupė* – pagrindinė politinio gyvenimo ląstelė;
- ♦ Interesų grupės turi nevienodą įtaką valdžios institucijoms ir nė viena interesų grupė neužima dominuojančios padėties visuomenėje, nes valstybės valdymas, ekonomika, kultūra yra skirtingos socialinės veiklos sritys, ir interesų grupės, turinčios įtakos vienoje iš šių sričių negali lengvai paveikti kitus socialinius sektorius (interesų grupių įtaką lemia: narių skaičius, finansiniai ištekliai, organizacijos struktūra ir vadovavimo kokybė, organizacijos sutelktumas, ryšiai su sprendimų priėmėjais);
- ♦ Egzistuoja tam tikras galių balansas tarp interesų grupių (interesų grupių jėgų pusiausvyrą palaiko: kompromisai, derybos ir mainai, persidengianti narystė interesų grupėse, koalicijų sudarymas, bendros fundamentalios vertybės – „žaidimo taisyklių“ pripažinimas);
- ♦ *Politika* – interesų ir spaudimo grupių veiklos padarinys;
- ♦ *Valstybė pliuralizmo teorijoje* yra interesų grupių konkurencijos arena (jų interesų persipynimo konglomeratas) ir neutralus (neturi savo pačios interesų ir neatstovauja vienos kurios nors interesų grupės ar „klasės“ interesams, nes valdininkai kaip valstybės aparatas – atskirų institucijų rinkinys – nėra interesų grupė, bet atlieka koordinatoriaus, derybininko ar tarpininko funkcijas) politinio „žaidimo“ arbitras, reprezentuojantis „valdžią“ – institucionalizuotą galią priimti sprendimus „žaidime“, nustatyti ir saugoti šio „žaidimo“ taisykles bei garantuoti (legitimizuoti) jo rezultatus;

- ♦ *Individai pliuralizmo teorijoje*, turėdami bendras vertybes ir interesus, potencialiai gali sudaryti interesų grupes ir per dalyvavimą jose turėti visuomenėje tiek galios, kiek patys nori (tai yra kiek gali skirti laiko bei išteklių jos gavimui), tačiau kasdienę politiką šiuolaikinėse sudėtingose visuomenėse paprastai vykdo maža individų grupė – taip vadinama „aktyvioji mažuma“, „homo politicus“ (R. Dahlio terminas), todėl lyderiai ir jų savybės yra svarbios interesų grupių veiklos sėkmei, bet jie (lyderiai) vis tiek yra priklausomi nuo pasyvesnių grupės narių, ribojančių jų įtakos laipsnį sprendimų priėmimui grupėse (pasyvesnis grupės narys yra savotiškas atskalūnas arba „laisvas raitelis“ / angl. *free rider*, kuris bet kuriuo atveju gauna aktyvesnių grupės narių – grupės lyderių – sukurtą naudą, bet, reikalui esant, gali užblokuoti jų sprendimus, susijusius su gyvybiniais grupės interesais).

Pliuralizmo kritikai išskiria keletą jo trūkumų:

- ♦ Neuniversalumas: pliuralizmas – tam tikro JAV istorinio laikotarpio (XIX a. pabaigos – XX a. vidurio) akademizuota politinė ideologija, savaip aiškinanti Amerikos politinį procesą;
- ♦ Pervertinimas ir/ar klaidingas interesų grupių vaidmens įvertinimas, kalbant apie jų vietą visuomenėje ir santykį su valstybe bei individualiais:
 - tik nedidelė piliečių dalis priklauso organizuotoms interesų grupėms (dažniausiai vidurinėsios ir aukštesnės klasės atstovai);
 - dauguma interesų grupių (asociacijų ir panašiai) neturi politinių tikslų, o tos, kurios turi, yra hierarchiškos biurokratinės organizacijos, kurias valdo mažos elitinės grupės, ir todėl interesų grupių balansas iš tikro yra elito grupių (jų lyderių) interesų ir galimybių balansas;
 - valstybė nėra neutralus arbitras ar tarpininkas, bet turi savų interesų (kalbant tiek apie bendrus valstybinius, tiek apie atskirų valdininkų interesus);

- visuomenėje egzistuoja rimta opozicija valstybės nustatytiems ir saugomoms taisyklėms, nėra susitarimo dėl vertybių ir „taisyklių“;
- ♦ Perdėtas pliuralizmo normatyvizmas – dėmesys tam, kaip politinė sistema turėtų funkcionuoti, o ne kaip politikos procesas vyksta iš tikro.

Pagrindiniai klasikinės elito teorijos teiginiai yra tokie:

- ♦ Visos žmonių visuomenės yra hierarchiškai stratifikuotos, ir galia yra sukoncentruota organizuotos mažumos – elito – rankose, kuris kontroliuoja esmines institucijas ir didžiąją dalį visuomenės (masių) išteklių;
- ♦ Elitas tikrai yra būtinas efektyviai visuomenės organizacijai:
 - elito egzistavimą lemia žmogaus prigimties ypatybės ir efektyvios socialinės organizacijos poreikiai: žmonės nėra lygūs – vieni stipresni, protingesni, gudresni, jausmingesni ir taip toliau; masės yra apatiškos, tamsios, nesugeba pačios savęs valdyti, todėl asmenys, turintys daugiausia savybių, kurias visuomenė vertina, ir sugebantys gerai organizuotis, tampa valdančiuoju (politiniu) elitu (klase);
 - net jeigu iš pat pradžių visos visuomenės ir nebuvo stratifikuotos, tai šiuolaikinei socialinei santvarkai elitas yra būtinas, nes visuomenės tapo tokios sudėtingos, kad lyderiai yra funkciškai būtini, valdant didžiules modernias institucijas, todėl galia valdyti, reikalaujanti specializuotų žinių ir įgūdžių, deleguojama atitinkamiems specialistams);
- ♦ Elitas valdžią naudoja savo ir/ar visuomenės interesams tenkinti (iš esmės tai, kaip elitas naudoja turimą valdžią, priklauso nuo elito nuostatų, tačiau dažniausiai elitas neatsisako savo interesų, panaudodami valdžią jiems garantuoti ir postams išlaikyti – R. Michelsono „geležinis oligarchijos susikūrimo dėsnis“: tokiu būdu, geriausiu atveju elitas valdžią naudoja visuomenės ir savo interesų tenkinimui,

blogiausiu – tik savo poreikių tenkinimui, manipuliudamas plačios visuomenės nuomone ir eksploatuodama mases);

- ◆ Elitas yra nevienalytis. Jį galima skirstyti į grupes dvejopai:
 - (I) pagal elito prigimtį grynai teoriškai galima atskirti politinį, administracinį (biurokratinį), karinį, ekonominį (verslo) ir visuomeninį (ideologinį) elitus¹⁵⁰, kurie praktikoje yra persipynę tarpusavyje: jų nariai artimai santykiauja ir dažnai migruoja iš vienos grupės į kitą;
 - (II) pagal elito pobūdį elitą galima skirstyti į valdantįjį¹⁵¹ ir nevaldantįjį elitą – V. Pareto schema (arba į valdantįjį ir subelitą kaip valdančiojo elito įsakymus/politiką vykdančius technokratus – G. Moscos schema), kuris savo ruožtu gali būti suskirstytas į opozicinį elitą (atstovauja nuostatoms, nesutampančioms su valdančiojo elito pozicija, bet nekvestionuoja esamų „žaidimo taisyklių“, todėl šio elito atstovai priskirtini lojaliai arba nuosaikiai opozicijai ir kartais net dalinai įtraukiami į valdančiojo elito sprendimų priėmimo procesą) ir kontrelitą (taip vadinamoji nelojali arba nesutaikoma opozicija, kuri nedalyvauja priimant politinius sprendimus ir atmeta egzistuojančią politinę sistemą).
- ◆ Elitas privalo atsinaujinti, kad išliktų. Kitaip tariant, jis privalo būti socialiai atviras masėms bei sukurti efektyvų gambiausių jų atstovų įtraukimo į savo gretas mechanizmą. Jeigu to nėra, laikui bėgant elitą

¹⁵⁰ Politinis (siaurąja prasme) elitą – valstybės vadovai, vyriausybės nariai, parlamento deputatai, tai yra tie, kurie tiesiogiai priima politinius sprendimus valstybiniu lygmeniu. Administracinis elitą – valstybinio aparato tarnautojai. Jų vaidmuo ir įtaka priklauso nuo jų dalyvavimo ruošiant ir realizuojant svarbiausius politinių sprendimų projektus. Karinis elitą – kariuomenės ir specialiųjų tarnybų generalitetas ir vyriausioji karininkija. Jos įtaka valdžiai priklauso nuo esamų jėgos priemonių ir pavaldžių žmonių, pasiruošusių jų įsakymu tas priemones panaudoti, koncentracijos, visuomenės militarizacijos laipsnio ir jos politinio režimo. Ekonominis elitą – grupė žmonių, kontroliuojančių svarbiausius ekonominius visuomenės resursus: stambūs savininkai, valdytojai ir svarbiausi finansinių-pramoninių korporacijų vadybininkai. Tai yra grupė, galinti daryti stiprų spaudimą valdžiai, naudodamasi asmeniniais ryšiais su politikais, kontroliuojama žiniasklaida ir pinigais, skirtais finansuoti partijas ir jų rinkimų kampanijas. Ideologinis elitą – žinomi mokslo bei kultūros veikėjai, žiniasklaidos atstovai, formuojantys visuomeninę ideologiją ir masių savimone.

¹⁵¹ *Valdantysis elitą (politinis elitą plačiąja prasme)* – anksčiau minėtų elitų konfigūracija (tam tikra nusistovėjusi, ideologiškai vientisa, legitimi ir konsoliduota jų tarpusavio santykių sistema, kuri ilguoju laikotarpiu gali tapti nestabili dėl natūralios, bet ne visada racionalios, elitų konkurencijos). Toliau disertacijoje kaip bazinė bus naudojama būtent ši valdančiojo elito plačiąja prasme sąvoka.

„išsigimsta“ – blogėja jo narių kokybė, tai yra jie tampa panašiais į mases, praranda lyderio savybes.¹⁵²

Elito teorijų kritika turi keletą aspektų. Kritikai pirmiausiai atkreipia elitistų dėmesį į jų elito neišvengiamumo ir vientisumo teiginius bei jų požiūrį į elito ir masių santykius. Sakoma, kad sugebėjimai visuomenėje yra pasiskirstę tolygiai, todėl neegzistuoja aiškios ribos tarp žmonių talentų hierarchijos viršūnėje ir apačioje (teigiama, kad tos hierarchijos iš viso nėra, tai yra kaip iš principo klaidinga vertinama elito ir masių dichotomija). Šiame kontekste elito polinkis į socialinį uždaramą (ypač etniniais, rasiniais, religiniais ar kitais pagrindais) yra nepateisinamas. Dėl šios priežasties šiuolaikinės elito teorijos, artėjančios prie pliuralizmo, atstovai (tokie kaip J. Schumpeteris ir W. C. Millsas) mano, kad elitas nėra nei neišvengiamas, nei natūralus reiškinys, o masės nėra nei apatiškos, nei tamsios ar nepatikimos. Bendrai paėmus, elito ir pliuralizmo teorijos faktiškai papildo viena kitą ir todėl yra pakankamai lengvai sintezuojamos.

3.2.2.2 Elito ir pliuralizmo teorijų sintezė ir socio-politinis korporatizmas kaip jos forma

Elitizmas ir pliuralizmas iš esmės užpildo vienas kito teorines spragas. Pavyzdžiui, pliuralizmo teorija akcentuoja žemesnio valdymo lygmens svarbą bei geriau paaiškina kaip atsiranda kontrelitas ir vyksta elitų kaitos procesas. Kitaip tariant, pliuralizmas priartina elito teoriją prie masių, kurios elitistų yra nuvertinamos kaip pasyvios ir nereikšmingos. Elito teorija žiūri į mases

¹⁵² Praktikoje elito socialinio mobilumo laipsnis masių – elito vertikalėje paprastai yra sąlyginai žemas (ypač autoritarinėse valstybėse, lyginant su demokratinėmis): elitas nenoriai išleidžia į savo gretas „naują (tegl ir kokybišką) kraują“, stengdamasis atsinaujinti pirmiausiai esamų elito grupės narių šeimų ar jų gerų pažįstamų sąskaita, tai yra jis pratęsia savo egzistavimą per *selektyvią* naujų narių absorbciją (jų inkorporaciją bei socializaciją – elito vertybių įdiegimą). Taip yra todėl, kad elito ratui priklausantys kadrai, galimai būdami nepakankamai gabūs, yra „patikimi“ (tai yra išpažįsta tradicines elito vertybes), lyginant su kandidatais iš šalies (masių), kuriuos dar gali tekti vertybiškai auklėti – kitaip jie gali sugriauti visą per ilgus metus sukonstruotą elito vertybinę ir funkcinę sistemą. Tokiu būdu, praktikoje elitas dažniausiai pasirenka iš anksto sau pražūtingą išlikimo strategiją, nes laikui bėgant masių – ypač iš jų išsiskyrusių lyderių, iš tikrųjų vertų vietos elite ar manančių, kad jie yra verti šios vietos, bet atstumtų dėl savo socialinės prigimties – nepasitenkinimas auga ir gali pasibaigti revoliucija (suprask, šalies destabilizacija), kurios priešakyje stovės minėti „atstumtieji“ ir kuri reikš radikalų ir totalų elito atsinaujinimą iki kito panašaus socialinio „sprogimo“.

faktiškai kaip į poveikio/manipuliavimo objektą, bet jeigu objektu reikia manipuluoti, jis jau turi svarbą: iš tikrųjų net autoritarinėse valstybėse visuomenė turi nemenką įtaką elitui – (a) kaip jo ribotas atsinaujinimo šaltinis, (b) kaip aktyvaus (protesto demonstracijos ir mitingai) bei pasyvaus (valdančiojo elito sprendimų nevykdymas ar jų neefektyvus vykdymas) pasipriešinimo valdžiai subjektas, (c) per viešąją (taip pat ekspertinę) nuomonę, kurios palankumas valdančiajam elitui yra jo valdžios garantas, ir panašiai. Tačiau pliuralizmas negali paneigti elito egzistavimo reiškinių ir jo svarbos, priimant visuomeniškai reikšmingus sprendimus (kiekviena visuomenė gali atrodyti kaip pliuralistinė, jei nebandoma klasifikuoti grupių pagal galią ir įtaką). Atitinkamai R. Dahlis, Seymouras M. Lipsetas ir kiti pliuralistai nuo septinto praeito amžiaus dešimtmečio pabaigos pradėjo pripažinti, kad daugelis interesų grupių nedalyvauja sprendimų priėmimo procese (jų įtaka ribojama arba blokuojama) ir kad nuo visuomeninio (klasikinio) interesų grupių pliuralizmo pereinama prie „elito pliuralizmo“ (pastarosios koncepcijos esmė yra ta, kad elitas nėra vienalytė integruota grupė: paprastai, kaip minėta anksčiau, egzistuoja keli galios poliai, keli skirtingos prigimties elitai kaip interesų grupės, bendradarbiaujančios ir konkuruojančios tarpusavyje dėl valstybės institucijų ir visuomeninio gyvenimo kontrolės) ir korporatizmo.

Korporatizmas¹⁵³ (arba neokorporatizmas) kaip teorija (at)gimė XX a. antrojoje pusėje¹⁵⁴. Šiuo metu galima kalbėti apie tris korporatizmo raidos etapus. Iš pradžių Philippe'as Schmitteris atskyrė „valstybinį korporatizmą“ ir „liberalų“

¹⁵³ Pakankamai išsamus straipsnis apie korporatizmo teorijos raidą nuo istorinių šaknų iki dabarties: Oscar Molina ir Martin Rhodes, „Corporatism: The Past, Present, and Future of a Concept“. *Annual Review of Political Science*, Vol. 5, June 2002, pp. 305-331.

¹⁵⁴ Kada tiksliai, pasakyti sunku. Pavyzdžiui, Andrew Shonfieldas prašneko apie korporatizmo kaip teorinio koncepto renesansą 1965 m. (žr.: Oscar Molina ir Martin Rhodes, 307). Savo ruožtu Mikkelis Mailandas pažymi, kad korporatizmas kaip teorija atgimė XX a. aštuntajame dešimtmetyje, tapdamas atsaku į tuo metu dominavusį pliuralistinį požiūrį į valstybės ir organizuotų interesų (pirmiausiai ekonominių) santykius valstybės – darbdavių (verslo) – profsajungų (darbo jėga) trikampio sistemoje. Žr.: Mikkel Mailand, „Dynamic neo-corporatism in a grey zone – the interaction between state and social partners in regulating welfare and work in Denmark“. Paper to the 7th conference of the European Sociological Association, Research paper no. 64, 7-11 September 2005, Torun, 4. <http://faos.ku.dk/pdf/forskningnotater/forskningnotater_2005/fnotat64.pdf> [Žiūrėta 2012 02 07].

arba „neokorporatizma“.¹⁵⁵ Pirmą (istorinį-praktinį) korporatizmo tipą galima sieti pirmiausiai su nacistine Vokietija ir fašistine Italija, kur egzistavo griežtai hierarchizuota valdžios, verslo ir darbininkų vertikalė be jokio interesų organizavimo pliuralizmo. Liberalus arba neokorporatizmas apibrėžiamas dvejopai. Pirmą, kaip interesų reprezentavimo sistema, ir dominuojantis šiuo atveju yra jau minėto P. Schmitterio apibrėžimas: „Korporatizmas gali būti apibrėžtas kaip interesų reprezentavimo sistema, kurios sudedamieji vienetai organizuojami į riboto skaičiaus privalomas, nekonkuruojančias ir hierarchizuotas kategorijas, pripažįstamas arba licencijuojamas (kartais net kuriamas) valstybės; be to, joms suteikiamas atitinkamų grupių interesų atstovavimo monopolis mainais už vienokią ar kitokią jų vadovybės pasirinkimo ir jų reikalavimų artikuliacijos procesų kontrolę iš valstybės pusės“.¹⁵⁶ Antras neokorporatizmo, kaip politikos (angl. *policy*) formavimo būdo, apibrėžimas (kurį P. Schmitteris charakterizavo kaip sutarimą / angl. *concertation*) iš esmės priklauso Gerhardui Lehbruchui. Jo teigimu: „Korporatizmas – tai daugiau nei specifinis interesų artikuliacijos būdas. Tai labiau institucionalizuotas politikos formavimo (angl. *policy-formation*) būdas, kada didelės interesus turinčios organizacijos bendradarbiauja tarpusavyje ir su valdžia ne tik interesų artikuliacijos (ar net „pateikimo“) srityje, bet ir – idealiu atveju – įgyvendinant autoritetingo vertybių paskirstymo politiką“.¹⁵⁷ Šiame kontekste Lucio Baccaro pažymi: „Tuo pat metu šios definicijos, būdamos logiškai skirtingos, empiriškai, atrodo, persidengia ta prasme, kad interesų reprezentavimo sistemos bruožai, susiję su pirmuoju apibrėžimu, tapo struktūrine antrojo apibrėžimo prielaida. Kitaip tariant, be ‘monopolistinių,

¹⁵⁵ Mailand, 4.

¹⁵⁶ Philippe Schmitter, „Still the Century of Corporatism?“ Kn. Philippe Schmitter ir Gerhard Lehbruch (sud.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*. London: Sage, 1979 (pirmą kartą publikuota: *Review of Politics*, 36, 1974), 13.

¹⁵⁷ Gerhard Lehbruch, „Liberal Corporatism and Party Government“. Kn. Philippe Schmitter ir Gerhard Lehbruch (sud.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*. London: Sage, 1979 (pirmą kartą publikuota: *Comparative Political Studies*, 10, 1977), 150.

hierarchiškai organizuotų, oficialiai pripažintų ir aiškiai apibrėžtų asociacijų sutarimo politika nebūtų veiksminga“.¹⁵⁸

Jeigu aštuntajame XX a. dešimtmetyje korporatistinis akademinis diskursas koncentravosi pirmiausia ties ekonominiais momentais, kurie tradiciškai sudarė korporatizmo teorijos esmę, tai devintajame praeito amžiaus dešimtmetyje korporatistiniai tyrimai susidomėjo grynai politiniais klausimais (tarp jų politikos įgyvendinimo klausimu). Kitaip tariant, korporatizmas (ką svarbu užfiksuoti) įgavo pakankamai rimtą politinį atspalvį. Vienas iš pagrindinių to laikmečio tyrinėtojų Alanas Cawsonas apibrėžė korporatizmą kaip „specifinį sociopolitinį procesą, kurio metu organizacijos, atstovaujančios monopolistiniam funkciniam interesui, įsitraukia į politines derybas (angl. *political exchange*)¹⁵⁹ su valstybės institucijomis dėl viešosios politikos sprendimų (angl. *outputs*), kurie įtraukia šias organizacijas kaip interesus reprezentuojančias, deleguojant joms teisę savarankiškai įgyvendinti apibrėžtą politiką“¹⁶⁰. Šiame kontekste egzistuoja keli variantai, kaip gali klostytis santykiai tarp valstybės ir jos socialinės interesų aplinkos. Šiuos variantus viename iš savo darbų pakankamai išsamiai pristato Ericas Nordlingeris. „Aiškinant, ką demokratinė [iš esmės ir nedemokratinė – disertacijos autoriaus pastaba] valstybė daro arba ko nedaro, jos pačios preferencijos yra bent jau tiek pat svarbios, kaip ir pilietinės visuomenės preferencijos; demokratinė valstybė yra autonominė ne tik ta prasme, kad dažnai veikia pagal savo pačios preferencijas, bet ir ta, kad jos preferencijos skiriasi nuo galingiausių pilietinės

¹⁵⁸ Lucio Baccaro, „What is dead and what is alive in the theory of corporatism“. International Institute for Labour Studies, Decent Work Research Programme, Discussion paper series no. 143, 2002, 2. <<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/publications/discussion/dp14302.pdf>> [Žiūrėta 2012 02 05].

¹⁵⁹ Kaip rašo O. Molina ir M. Rhodesas: „Politinių derybų (angl. *political exchange*) prigimtis yra sudėtinga ir gali būti įvairiai interpretuojama. Šiame kontekste galėtų padėti Berndo Marino apibrėžimas, pagal kurį politinės derybos yra abipusiškai priklausomų, makropolitinių ir neekonominių derybų tarp autonominių, organizuotų kolektyvinių subjektų su skirtingais/konkurencingais/antagonistiniais, bet funkcionaliai tarpusavio priklausomais interesais, kurių įpareigojantis pobūdis negali remtis teise ar kontraktu, formos. B. Marino tyrimas yra svarbus dar ir todėl, kad jis susieja politinių derybų ir politikos tinklo (angl. *policy network*), kuris gali būti teoriškai suvoktas kaip specifinė tarpininkavimo ar valdymo forma ir kaip analitiniai rėmai, analizę. Susiejant šias sąvokas, mes galime susieti sudėtingus politinių derybų procesus su institucine aplinka, kurios sąlygomis jie vyksta“. Žr.: Oscar Molina ir Martin Rhodes, 322.

¹⁶⁰ Alan Cawson, *Corporatism and Political Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1986, 38.

visuomenės grupių reikalavimų,“ – rašo jis, išskirdamas tris valstybės autonomijos formas:

- a) Silpniausioji autonomijos forma yra toji, kai valstybės pareigūnai pagal savo pačių preferencijas veikia situacijose, kur visuomenės preferencijos nesiskiria nuo jų preferencijų. Tokiomis sąlygomis galima vienodai pagrįstai tarti, kad politinis elitas arba administracijos pareigūnai veikia autonomiškai ir pagal visuomenės preferencijas.
- b) Vidutiniškoji autonomijos forma yra toji, kai valstybės pareigūnai efektyviai imasi veiksmų visuomenės preferencijoms pakeisti – daugumą socialinių grupių priverčia siekti to, ko nori valdantysis elitas, ir tada vykdyti politiką, atitinkančią šias elito preferencijas.
- c) Stipriausioji valstybės autonomijos forma yra toji, kai valstybės pareigūnai veikia savo pačių preferencijų pagrindu kontekstuose, kur valdančiojo elito siekiai aiškiai skiriasi nuo visuomenės preferencijų.¹⁶¹

Pirmas valstybės ir visuomenės santykių variantas iš esmės yra optimalus, bet labiau teorinis nei praktinis visuomenės interesų grupių ir valstybės bendradarbiavimo modelis, nes paremtas idealiu sutarimu dėl preferencijų. Praktinė prasme jis yra labai abejotinas (beveik neįgyvendinamas) dėl nuolatinio (faktiškai neišvengiamo) valstybės ir visuomenės interesų konflikto, kurio teoriškai neturėtų būti, nes valstybė yra tautos – suvereno – preferencijų realizavimo instrumentas, bet kuris jau seniai yra nepaneigiamas. Antras E. Nordlingerio variantas jau numato subjektų preferencijų konkurenciją, kurios rezultatu gali tapti arba tam tikras interesų balansas, tenkinantis abi puses, arba rimtas ir nesutaikomas jų konfliktas, apie kurį netiesiogiai kalbama trečiame punkte. Jeigu taikyti skalės metodą, tai minėtas balansas bus laike tarp kraštutinių (a) ir (c) variantų judantis linijos taškas, kuriame tam tikras nekritis pranašumas bus valstybės ar visuomenės interesų grupių pusėje

¹⁶¹ Eric A. Nordlinger, *On the Autonomy of the Democratic State*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981, 1, 9, 27-38.

(kuriam – netgi ilgesniam – laikui gali nusistovėti vieno iš kraštutinių variantų situacija, tačiau ilguoju laikotarpiu ji yra nestabili, nes jos sąlygomis didesne dalimi ignoruojami vienos iš pusių interesai, kas gali sukelti tos pusės nepasitenkinimą, kuris savo ruožtu gali vesti prie bendro situacijos destabilizavimo chaoso link). Kaip apibendrina Verena Fritz: „[V]iena vertus, valstybės yra reikalingos, kad padėtų kolektyviai įveikti iššūkius, su kuriais susiduria šiuolaikinės sudėtingos visuomenės – atitinkamai visuomenės nukenčia, jeigu valstybė (staiga) susilpnėja. Kita vertus, valstybės pačios yra potencialūs problemų šaltiniai: jos gali tapti gremėzdiškos, kaip tai atsitiko keliose stabiliose išsivysčiusiose šalyse; jos gali tapti disfunkcinės dėl sąmoningo režimų piktnaudžiavimo valdžia ir to, kad valstybę užvaldė siauros neaiškios kilmės grupės, kurios kelia didžiausią grėsmę pereinamojo laikotarpio šalyse; pagaliau, valstybės gali pavirsti represijų mašinomis, kas dažniausiai atsitinka autoritarinėse šalyse“.¹⁶²

Devinto XX a. dešimtmečio pabaigoje korporatizmo teorija prarado savo patrauklumą dėl praktinio bei akademinio neoliberalizmo iškilimo ir korporatistinių susitarimų (schemų) žlugimo. Tačiau dešimto XX a. dešimtmečio viduryje korporatizmas įgavo naują kvėpavimą. Teorine naujove, kuri plėtojama ir šiandien, tapo įžvalga, kad praktikoje korporatizmas gali efektyviai veikti pliuralistinėje aplinkoje. Kitaip tariant P. Schmitterio korporatizmas kaip interesų reprezentavimo sistema nėra būtina prielaida, kad G. Lehmbrucho korporatizmas kaip politikos formavimo būdas duotų gerus rezultatus. Kaip šiame kontekste pažymi jau minėtas L. Baccaro: „Atitinkamai aiškėja, kad sutarimas (angl. *concertation*) puikiai derinasi su nekorporatistine interesų reprezentavimo struktūra. [...] Kitaip tariant, monopolistinės, centralizuotos ir iš vidaus nedemokratinės asociacijos yra nebūtinės kaip sėkmingo politikos formavimo (angl. *policy making*) garantas“.¹⁶³ Šioje situacijoje politinio proceso rezultatai tampa priklausomi nuo pastovių derybų ir mainų (angl. *political exchange*) tarp valstybės ir su ja bei tarpusavyje

¹⁶² Verena Fritz, *State-building: a comparative study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia*. Budapest, New York [N.Y.]: Central European University Press, 2007, 316.

¹⁶³ Baccaro, 1, 15.

konkuruojančių visuomenės interesų grupių rezultatų (kokie jie bebūtų – sutartinai pozityvūs ar konfliktiškai negatyvūs).

Apibendrinant, iš esmės galima sutikti su elitistų nuostata, kad valstybės elito kaip reiškinių ir veiksnio (faktorius), kuriant valstybės valdymo aparatą ir organizuojant jo efektyvią veiklą, ignoruoti negalima. Tuo pat metu būtina pripažinti, kad elitas yra nevienalytis ir susideda iš kelių skirtingos prigimties elitų, kurie konkuruoja tarpusavyje (jau nekalbant apie vidinę visų šių grupių konkurenciją) ir vienaip ar kitaip yra priklausomi nuo masių (negali būti atsieti nuo jų) ir visuomenės interesų grupių, kurių vaidmenį atkakliai akcentuoja pliuralizmo teorija, preferencijų ir veiklos. Šiame kontekste prasminga atrodo elitizmo ir pliuralizmo teorinė sintezė, kurios išraiška tampa korporatizmas, savo raidos eigoje įgavęs ne tik grynai ekonominių, bet ir socio-politinių atspalvį. Todėl disertacijos autorius daro prielaidą, kad korporatizmo teorija yra optimaliausias instrumentas, aiškinant efektyvios valstybės valdymo sistemos sukūrimą ir funkcionavimą. Kaip konstatuoja Jennifer Gandhi ir Adamas Przeworski: „Mes žinome, jog bet kokiam vadovui – demokratiniam ar autoritariniam, kad jis liktų valdžioje, yra svarbus sugebėjimas laviruoti tarp įvairių politinių jėgų ir kurti įtakingas koalicijas“.¹⁶⁴

Socio-politinį korporatizmą galima apibūdinti kaip valstybės valdymo (sprendimų priėmimo) sistemos organizavimo ir funkcionavimo principą, kurio esmė yra konsensualinė šalies valdančiojo elito politika, tenkinant ne vien savo, bet ir visuomeninius socio-ekonominius poreikius (blogiausiu atveju – minimalius, geriausiu – išplėstus), kad sistema išliktų stabili ilgalaikėje perspektyvoje.

Kaip konstatuoja V. Fritz: „[P]olitinio režimo konsolidacija yra pagrindinis valstybės kūrimo postsovietinėse šalyse faktorius,“¹⁶⁵ – ir šiame kontekste pabrėžtina, kad nuo socio-politinio korporatizmo principo (ne)pritaikymo priklauso ne tik valstybės valdymo sistemos efektyvumas bei stabilumas, bet ir sėkmingas tautos „kūrimo“ problemos, kaip giluminio (ne)stabilumo šaltinio,

¹⁶⁴ Jennifer Gandhi ir Adam Przeworski, „Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats“. *Comparative Political Studies*, Volume 40, Number 11, November 2007, 1280.

¹⁶⁵ Fritz, 328.

sprendimas, kadangi tam tikras valdžios ir pagrindinių interesų grupių kompromisas leistų valdžiai, kuri šiuo atveju būtų tikra dėl savo pozicijų, imtis nuoseklios ir kryptingos politikos tapatybės formavimo srityje.

Tačiau kaip principas socio-politinis korporatizmas reikalauja tam tikrų institucinių rėmų (režimo). Imant idealius atvejus ir nekalbant apie egzotiškus, šiandien faktiškai galima išskirti du tokių rėmų tipus – parlamentarizmą ir prezidentizmą, kuriuos šiuo atveju taip pat svarbu susieti su demokratijos ir autoritarizmo dichotomija: parlamentarizmas kaip toks teoriškai derinasi su demokratine santvarka geriau nei prezidentizmas, kuris dažniausiai yra pakankamai centralizuotas ir stipriai suasmenintas. Tuo pat metu praktinis prezidentizmo ir demokratijos/autoritarizmo santykis atskiroje valstybėje visuomet yra ganėtinai komplikotas ir savaip unikalus. Todėl šiandien imta aktyviai kalbėti apie taip vadinamus „hibridinius režimus“¹⁶⁶, kurie paprastai yra prezidentiniai režimai, derina savyje atskirus demokratinus ir autoritarinius momentus bei meta iššūkį politinio stabilumo teoretikams. Kaip rašo Lary'is Diamondas: „[J]eigu mes norime perprasti šiuolaikines režimo kaitos (taip ppat jo galimos demokratizacijos) galimybes, priešastis ir dinamiką [*suprask, režimo politinio stabilumo realijas ir perspektyvas* – disertacijos autoriaus pastaba], mes privalome suprasti skirtingus ir tam tikra prasme naujus autoritarinio valdymo tipus“.¹⁶⁷

Šiame kontekste reikėtų pažymėti, kad, kaip buvo minėta, akademikai priėjo išvados, jog korporatizmas iš esmės gali pakankamai sėkmingai veikti tiek liberalioje (suprask, parlamentinėje-demokratinėje), tiek centralizuotoje (suprask, prezidentinėje-autoritarinėje) institucinėje-idėjinėje aplinkoje. Tačiau palankesnė (patogesnė) dirva jo kaip principo praktiniam pritaikymui dabartiniu metu vis tik yra „hibridiniai režimai“ (anksčiau tai buvo išskirtinai griežtai autoritarinės ir totalitarinės valstybės), ką lemia jų sisteminiai

¹⁶⁶ Be šito termino galima sutikti daug kitų sąvokų, kurios siekia apibrėžti demokratinus ir autoritarinius bruožus derinantį režimą: „demokratija su būdvardžiais“, „valdoma demokratija“, „imituojama demokratija“, „pusiau demokratija“, „pseudodemokratija“, „minkštas autoritarizmas“, „konkurencingas autoritarizmas“, „rinkiminis autoritarizmas“ ir taip toliau.

¹⁶⁷ Larry Diamond, „Thinking about hybrid regimes“. *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002, 33.

ypatumai. Vienas iš tokio tipo režimų pavyzdžių yra „patronatinis prezidentizmas“, kurio stabilaus funkcionavimo pagrindas didžiaja dalimi yra būtent socio-politinis korporatizmas (ilgalaikis valdžios ir interesų grupių bei visuomenės sutarimas).

3.2.2.3 „Patronatinis prezidentizmas“ (angl. *patronal presidentialism*) kaip instituciniai socio-politinio korporatizmo principo rėmai

Pakankamai išsamia ir tikslią „patronatinio prezidentizmo“ charakteristiką pateikia H. E. Hale‘as: „Mes galime pradėti nuo to, kad pagrindinėms politinio elito grupėms pirmiausiai rūpi karjeros saugumas ir yra būdingas noras išsaugoti ar pagerinti savo pozicijas. Institucinius intereso rėmus, kuriuos galima pavadinti ‘patronatiniu prezidentizmu’, formuoja du kertiniai komponentai. Pirma, tiesiogiai išrinktas prezidentas turi labai dideles formalias galias, lyginant su kitomis valstybės institucijomis. Antra, prezidentas taip pat turi daug neformalios galios, kuri remiasi paplitusiu klientizmu valstybės ir ekonomikos persidengimo taške“.¹⁶⁸ Kaip pažymi Anna Grzymala-Busse ir P. J. Luong: „Postkomunistiniame pasaulyje kaitai yra būdingas spartumas ir ne tik formalių institucijų išsivystymas, bet ir formalių ir neformalių institucijų atsinaujinimas. Priešingai nei ankstyvose Vakarų Europos valstybėse, postkomunistinėse šalyse valstybės kūrimas remiasi egzistuojančiomis formaliomis valstybės struktūromis. [...] Taip pat postkomunistinės šalys paveldėjo stiprią ir sudėtingą neformalių struktūrų ir veikų, kurias naudojo politinis elitas, fabriku direktoriai ir paprasti piliečiai, sistemą, išgyvenusią komunizmo žlugimą. [...] [P]ostkomunistinė patirtis rodo, kad tiek formalus, tiek neformalus paveldas veikia kaip svarbus valstybės formavimą lemiantis veiksnys, kadangi yra pirminis konkuruojančių dėl valdžios elitų instrumentas. [...] Aukštas transformacijos tempas skatina naudoti išlikusias institucijas, prie kurių elitas jau turi priėjimą: kadangi nėra laiko iš pagrindų kurti naujus konkurencijos kanalus, elitas naudosis tais, kurie jau egzistuoja. [...] Šią tendenciją dar labiau sustiprina faktas, kad pagrindiniai veikėjai, atsakingi už

¹⁶⁸ Hale, „Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia“, 137-138.

valstybės kūrimo procesą, paprastai yra tie patys žmonės, kurie kontroliavo ankstesnius galios centrus, ir todėl jau turi priėjimą prie šių struktūrų“.¹⁶⁹

Tokiu būdu, terminas „patronatinis“ reiškia, kad politinės valdžios naudojimą reikia suprasti labiau kaip selektyvų resursų perskirstymą nei kaip formalizuotas institucines praktikas, idėjinę politiką ar mainus egzistuojančios teisinės sistemos rėmuose. Žinoma, tai idealus atvejis: nei viena valstybė neturi grynos „patronatinio prezidentizmo“ sistemos. Tuo pat metu žemiau aprašyta dinamika kaip patronatinio prezidentizmo refleksija labiau pasireiškia ten, kur klientizmo ir prezidentizmo elementai yra stipresni valdymo sistemoje. „Dinamizmas, kurį produkuoja tokia sistema, gimsta pirmiausiai iš politinių ir ekonominių santykių tarp prezidento ir pagrindinių elitų grupių. Prezidentas ir elito grupės priklauso vienas nuo kito: prezidentas priklauso nuo jų sprendimų įgyvendinimo ir palaikymo garantavimo srityje, o elitas priklauso nuo prezidento resursų gavimo ir/ar postų išsaugojimo sferoje“.¹⁷⁰

Tokiu būdu, sumanus ir aktyvus patronatinis prezidentas yra puikioje pozicijoje skaldyti ir valdyti elitą bei stiprinti savo galią, apdovanojant politinius sąjungininkus ir nubaudžiant ar kooptuojant priešus, kad nesusikurtų vieninga įtakingų jo valdžios priešininkų opozicija. Todėl, kuomet jis tvirtai kontroliuoja situaciją, galima tikėtis sąlyginai aukšto elito, kuris nenori „plaukti prieš srovę“ ir prarasti turimas materialias ir galios pozicijas, bei masių paklusnumo lygio. Dar daugiau, šalies elito grupės pačios bursis aplink stiprų prezidentą, siūlydamos jam savo paslaugas ir tikėdamosios jo malonės. Šiame kontekste pažymėtina, kad „patronatinio prezidentizmo“ koncepcija, kuriai labai svarbus yra asmeninis faktorius, artimai persidengia su

¹⁶⁹ Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, 535, 539-540. Detaliau apie formalių ir neformalių galių ir institucijų reikšmę, naudojimą bei tarpusavio santykį valstybės socio-politiniuose procesuose: Anna Grzymala-Busse, „Informal Institutions and the Post-Communist State“. April 21, 2004, 29 p. <http://www.ucis.pitt.edu/nceer/2004_818-02f_Grzymala-Busse.pdf> [Žiūrėta 2010 03 02].

¹⁷⁰ Hale, „Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia“, 138. J. Gandhi ir A. Przeworski savo ruožtu parodo, koks gali būti praktinis-institucinis autoritaro ir jo „derybų partnerių“ (potencialių sąjungininkų/oponentų tarp elito atstovų bei elektorato) tarpusavio susitarimų pasiekimo ir jų realizavimo mechanizmas bei išryškina jo kaip santykių sistemos egzistavimo svarbą režimo išlikimui ir (ne)stabilumui. Žr.: Jennifer Gandhi ir Adam Przeworski, „Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats“. *Comparative Political Studies*, Volume 40, Number 11, November 2007, pp. 1279-1301 (taip pat pastarajame kontekste verta žiūrėti: Anna Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“. *Comparative Political Studies*, Volume 41, Number 4/5, April/May 2008, pp. 638-673).

„personalistinio“ režimo teorijos pagrindais – faktiškai jos yra tapačios. Kaip rašo jau minėtos A. Grzymala-Busse ir P. J. Luong: „Galiausiai, kur elito konkurencija yra neformali ir nepriklausoma nuo visuomenės, elitas yra tik minimaliai apribotas. Formalios institucijos negali – prievartos ar atstovavimo būdu – efektyviai užtikrinti paklusnumo. Jis remiasi personaliniais ar šeimyniniais ryšiais su elitu, resursų paskirstymu per patronažo tinklus ir/ar neformaliomis privilegijomis. Kol elitas tvirtai kontroliuoja prekių ir paslaugų srautus, jis gali nesijaudinti dėl savo pozicijų. Visuomenė, kadangi nėra formalių kontakto su elitu kanalų, negali įtakoti jo veiksmų ir tikėtis gauti minėtų prekių ir paslaugų be tam tikro paklusnumo lygio. Atitinkamai, galima kalbėti apie personalistinį valstybės kūrimo procesą“.¹⁷¹

Didžiausios patronatinio-personalistinio režimo stabilumo problemos prasideda tada, kai atsiranda platus pojūtis ar supratimas, kad valstybės vadovas praranda turimą įtaką ir/ar ruošiasi pasitraukti iš savo posto. Kaip pažymi jau minėtas H. E. Hale'as: „Pagrindiniai faktoriai, lemiantys šlubuojančios anties sindromo atsiradimą ir apsprendžiantys būsimos konkurencijos nugalėtoją yra formalios prezidento kadencijos ribos, viešoji nuomonė ir tokie kintamieji kaip tarptautinis įsikišimas“.¹⁷² Žinoma, šie faktoriai turi skirtingą svarbą priklausomai nuo valstybės. Pavyzdžiui, vienoje šalyje prezidentas gali lengvai prasižesti savo buvimą valdžioje, pakeisdamas konstituciją ar surengdamas referendumą, o kitoje tai bus padaryti sunkiau dėl galimo visuomenės pasipriešinimo ir neigiamos tarptautinės bendruomenės reakcijos, kuri yra svarbi šios šalies vadovybei. Socialinis valstybės lyderio nepopuliarumas irgi dažniausiai nėra kritinis autoritarinėse visuomenėse, nes žmonių nepasitenkinimas valdžia jose paprastai yra pasyvus, ką lemia represijų baimė, žemas politinės kultūros lygis ir atitinkama istorinė tradicija. Pagaliau, užsienio faktorius turi tik pridėtinę reikšmę ir yra neveiksmingas, kuomet šalies valdantysis elitas demonstruoja vienybę. Trumpai sakant, minėti aspektai geriausiu atveju yra kompleksiskai svarbūs, tačiau griežto patronatinio

¹⁷¹ Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, 546.

¹⁷² Hale, „Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia“, 135.

prezidentizmo sąlygomis valstybės vadovo pasitraukimo priežastimi paprastai tampa jo amžius ar staigi mirtis. Senstančiam prezidentui tampa vis sunkiau kontroliuoti ir balansuoti pagal suderintas taisykles veikiančią sukonstruotą politinę-ekonominę valdžios sistemą, o tai reiškia, jog niekas iš jo aplinkoje ir elito negali būti garantuotas dėl savo perspektyvų, atėjus naujam lyderiui.

Atitinkamai, gali prasidėti kietas ir neprognozuojamas elitų žaidimas dėl išgyvenimo – visų kova prieš visus. Kadangi statymai yra labai aukšti – savo prezidentas, priemonės gali būti naudojamos pačios įvairiausios, pradedant nuo oponentų kompromitavimo žiniasklaidoje ir baigiant masinių gatvės protestų organizavimu. Tokiu būdu elitų kovos įkaitu neišvengiamai tampa bendras šalies stabilumas. Šiame kontekste ypatingą svarbą įgauna išeinančio („šlubuojančio“) prezidento kaip stabilumo garanto pozicija – pirmiausiai, jo pozicija dėl galimo įpėdinio. „Pasitraukiantis vadovas gali pabandyti padaryti galą šiam neapibrėžtumui, paskelbdamas įpėdinį, tačiau tai sukuria elitui naują sudėtingą dilemą: nėra jokios garantijos, kad parinktas įpėdinis toleruos koalicinį susitarimą, kuris buvo pasiektas jo pirmtako laikais. [...] Tačiau kuomet elito grupės aiškiai sužino, kas laimės kovą, jos ir vėl pradeda burtis aplink naują patroną [...]“.¹⁷³ Tokiu būdu, svarbiausia yra įtikinti elitą, kad seno prezidento statytinio atėjimo į valdžią atveju egzistuojanti valdymo sistema iš esmės nepasikeis, ir, kaip rodo, pavyzdžiui, Rusijos ir Azerbaidžano praktika, gerai suplanuota ir efektyviai atlikta „operacija – įpėdinis“ iš esmės išsprendžia tęstinio valstybės stabilumo problemą. Kaip konstatuoja A. Grzymala-Busse: „Vadovai turi didelę veikimo laisvę savo valdžios konsolidavimo strategijos pasirinkimo srityje po valstybės krizės: demokratizacija, režimo žlugimas ar išorinis šokas gali pakeisti resursų paskirstymo, konkurencijos konfigūracijų ir institucinių bei organizacinių veiksmų kaštus. [...] Kuomet institucinė įtampa sumažėja, svyravimas tarp strategijų ir noras eksperimentuoti dingsta. Atsiranda naujas institucionalizuotas rėmėjų ratas. Dabar vadovai gali

¹⁷³ Ten pat, 140, 142.

inkrementiškai keisti savo strategijas, bet greitai susidurs su dideliais sunkumais, nes vėl reikės keisti rėmėjų lūkesčius ir institucinę aplinką“.¹⁷⁴

Apibendrinant, galima teigti, kad „patronatinis prezidentizmas“ kaip institucinė valdymo (sprendimų priėmimo) sistemos forma labai glaudžiai koreliuoja su socio-politinio korporatizmo principo pagrindais. Ypač tai liečia prielaidą, jog pagrindinį vaidmenį valstybės funkcionavime „patronatinio prezidentizmo“ sąlygomis vaidina politinis elitas ir visuomeninės interesų grupės, o ilgalaikio politinio stabilumo valstybėje garantija yra jų tarpusavio susitarimas dėl „žaidimo taisyklių“ ir materialių bei pozicinių resursų paskirstymo. Taip pat svarbu pažymėti, kad „patronatinio prezidentizmo“ ir socio-politinio korporatizmo suderinamumo lygis priklauso ir nuo šalies ekonomikos tipo (liberali ir diversifikuota arba kryptingai orientuota – pavyzdžiui, „resursinė“ – ir oligarchinė). Esant diversifikuotai rinkos ekonomikai (kuri taip pat skatina demokratizacijos procesą, nes sunkiai gali be jo vystytis), šalyje veikia daug interesų grupių, kurias valstybei sunku suvaldyti ir pasiekti su jomis kokį nors įpareigojantį kompromisą. Kuomet gi šalies ekonomikoje yra tik kelios strateginės šakos, ji natūraliai oligarchizuojasi, ir valdžiai tampa lengviau bendrauti su ekonominiu elitu ir sudaryti su juo valdymo sandorį. Klasikinis korporatizmo principas – glaudūs valdančiųjų ir stambaus verslo ryšiai. Todėl ekonomiškai oligarchizuotas „patronatinis prezidentizmas“ yra palankesnė dirva socio-politinio korporatizmo principo pritaikymui negu ekonomine prasme liberalus „patronatinis prezidentizmas“ (kuris, tiesa, praktikoje pasitaiko gana retai).

Tačiau pabrėžtina, kad socio-politinio korporatizmo ir „patronatinio prezidentizmo“ nereikėtų tapatinti. Pirmasis yra valdymo principas, o antrasis – valdymo forma, kurios pobūdis leidžia teigti, kad jos rėmuose socio-politinio korporatizmo principas galėtų būti pritaikytas lengviausiai. Taip pat pažymėtina, kad socio-politinis korporatizmas nėra tas pats kas klientizmas. Pastarojo esmę sudaro kryptingas valstybės išteklių paskirstymas tarp įtakingų interesų grupių (klanų) ir jiems palankių reguliacinių sąlygų sukūrimas už jų

¹⁷⁴ Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“, 666.

paramą. Tuo pat metu didesnė dalis visuomenės tų „subsidijų“ negauna. Tokiu būdu, klientistinėms organizacijoms atitinkami mainai suteikia didelį pranašumą politinėje konkurencijoje, o valdantysis režimas savo ruožtu gauna tam tikras savo stabilumo garantijas.¹⁷⁵ Tačiau tokia tarp autoritarinių lyderių populiari strategija nėra patikima ilgalaikio jų valdžios saugumo garantija. Skirtingai nuo socio-politinio korporatizmo mechanizmo (principo), kuris numato valdžios ir pagrindinių interesų grupių *sutarimą* su tam tikra politine-ekonominė ir socialine abiejų subjektų atsakomybe (tai yra su *abipuse* parama ir naudingu bendradarbiavimu bei minimaliu visuomenės poreikių patenkinimu), klientizmas yra elementarus konjunktūrinis potencialių oponentų, nekreipiant dėmesio į visuomenės padėtį, papirkinėjimas, kurio metu sąlygas instituciškai silpnai valdžiai diktuoja privatus interesas, taip pat ignoruojantis socialinius poreikius, reikalaujantis iš valstybės vis daugiau įvairių nuolaidų ir išteklių bei bet kada galintis nutraukti savo paramą valdančiam režimui.

Du pagrindiniai bet kurios valstybės ramsčiai yra vieninga tauta ir veiksmingas biurokratinis aparatas. Kertinis tautos elementas yra etninė nacija (etnis branduolys) su aiškiai išreikšta etnine-pilietine tapatybe. Tačiau naujai susikūrusios valstybės (arba valstybės, kurių valstybingumo tradicija ilgam nutrūko) paprastai susiduria su nesusiformavusio (neapibrėžto) tautiškumo iššūkiu. Šiame kontekste valstybės vadovybė turi dvejopą pasirinkimą: (a) laukti, kol įsibėgės savaiminis (sudėtingas, dažnai konfliktinis ir ilgalaikis) tautos formavimosi procesas, arba (b) pabandyti jį dirbtinai nukreipti tam tikra kryptimi, kadangi „jaunos“ valstybės negali sau leisti, kol viskas tautiškumo srityje susitvarkys savaime (delsimas yra grėsmė pačiam valstybingumo stabilumui). Pažymėtina, kad tarp akademikų nėra galutinio sutarimo dėl to, ar iš principo galima „kurti“ tautą, bei to, kas ir kaip tai galėtų (turėtų) daryti. Tačiau iš esmės galima remtis prielaida, jog tautos „kūrimo“ procesas yra įmanomas, ir labai svarbu vaidmenį jame (faktiškai, vieną iš pagrindinių

¹⁷⁵ Ten pat, 638-639, 642.

nesusiformavusios pilietinės visuomenės sąlygomis) vaidina šalies valdantysis elitas, nuo kurio tapatybės, apsprendžiančios jo vertybines nuostatas ir tikslus, ir veiksmų didžiaja dalimi priklauso šio proceso eiga ir galutinis rezultatas. Kaip rašo Raineris Tetzlaffas: „Vargu, ar būtų klaida pasakyti, kad valstybiškai paremtas vystymosi nacionalizmas (angl. *state based developmental nationalism*) buvo ir yra vertinamas kaip modelis daugelio elitistinių grupių Trečio pasaulio šalyse. Tačiau tik mažas skaičius valstybių turėjo šio racionaliai stiprios ir besivystančios šalies idealo pavertimo tikrove šansą. Vystomasis nacionalizmas reiškia patriotinės valstybės klasės ir valdančiojo elito strategiją, kurios esmė yra skatinti, konsoliduoti ir simboliškai legitimizuoti socialinius geresnio savo visuomenės, lyginant su kitomis visuomenėmis, lūkesčius ir siekius. Tai specifinis ryšys tarp aktyvios valstybės ir mobilizuojamos visuomenės, kuris garantavo didelius besivystančių Azijos šalių [*Japonija – ir Vokietija Europoje – po Antrojo Pasaulinio karo, Singapūras, Pietų Korėja, Taivanis ir kitos* – disertacijos autoriaus pastaba] pasiekimus. [...] Dažnai šiame kontekste desperatiškai ieškoma naujos kultūrinės tapatybės ar siekiama savo kultūrinių vertybių ir gyvenimo būdo atgaivinimo [...]“.¹⁷⁶

Nemažiau svarbus yra elito vaidmuo administracinio valstybės aparato kūrimo ir jo efektyvaus darbo organizavimo srityje. Esminis momentas šiuo atveju yra valdymo (sprendimų priėmimo) sistemos tipo pasirinkimas, ir teorinė analizė rodo, kad socio-politinis korporatizmas, derinantis savyje elitistinį ir pliuralistinį požiūrius, yra optimaliausias jos funkcionavimo principas. Palankiausi (patogiausi) instituciniai jo praktinio pritaikymo rėmai yra „hibridiniai režimai“, kuriuose daugiau ar mažiau pasireiškia demokratinės ir autoritarinės tendencijos, ir konkrečiai „patronatinis prezidentizmas“, kuriam yra būdingas esminis šalies politinio ir ekonominio elito vaidmuo valstybės valdyje, jų glaudūs tarpusavio ryšiai ir aukštas neformalios politikos lygis (tai yra faktiškai visos prielaidos, reikalingos sėkmingam socio-politinio

¹⁷⁶ Rainer Tetzlaff, „Globalisation and Nation-building – Not a Contradiction in Terms“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, 21.

korporatizmo principo realizavimui). Tuo pat metu socio-politinis korporatizmas yra patikimas ilgalaikio patronatinių prezidentinių režimų stabilumo garantas.

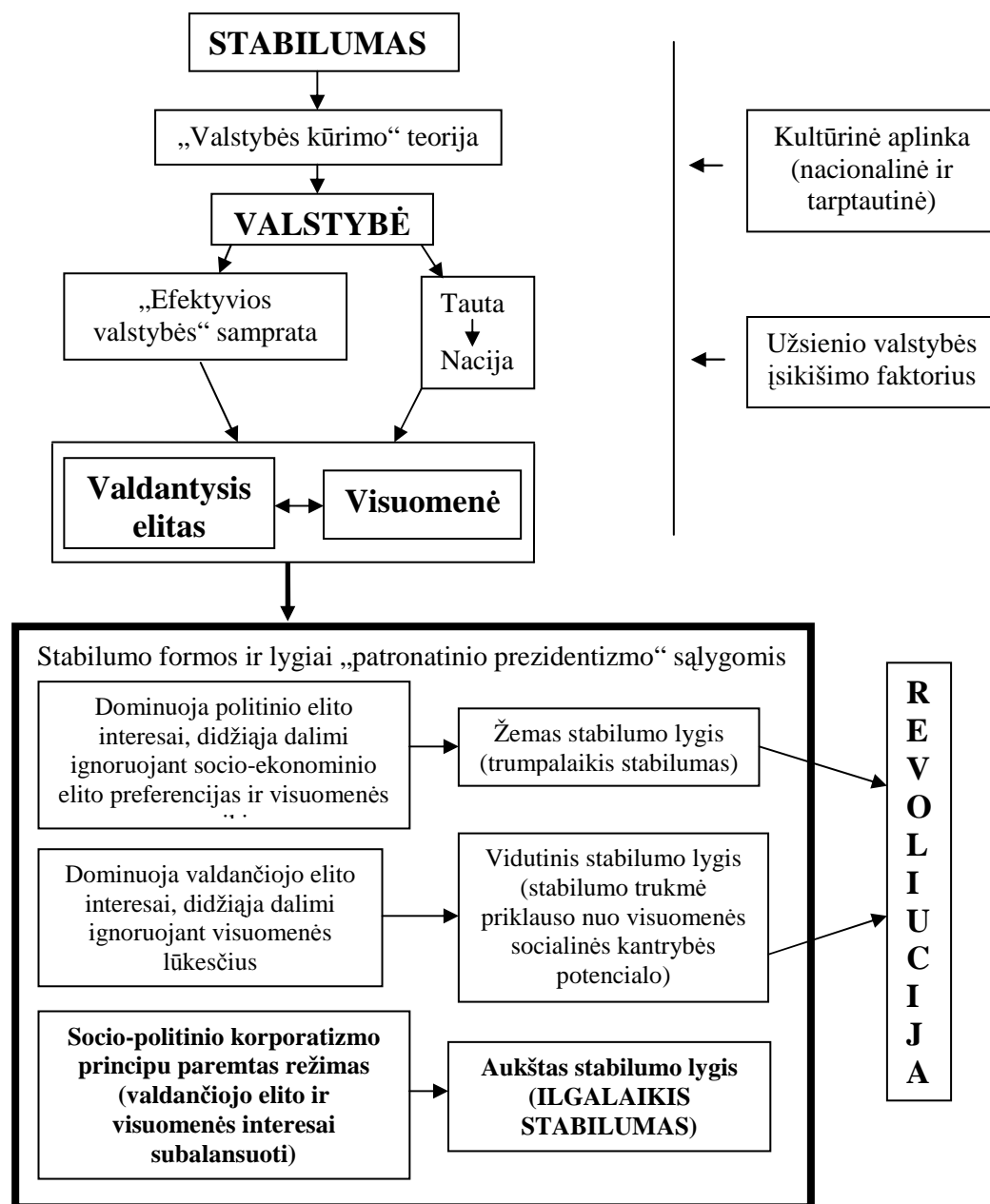
Kaip šiame kontekste teigia I. Melnykovska: „Neoinstitucionalizmas susieja institucinio pokyčio pobūdį su santykiais tarp įtakingiausių nevalstybinių veikėjų ir valstybės vadovo. Kalbant konkrečiai, jeigu valstybės vadovas įgyvendina [*geresnis žodis čia ir toliau citatoje būtų „atsižvelgia“* – disertacijos autoriaus pastaba] įtakingiausių nevalstybinių veikėjų preferencijas, pokytis bus nuoseklus. Tačiau jeigu valstybės vadovas atsisako tai daryti, įtakingiausi nevalstybiniai veikėjai gali pradėti skaičiuoti konfrontacijos su juo naudą ir kaštus ir sukurti koaliciją, kurios tikslas būtų politinio lyderio nušalinimas nuo valdžios. Tuo pat metu įtakingų nevalstybinių veikėjų preferencijos ir strategijos nuolat keičiasi. Todėl valstybės vadovui nuolat tenka įgyvendinti dinamiškai besikeičiančias įtakingų nevalstybinių veikėjų preferencijas valstybės politikoje ir peržiūrinėti ‘politinio žaidimo taisykles’, taip sukuriant naujus institucinius rėmus. Ši prielaida pabrėžia tiek valstybinių, tiek nevalstybinių veikėjų, kurie yra užtektinai galingi, kad inicijuotų visuomenines permainas, svarbą“.¹⁷⁷

Atitinkamai, jeigu valstybės vadovas patronatinio prezidentizmo sąlygomis nenorės atsižvelgti į pagrindinių šalies interesų grupių pageidavimus ar nesugebės tinkamai subalansuoti valstybinio (visuomeninio), asmeninio (kurio neturėtų būti, bet kuris paprastai egzistuoja, ypač „patronatinio prezidentizmo“ sąlygomis) ir privataus intereso valstybės politikoje (tai yra pritaikyti socio-politinio korporatizmo principo), gali iškilti jo nuvertimo grėsmė. Kadangi žaidimo statymai yra ganėtinai aukšti, valdžios oponentai, kad pasiektų pergalę, gali pasitelkti į pagalbą mases, ir viskas gali baigtis tiesiogine to žodžio prasme revoliucija.

Tokiu būdu, tezė dėl tiesioginio ryšio tarp valstybės „kūrimo“ ir nestabilumo revoliucine forma pasitvirtino. Kitaip tariant, sėkmingo tautinio ir administracinio valstybės „kūrimo“ garantas yra socio-politinio korporatizmo

¹⁷⁷ Melnykovska, 6-7.

principo pritaikymas – ypač „patronatinio prezidentizmo“ režimo sąlygomis. Jeigu gi šis principas pastaruoju atveju netaikomas, šalyje iškyla rimta revoliucinio nestabilumo grėsmė (žr. 3 schemą).



3 schema. Stabilumas „valstybės kūrimo“ teorijos rėmuose. Šaltinis: disertacijos autorius.

Šiame kontekste pažymėtina, kad Centrinės Azijos šalių politiniai režimai, kaip bus parodyta vėliau, yra beveik kraštutiniai „patronatinio prezidentizmo“ su itin pastebimu autoritarizmu, patronažu ir neformalios politikos dominavimu atvejai. Tuo pat metu egzistuoja nuomonė, jog Kyrgyzstane jau įvyko

„spalvotoji“ revoliucija (ji bent jau buvo taip pavadinta), o Andižano įvykiai tapo nepasisekusia Uzbekistano „spalvotąja“ revoliucija, kurią brutaliai sutriuškino griežtai autoritarinis Islamo Karimovo režimas, bet rimtos prielaidos kuriai šioje šalyje, kaip ir likusiose CA valstybėse, vis dar egzistuoja. Šiuo atveju, vadovaujantis disertacijos logika, peršasi išvada, jog esamas ir potencialus revoliucinis nestabilumas Centrinės Azijos regione yra pirmiausiai susijęs su rimtomis jo šalių problemomis valstybės „kūrimo“ srityje, o kalbant konkrečiai – su socio-politinio korporatizmo principo netaikymu jose. Atitinkamai, antra studijos dalis yra skirta nuodugniam CA šalių realiųjų valstybės „kūrimo“ sferoje tyrimui, kartu atskleidžiant tiesiogiai su tuo susijusias „tulpių revoliucijos“ ir „balandžio įvykių“ Kyrgyzstane bei kruvino maišto Uzbekistane priežastis.

II. Valstybės „kūrimo“ Centrinės Azijos šalyse problemos ir socio-politinis korporatizmas kaip jų stabilumo pagrindas

Centrinės Azijos regionas yra labai probleminis, turintis daug potencialaus konflikto dimensijų – tiek vidinio, tiek išorinio pobūdžio. Kaip buvo minėta anksčiau, šitos disertacijos pagrindinis tikslas yra atskleisti regiono nestabilumo problemos (disertacijos autoriaus nuomone, didžiausios CA valstybių problemos) esmę ir pasiūlyti, kaip ši problema galėtų būti išspręsta. Šiuo atveju būtina pabrėžti, kad darbe siūloma Centrinės Azijos stabilumo koncepcija yra makro lygmens rėminė konstrukcija (makro-sociologinio ir makro-politinio pobūdžio), kurią reikėtų vertinti kaip atraminę schemą, kurios pagrindu galima būtų atlikti detalesnę paliestų problemų ir klausimų analizę, kurioje būtų atsižvelgiama į konkrečių regiono šalių realijas.

Tačiau šiuo atveju kyla rimtas klausimas, susijęs su galimybe taikyti regioninę prieigą, tiriant CA regioną, kadangi jo vidinio vienalytiškumo lygis yra labai žemas. Iš esmės Centrinę Aziją galima vertinti kaip socio-ekonomine prasme pakankamai skirtingų „hibridinių režimų“, judančių nevienodomis kryptimis, konglomeratą: Kazachstanas šiandien faktiškai yra „valdoma demokratija“, linkstanti į politinį ir ekonominį liberalizmą; Kyrgyzstanas šiuo metu yra buvusios demokratijos salelė, judanti autoritarizmo link; Turkmėnistano – ne taip seniai pasaulio mastu unikalaus lyderio kulto pavyzdžio – atveju nėra aiškumo dėl šalies politinės ateities, tačiau galima pasakyti, kad Gurbanguly Berdymuchamedovo valdoma valstybė palaiptai virsta Tadžikistano ir Uzbekistano tipo režimu, kuriam yra būdinga autoritarinė valdžios personalizacija.

Minėtus skirtumus tik skatina CA šalių lyderių nenoras plėtoti regioninį bendradarbiavimą. Kaip rašo Johnas Heathershaw: „Centrinėje Azijoje sovietinė nostalgija ir dažnos kalbos apie bendradarbiavimą ir net integraciją kontrastuoja su praktika, kuri trukdo bendradarbiavimui ir skatina

dezintegraciją“.¹⁷⁸ Pavyzdžiui, vietoje vieningos regioninės rinkos sukūrimo, kas palengvintų Centrinės Azijos šalių įsijungimą į globalią ekonomiką, jos ėmėsi griežtai protekcionistinės ekonominės politikos, nuo ko ypač kenčia tos valstybės, kurios neturi stambių gamtos resursų atsargų¹⁷⁹, prekyba kuriomis galėtų (bent jau iš dalies) kompensuoti kitų ekonomikos sektorių atsilikimą. Kaip dar vieną ryškų nepakankamo regioninio bendradarbiavimo pavyzdį galima vertinti regiono vandens resursų naudojimą ir hidroenergetikos sferą. Šios problemos esmė yra ta, kad naftos ir dujų atsargos didžiaja dalimi yra sukonzentruotos CA vakarinėje pusėje (Kazachstanas, Uzbekistanas, Turkmėnistanas), o Rytuose yra sutelkti gyvybiškai svarbūs visoms CA valstybėms vandens resursai (Kyrgyzstanas ir Tadžikistanas). Šiandien „augantis“ Kazachstanas yra suinteresuotas, kad Kyrgyzstano hidroelektrinės gamintų daugiau elektros energijos. Tačiau Uzbekistanas, esantis žemiau Kyrgyzstano (lyginant aukštį virš jūros lygio), neigiamai žiūri į tokias idėjas, kadangi tai apribotų jo irigacines galimybes.¹⁸⁰ Kalbama, kad ateityje vandens problema gali įgauti globalią reikšmę (vanduo tikėtinai taps resursu, už kurį bus mokama tiek, kiek dabar mokama už naftą, ar net daugiau). Šiame kontekste Centrinės Azijos padėtis yra nepavydėtina, ypač turint omenyje tai, kad regiono valstybės nėra linkusios į glaudų konstruktyvų bendradarbiavimą šioje srityje, ir nėra suinteresuotos tarptautinės bendruomenės įsitraukimu į šio

¹⁷⁸ John Heathershaw, „New Great Game or Same Old Ideas? Neo-sovietism and the International Politics of Imagining ‘Central Asia’ “. Kn. David Dusseault (sud.), *The CIS: Form or Substance?* Finland (Aleksanteri Papers): Gummerus Printing, 2007, 237.

¹⁷⁹ Apie regiono energetinius resursus siūloma žiūrėti: Ariel Cohen, „U.S. Interests and Central Asia Energy Security“. *November 15, 2006.* <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/bg1984.cfm>> [Žiūrėta 2007 02 01]. O jei kalbėti apie prekybą, tai Uzbekistanas 1999 m. net pradėjo minuoti savo sieną su Kyrgyzstanu, kas labai neigiamai atsiliepė daugeliui abiejų šalių pasienio regionų gyventojų, kuriems pasienio prekyba yra vos ne vienintelis būdas išgyventi.

¹⁸⁰ Bendrai paėmus, po Sovietų Sąjungos žlugimo Centrinės Azijos valstybių pramonė atsidūrė kritinėje situacijoje. Todėl teko intensifikuoti darbus žemės ūkio srityje. Atitinkamai 1995-2000 m. laikotarpiu dalis žemės ūkio paskirties žemių, reikalaujančių dirbtinio drėkinimo, regione (taip pat Uzbekistane) ženkliai išaugo. Palikus nuošalyje žemės ūkio poreikius, vanduo Uzbekistanui (kaip ir Tadžikistanui bei Turkmėnistanui) yra gyvybiškai reikalingas vilnos, prekybos kuria pajamos sudaro didelę valstybės (ir jos elito) biudžeto dalį, auginimui. Detaliau žiūrėti: „Хлопковое проклятие: разрушительная монокультура Центральной Азии“. International Crisis Group Азия, Доклад № 93, 2005, 61 c. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/093_curse_of_cotton_web_russian.pdf> [Žiūrėta 2012 02 11].

klausimo sprendimą. Todėl vandens ištekliai ir jų panaudojimas Centrinėje Azijoje ateityje gali tapti net karinio konflikto priežastimi.¹⁸¹

Taigi nenuostabu, jog atskiri ekspertai yra linkę manyti ir teigti, kad Centrinė Azija kaip vientisas regionas iš principo neegzistuoja, ir geriausiu atveju galima kalbėti tik apie jo geografinį ir dalinai socialinį monolitiškumą. Vietoje to, kad išsaugotų ir sustiprintų Sovietų Sąjungos laikų sukurtus socio-ekonominius ir politinius ryšius, regiono valstybės, siekdamos įtvirtinti savo išskirtinumą, nuo pat savo nepriklausomybės (kuriai realiai nebuvo pasiruošęs nei valstybių elitas, nei jų eiliniai gyventojai) pradėjo elgtis kaip konkurentai ar net priešai. Pažymėtina, kad išskirtinumo idėja užsikrėtė visi, pradėdant nuo šalių lyderių (buvusių vietinių komunistų partijų pirmųjų sekretorių) bei pradėdant politikų ir baigiant paprastais gyventojais. Ypač tai palietė Uzbekistaną ir Kazachstaną, kurių kiekvienas siekė ir siekia regioninio lyderio statuso.¹⁸²

Tačiau nepaisant visų CA šalis skiriančių momentų, regioninės prieigos pritaikymas, tiriant Centrinės Azijos stabilumą, kuris yra disertacijos dėmesio centre, jos autoriaus nuomone, vis tik yra įmanomas. Visos CA valstybės yra savaip unikalios, ir išėitios iš krizinės situacijos, kuri vienaip ar kitaip klostosi daugumoje regiono šalių, priemonės turi atitikti kiekvienos iš jų specifiką. Bet šiame darbe pateikiamos CA stabilumo koncepcijos rėmuose analizuojami vidiniai ir išoriniai Centrinės Azijos (ne)stabilumo faktoriai, nežiūrint į jų nacionalinį ypatumą, vienokia ar kitokia forma egzistuoja visose regiono valstybėse (pavyzdžiui, islamo vaidmuo Tadžikistane, Uzbekistane ir

¹⁸¹ Detaliau žiūrėti: „Central Asia: Water and Conflict“. International Crisis Group, Asia Report, № 34, 30 May 2002, 38 p. <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/Central%20Asia%20Water%20and%20Conflict.pdf>> [Žiūrėta 2012 02 11]; Erika Weinthal, „Water Conflict and Cooperation in Central Asia“. UNDP Human Development Report, 2006, 36 p. <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2006/papers/weinthal%20erika.pdf>> [Žiūrėta 2012 02 02].

¹⁸² Šiuo atveju būtina paminėti Kazachstano pasiūlyto Centrinės Azijos sąjungos projekto, kuris artimiausioje ateityje ypatingų realizavimo perspektyvų vienareikšmiškai neturi. Žr.: Галина Майкова, „Центральная Азия: цена казахских интеграционных проектов“. 2007 05 09. <<http://www.analitika.org/article.php?story=20070504031700955&mode=print>> [Žiūrėta 2009 05 09].

Kazachstane pastebimai skiriasi, tačiau pats islamo faktorius yra svarbus visose CA šalyse).¹⁸³ Todėl galima kalbėti apie regioninę šių faktorių reikšmę.

Toliau disertacijoje autorius derina regioninę prieigą su nacionaline, kur būtina detalizuodamas (papildydamas) bendrų regioninių tendencijų analizę nacionalinės specifikos aptarimu. Pavyzdžiui, darbe užfiksuojama bendra Centrinės Azijos valstybių situacija tapatybės srityje, ir detaliau apibrėžiama kiekvienos šalies specifika šiuo aspektu; bendrai analizuojama padėtis religijos, etniškumo ir socio-ekonominėje sferoje, tuo pat metu pristatant atskirų CA valstybių socio-ekonominės raidos rodiklius; pagaliau, teigiama, kad visose CA šalyse esminį vaidmenį vaidina valdantysis elitas, ir detaliau aptariama valdžios ir klanų santykių dinamika kiekvienoje iš jų.

Disertacijoje siūloma Centrinės Azijos stabilumo koncepcija iš principo pretenduoja į regioninį universalumą. Jos pamatas yra anksčiau pristatytas socio-politinio korporatizmo principas, ką lemia valstybės (kaip etninio-administracinio darinio) „kūrimo“ ir funkcionavimo procesų, kurių sėkmė yra fundamentalus bendro šalies stabilumo garantas, ypatybės Centrinės Azijos šalyse.

1. Centrinės Azijos valstybių tapatybinio apsisprendimo problema

Kaip buvo minėta, pirminė sėkmingo valstybės „kūrimo“ sąlyga yra aiškiai apibrėžta tautinė tapatybė. Šiame kontekste būtina pripažinti, kad šiandien Centrinės Azijos šalyse neegzistuoja vientisa kultūrinių vertybių sistema, ir joms akivaizdžiai trūksta aiškiai suformuluotos nacionalinės tapatybinės politikos, kuri padėtų sukurti stabilios valstybės raidos fundamentą. Kaip rašo M. Imanalievai: „Tiesą pasakius, pirmaisiais nepriklausomybės metais naujai atsiradusių regiono valstybių vadovai net nežinojo, ką daryti su šia ‘nepriklausomybe’, nuo ko pradėti. [...] Pirmaisiais nepriklausomybės metais kokio nors konceptualaus nacionalinio valstybingumo susiformavimo ir raidos

¹⁸³ Šiuo atveju galima sutikti su P. J. Luong, kuri, kalbėdama apie Centrinės Azijos valstybes, pažymi, kad jos „[...] dėl bendro gentinio ir klaninio pasiskirstymo, islamiško užkariavimo, rusiškos kolonizacijos ir sovietinio valdymo turi panašų istorinį, sociokultūrinį, politinį ir ekonominį pagrindą“. Žr.: Luong, 19.

problemos sprendimo regione nesimatė. [...] Šiuolaikinio valstybingumo istorinių-filosofinių šaknų ir pagrindų paieška Centrinėje Azijoje nėra labai sėkminga, kadangi tenka ieškoti jų svetimoje istorijoje, 'vogti' svetimą valstybingumo idėjas, o tai visada nestabilu, kaip smėlio kalnas. Arba paieškos orientyras atsispiria į mitus ir legendas, kas šiaip irgi nepatikima, kadangi nėra patvirtinta realių istorinių faktų".¹⁸⁴ Kitaip tariant, CA valstybės susiduria su rimtomis problemomis tautinės valstybės „kūrimo“ srityje: pastarasis procesas vyksta jose pakankamai padrikai ir nenuosekliai. Todėl šiandien visų Centrinės Azijos šalių piliečiai faktiškai gyvena tapatybinio vakuomo sąlygomis ir bando savarankiškai konstruoti savo etninę tapatybę (pirmiausiai identifikuodami save tradicinių socialinio gyvenimo organizavimo formų – istoriškai susiformavusios giminių ir klanų sistemos – pagrindu, o taip pat remdamiesi negatyvaus – jie/mes – kitų etnosų suvokimo ir subjektyvios etninės savivokos principais), kadangi valstybinė politika šioje srityje yra paviršutiniška ir neefektyvi.

Pavyzdžiui, kaip straipsnyje „Kazachstano identiteto klausimas: ar mums to reikia?!“ rašo **Kazachstano** politologas Igoris Ivanovas: „Socio-ekonominės problematikos fone labai retai yra minima Kazachstano Respublikos piliečių tapatybės problema. Tai susiję su šios problemos subtilumu ir nenoru liesti amžinų filosofinių žmogaus vietos visuomenėje ir valstybėje problemų. Tačiau laikas eina, o šios problematikos analizė stringa".¹⁸⁵ Tuo pat metu šalies prezidentas Nursultanas Nazarbajevas kaip nacionaline bando remtis faktiškai rusiška (neo)eurazistine ideologija. Tačiau nežinia ar ji tinka Kazachstanui, ir atitinkamas (iš esmės grynai asmeninis) N. Nazarbajevo pasirinkimas šiuo atveju atrodo labiau kaip desperatiškas bandymas rasti kokią nors ideologinę valstybės raidos pagrindą negu kaip apgalvotas ir adekvatus sprendimas valstybės „kūrimo“ srityje.

Sąlyginai griežtos saviizoliacijos sąlygomis gyvenančio **Turkmėnistan**o atvejis yra unikalus tuo, kad ten pagrindinis šalies įstatymas ir gyvenimo

¹⁸⁴ Иманалиев, *Сборник статей о Центральной Азии*, 35, 37, 38.

¹⁸⁵ Игорь Иванов, „Вопрос казахстанской идентичности: а оно нам надо?!“ 2009 03 30. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=3267>> [Žiūrėta 2009 04 02].

Biblija yra buvusio šalies prezidento Saparmurato Nijazovo parašytas veikalas *Ruhnama*.¹⁸⁶ Žinoma, tai yra kelias į niekur tapatybės prasme, kuomet vienas žmogus apibrėžia „turkmeno tipą“, ir visi šalies gyventojai (dalis nuoširdžiai) priima šį apibrėžimą kaip duotybę. Tokiu būdu, turkmenų tapatybės būklė iš esmės yra kritinė. Kad padėtis būtų ištaisyta, naujas (greičiausiai, ilgametis) valstybės vadovas G. Berdymuchamedovas turi palaiapsniui, bet kuo greičiau liberalizuoti akademinę ir politinę erdvę, nes tik tokiu atveju galės būti iš esmės aptartos tikros, o ne mitologinės turkmėnų šaknys ir išdiskutuota jų tapatybė. Šiame kontekste sveikintinas yra jo nurodymas šalies istorikams dar kartą peržiūrėti šalies istoriją ir, remiantis patikimais duomenimis, mokslškai pagrįsti turkmenų tautos atsiradimą.¹⁸⁷

Kyrgyzstane tapatybės klausimu vykstanti diskusija yra pakankamai liberali, tačiau nuo to situacija negerėja. Šioje šalyje egzistuoja daugybė įvairaus pobūdžio skiriamųjų linijų, ženkliai komplikuojančių apibrėžtos tautinės savimonės susiformavimą, valdžios elitas neturi jokios strategijos valstybės „kūrimo“ srityje (jis pirmiausiai rūpinasi savo išlikimu valdžioje), o kyrgyzų visuomenėje egzistuojantis žemas susitapatinimo su valstybe plačiąja to žodžio prasme lygis, kaip teigia žinomas šalies politologas Valentinas Bogatyriovas, tik patvirtina, kad „kyrgyzų valstybė iš esmės dar nėra susikūrusi ir nėra vertinama piliečių kaip vertybiškai svarbus faktorius jų gyvenime“.¹⁸⁸

Kaip, komentuodamas situaciją su tapatybe **Uzbekistane**, pažymėjo vyriausias informacinės agentūros *Fergana* redaktorius Daniilas Kislovas: „Uzbekistane nėra to, kas vadinama nacionaline idėja“.¹⁸⁹ Kaip istorinio tęstinumo ir nacionalinės vienybės simbolis yra dirbtinai pristatoma ir „reklamuojama“ Timūro (Tamerlano) figūra. Tačiau faktiškai tai yra tam tikras istorijos pritempimas režimo naudai (kas šiaip nėra nuostabu, kuomet kalbama apie

¹⁸⁶ Knygos tekstą galima rasti adresu: Сапармурат Ниязов, *Рухнама*. <<http://www.turkmenistan.gov.tm/ruhnama/ruhnama-index.html>> [Žiūrėta 2009 04 02].

¹⁸⁷ „Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан туралы пікірін білдірді“. 2010 09 15. <<http://www.lenta.ru/news/2010/09/15/president/>> [Žiūrėta 2010 09 15].

¹⁸⁸ Валентин Богатырёв, „(Не)гражданское общество в Центральной Азии“. Семинар „Social problems and civil society in Central Asia“, 27 мая 2008 г., Варшава.

¹⁸⁹ „Муस्ताкиллик, узбекилик и выжженное поле“. Интервью с главным редактором ИА „Фергана“ Даниилом Кисловым, 2011 09 26. <<http://www.lenta.ru/articles/2011/09/26/kislov/>> [Žiūrėta 2011 10 14].

naujų valstybių bandymus „sukurti“ savo tapatybę)¹⁹⁰, netgi jo užgaida. Kaip pažymi Artiomas Ulunianas: „Istorija postsovietinėje erdvėje palaipsniui ėmė virsti, kaip tai ne kartą buvo SSRS metais, iš mokslo į idėjinį-politinį valdžios instrumentą. [...] Išskirtinė yra situacija, į kurią pateko istorijos mokslas Uzbekistane. Nuo nepriklausomos valstybės atsiradimo ir ypač nuo 1993-1994 m.m., kuomet šalyje sustiprėjo autoritarizmo tendencijos, įgavusios galutinę formą dešimtmečio pabaigoje, nacionalinė istorija tapo oficialiai valdžiai ir asmeniškai prezidentui I. Karimovui visuomenės indoktrinacijos ir ideologinės mobilizacijos savo interesais instrumentu. Akcentas buvo suteiktas hipertrofuotam, mitologizacija ir faktų selekcija pagrįstam, požiūriui į užkariautoją Timūrą, kuris buvo pristatytas kaip teigiamas politinis veikėjas, karys, stovėjęs prie uzbekų valstybingumo ištakų“.¹⁹¹ Tačiau tokia situacija nestebina: „Etninę bendruomenę vienijanti kolektyvinė istorinė atmintis saugo savyje visokiausius ‘praeities pėdsakus’ – ir nemalonus, ir įkvepiančius momentus ir įvykius. Kuriuos iš jų iškelti į pirmą planą, o kuriuos nustumti į šešėlį ar net į užmarštį, priklauso nuo tikslų ir taktikos tų grupių, kurios tuo momentu konstruoja, mobilizuoja ir demontuoja etninę savimonę. [...] Jeigu yra reikalinga etninė mobilizacija, visais būdais bandoma atkreipti masinės savimonės dėmesį į vardus-simbolius“.¹⁹² Taip pat negalima nepaminėti, kad svarbi uzbekų tapatybės dalis yra islamas. Nepaisant to, kad I. Karimovo režimas bijo radikalaus islamo apraiškų šalyje (todėl islamas Uzbekistane yra „užspaustoje“ padėtyje) ir dažnai naudoja šį pretekstą susidorojimui su

¹⁹⁰ Pavyzdžiui, P. Kolstø, charakterizuodamas istorijos mokslą buvusiose SSRS respublikose, rašo: „Šiandieniniai valstybių kūrėjai neleidžia laiko veltui, pasyviai stebėdami lėtą istorijos eigą. Valstybės kūrimo procesas aktyviai trumpinamas, ir vyksta greičiau. [...] Istoriografija valstybės kūrimo proceso kontekste nėra vien tuščių vietų, kurias paliko sovietinė istorija, užpildymas. Kaip kartą pažymėjo Ernestas Renanas, nacionalinės istorijos kūrimas tai tiek kolektyvinis atminties praradimas, tiek kolektyviniai prisiminimai. Ne viskas valstybės istorijoje tinka kaip valstybės kūrimo projektui reikalinga medžiaga. Naujoms ‘istorijos’ versijoms tam tikrais atvejais yra būdingas faktų ignoravimas ir ‘prisiminimų kaita’ (angl. *memory shifts*). [...] Istoriografiniai disputai tarp buvusių SSRS šalių ir jų viduje dažnai yra tokie pat vienareikšmiški ir dogmatiški, kokie jie buvo sovietmečiu. Tai, kaip buvo linkę teigti sovietiniai marksistai, ‘vargu ar yra atsitiktinumas’. Kaip pažymėjo Markas von Hagenas, dažnai tie patys istorikai, kurie rašė nacionalinę istoriją sovietmečiu, dabar ją perrašinėja“. Žr.: Kolstø, 51, 52, 256. Taip pat šiame kontekste siūloma žiūrėti: Kuzio, „The Nation-Building Project in Ukraine and Identity: Toward a Consensus“, 16-17.

¹⁹¹ Артём Улунян, „История Центральной Азии: Слишком ‘Большая игра’ “. 2007 03 16. <<http://www.ferghana.ru/article.php?id=4985>> [Žiūrėta 2009 04 02].

¹⁹² Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, 217.

politiniais ir ekonominiais konkurentais, jis bando kurti ir stiprinti taip vadinamą „valstybinį“ (suprask, kontroliuojamą, įtampą mažinantį) islamą, kaip neišvengiamą ir reikšmingą vis dar ganėtinai tradicinės uzbekų visuomenės gyvenimo dalį. Tačiau kol kas apčiuopiamų stabilizacinių rezultatų valstybinė religijos politika neduoda, nes riboja dvasinės raiškos laisvę.

Panaši situacija yra **Tadžikistane**. Pavyzdžiui, Sanachanas Rachimovas rašo: „Šovinizmo idėja sudaro Tadžikistano Respublikos vadovybės politikos pagrindą. Ši tendencija ypač pasireiškia tuo, kaip atskiri tadžikų mokslininkai iškreipia Centrinės Azijos istoriją. [...] Ismailas Samani – tariamas tadžikų valstybės įkūrėjas. Tokios idėjos populiarinimas yra ne kas kita, kaip bandymas iškreipti istoriją (būtent bandymas, nes žmonija negali pakeisti istorijos). Tadžikistanas neriasi iš kailio, kad įrodytų visam pasauliui, kad Tadžikistano tauta tariamai yra išskirtinė, lyginant su kaimynais“.¹⁹³

Apibendrinant, galima konstatuoti, kad CA valstybės arba neturi tinkamos valstybės „kūrimo“ vizijos, arba ji yra istoriškai tendencinga ir nepagrįsta.

Tokia situacija klostosi iš esmės dėl dviejų priežasčių. Pirma, kaip rašo žinomas CA ekspertas iš Kyrgyzstano N. Omarovas: „Istorinė valstybingumo tradicija regione buvo prievarta nutraukta daugiau nei prieš tūkstantį metų, dėl ko mūsų tautos šimtmečiams prarado galimybę įgauti suverenaus valstybingumo patirtį“.¹⁹⁴ Akivaizdu, kad be savo nepriklausomos valstybės išsaugoti ir sutvirtinti nacionalinę tapatybę yra labai sunku, tuo labiau tokiuose valstybiniuose dariniuose kaip Rusijos Imperija ir Sovietų Sąjunga, kur požiūris į nacionalinę atskirų tautų raidą buvo neigiamas, nes ji kėlė pavojų paties darinio tvirtumui (skatino dezintegracinius procesus). Antra priežastis, kodėl CA valstybės susiduria su tapatybės krize, yra ta, kad jų teritorijose dėl istorinių priežasčių persidengia įvairios politinės, ekonominės, religinės ir kitokio pobūdžio tradicijos.

¹⁹³ Санахан Рахимов, „История временщикам не подвластна. Исмаил Самани – псевдооснователь таджикского государства“. 2008 01 11. <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1200056820>> [Žiūrėta 2009 04 02].

¹⁹⁴ Омаров, 5.

Pakankamai išsamią poziciją pastaruoju klausimu pateikia M. Imanalievus.¹⁹⁵

Jo teigimu, šiandien Centrinėje Azijoje:

- galima aptikti skirtingų civilizacijų/etnosų (slavų, persų, kinų, arabų-musulmonų, tiurkų-mongolų) bei skirtingų religijų (islamą, krikščionybę, budizmas, judaizmas) pėdsakų;
- naudojamos skirtingos kalbos (nacionalinės, persų, rusų¹⁹⁶, tiurkų, kinų, anglų);
- egzistuoja skirtingos istorinės gyvenimo būdo tradicijos: sėslumo tradicija (Tadžikistanas ir Uzbekistanas), klajoklių tradicija (Kazachstanas ir Kyrgyzstanas) ir tarpinė tradicija (Turkmėnistanas), – o dabar dar į CA valstybių žmonių gyvenimą neišvengiamai prasiskverbia globalizacijos tendencijos;
- konkuruoja įvairios politinės-ekonominės ideologijos (nacionalizmo, komunizmo, islamo, liberalizmo ir globalizacijos ideologija), susijusios su tam tikrais Centrinės Azijos šalių istorinės raidos laikotarpiais¹⁹⁷;

¹⁹⁵ Муратбек Иманалиев, „Центральная Азия: где это?“ Первая региональная конференция Общества изучения Центральной Евразии (CESS), 4-7 августа 2008 г., Иссык-Куль, Кыргызстан.

¹⁹⁶ Šiame kontekste pažymėtina, kad šiandien didelė dalis CA šalių gyventojų vis dar kalba rusiškai (dabar dar angliškai ir pradeda kalbėti kiniškai bei turkiškai), bet ne nacionaline kalba, kuri teoriškai yra vienas iš nacionalinės tapatybės pagrindų. Kaip rašo „Ataskaitos apie socialinę raidą Centrinėje Azijoje“ autoriai: „Rusų kalbą vis dar naudoja visame regione [...]. Dauguma gyventojų kalba rusų kalba ir supranta ją, žiūri rusiškas TV programas ir klausosi radijo laidų rusų kalba. Dauguma Centrinės Azijos žmonių – politikai, verslininkai, mokslininkai ir studentai – susitikdami su savo regioniniais kaimynais užsienyje kalba su jais rusiškai“ (žr.: „Вызовы социального развития в Центральной Азии“. <<http://demoscope.ru/weekly/2006/0235/analit02.php>> [Žiūrėta 2009 04 03]). Tuo pat metu vis daugiau jaunų žmonių važiuoja mokytis į Vakarų ir Turkiją, kas lemia anglų ir arabų kalbų populiarėjimą, o kinų kalbos plėtra sietina su Kinijos artumu ir vis stiprėjančiais šios šalies ekonominiais ryšiais su CA šalimis.

¹⁹⁷ Šiame kontekste Olivieris Roy'us savo knygoje „Nauja Centrinė Azija. Geopolitika ir nacijų gimimas“ atskleidžia vieną iš CA valstybių „kūrimo“ paradoksą. Jo teigimu, Centrinės Azijos šalių nepriklausomybės paskelbimas gali būti traktuojamas kaip opozicija sovietiniam režimui ir nacionalizmo propagavimas. Tačiau dominuojančios regiono tautos – kazachai, kyrgyzai, uzbekai, tadžikai, turkmėnai – buvo „sukonstruotos“ sovietmečiu, todėl po nepriklausomybės paskelbimo tiesiog negalima buvo ištrinti ar visiškai sumenkinti šio periodo. Taip diskurse, susijusiame su tautų istorine patirtimi, susiklostė įdomi praktika – akcentuoti, pavyzdžiui, uzbekų ar turkmėnų tautos pasiekimus sovietmečiu, tuo pat metu sumenkinant ar visiškai nutylint apie rusų ar sovietinės sistemos vaidmenį (pavyzdžiui, skirti TV laidą Pergalės dienos proga uzbekų tautos žygdarbiams Antro pasaulinio karo metu, visiškai apeinant bet kokių sovietinių simbolių rodymą, tarsi tai buvo šlovinga vieno Uzbekistano kova su fašizmu). Žr.: Olivier Roy, *The New Central Asia. Geopolitics and the Birth of Nations*. New York and London: New York University Press, 2007, 161-164.

- socialiniame ir valstybiniame lygmenyje vis dar pastebimas klaniškumo faktorius, komplikuojantis demokratinės pilietinės visuomenės kūrimosi procesą.

M. Imanalievo teigimu, tokioje situacijoje valstybės raidos kelio sąmoningas pasirinkimas yra vienas svarbiausių uždavinių. Variantai yra keli: nacionalinis (nacionalinės tapatybės kūrimas ir stiprinimas), rusiškas (glaudesnis bendradarbiavimas su Rusija ir vystymasis jos farvateryje), vakarietiškas (įsijungimas į globalizacijos procesą), islamo (valstybingumo kūrimas ant islamo tradicijos pamatų) ir perspektyvoje galimai kiniškas. Koks kelias bus pasirinktas, šiandien, eksperto teigimu, pasakyti dar sunku – tęsiasi pereinamasis laikotarpis.

Šiame kontekste suprantama, kad galutinis CA valstybių institucinio stiprėjimo ir saviidentifikacijos proceso rezultatas priklausys tiek nuo išorinio veiksnio, tai yra nuo to, kokia užsienio jėga geopolitiškai įsigalės regione (kaip bus parodyta vėliau, stipriausias pozicijas jame turi Rusija, kurios dominuojantį vaidmenį iš esmės toleruoja galima pagrindinė jos konkurentė Kinija), tiek nuo vidinio valstybės „kūrimo“ proceso tendencijų.

Akivaizdu, kad iš išorės primetamo raidos kelio perspektyvos yra tuo stipresnės, kuo mažiau sėkmingos yra CA valstybių lyderių pastangos sukurti tvirtą administracinį ir tapatybinį savo valdžios pagrindą. Išskirtinai probleminiai šiuo atveju yra etnis ir religinis faktoriai, kurių destabilizacinį potencialą ženkliai stiprina CA šalių rimti socio-ekonominiai sunkumai. Tačiau didžiausia problema vis tik yra pats valdantysis elitas, kuris yra pagrindinis subjektas, apsprendžiantis Centrinės Azijos valstybių gyvenimą, ir kurio klaninė prigimtis niekaip neleidžia sukurti instituciškai „efektyvios“ ir etnė-pilietine prasme stiprios valstybės.

2. Valdantysis elitas kaip pagrindinis Centrinės Azijos valstybių politikos faktorius ir jų stabilumo iššūkis

Etniškumas, islamo faktorius ir socio-ekonominio nepasitenkinimo dimensija neabejotinai ir pastebimai komplikuoja valstybės „kūrimo“ procesą Centrinės Azijos šalyse, tačiau kaip tokie šie veiksniai nėra kritiškai reikšmingi jų stabilumui.

Religinio (islamiško) ekstremizmo faktorius kaip tokio (atsietai nuo kitų faktorių) vaidmens Centrinėje Azijoje neverta pervertinti, nes islamiško radikalizmo idėjos yra organizaciškai fragmentuotos ir ne itin populiarios tarp CA gyventojų. Kaip straipsnyje „Islamo faktorius CA: hipotetinė ar reali grėsmė?“ rašo Olegas Sidorovas: „Kaip rimta destabilizacinė galia regione islamo faktorius suvaidino rimtą vaidmenį keletą kartų: Tadžikistano pilietinio karo¹⁹⁸ metu (1991-1992 m.m.); Batkento įvykiuose ir UIJ smogikų bandymų įsiveržti į Uzbekistaną metu (1999-2000 m.m.); Andižano įvykių Uzbekistane metu (2005 m.). Tačiau būtina pabrėžti, kad iš principo su islamu susijusios grėsmės didžiaja dalimi yra vidinio, o ne išorinio pobūdžio, tai yra kilo ne dėl išorinio islamo šalių įsikišimo, bet dėl vidinių politinių nesutarimų ir sunkios vidinės Centrinės Azijos valstybių padėties“.¹⁹⁹ Dabartiniu metu pakankamai tvirtai galima teigti, kad religinės ekstremistinės organizacijos (tokios kaip UIJ ir Hizb ut-Tahrir) CA regiono šalyse yra nevieningos ir socialiai marginalizuotos, kadangi radikalus – vahabistinio – pobūdžio islamas faktiškai niekada nebuvo pernelyg populiarus Centrinės Azijos visuomenėse: jose tradiciškai dominavo sufistinė islamo pakraipa, o islamo ekstremizmas gyvavo

¹⁹⁸ Detaliau apie pilietinį karą Tadžikistane siūloma žiūrėti: Валентин Бушков и Дмитрий Миккульский, *Анатомия гражданской войны в Таджикистане*. Москва: 1996. <http://www.ca-c.org/datarus/st_08_bush.shtml> [Žiūrėta 2009 04 21]; Мехрали Тошмухаммадов, „Гражданская война в Таджикистане и постконфликтное восстановление“. Университет Хоккайдо, Центр Славянских исследований, 21st Century COE Program „Making a Discipline of Slavic Eurasian Studies: Meso-Areas and Globalization“, Саппоро, 2004, 26 с. <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/pdf_seminar/040607tasmuhammadov.pdf> [Žiūrėta 2009 04 21].

¹⁹⁹ Олег Сидоров, „Исламский фактор в ЦА: гипотетическая или реальная угроза?“ 2008 12 05. <www.gazeta.kz/art.asp?aid=73449> [Žiūrėta 2009 12 07]. Taip pat siūloma žiūrėti: Алексей Малашенко и Марта Брилл Олкотт (сост.), *Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри*. Москва (Моск. Центр Карнеги): Арт-Бизнес-Центр, 2001, 146 с.; Bruno De Cordier, „Seeing demons where there are none“. <http://www.thinking-east.net/indexdb9c.html?option=com_content&task=view&id=141> [Žiūrėta 2008 11 04].

tik sunkios socio-ekonominės padėties CA šalių viduje ir ribotos užsienio paramos dėka.²⁰⁰ Ir nors pastaruoju metu pastebimos islamo, turinčio radikalumo atspalvį, išigalėjimo Centrinės Azijos valstybių visuomenėse tendencijos (pavyzdžiui, Hizb ut-Tahrir veikla): jis užima ideologinę ir socioekonominę terpę, kurią sunkiai sekasi užimti šių valstybių vyriausybėms, – šiandien religiniai radikalai Centrinėje Azijoje nesugebėtų mobilizuoti masių vien tik savo idėjų pagrindu. Kaip rašo uzbekų Viešosios nuomonės tyrimų centro direktoriaus pavaduotojas Muratas Chadžimuchamedovas: „Aš manau, kad islamo faktorius neturi tokios svarbos Centrinės Azijos regione, apie kokią kalba ir rašo. Jį norima pernelyg sureikšminti. [...] Ir nereikia pamiršti, kad Centrinė Azija – senos kultūros regionas, ir todėl čia yra daugybė skirtingų filosofinių ir kitokio pobūdžio mokymų. Todėl didesnė dalis žmonių vertina islamą ne kaip politinę galią [...]“.²⁰¹ Tuo tarpu CA valstybių lyderiams dažnai yra tiesiog patogu kelti religinio ekstremizmo problemą, kad galėtų pateisinti savo represinius antidemokratinus žingsnius savo oponentų atžvilgiu.²⁰²

Panaši situacija klostosi **Centrinės Azijos etninių santykių srityje**.²⁰³ Didele įtaką regiono gyventojų etninės savimonės formavimuisi turėjo sovietinė politika, kuri padėjo tvirtesnius pagrindus šiandieninių Centrinės Azijos respublikų valstybingumui. Tuo pat metu ji nuo pat pradžių buvo

²⁰⁰ Šiame kontekste siūloma susipažinti su: Бахтияр М. Бабаджанов, „Суфизм – альтернатива терроризму?“ 14 c. <<http://www.knyazev.org/biblio/Sufism-polit.pdf>> [Žiūrėta 2009 02 03].

²⁰¹ Мурат Хаджимухамедов, „Центральноазиатские не жили в исламском государстве“. Кн. Глеб Павловский (сост.), *Средняя Азия: андиганский сценарий?* Москва: Издательство «Европа», 2005, 103.

²⁰² Žr.: „United States Commission on Security and Cooperation in Europe (Helsinki Commission) holds hearing: ‘The Uzbekistan Crisis: Assessing the impact and next steps’ “. June 29, 2005. <http://www.csce.gov/index.cfm?Fuseaction=ContentRecords.ViewDetail&ContentRecord_id=353&Region_id=0&Issue_id=0&ContentType=H,B&ContentRecordType=H&CFID=23677695&CFTOKEN=98895969> [Žiūrėta 2006 10 10]; „United States Commission on Security and Cooperation in Europe (Helsinki Commission) holds briefing: ‘Religious Freedom in Uzbekistan and Turkmenista’ “. December 14, 2005. <http://www.csce.gov/index.cfm?Fuseaction=ContentRecords.ViewDetail&ContentRecord_id=363&Region_id=0&Issue_id=0&ContentType=H,B&ContentRecordType=B&CFID=23677695&CFTOKEN=98895969> [Žiūrėta 2006 10 10].

²⁰³ Kazachstano etninė sudėtis: kazachai – 53,4%, rusai – 30%, ukrainiečiai – 3,7%, uzbekai – 2,5%, vokiečiai – 2,4%, uigūrai – 1%; Kyrgyzstano etninė sudėtis: kyrgyzai – 64,9%, uzbekai – 13,8%, rusai – 12,5%, uigūrai – 1%; Tadžikistano etninė sudėtis: tadžikai – 79,9%, uzbekai – 15,3%, rusai – 1%, kyrgyzai – 1%; Turkmėnistano etninė sudėtis: turkmėnai – 85%, uzbekai – 5%, rusai – 4%; Uzbekistano etninė sudėtis: uzbekai – 80%, rusai – 5,5%, tadžikai – 5%, kazachai – 3%, karakalpakai – 2,5%. Žr.: „The World Fact Book“. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2075.html>> [Žiūrėta 2008 10 02].

manipuliacinio („skaldyk ir valdyk“) pobūdžio, ir iš esmės užprogramavo būsimus konfliktus tarp CA valstybių etninių grupių. Galų gale klausimą, kas yra kas Centrinėje Azijoje, išsprendė Josifas Stalinas. Trečiajame XX a. dešimtmetyje jis savo nuožiūra sukūrė penkias azijines sovietines respublikas. Svarbiausia yra tai, kad jų administracinės sienos daug kartų keitėsi ir buvo brėžiamos taip, kad didelės ‘irredentistų’ grupės būtų išmėtytos po visą regioną. Ir kuomet 1991 m. šios respublikos gavo nepriklausomybę, pasirodė, kad milijonai Centrinės Azijos žmonių gyvena ne savo nacionalinėse valstybėse. Žinoma, iš karto atsirado pavojus, kad dirbtinai nubrėžtos sienos bus nestabilios. Ypač nerimavo naujų šalių vadovai. Kaip pažymi ilgametė CA problematikos tyrinėtoja M. B. Olcott: „Jie bijojo, kad daugybė pretenzijų į vienas ar kitas teritorijas gali paskatinti neramius pagal būdą vietinius gyventojus imtis ginklų. Tačiau realiai po Sovietų Sąjungos žlugimo praktiškai jokių tarpetninių susidūrimų Centrinėje Azijoje nebuvo. [...] Piliietinis karas Tadžikistane, nors ir prasidėjo regioniniu pagrindu, netapo etniniu konfliktu. Dar daugiau, uzbekų ir kyrgyzų susidūrimus 1990 m. pietiniame Kyrgyzstane kaip ir mažesnius pagal mastą tadžikų ir kyrgyzų susidūrimus dėl vandens resursų naudojimo 1989 m. pavyko efektyviai numalšinti. Nepaisant visų Centrinės Azijos lyderių kalbų apie jų visuomenių karingumą, pirmaisiais nepriklausomybės metais konkurenciniai procesai regione iš principo buvo taikūs“.²⁰⁴ Išanalizavusi tolimesnę nepriklausomą regiono šalių raidą, kita žinoma mokslininkė, užsiimanti Centrinės Azijos problemomis, K. Collins konstatavo: „Turint omenyje literatūroje išdėstytus lūkesčius, tai yra nuostabu, bet etniškumas nepaaiškina dviejų pagrindinių klausimų, susijusių su Centrinės Azijos raida: regiono šalių režimų stabilumo ar žlugimo, o taip pat demokratizacijos proceso jose nesėkmės ir autoritarizmo atsiradimo“.²⁰⁵ Ilgalaikėje perspektyvoje etninio konflikto Centrinėje Azijoje tikimybė, žinoma, išlieka. Ypač tai liečia aiškiai pastebimus prieštaravimus tarp uzbekų ir kyrgyzų Ferganos slėnyje. Tačiau švelninti etninio heterogeniškumo

²⁰⁴ Олкотт, 32-33.

²⁰⁵ Collins, 57.

problema jau daugelį metų padeda horizontalūs transnacionaliniai socio-ekonominiai (pasienio prekyba) ryšiai ir ilgametė taikaus sugyvenimo tradicija. Tokiu būdu, šiandien stambaus vidinio ir/ar tarpvalstybinio (regioninio) *grynai* etninio konflikto Centrinėje Azijoje grėsmė iš esmės yra minimali, nebent kažkas iš šalies (CA lyderiai tikrai yra tuo nesuinteresuoti) aktyviai ir kryptingai nuspręstų paaštrinti situaciją šioje sferoje, pasinaudodamas sudėtingu etniniu kontekstu ir didelės CA valstybių gyventojų dalies nepasitenkinimu savo socio-ekonomine padėtimi.²⁰⁶

Regiono šalių socio-ekonominės padėties rodikliai (žr. 1 ir 2 lenteles) atrodo daugiau negu kukliai (galima net sakyti – blogai): didesnė dalis jų gyventojų realiai nejaučia apčiuopiamų valdžios skelbiamos ekonominės pažangos rezultatų (išskyrus, galbūt, Kazachstaną), kadangi lobsta turtingieji (pirmiausiai tie, kurie kontroliuoja prekyba natūraliais resursais, tai yra valdžia ir oligarchinės interesų grupės), o vargšų padėtis nesikeičia ar blogėja. Šiame kontekste užtenka paminėti, kad skurdo lygis Tadžikistane yra 56,6%, Kyrgyzstane – 47,6%, Turkmėnistane – 29,9%, Kazachstane – 27,9%, Uzbekistane – 27,5%²⁰⁷ (o dabar dar dėl ekonominės krizės namo priversti grįžti darbo migrantai, kurie išlaikydavo savo šeimas, dirbdami užsienyje – pirmiausiai Rusijoje). Viešosios politikos instituto prezidentas M. Imanalievas taip rašo apie regiono ekonominę padėtį: „Žemas šalių ekonomikų išsivystymas bei jų integracijos į globalią ekonomiką fragmentiškumas išlieka rimtu iššūkiu“. Jo nuomone, Centrinės Azijos valstybių ekonomika vystosi lėtai, nestabiliai ir nenusėjamai.²⁰⁸ Todėl nenuostabu, kad ekonominiai

²⁰⁶ Būtent dirbtinis situacijos paaštrinimas tapo 2010 m. birželio mėnesio įvykių Kyrgyzstano pietuose, kur tuo metu prasidėjo kruvini etninių uzbekų ir kyrgyzų susirėmimai, priežastimi. Kas tiksliai yra atsakingas už šią provokaciją, vienareikšmiškai pasakyti sunku, bet jos dirbtinis pobūdis yra neabejotinas. Šiame kontekste galima žiūrėti: „Нацкомисия по изучению причин и последствий июньских событий на юге КР: Беспорядки были подготовлены узбекскими лидерами“. 2010 08 17. <<http://tazar.kg/index.php?dn=news&to=art&id=1077>> [Žiūrėta 2010 08 22]; „Ошские события – будет ли найдена справедливость?“ 2010 08 23. <http://inoforum.ru/inostrannaya_pressa/oshskie_sobytiya_-_budet_li_najdena_spravedlivost/> [Žiūrėta 2010 08 25].

²⁰⁷ „Макроэкономический обзор: Перспективы развития Центрально-Азиатского региона“. Аналитический центр Avesta Research (АЦ), 31 августа 2006 г., 4 с. <http://www.avestagroup.com/lib/research/mer_310806r.pdf> [Žiūrėta 2007 10 02].

²⁰⁸ Muratbek Imanaliev, „Central Asia: Challenges and responses“. 2006 09 05. <<http://www.ipp.kg/en/analysis/275/>> [Žiūrėta 2010 01 22]. Taip pat siūloma susipažinti su: Malcolm

sunkumai sukuria rimtą spaudimą CA šalių politinei sistemai. Pavyzdžiui, įvykių Andižane ir „tulpių revoliucijos“ Kyrgyzstane metu socio-ekonominio žmonių nepasitenkinimo valdžia momentas buvo pakankamai ryškus. *Eurasianet* ekspertas Justinas Burke'as taip parašė apie „tulpių revoliuciją“ Kyrgyzstane: „Daugumą revoliucijos šalininkų mažai domino demokratija. Jie tiesiog nori užtikrinti pragyvenimą sau ir savo šeimoms“.²⁰⁹ Dar daugiau, socio-ekonominių problemų faktorius skatina bei paaštrina politinį bei religinį ekstremizmą ir etninę įtampą, tai yra iš esmės gali tapti jungiamąja grandimi, kuri susprogdintų etninio ir/ar religinio konflikto visame CA regione bomba.

1 lentelė. CA valstybių pagrindiniai ekonominiai rodikliai

	BVP vienam gyventojui (USD; tūkst.)	Bendras šalies BVP (USD; mlrd.)	BVP augimo prognozės (proc.)	Tiesioginės užsienio investicijos (proc. nuo BVP)	Gyventojų dalis žemės ūkyje, pramonėje, paslaugų sektoriuose (proc.)	Infliacija (proc.)
Kazachstanas	10,4	102	8,7	25,4	32/18/50	10,8
Kyrgyzstanas	2	3,5	6,5	17,2	55/15/30	6,4
Tadžikistanas	1,7	3,7	7,8	15	67/8/25	20
Turkmėnistanas	9,2	26,2	7	21,2	48/14/38	11,3
Uzbekistanas	2,2	20,2	8,1	-	44/20/36	16

Šaltinis: „The World Fact Book“. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>> [Žiūrėta 2008 10 02].

J. Dowling ir Ganeshan Wignaraja, „Central Asia's Economy: Mapping Future Prospects to 2015“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, July 2006, 102 p. <<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0607Wignaraja.pdf>> [Žiūrėta 2007 02 11]; Аза Мигранян, „Миграция как фактор риска в сфере экономической безопасности стран Центральной Азии“. <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_260109.shtml> [Žiūrėta 2009 01 15]; Олкотт, 321-365; „Вызовы социального развития в Центральной Азии“. <<http://demoscope.ru/weekly/2006/0235/analit02.php>> [Žiūrėta 2009 04 03], ir kita tinklapio medžiaga; „Central Asia: Decay and Decline“. International Crisis Group, Asia Report, № 201, 3 February 2011, 42 p. <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/201%20Central%20Asia%20-%20Decay%20and%20Decline.ashx>> [Žiūrėta 2011 03 11]; Nargis Kassenova, „The impact of the global economic crisis on Central Asia and its implications for the EU engagement“. EUCAM Working paper 05, October 2009, 13 p. <http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/Working_Papers/WP5-EN.pdf> [Žiūrėta 2011 03 11].

²⁰⁹ Джастин Бёрк, „Революция в Кыргызстане: ‘Будь осторожен в своих желаниях...’ “ 2005 03 08. <www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav032805ru.shtml> [Žiūrėta 2007 02 10].

2 lentelė. CA valstybių socialiniai rodikliai

	Gyventojų skaičius (mln.)	Dalis gyventojų žemiau skurdo lygio (proc.)	Nedarbas (proc. nuo darbingų gyventojų skaičiaus)	Kūdikių mirtingumas (1000 gyventojų)	Migracijos lygis (1000 gyventojų)
Kazachstanas	15,3	13,8	7,3	26	-3,3
Kyrgyzstanas	5,3	40	18	32	-2,6
Tadžikistanas	7,2	60	12	42	-1,3
Turkmėnistanas	5,2	30	60	51	-0,4
Uzbekistanas	28,3	33	0,8 (v.d.)	68	-1,3

Šaltinis: „The World Fact Book“. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2112.html>> [Žiūrėta 2008 10 02].

Tokiu būdu, trys anksčiau minėti faktoriai papildo ir sustiprina vienas kitą, suformuodami taip vadinamą revoliucinio potencialo bloką. Tačiau šis blokas, kad jis praktiškai pasireikštų, reikalauja „akseleratoriaus“ (tai yra kažkokios kibirkšties, kuri uždegtų revoliucijos laužą).²¹⁰ Tokiu „akseleratoriumi“ (revoliucijos katalizatoriumi) galėtų tapti permainos, susijusios pirmiausiai su dviejų tipų subjektais (jų psichologine būseną, interesais, vidine ir tarpusavio santykių dinamika, organizuotumo lygiu ir taip toliau): Centrinės Azijos visuomene bei valdančiuoju elitu. Šiuo atveju svarbus gali būti ir išorinis (užsienio galių vaidmens) faktorius. Tačiau jis yra antraeilis (šalutinis), lyginant su vidinės svarbos veiksniais. Be to, kaip bus parodyta trečioje darbo dalyje, regione šiandien ir perspektyvoje dominuojančios užsienio galios (Rusija ir Kinija) iš esmės nėra suinteresuotos Centrinės Azijos valstybių destabilizavimu ir (pirmiausiai Rusija, kaip pagrindinė regioninių saugumo ir ekonominės pakraipos organizacijų narė ir svarbiausia CA šalių partnerė) net yra savotiškos jų vidinio stabilumo garantės.

Taip pat šioje vietoje iš karto reikėtų pažymėti, kad tautos veiksnys šiuo atveju didžiąja dalimi yra neaktualus, kadangi visuomenė Centrinės Azijos valstybėse

²¹⁰ Revoliucijos „akseleratoriaus“ terminą dar 1966 m. į apyvartą įvedė žymus šios srities tyrinėtojas Ch. Johnsonas (žr.: Chalmers Johnson, *Revolutionary Change*. Boston: Little Brown and Co., 1966, 191 p.).

yra labiau poveikio objektas nei pasionarus politikos subjektas. Tai pirmiausiai lemia du istorinį pagrindą turintys ir tarpusavyje susiję dalykai – žemas regiono šalių visuomenių politinės kultūros (pilietinio aktyvumo) lygis ir klaniškumas kaip tradicinis jų valdymo sistemos ramstis.

CA šalių piliečių politinė kultūra yra pasyvi, kadangi pilietinės visuomenės susiformavimo sąlygos jose nuo pat pradžių buvo labai nepalankios. Tai pirmiausiai siejasi su ilgamete šių šalių priklausomybe tokiems nedemokratiniais valstybiniais dariniams kaip Rusijos Imperija ir Sovietų Sąjunga, kuriems buvo būdinga pilietinės iniciatyvos užgniaužimo tradicija²¹¹ (jau nekalbant apie aktyvaus pilietiškumo problemas, susijusias su vidinėmis – klaninėmis – Centrinės Azijos visuomenių organizavimo tradicijomis, kurios didžiąja dalimi neskatino ir neskatina individualios pilietinės pozicijos raiškos). Kaip, kalbėdamas apie postsovietinius režimus bendrai, ir Centrinės Azijos valstybes konkrečiai, savo straipsnyje akcentuoja A. Grzymala-Busse ir P. J. Luong: „Kuo labiau visuomenė yra laisvanoriškai organizuota prieš valstybės (at)kūrimą, tuo labiau tikėtina, kad elitas stengsis atstovauti savo rėmėjus ir atsiskaityti jiems. Toks reprezentatyvus elitas konkuruoja dėl socialinės paramos ir siekia gauti valdžią, kad galėtų ginti visuomenės interesus. [...] Savo ruožtu elitas, kuriam rūpi tik jis pats, konkuruoja vidiniame rate, kad gautų valdžią, kuri nesikreips į išorines grupes ir rėmėjus ir nesiorientuos į organizuotą socialinės paramos bazę. [...] [Centrinėje Azijoje] ryšiai, paremti stipria personaline, etnine ar tradicine priklausomybe, sukūrė prielaidas pusiau savanoriškam socialiniam paklusnumui, kuri stiprina patronažas ir specialios privilegijos. Tuo pat metu elito veiksmai didžiąja dalimi yra nekontroliuojami dėl arba neorganizuotų, arba labai neišsivysčiusių

²¹¹ Kaip, besiremama įvairiais tyrimais, konstatuoja I. Melnykovska: „Dėl žemo socialinės organizacinės narystės lygio, postsovietinė pilietinė visuomenė yra ‘dalyvavimo’ prasme silpniausia ir pasyviausia pilietinė visuomenė pasaulyje. [...] Keistą masinių demonstracijų, nepaisant pilietinės visuomenės silpnumo, ‘oranžinės revoliucijos’ metu fenomeną gali paaiškinti ne tai, kad ‘oranžinė revoliucija’ tapo išsivysčiusios pilietinės visuomenės atspindžiu, bet emocinis-psichologinis žmonių nepasitenkinimas turimu politiniu režimu. [...] Kitas galimas varomasis veiksnys gali būti susijęs su lyderiavimu“. Žr.: Melnykovska, „Colour Revolution or Soft Authoritarianism? Different Ways to Cope with Similar Challenges in the Globalised World“, 7, 8.

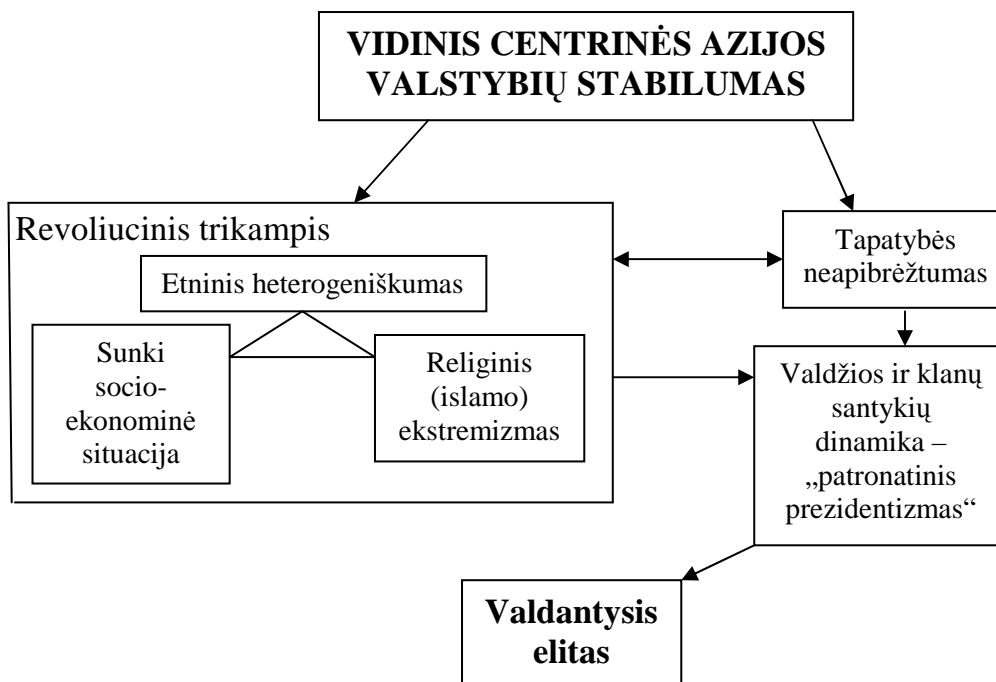
socialinių organizacijų“.²¹² Tokiu būdu, praktiškai visoms buvusioms Sovietų Sąjungos respublikų visuomenėms yra būdingas didžiulis socialinės kantrybės potencialas bei pagarbos valdžiai (kokia ji bebūtų) kultas, ir Centrinės Azijos valstybių gyventojai šiuo atveju yra ne išimtis. Be to, žmonės CA šalyse elementariai bijo išreikšti savo pilietinę poziciją, kadangi tai gali paskatinti tiesiogines ar netiesiogines valdininkų represijas jų atžvilgiu. Pagaliau, šiuo metu Centrinės Azijos valstybės vis dar yra pereinamajame laikotarpyje, o tokiomis sąlygomis pagrindinis vaidmuo valstybiniame gyvenime paprastai priklauso elitui, o ne masėms: „Pereinamojo laikotarpio šalyje elitas yra unikaliaje pozicijoje, leidžiančioje jam įtakoti institucinio konstravimo procesą ir formuoti politinių ir ekonominių reformų [*taip pat tautos „kūrimo“* – disertacijos autoriaus pastaba] darbotvarkę. Tokiomis sąlygomis institucijos yra aptariamoms ir konstruojamos ne masių, o elito lygmeniu. Centrinėje Azijoje pagrindiniu veikėju tapo būtent politinis elitas“.²¹³ Todėl laukti permainų „iš apačios“ Centrinėje Azijoje neverta. Kaip konstatuoja P. J. Luong: „Tokiu būdu, Centrinės Azijos režimams būdinga kraštutinė galios personalizacija ir koncentracija padarė permainas iš apačios ten mažai tikėtiniomis“.²¹⁴

Tokiu būdu, galima daryti išvadą, kad pagrindinis (ne)stabilumo CA šalyse faktorius yra valdantysis elitas (žr. 4 schemą). Būtent jo efektyvi tautinė, institucinė ir socio-ekonominė politika turėtų išsaugoti ir sustiprinti stabilumą Centrinės Azijos valstybėse, numalšinant jose egzistuojantį destabilizacinį (revoliucinį) potencialą. Tačiau problema yra ta, kad CA valstybių valdantysis elitas dėl savo prigimties iš esmės pats yra rimtas iššūkis jų stabilumui.

²¹² Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, 538,539, 546.

²¹³ Luong, 23.

²¹⁴ Ten pat, 18.



4 schema. Vidinis Centrinės Azijos valstybių stabilumas. Šaltinis: disertacijos autorius.

2.1 Klaniškumas kaip CA valstybių funkcionavimo pagrindas

Valdantysis elitas Centrinės Azijos šalyse – tai jų formali valdžia (pirmiausiai prezidentas ir jo artimiausia aplinka: šeima – plačiąja to žodžio prasme – ir/arba jėgos struktūros) ir su ja glaudžiai susiję klanai kaip specifinės įtakingiausios interesų grupės.

Klaninė visuomenės struktūra yra išskirtinis CA regiono šalių bruožas, ir resursų bei įtakos paskirstymo tarp klanų problemos nuolat skatina nematomą jų tarpusavio kovą ir jų kovą su valdžia, kuri (kova), persidengdama su potencialiai konfliktinėmis socio-ekonomine, etnine ir religine visuomeninėmis dimensijomis, sukuria tvirtą pamatą potencialiai situacijos valstybėje destabilizacijai.

Amerikietis politologas ir kultūrologas F. Starras iš Johno Hopkinso universiteto visus klanus Centrinėje Azijoje siūlo skirstyti į giminystės klanus, paremtus kraujo ryšiais (Kyrgyzstanas, Kazachstanas), regioninius klanus, paremtus kompaktišku gyvenimu (Uzbekistanas, Tadžikistanas), ir ekonominius (oligarchinius) klanus, paremtus strateginių ekonomikos sričių

valdymu ir/ar šešėliniu, ypač narkotikų²¹⁵, verslu (pastarojo tipo klanai egzistuoja visose šalyse).²¹⁶

Bendrai paėmus, tokia klasifikacija yra sąlyginė (labiau teorinė): nurodytų tipų klanų realybėje „grynu pavidalu“ neegzistuoja. Taip, pavyzdžiui, Kyrgyzstane giminyste paremtas klaniškumas persidengia su teritorine šiaurės ir pietų dichotomija, o Kazachstane „didelis“, „vidutinis“ ir „mažas“ *žūzai* (klanai, ordos) tariamai dominuoja atitinkamai šalies pietuose, šiaurės rytuose ir šiaurės vakaruose. Kitaip tariant, visur kraujo klaniškumas turi vienokią ar kitokią regioninę išraišką, pradedant, pavyzdžiui, nuo aulo arba kišlako ir baigiant geografiniu regionu (kurio ribos nebūtinai sutampa su administracinėmis ribomis). Savo ruožtu, vadinamieji regioniniai klanai (Uzbekistanas, Tadžikistanas) irgi neįsivaizduojami be giminystės elemento. Pavyzdžiui, Uzbekistane *mahalla* (neformalus rajoninis-kaimyninis tinklas) pagrindą pirmiausiai sudaro šeimos bei jų artimi ir tolimi giminaičiai, kurie traktuoja save kaip vietinės bendruomenės narius. Tačiau svarbesnis niuansas yra kitas. Praktiškai visi taip vadinami Centrinės Azijos valstybių oligarchai kartu yra giminystės ar teritoriniu principu sukurtų klanų atstovai, tai yra jų turtinė tapatybė glaudžiai persipina su klanine tapatybe. Klaninės grupuotės

²¹⁵ Prekyba narkotikais yra labai opi problema regiono gyvenime. Centrinė Azija šiandien yra pagrindinis Afganistano narkotikų kelias į pasaulį (Ferganos slėnį, esantį Tadžikistano, Kyrgyzstano ir Uzbekistano pasienyje, galima laikyti svarbiu pasaulinės prekybos narkotikais sistemos mazgu). Kvaišalų pinigai yra vienas iš Centrinės Azijos religinių ekstremistų finansavimo šaltinių, tačiau kaip toks jis nėra vienintelis ir pagrindinis. Šiame kontekste nėra tvirto pagrindo teigti, kad prekybos narkotikais sutramdymas taps regiono islamiško ekstremizmo žlugimo priežastimi, ar kad islamiško ekstremizmo sutramdymas ženkliai atsilieps narkotikų prekybai. Esminė problema yra ta, kad narkotikų prekyboje dalyvauja įtakingiausias transnacionalinės regiono (ir ne tik jo) interesų grupės bei aukšti CA valstybių pareigūnai. Todėl niekam nėra patogu vykdyti kokius nors tyrimus ir sodinti nusikaltėlius į kalėjimą, nes tada turėtų nulėkti rimtos galvos ir nukentėtų rimti interesai. Detaliau žiūrėti: Svante E. Cornell, „The Narcotics Threat in Greater Central Asia: From Crime-Terror Nexus to State Infiltration?“ Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 4, Number 1, 2006, pp. 37-67. <www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Quarterly/February_2006/Svante_Cornell.pdf> [Žiūrėta 2007 02 11]; „Drugs and Conflict“. International Crisis Group, Asia Report, № 25, 26 November 2001, 32 p. <<http://www.who.int/disasters/repo/7456.pdf>> [Žiūrėta 2007 02 11].

²¹⁶ Frederick S. Starr, „Clans, Authoritarian Rulers, and Parliaments in Central Asia“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, A Joint Transatlantic Research and Policy Center, 2005, 7-8. <http://www.isdp.eu/images/stories/isdp-main-pdf/2006_starr_clans-authoritarian-rulers-and-parliaments-in-central-asia.PDF> [Žiūrėta 2007 02 11]. Daugiau informacijos apie Kyrgyzstano, Uzbekistano, Tadžikistano ir Turkmėnistano klanus galima rasti šioje publikacijoje: Максим Оленев, „Роды и кланы Средней Азии“. *Генеалогия*, № 5, 2006 г. <<http://www.whoiswho.ru/russian/Curnom/52006/klan.htm>> [Žiūrėta 2008 12 02]. Apie kazachų klanus siūloma žiūrėti: Kolstø, 7, 47-51, 124-125.

evoliucionuoja priklausomai nuo besikeičiančių politinių ir ekonominių aplinkybių, tačiau tradicinis elementas jose, nors kol kas išlieka pakankamai reikšmingas ir stiprus, palaipsniui praranda savo aktualumą. Jis ypač pastebimas lokaliniu lygmeniu, kuomet kalbama apie kokių nors socialinių problemų sprendimą. „Didžiosios“ gi politikos srityje į pirmą planą išsine klaninė ir gimininė priklausomybė, o „įtakos resursas“ politinėje, ekonominėje, kriminalinėje, žiniasklaidos ir kitose srityse. Tokiu būdu, Centrinės Azijos klanai – tai transnacionalinės pusiau nusikalstamos oligarchinės ekonominės interesų grupės, paremtos kraujo ir / ar teritoriniais (bendro sugyvenimo) ryšiais ir siekiančios įtakoti politinį regiono šalių gyvenimą, kad pasiektų individualią ekonominę naudą.

Valdžia CA regiono valstybėse didžiąja dalimi yra tų pačių klaninių interesų projekcija. Tačiau patekdami į valdžią, vienokių ar kitokių klaninių struktūrų atstovai dalinai atitrūksta nuo pradinės paramos bazės ir tampa tam tikra prasme savarankiškais „žaidėjais“ su savo įtakos svertais ir asmeniniais interesais. Kalbant konkrečiau, prezidentas ir jo aplinka (šeima ir rėmėjai) visose Centrinės Azijos valstybėse veikia kaip atskira klaninio pobūdžio interesų grupė, ir valdžios korupcijos lygis jose yra aukštas net lyginant su kitomis buvusiomis SSRS respublikomis²¹⁷.

Tai yra susiję ir su tuo, kad ekonominis bei politinis šalių gyvenimas labiau remiasi ne įstatymais, bet nusistovėjusiomis neformaliomis „žaidimo“ tarp klaninių grupių taisyklėmis – vienur labiau, kitur mažiau, bet bendra tendencija yra būtent tokia. Žiūrint istoriškai, tokia situacija nestebina. Kaip rašo A. Grzymala-Busse ir P. J. Luong: „Kur centrinis valstybės aparatas nebuvo tinkamai išsivystęs, kaip tai atsitiko Centrinėje Azijoje ir Kaukaze, sovietmečiu susikūrę tradiciniai patronažo tinklai tapo politinės ir ekonominės sistemos ramsčiu. Ši išplėstinė patronažo tinklų sistema tapo viešosios valdžios atkūrimo atskirose Centrinės Azijos valstybėse pagrindu ir galiausiai leido autoritariniams Kyrgyzstano, Kazachstano, Uzbekistano ir Turkmėnistano [*taip*

²¹⁷ Žr.: „Global Corruption Report 2008“. Transparency International. <http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/gcr2008#dnld> [Žiūrėta 2009 04 03].

pat Tadžikistano, nors straipsnio autorės mano šiek tiek kitaip – disertacijos autoriaus pastaba] režimams konsoliduoti valdžią“.²¹⁸ Kitame straipsnyje P. J. Luong pažymi: „Toku būdu, naujų politinių institucijų adaptavimo Centrinės Azijos valstybėse procesas rodo labiau tęstinį sovietinės sistemos stiprumą negu jos galą. [...] [P]ažvelgus atidžiau, galima pamatyti sovietmečio politinių preferencijų ir praktikų gyvybingumą. [...] [S]enų formulių tęstinumas pagimdė naujas institucijas“.²¹⁹

Giluminė problemos esmė glūdi CA valstybių lyderių ir jų politinės aplinkos (tiek pozicinės, tiek opozicinės) mentalitete, kuris susiformavo sovietiniais laikais. Jų pagrindinė baimė yra valdžios (dėl valdžios kaip tokios ir dėl pinigų) praradimas. Kaip rašo J. Heathershaw, Centrinės Azijos elitų nuomone, režimo stabilumo ir tvirtumo sampratos yra pagrindinės, kalbant apie stiprią valstybę kaip politinės klasės galimybę dominuoti visuomenės atžvilgiu ir garantuoti asmeninį gerbūvį.²²⁰ Todėl CA šalių valdantieji daro viską (sudarinėja atitinkamas tarptautines ir vidines sąjungas, vykdo represijas ir panašiai), kad tik neprarastų savo sosto:

- Realių demokratinių politinių reformų nevykdymas²²¹ ir prezidento instituto stiprinimas. Tai veda prie situacijos, kada stabilumo garantas yra

²¹⁸ Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, 541. Įvertindamos Kyrgyzstano, Kazachstano, Uzbekistano ir Turkmėnistano režimus kaip grynai personalistinius (suasmenintus), Tadžikistaną autorės priskiria prie fragmentuotų režimų grupės. Tačiau realiai Tadžikistanas yra tokia pat personalistiškai valdoma valstybė kaip ir kitos CA šalys, tik jo lyderiui, turint omenyje Tadžikistano regionalizacijos ir faktinės valdžios decentralizacijos lygį, tenka stengtis daugiau nei kitiems, kad išsaugotų savo postą. Žr.: Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, 530, 543-546.

²¹⁹ Luong, 2, 3, 20 (detalesniam apie politinį-institucinį sovietinį paveldą dabartinėse CA valstybėse – 3 knygos skyrius).

²²⁰ Heathershaw, 252-254.

²²¹ Kazachstane 2007 m. buvo įvykdyta konstitucinė reforma, kuria sumažintos prezidento ir padidintos parlamento galios. Tačiau po jos dabartinis Kazachstano prezidentas N. Nazarbajevas realiai taip ir liko vienvaldžiu šalies vadovu, o be to, jam buvo suteikta išskirtinė teisė balotiruotis į prezidento postą be terminų apribojimų (žr.: Владислав Воробьев, „Право на вечность. Парламент Казахстана разрешил Нурсултану Назарбаеву избираться неограниченное число раз“. *Российская газета (Федеральный выпуск)*, № 4368 от 19 мая 2007 г. <<http://www.rg.ru/2007/05/19/nazarbaev.html>> [Žiūrėta 2009 03 11]). Po 2010 m. lapkričio 12 d. parlamento posėdyje I. Karimovo paskelbtos politinės reformos Uzbekistanas formaliai turėtų tapti pusiau prezidentine respublika, kurioje bus du galios centrai: atsakingas už užsienio ir saugumo politiką prezidentas ir socialinius ekonominius reikalus kuruojantis premjeras. Tačiau iš tikrųjų tai yra tik eilinis valdžios žaidimas, kuris neapribos faktinės dabartinio šalies prezidento galios (žr.: Vadim Volovoj, „Politinė reforma Uzbekistane: įpėdinio belaukiant...“ 2011 02 11. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=4494>> [Žiūrėta 2011 02 11]).

ne konstitucija paremta politinė sistema, bet vienas (geriausiu atveju keli) žmogus. Šiame kontekste faktas, kad vienai regiono valstybei labiau pasisėkė su lyderiu nei kitai (pavyzdžiui, Kazachstanui, kuris didžiąja dalimi prezidento N. Nazarbajevu dėka yra labiausiai pažengusi liberalių socialinių-ekonominių ir demokratinių reformų prasme CA šalis), dar nieko nereiškia. Ateityje kiekvieno tokio suasmeninto politinio režimo dažniausiai laukia stichiniai prievartiniai valdžios kaitos įvykiai, ką puikiai pademonstravo Kyrgyzstano „tulpių revoliucija“ ir 2010 m. „balandžio įvykiai“. Šiuo atveju taip pat pažymėtina, kad, esant tokioms stipraus sovietinio politinio mentaliteto sąlygoms, režimo opozicijos lyderiai, atėję į valdžią, gali tapti tokiais pat autoritariniais diktatoriais kaip jų nuversti pirmtakai (Kyrgyzstano prezidento K. Bakiyevu, po „tulpių revoliucijos“ pakeitusio šiame poste Askarą Akajevą ir nuversto 2010 m. balandį dėl veiksmų, nukreiptų į asmeninės valdžios konsolidaciją, pavyzdys tik patvirtina šią hipotezę).

- Ekonominių reformų nevykdymas. Buvęs Kyrgyzstano prezidentas A. Akajevus iš pradžių (turbūt labiausiai iš visų Centrinės Azijos vadovų, kurie aiškina savo savarankišką ekonominę politiką tuo, kad užsienio ekonomikos ekspertai nežino regiono specifikos) bandė vadovautis tarptautinių ekonomikos specialistų patarimais. Tačiau greitai jo šeima ir aplinkiniai suinteresuoti asmenys suvokė, jog rinkos reformos kartu su demokratinėmis politinėmis permainomis mažina jų valdžios galimybes bei trukdo krauti asmeninius kapitalus, ir Kyrgyzstanas vėl pasuko autoritarizmo keliu, kas baigėsi „tulpių revoliucija“. Panašia logika vadovaujasi ir kitos CA šalių valdančiosios „šeimos“. Šiame kontekste taip pat tampa aišku, kodėl didžiuliai energetiniai išteklių niekaip negali padėti įveikti skurdo Centrinės Azijos valstybėse. Taip yra todėl, kad pajamas nuo jų eksporto gauna siauras ratas žmonių (dažniausiai iš prezidentų aplinkos), kurie nesiruošia jomis dalintis su žmonėmis.
- Užsienio politikos srityje CA lyderių valdžios troškimas pasireiškia tuo, kad geras partneris yra tas, kuris neabejoja prezidento valdžia ir padeda ją

išsaugoti. Tai puikiai parodė Andižano įvykiai: kada Vakarai iškėlė klausimus dėl žmogaus teisių pažeidimų ir I. Karimovo režimo demokratiškumo, Rusija ir Kinija to nepadarė, ir Uzbekistano prezidentas atsisuko į jas. Kaip paskutinį panašaus pobūdžio užsienio politikos pavyzdį galima vertinti buvusio Kyrgyzstano prezidento K. Bakiyevio sprendimą paprašyti Ameriką palikti „Manaso“ karinę bazę už rusišką kreditą, kuris turėjo padėti stabilizuoti labai sunkią vidinę ekonominę, o reiškia ir politinę situaciją šalyje. Tačiau amerikiečiams sutikus mokėti daugiau už bazės nuomą, ji buvo pervadinta į „Tranzitinių pervežimų centrą“ ir palikta veikti panašiomis funkcionavimo sąlygomis.²²² Taigi, galima konstatuoti, jog Centrinės Azijos lyderiai (kaip visada, vieni labiau, kiti mažiau – priklausomai nuo to, kiek tvirta yra sosto pozicija) iš esmės yra pasiruošę bendradarbiauti su bet kuo, atiduoti šalies turimus išteklius į bet kieno rankas, kad tik tai būtų jiems (jų klanui, jų šeimai) finansiškai naudinga ir nekvestionuotų bei pagal galimybes stiprintų jų režimą.

Pagaliau, klaninė valdžios prigimtis ir priklausomybė trukdo natūraliam pilietinės visuomenės CA valstybėse susiformavimo procesui ir komplikuoja jos politiką valstybės „kūrimo“ srityje. Atitinkamai Centrinės Azijos valstybių valdantysis elitas arba neturi gerai išdirbtos valstybės „kūrimo“ strategijos, arba daro ką nors šioje srityje tik siekdamas sustiprinti savo pozicijas kovoje su klanais dėl valdžios, o ne planuodamas sustiprinti tautinę tapatybę kaip tokią. Būtent todėl, kaip minėta anksčiau, valstybės „kūrimo“ procesas CA

²²² Kyrgyzstanas, tikėtinai spaudžiamas Rusijos ir Kinijos bei siekdamas merkantilinių interesų, ilgą laiką tiesiog terorizavo Jungtines Valstijas, reikalaujamas iš jų vis daugiau pinigų už bazės nuomą, o galiausiai pareikalavo iš amerikiečių pasitraukti. Lemiamu faktoriumi šiuo atveju greičiausiai tapo sunki ekonominė Kyrgyzstano situacija, kilusi dar ir todėl, kad Uzbekistanas pakėlė kaimynui dujų kainas. Šioje situacijoje Rusija pasiūlė Biškekui 2 mlrd. dolerių kreditą ir davė 150 mln. dolerių negražintinos pagalbos (žr.: „Президент Киргизии благодарен России за кредит и закрывает авиабазу США в Манасе“. 2009 02 04. <<http://www.narodinfo.ru/news/64116.html>> [Žiūrėta 2009 02 14]). Po tokio veiksmo amerikiečiai sutiko mokėti daugiau, ir buvo atliktas sutarties dėl bazės nuomos „kosmetinis remontas“. Galbūt, pastarasis Biškeko žingsnis buvo suderintas su Maskva, kuri nusprendė nesipriešinti Amerikos siekiui išsaugoti bazę, taip parodydama gerą valią dvišalių santykių su nauja (Baracko Obamos) JAV Administracija gerinimo kontekste. Tačiau yra pagrindo manyti, kad Kyrgyzstano sprendimas pratęsti bazės nuomą faktiškai tokiomis pat sąlygomis tapo Rusijai „nemalonia staigmena“ (žr.: „Парламент Киргизии одобрил реформатирование базы ‘Манас’“. 2009 06 25. <<http://www.lenta.ru/news/2009/06/25/manas/>> [Žiūrėta 2009 06 25]). Todėl 2010 m. tai tikriausiai tapo viena iš priežasčių to, kad Maskva neparėmė K. Bakiyevio, kuomet jis buvo revoliuciniu būdu šalinamas iš valdžios.

šalyse (net paliekant nuošalyje profesionalaus ir efektyvaus biurokratinio aparato sukūrimo klausimą) vyksta padrikai ir neturi apčiuopiamų rezultatų.

Turbūt geriausiai Centrinės Azijos režimus apibūdintų Tatjanos Česnokovos ir Natalijos Čerkesovos pateikta charakteristika (tiesa, jos analizuoja naują seną Rusijos elitą po Sovietų Sąjungos žlugimo, bet jų išvalgos puikiai atitinka CA realijas): „Tai ekssovietinis elitas, kuris gaudavo naudą iš savo biurokratinės ar partinės padėties. Jis tiesiog perkėlė savo patirtį iš socialistinės praeities į kapitalistinę dabartį, vertindamas kapitalizmą kaip galimybę atvirai daryti tai, ką anksčiau darė slaptai. Tik mastai pasikeitė“.²²³ Vladimiras Dergačiovas tokio pobūdžio elitą apibūdino kaip „vagių valdžioje“ (rus. „элита в законе“)²²⁴, o I. Melnykovska pavadino tokio tipo režimą „klaniniu kapitalizmu“²²⁵.

Savo ruožtu L. Diamondas priskiria Kazachstaną, Uzbekistaną, Tadžikistaną ir Kyrgyzstaną prie „hegemoninių rinkiminių autoritarinių“ valstybių, kas reiškia, jog jose, skirtingai nuo „konkurencingų autoritarinių“ šalių, yra stipri prezidentinė valdžia, realiai vienpartinė sistema su valdžios partija priešakyje ir fasadiniai rinkimai, kuriuos didele persvara laimi minėta valdžios partija ir tas pats prezidentas (ar jo įpėdinis). Turkmėnistaną autorius vertina dar griežčiau ir traktuoja jį kaip „politiškai uždara autoritarinį“ režimą, kuriame nėra vietos jokiai demokratijai²²⁶ (ir kurią taip pat galima vertinti kaip sultanizmą²²⁷).

Iš esmės visos anksčiau pateiktos praktinės išvalgos ir akademikų pasiūlytos CA valstybių režimų charakteristikos gerai derinasi su „patronatinio prezidentizmo“ bruožais, ir todėl atitinkamas H. E. Hale'o pateiktas jų apibūdinimas²²⁸, papildant jį A. Grzymala-Busse ir P. J. Luong siūlomą

²²³ Татьяна Чеснокова ir Наталия Черкесова, *Россия – DELETE? 2030 год: Глобальная схватка цивилизаций*, Москва: «Яуза», ЭКСМО, 2007, 215.

²²⁴ Ten pat, 179.

²²⁵ Melnykovska, 2.

²²⁶ Jis pirmiausiai suskirsto nedemokratinus režimus į du tipus: „rinkiminių autoritarizmą“ ir „politiškai uždarus“ režimus, – vėliau išskirdamas dar du „rinkiminio autoritarizmo“ variantus – „konkurencingą autoritarizmą“ ir „hegemoninį autoritarizmą“. Žr.: Diamond, 25, 29-33.

²²⁷ Žr.: „Niyazov's Turkmenistan: a sultanistic regime?“ 10 p. <<http://www.islamawareness.net/CentralAsia/Turkmenistan/cummings.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 31].

²²⁸ Hale, „Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia“, 159-160.

personalistiniu elementu, atrodo tikslus ir pagrįstas. Dabar beliko pažiūrėti, kokia yra vidinė Centrinės Azijos šalių valdančiojo elito santykių dinamika (realijos), kad galima būtų įvertinti jų stabilumo lygį, potencialą ir perspektyvas bei apibrėžti jų stabilios raidos sąlygas.

2.2 Valdžios ir klanų interesų santykių dinamika Centrinės Azijos valstybėse

Remiantis „patronatinio prezidentizmo“ teorija, klanų ir valdžios (kurių santykius gali įtakoti ir užsienio galios, palaikydamos vieną iš pusių ar abi puses, bet apie tai kitoje disertacijos dalyje), interesų balansas galiausiai ir turėtų apspręsti tiek atskirų Centrinės Azijos šalių, tiek bendrą regiono likimą. Šių subjektų sutarimo (socio-politinio korporatizmo principo pritaikymo) atveju klanai, naudodami neformalius poveikio svertus, galėtų tapti revoliucinio potencialo (impulso) kontrolės mechanizmu „iš apačios“, o valdžia – „iš viršaus“, naudodama vadinamąjį administracinį resursą. Tokiu būdu susiformuotų stabilios CA regiono valstybių raidos pagrindai. Tačiau valdžia ir klanai Centrinės Azijos šalyse dažniausiai nėra linkę tartis bei susitarti ir „žaidžia nulinės sumos žaidimą“, vedantį prie jų šalių degradacijos. Jeigu nugalė valdžia prezidento ir „šeimos“ pavidalu, mes gauname personalistinį *grobuonišką Turkmėnistano* tipo režimą, kuris visiškai ignoruoja visuomeninę nuomonę, naikina (dažnai tiesiogine to žodžio prasme) visus oponentus (principas: „kas ne su mumis – tas prieš mus“) ir yra stabilus tol, kol yra gyvas jo vadovas, galintis sąlyginai efektyviai jį valdyti (kontroliuoti).

Detalią grobuoniško režimo charakteristiką pateikia A. Grzymala-Busse: „Toku būdu, grobuoniško režimo atveju vadovai vagia biudžetines valstybės lėšas ir nusavina tiek valstybinius, tiek privačius išteklius (ypač priklausančius potencialiai opozicijai). Resursų paskirstymo kontrakto tarp vadovų ir rėmėjų nėra, kadangi vadovai neinvestuoja į reikiamus organizacinius kanalus, o elektorato balsas režimo stabilumui yra ne toks svarbus kaip elito sąjungininkų ar karinių pajėgų parama. [...] Konkurencija yra griežtai ribojama represijų,

rinkimų klastojimo ir antikonkurencinių institucijų, kurių pirminis tikslas yra represijų vykdymas, o ne resursų paskirstymas, kūrimo būdu. [...] Grobuoniško tipo vadovai stengiasi suformuoti biurokratinį aparatą, kuris būtų jiems visiškai ištikimas ir taptų jų valios instrumentu. Jie eliminuoja potencialius oponentus ir įveikia pasipriešinimą savo nusavinimo projektams iš dalies valstybinio aparato valymų būdu. Technokratai ir profesionalūs pareigūnai atleidžiami pirmi, o jų pozicijos lieka tuščios, arba jas užima ištikimi rėmėjai – ypač jei kalbama apie jautrius (pelningus) valstybės sektorius, tokius kaip muitinė, natūralių resursų valdymas ir panašiai“.²²⁹

Iki paskutinio momento Turkmėnistanas išgyvendavo iš esmės tik prekybos dujomis dėka, tuo pat metu nevystydamas kitų ekonomikos sričių, kadangi didesnė dalis energetinės prekybos pajamų buvo skiriama valstybės elito išlaikymui.²³⁰ Atitinkamai, tai didžiulė sėkmė, kad valdžios kaita sultanistiniame Turkmėnistane įvyko iš esmės taikiai, kadangi paprastai tokio pobūdžio režimų transformacija neapsieina be prievartos. „Kaip pažymi Jeffas Goodwinas ir Theda Skocpol, sultanistiniai režimai yra mažiau atsparūs revoliucijoms negu liberalios demokratijos ar skirtingus interesus įtraukiantys autoritariniai režimai: pavyzdžiui, Kuba, Iranas, Nikaragva ir Grenada. Turint omenyje sultanistinių režimų ryšių su pilietine visuomene trūkumą ir siaurą socialinę bazę, jų kontrmobilizacijos galimybės yra labai ribotos, kas skatina maksimalias opozicines tendencijas“.²³¹ Po G. Berdymuchamedovo atėjimo į valdžią atsirado nedidelė viltis, kad Turkmėnistanas pradės demokratizuotis, kad ekonominė valstybės sistema taps liberalesnė, kad naujas prezidentas ir žmonės pradės mąstyti, gyventi ir elgtis laisviau. Tam tikros pozityvios permainos šia linkme iš tikrųjų įvyko, bet iš principo mažai kas pasikeitė, ką

²²⁹ Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“, 644, 662. Šioje vietoje taip pat galima prisiminti anksčiau pristatytą E. Nordlingerio valdžios ir socialinių visuomenės grupių (suprask, klanų) santykių koncepciją, kurios vienas iš variantų yra „valstybės savarankiškumas“, reiškiantis už jos ribų esančių intereso grupių preferencijų ir lūkesčių ignoravimą (nustatymą).

²³⁰ Žiūrėti, pavyzdžiui: „The Private Pocket of the President (Berdymukhamedov): Oil, Gas and the Law“. *Crude Accountability*, 2011, 41 p. <http://www.crudeaccountability.org/en/uploads/File/turkmenistan/Private%20pocket_EN.pdf> [Žiūrėta 2011 10 22].

²³¹ „Niyazov’s Turkmenistan: a sultanistic regime?“ <<http://www.islamawareness.net/CentralAsia/Turkmenistan/cummings.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 31].

tik patvirtino G. Berdymuchamedovo „perrinkimas“ šalies prezidentu.²³² Galbūt, realioms reformoms reikia daugiau laiko, bet kol kas nuo revoliucinio sprogo Turkmėnistaną iš esmės sulaiko tik tam tikros socialinės garantijos (pavyzdžiui, komunalinės) ir gyventojų tikėjimas savo valdžia, greičiausiai paremtas baime tapti represijų auka, kas, žinoma, negarantuoja ilgalaikio stabilumo.

Panaši situacija yra **Tadžikistane**, kur valdžios monopolija priklauso iš Kuliabo kilusiam Emomali Rachmonovui, kuris didžiaja dalimi ignoruoja kitus klanus (pirmiausiai Chodžento, buvusio Leninabado, klanus) ir laikosi savo poste iš esmės tik šalyje dislokuotos 201-os Rusijos divizijos dėka. A. Grzymala-Busse ir P. J. Luong vertina Tadžikistano režimą kaip fragmentuotą (angl. *fractious*). „Elito veiksmai yra apriboti, kadangi jis, jeigu nori išlikti valdžioje, turi patenkinti atitinkamus savo rėmėjus, tačiau visuomenės paramos tai nedidina. Rezultatas yra ‘fragmentuotas’ valstybės kūrimo procesas be rimtų institucinio elito konfliktų. Paimkime, pavyzdžiui, Tadžikistaną, kur elitas tiek pilietinio karo metu, tiek po jo yra sąlyginai apribotas būtinybės užsitikrinti regioninių veikėjų paramą,“ – rašo autorės.²³³ Tačiau situacija yra nevisai tokia. Viena vertus, Tadžikistano prezidentas sunkiai kontroliuoja regionines jėgas. Kita vertus, kad išliktų valdžioje, jam šiuo metu nėra būtinas jų besąlygiškas lojalumas, kadangi jo užnugaryje stovi Rusijos kariuomenė, kuri sulaiko nepatenkintus E. Rachmonovo valdžia nuo sprendimo sukilti ir jį nuversti, tai yra leidžia jam grobstyti ribotus valstybės resursus ir nesidalinti jais su konkurentais. Tokiu būdu, galima teigti, jog Tadžikistane yra toks pat suasmenintas grobuoniškas režimas kaip ir Turkmėnistane – tik su išlyga, kad jo garantas yra ne nacionalinė šalies valdžia, o Tadžikistano destabilizacija nesuinteresuotos užsienio valstybės kariškiai, kuriems išėjus, ties ekonominio

²³² Žr.: „Лучше умереть, чем так жить“. Интервью с туркменским оппозиционером Нурмухаммедом Ханамовым, 2011 07 18. <<http://lenta.ru/articles/2011/07/18/hanamov/>> [Žiūrėta 2011 10 02]; „Бердымухамедов набрал 97 процентов на президентских выборах в Туркмении“. 2012 02 13. <<http://lenta.ru/news/2012/02/13/berdymukhamedov/>> [Žiūrėta 2012 02 14].

²³³ Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones. Luong, 545.

bankroto ir humanitarinės katastrofos riba balansuojančią valstybę²³⁴ galėtų vėl apimti pilietinis karas.

Jeigu valdžia nesugeba laimėti kovos su konkuruojančiomis klaninėmis struktūromis, gali atsitikti kažkas panašaus į „kovo įvykius“ („tulpių revoliuciją“) **Kyrgyzstane**. Ten net šiaurės klanai prisidėjo prie revoliucijos prieš šiaurietį A. Akayevą, kas atrodytų nelogiška, jeigu neįvertintume tos aplinkybės, kad Kyrgyzstane susiformavo ir ėmė išsigalėti valdžioje prezidento „šeimos“ (plačiąja prasme) klanas. Kaip rašo profesorius Konstantinas Syroježkinas: „Pagaliau, būtina pažymėti, kad rimta protesto priežastimi tiek Pietuose, tiek Šiaurėje tapo prezidento šeimos valdžios monopolija ir ekonomikos kontrolė. Beveik visą pelningą verslą Kirgizijoje kontroliavo Akayevo giminaičiai“.²³⁵ Tačiau sulaužęs klaninio kompromiso sistemą, prezidento šeimyninis klanas nesugebėjo išlaikyti užkariautą poziciją, ir konkurentai dėl valdžios, kaip pasipelnymo šaltinio, pakėlė tautą stichiniam maištui.

Kaip daugeliu aspektų adekvati ir galutinė „tulpių revoliucijos“ charakteristika skamba H. E. Hale'o ir vienos iš tiesioginių jos dalyvių – Rozos Otunbayevos – mintys. Pastaroji viename iš savo pasisakymų pažymėjo: „Aš galiu kategoriškai pareikšti, kad tai buvo tautos revoliucija. [...] Mes kaip opozicijos lyderiai stengėmės vadovauti sukilimui, tačiau nuolat atsilikdavome nuo jo. Mes tinkamai neįvertinome visuomenės pykčio lygio, ir žmonės paliko mus užnugaryje. Jie nusprendė veikti, o mes tik vėliau atsidūrėme ant scenos“.²³⁶ Savo ruožtu H. E. Hale'as, komentuodamas 2005 m. kovo įvykius Kyrgyzstane, viename iš savo straipsnių parašė: „Nors Akayevas perspėjo, kad

²³⁴ Žr.: „Tajikistan: on the road to failure“. International Crisis Group, Asia Report, № 162, 12 February 2009, 26 p. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/tajikistan/162_tajikistan_on_the_road_to_failure.pdf> [Žiūrėta 2012 02 09].

²³⁵ Глеб О. Павловский (сост.), *Средняя Азия: андиганский сценарий?* Москва: Издательство «Европа», 2005, 107.

²³⁶ Eugene Huskey, „Kyrgyzstan's Tulip Revolution (Interview with Roza Otunbayeva)“. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, Volume 13, Number 4 / Fall 2005, 485. Disertacijos autoriui teko pačiam susitikti su R. Otunbayeva, ir ji jam patvirtino šiuos žodžius. Pažymėtina, kad didelio pagrindo meluoti ji neturėjo, nes tuo metu jos ir K. Bakiyevos keliai jau išsiskyrė, ir apskritai ji nėra panaši į cinišką ir gerai parengtą „spalvotąją“ revoliucionierę (skirtingai, pavyzdžiui, negu Julija Tymošenko). Roza Otunbayeva, interviu su autoriumi, Biškekas, 2007 m. lapkričio 12 d.

nubaus protestuotojus, jo grasinimai nuskambėjo tuščiai, kadangi skirtingų tipų eliatai, tarp jų policija, žiniasklaidos valdytojai ir Aukščiausio Teismo nariai, perėjo į opozicijos stovyklą“.²³⁷

Taigi, galima teigti, kad „tulpių revoliucija“ Kyrgyzstane nebuvo nei klasikinė didžioji revoliucija su fundamentaliomis permainomis po jos įvykdymo, nei klasikinė „spalvotoji“ revoliucija su politinių biovaldžios technologijų taikymo stebuklais (ji primena „spalvotą“ revoliuciją tik savo pavadinimu ir atskirais jos vykdymo elementais, jeigu iš principo galima kalbėti apie jos vykdymą – labiau apie jos vykimą). Tai buvo kone „prabėgom“ organizuotas (beveik stichinis) valdžios perversmas (elitų kaita), įvykdytas šeimine A. Akayevo valdžia pasipiktinusių žmonių su jų reakcijai nepasiruošusia opozicija, kuriai šiek tiek pagelbėjo Amerikos ambasada ir kuriai galiausiai atiteko pagrindinis laimėjimas, priešakyje.²³⁸

Tačiau naujas šalies prezidentas K. Bakiyevs, atėjęs į valdžią, vietoj to, kad pradėtų reformas, ėmė aktyviai šalinti iš kelio esamus ir potencialius politinius konkurentus (pavyzdžiui, Felikso Kulovo, o vėliau Igorio Čudinovo pašalinimas iš Ministro Pirmininko posto) bei kartu su „šeima“ perėminėti praktiškai visų pelningų šalies išteklių kontrolę, tokiu būdu vis labiau primindamas tipinį grobuonišką personalistinį valdymą.²³⁹ Iš esmės jis nuosekliai atkartoją nušalinto prezidento klaidas, sutelkdamas pagrindinius šalies valdymo svertus tik savo ir savo artimiausios aplinkos rankose, ignoruodamas ar susidorodamas su galimais politiniais oponentais bei didžiąja dalimi nekreipdamas dėmesio į visuomenės, kurios socio-ekonominė padėtis faktiškai negerėjo, poreikius. Šiame kontekste pažymėtina, kad prieš pat naują revoliuciją Kyrgyzstane valdžios iniciatyva pradėjo skambėti „tarimosi demokratijos“, kurios institucine išraiška turėjo tapti „Santarvės Kurultajus (suvažiavimas)“, terminas. Tačiau kaip paaiškėjo vėliau, tokie K. Bakiyevs žingsniai nereiškė, kad jis pagaliau suvokė būtinybę tartis su visuomene bei

²³⁷ Hale, „Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia“, 157.

²³⁸ Detaliau žiūrėti: Vadim Volovoj, „‘Spavotųjų revoliucijų’ fenomenas revoliucijos teorijos požiūriu. Tulpių revoliucija Kirgizijoje“. *Politologija*, 2008/3 (51), psl. 86-120.

²³⁹ Žiūrėti, pavyzdžiui: Виктория Панфилова, „Тень коканда над Киргизией“. *Эхо планеты*, 8 апреля 2010 г. <http://www.ekhoplanet.ru/world_500_5037> [Žiūrėta 2010 05 19].

atsižvelgti į jos interesus, ir todėl buvo labiau simboliniai (reklaminiai) nei praktiškai (socio-politine prasme) reikšmingi.²⁴⁰ Realiai prezidentas nesiruošė nieko keisti, ir būtent todėl pats buvo nuverstas. 2010 m. balandžio mėnesį Kyrgyzstano tauta su opoziciniais politikais priešakyje, protestuodama prieš K. Bakiyevą autoritarizmą ir savivalę, užgrobė valdžią iš pradžių atskirose šalies regionuose, o vėliau Biškeke. Valdantysis režimas, kaip ir reikėjo tikėtis, bandė priešintis, panaudodamas prieš agresyvius opozicionierius jėgą bei areštuodamas jų lyderius, bet stabilizuoti situacijos nepavyko.²⁴¹ Kaip tiksliai šiuo atveju apibendrino Rusijos premjeras Vladimiras Putinas: „Kuomet prezidentas Bakiyevas ėjo į valdžią, jis kritikavo nušalintą prezidentą Askarą Akayevą už šeimyniškumą. Man atrodo, kad dabar ponas Bakiyevas užlipo ant tų pačių grėblių“.²⁴² Šiuo metu belieka tikėtis, kad nauja valdžia nekartos pirmtakų klaidų.

Pernelyg nesiskiria nuo anksčiau aptartų atvejų ir **Uzbekistanas**, kurio valdžios piramidės viršūnėje siekia išlikti Samarkando atstovas I. Karimovas ir jo „šeima“ su prezidento dukra Gulnara Karimova priešakyje. Tokia situacija, žinoma, kelia vis didesnę tautos ir konkuruojančių klanų (Taškento, Ferganos ir kitų) nepasitenkinimą, tačiau kol kas niekas nedrįsta mesti rimtesnę iššūkį dabartinei valdančiai grupei. Kita vertus, I. Karimovo kaip prezidento dienos dėl jo senyvo amžiaus praktiškai yra suskaičiuotos, ir kas užims jo vietą

²⁴⁰ Анар Мусабаева, „О траектории демократии в Кыргызстане“. 2010 04 07. <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270626660>> [Žiūrėta 2010 04 07].

²⁴¹ Žiūrėti: „Kyrgyzstan: A Hollow Regime Collapses“. International Crisis Group, Asia Briefing № 102, Bishkek/Brussels, 27 April 2010, 15 p. <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/kyrgyzstan/B102%20Kyrgyzstan%20-%20A%20Hollow%20Regime%20Collapses.ashx>> [Žiūrėta 2010 05 01]; „Постскрипtum“ с Алексеем Пушковым, 10 апреля 2010 г. <<http://www.tvc.ru/bcastArticle.aspx?vid=50cd752c-9827-4597-84da-05318bccae82>> [Žiūrėta 2010 04 14]; Михаил Тищенко, „День тюльпана“. 2010 04 07. <<http://www.lenta.ru/articles/2010/04/07/unrest/>> [Žiūrėta 2010 04 07]; „Это все придумал Черчилль... Экс-президент Акаев ждет Бакиева и обвиняет в очередной революции США“. 2010 04 07. <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270645080>> [Žiūrėta 2010 04 07]; „Бакиев обвинил в беспорядках в Киргизии ‘внешние силы’“. 8 апреля 2010 г. <<http://vz.ru/news/2010/4/8/391231.html>> [Žiūrėta 2010 04 10], ir kita. Platesnė ir detalesnė įvykių analizė bus įmanoma tik praėjus ilgesniam laikui po jų pabaigos, tačiau pats jų faktas ir pirminiai vertinimai tik patvirtina disertacijoje keliamas hipotezes.

²⁴² „В. Путин: К. Бакиев наступает на те же грабли, что и А. Акаев“. 2010 04 07. <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270663020>> [Žiūrėta 2010 04 07].

šiai dienai yra visiškai neaišku. Tuo pat metu tam tikrą ypatingą pagrindą pamąstymams šiame kontekste sudaro įvykiai Andižane.²⁴³

Konkrečios jų priežastys ir organizatoriai iki galo yra neaiškūs. Oficialiai teigiama, kad maišto autoriais tapo ekstremistinės islamo grupuotės „Akramija“ smogikai. Visiškai priešinga yra versija, aiškinanti, kad Andižano įvykiai buvo stichinis jų išvakarėse areštuotų verslininkų giminaičių ir darbuotojų protestas prieš valdžios, norėjusios „perimti“ kaltinamųjų verslą, savivalę. Taip pat yra nuomonė, kad tai buvo atskirų valdžios grupių (klanų), nepatenkintų I. Karimovo siekiais monopolizuoti valdžią, organizuota provokacija, kuri turėjo diskredituoti šalies prezidento valdymą ir taip susilpninti jo pozicijas.²⁴⁴ Greičiausiai, šiuo atveju susipynė į vieną iš karto keli faktoriai. Pavyzdžiui, radikalios islamistinės grupės regione yra artimai susijusios su prekyba narkotikais, nes tai yra vienas iš pagrindinių jų veiklos finansavimo šaltinių. Todėl, pasinaudodamos tam tikra suirute kaimyniniame Kyrgyzstane, jos galėjo nuspręsti, kad dabar gera proga padaryti perversmą Uzbekistane, kas dar labiau palengvintų jų padėtį, nes sumažintų jų veiksmų kontrolę šalyje. Tuo pat metu valdžios kaita Uzbekistane galėtų būti naudinga ir amerikiečiams, kuriems dabartinis jo prezidentas I. Karimovas nėra pakankamai palanki (suprask, visiškai provokarietiška kaip, pavyzdžiui,

²⁴³ Detaliau apie tai galima perskaityti: Глеб О. Павловский (сост.), *Средняя Азия: андижанский сценарий?* Москва: Издательство «Европа», 2005, 192 с.; Fiona Hill ir Kevin Jones, „Fear of Democracy or Revolution: The Reaction to Andijon“. *The Washington Quarterly*, 29:3, Summer 2006, pp. 111–125.

<http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/articles/2006/summer_asia_hill/20060606.pdf> [Žiūrėta 2008 01 27]; „Uzbekistan: The Andijon Uprising“. International Crisis Group, Asia Briefing, № 38, 25 May 2005, 19 p. <<http://merln.ndu.edu/archive/icg/uzbekistanandijonuprising.pdf>> [Žiūrėta 2009 04 21]; „Bullets Were Falling Like Rain: The Andijon Massacre, May 13, 2005“. Human Rights Watch Report, Vol. 17, Number 5 (D), June 2005. <<http://hrw.org/reports/2005/uzbekistan0605/>> [Žiūrėta 2009 04 21]; „Burying the Truth: Uzbekistan Rewrites the Story of the Andijon Massacre“. Human Rights Watch Report, Vol. 17, Number 6 (D), September 2005. <<http://hrw.org/reports/2005/uzbekistan0905/>> [Žiūrėta 2009 04 21]; „Uzbekistan: Lifting the Siege on the Truth About Andizhan“. Amnesty International, 20 September 2005. <<http://web.amnesty.org/library/Index/ENGEUR620212005>> [Žiūrėta 2009 04 21]. Išskirtinę vietą Vakarų publikacijų, skirtų Andižano įvykiams, cikle užima žinomos CA regiono tyrinėtojos Shirin Akiner paruošta ataskaita, kurioje autorė netiesiogiai remia oficialaus Taškento poziciją: Shirin Akiner, „Violence in Andijon, 13 May 2005: An Independent Assessment“. Silk Road Paper, July 2005, 51 p. <<http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/0507Akiner.pdf>> [Žiūrėta 2009 04 21].

²⁴⁴ Джемаль Орхан, „События в Андижане были спровоцированы конкурирующими кланами правящей элиты Узбекистана“. *Наша Версия*, 30 мая 2005 г. <<http://www.press-attache.ru/Article.aspx/week/960>> [Žiūrėta 2009 03 31].

dabartinis Gruzijos prezidentas M. Saakašvilis) figūra. Tačiau visa tai tik hipotezės be tvirtesnių įrodymų.

Svarbiausias momentas visoje istorijoje yra kitas. Kaip, komentuodamas įvykius Andižane, tiksliai pažymėjo Vitalijus Naumkinas: „Čia buvo ir ginklų užgrobimas, ir įkaitų paėmimas, ir vyriausybinių pastatų šturmas, ir jėgos struktūrų nuginklavimas, o po to griežtas maištininkų akcijos numalšinimas. Kita vertus, šito miesto gatvėse galima buvo pamatyti ir taikius demonstrantus, ir protestuojančius liberalus. Greičiausiai, Andižano įvykiuose reikia atskirti dvi sudedamąsias dalis – socialinę maišto bazę ir jo mobilizuojantį branduolį“.²⁴⁵ Kitaip tariant, nors, kaip pastebėjo C. H. Fairbanksas: „2005 m. gegužę Uzbekistano mieste Andižane ir jo apylinkėse įvyko nesėkminga revoliucijos Kyrgyzstane imitacija [*šie įvykiai faktiškai neturėjo jokių pagrindinių „spalvotų“ revoliucijų bruožų* – disertacijos autoriaus pastaba] su prievarta iš abiejų pusių“.²⁴⁶ – ir konkretūs maišto organizatoriai platesnei publikai yra neaiškūs, socialinio protesto elementas jame buvo pakankamai ryškus. Tai patvirtina daugybė liudininkų, kurių teigimu, į Andižano aikštę maišto metu susirinkę žmonės atvirai į mikrofoną pasakojo savo problemas, siekdami atkreipti į jas šalies prezidento I. Karimovo dėmesį. O jis (o galbūt ir ne jis) davė įsakymą įvilioti sukilėlius ir jiems prijaučiančius į pasalą ir sušaudyti, kad įrodytų, jog nepakęs jokios opozicijos savo valdžiai. Tačiau tai jau sena tiesa, kad socialinio nepasitenkinimo problemos vien prievarta (ypač karine) išspręsti neįmanoma. Todėl Andižano įvykiai turėtų priversti I. Karimovą ir jo aplinką ieškoti konstruktyvesnės ir efektyvesnės išeities iš šalyje besiklostančios potencialiai sprogstamosios padėties. Žodžiu, galima daryti prielaidą, kad trumpuoju ar vidutiniu laikotarpiu šiandieninis grobuoniškas suasmenintas Uzbekistano režimas gali susidurti su rimtais savo (ir visos šalies) stabilumo iššūkiais, susijusiais su valdžios kaita ir sąlygotais potencialioje opozicijoje (kuri be viso ko yra nevieninga, o reiškia atvira kietai konkurencijai) ir visuomenėje susikaupusio nepasitenkinimo dabartine reikalų

²⁴⁵ Виталий Наумкин, „Предисловие“. Кн. Глеб Павловский (сост.), *Средняя Азия: андижанский сценарий?* Москва: Издательство «Европа», 2005, 4-5.

²⁴⁶ Fairbanks, „Revolution Reconsidered“, 52.

padėti faktoriaus. Tiesa, atskiri ekspertai mano, kad I. Karimovo sukurta valdymo sistema išliks veiksminga ir po jo pasitraukimo (pasikeis tik jos „galva“)²⁴⁷, tačiau iš tikrųjų ji yra pernelyg suasmeninta ir nesubalansuota, kad išliktų nepakitusi.

Apibendrinant, galima teigti, kad nei vienoje iš ką tik aptartų Centrinės Azijos šalių valdžios ir klanų konsensuso galimybės (išskyrus, galbūt, Turkmėnistaną, kur visi valdžios konkurentai buvo politiškai ar fiziškai likviduoti pačioje nepriklausomybės laikotarpio pradžioje, ir jai tiesiog reikia pradėti aktyviau rūpintis tautos poreikiais) nėra išsemtos. Kitas klausimas, kokio pobūdžio konsensusas tai bus, juk jis gali neturėti nieko bendro su nacionaliniais (paprastų žmonių) interesais. Kitaip tariant, tai gali būti susitarimas, kurio dėmesio centre yra egoistiniai valdžios ir jos klaninių konkurentų interesai, kurių esmė yra valstybės resursų perskirstymas savo naudai (tiksliau jų padalinimas). Pastarasis procesas vienokia ar kitokia forma vyksta (ar įvyko) Turkmėnistane, Kyrgyzstane, Uzbekistane ir Tadžikistane. Todėl socio-ekonominė šių šalių padėtis blogėja, ir atitinkamai tautos pasitikėjimo valdžia (režimo legitimacijos) lygis artėja prie kritinės ribos. Toliau, remiantis anksčiau pateikta grobuoniško personalistinio „patronatinio prezidentizmo“ logika, gali įsijungti (dažniausiai įsijungia) laikinai atėjusių į valdžią veikėjų mąstysenos mechanizmas, kurio esmė yra maksimalios naudos garantavimas, kol tai dar įmanoma, kas savo ruožtu naikina visus anksčiau pasiektus susitarimus tarp valdžios ir klanų (jeigu tokie egzistavo) bei komplikuoja bet kokias jų konsensuso prielaidas. Galiausiai, politiniame horizonte pradeda aiškiai blyksėti jau žinoma revoliucinės valdžios kaitos perspektyva, kurios apčiuopiamą realumą akivaizdžiai pademonstravo dviguba revoliucija Kyrgyzstane ir Andižano įvykiai Uzbekistane.

²⁴⁷ Pavyzdžiui: Arkadij Dubnov, „Uzbekistan: Regime of Islam Karimov – what will be after?“ Center for Geopolitical Studies (Lithuania) and Central Asian Foundation for Developing Democracy (Kazakhstan), Round table discussion „Building bridges between the regions: possibilities for cooperation and mutual projects“, 1-4 September 2010, Vilnius.

2.3 Valdžios ir klanų interesų visuma ir socio-politinis korporatizmas kaip optimalus jos sąveikos su visuomene principas

Taigi, ar yra įmanomas valdžios ir klanų konsensusas, kuris patenkintų ne tik šiuos subjektus, bet ir visuomeninius interesus, kas iš esmės yra valstybės stabilumo ir jos sėkmingos raidos (politinės, ekonominės, socialinės ir taip toliau) pagrindas? Šiuo atveju taip pat būtina pažymėti, kad praktika rodo, jog, kalbant apie visuomeninius CA šalių interesus, pirminę reikšmę turi ne tiek gyventojų politinės teisės ir laisvės, kiek jų materialinis gerbūvis. Tokios nuostatos faktiškai yra būdingos visiems postsovietinės erdvės gyventojams (išskyrus, galbūt, Baltijos valstybes), kadangi jie – ypač Centrinės Azijos respublikų piliečiai – faktiškai niekuomet negalėjo pasimėgauti dauguma vartotojiškos visuomenės teikiamų galimybių.

Iš principo klanų prigimtis yra tokia, kad jie *niekada* neatsisakys ekonominio parazitavimo „visuomenės organizme“ siekio. Pažaboti jų socialinių išteklių grobstymo apetitą galėtų valdžia. Tačiau iš prezidentinių CA valstybių „šeimų“ to tikėtis sunku, juk paprasčiau yra arba visiškai neutralizuoti savo konkurentus (jeigu yra tokia galimybė), naudojant administracinį resursą (pirmiausiai jėgos struktūras), arba padalinti įtakos sferas (jeigu vienvaldystė yra neįmanoma) ir sėkmingai turtėti šalies gyventojų apiplėšimo sąskaita. Tačiau, kaip buvo paaiškinta anksčiau, tokia situacija ilgai tęstis negali, ypač jeigu valstybė neturi rimtų ekonominių resursų ir/ar stabilumo garantijų, suteiktų režimui iš užsienio (dar daugiau, užsienio partneris gali bet kada pakeisti savo preferencijas ir paremti režimo konkurentus, jeigu jie jam už tai pažadės didesnę atlygį negu esama šalies valdžia). Atitinkamai, valdžiai belieka pabandyti įtikinti klanus būtinybe „pasidalinti“ su visuomene pačios visuomenės turtu (tai yra sukurti teisingesnę – socialiai orientuotą – valstybinių resursų ir pajamų perskirstymo sistemą), kadangi tai galiausiai patenkins visų suinteresuotų pusių (valdžios, klanų, visuomenės) poreikius.

Trumpalaikę (suprask, trumparegišką) valdančiųjų logiką, puikiai parodo P. J. Luong, kurios praktinio tyrimo centre yra būtent CA valstybės. „Aš teigiu, –

rašo autorė, – kad elito sprendimas dėl politinių reformų (ne)vykdymo priklauso nuo jo noro išsaugoti ar sustiprinti savo valdžią ir jo nuomonės dėl to, kaip besikeičiančios aplinkybės gali paveikti jo esamas galimybes įtakoti prekių ir/ar privilegijų paskirstymą. [...] Trumpai sakant, tie, kurie mano, jog jų santykinė galia ryšiumi su permainomis padidės, sieks pakeisti ar sukurti institucijas, kurios atneštų jiems papildomų prekių ir/ar privilegijų. Tuo tarpu tie, kurie galvoja, kad permainos sumažins jų galią, stengsis išsaugoti tas institucijas, kurios neša jiems naudą dabar. [...] Tokiu būdu, mes labiau galime tikėtis institucinio tęstinumo negu permainų [...]. [...] Vadovai, kurių režimui niekada nebuvo iškilusi rimta grėsmė, neturi stimulo įtraukti į valdymo sistemą opozicijos, kad sustiprintų savo valdžią ir/ar užtikrintų savo legitimumą. Vietoje to jie yra vieningai linkę išsaugoti esamą režimą, kuris sukūrė ir sustiprino jų statusą. Tokiomis sąlygomis pasiektus elito susitarimus galima apibūdinti kaip ‘sutartą stabilumą’ (angl. *pacted stability*). [...] Kalbant trumpai, elitas siekia tokio ‘susitarimo’, kuris sustiprintų jo išskirtinį vaidmenį sprendimų priėmimo procese, o ne tokio, kuris paskatintų politinę liberalizaciją, įtraukdamas į politinį procesą naujus ir/ar anksčiau ignoruotus interesus“.²⁴⁸ Kalbėdama konkrečiai apie CA valstybes, P. J. Luong teigia, kad pradinį stabilumą šiose šalyse pavyko užtikrinti todėl, kad politinis elitas „[...] sugebėjo sukurti pirminę politinių ir ekonominių resursų paskirstymo bei politinių nesutarimų sprendimo sistemą“.²⁴⁹ Tačiau tai, kas tinka pradžiai (turbulencinės situacijos, susijusios su pereinamuoju laikotarpiu, stabilizavimui), paprastai netinka ateičiai. Dabartinės realijos CA valstybėse (taip pat „tulpių revoliucija“ Kyrgyzstane ir Andižano įvykiai Uzbekistane) akivaizdžiai patvirtina, kad joms reikia politinių permainų, nes grobuoniškas suasmenintas autoritarizmas vis labiau netenkina jų visuomenių ir svarbiausių opozicinių interesų grupių. Bet ypatingų permainų ženklų nesimato, priešingai – CA šalių valdžia vis labiau remiasi nusistovėjusiais oponentų neutralizavimo/prijaukinimo ir biudžetinių resursų grobstymo mechanizmais.

²⁴⁸ Luong, 3, 11, 12, 13.

²⁴⁹ Ten pat, 17.

P. J. Luong nuomone, pakeisti tokį požiūrį valdančiuosius gali priversti tik išskirtinės reikšmės įvykis (ekonominis kolapsas, karinė užsienio invazija ar masinis tautos sukilimas), kuris įtikintų juos, jog ligi šiol veikusi sistema daugiau nebegali garantuoti saugumo ir asmeninio („šeimyninio“) turtinio klestėjimo.²⁵⁰ Tačiau net ir krizių atveju, kaip pabrėžia H. E. Hale'as, patronatiniai prezidentai „visuomet susiduria su pagunda imtis reformų iš viršaus, naudojant turimą koncentruotą galią, o ne kurti plačias koalicijas, kurių gali pareikalauti kitokio tipo institucijos“.²⁵¹

Trumpai sakant, iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad praktiškai niekas negali įtikinti grobuoniškų personalistinių režimų politiškai liberalizuotis ir nuo vienvaldystės pereiti prie koalicinio (korporatistinio) valdymo su tam tikru socialinės atsakomybės lygiu. Tačiau A. Grzymala-Busse, iš esmės sutikdama su anksčiau pateiktomis kolegų akademikų prielaidomis, vis tik mano, kad galutinis rezultatas gali būti kitoks. Jos nuomone, net ir tam tikru momentu tvirtai besijaučiantiems autoritariniams lyderiams yra racionalu sąmoningai dalintis (ne papirkinėti, o būtent dalintis) turimais valdymo svertais ir resursais su įtakingiausiomis šalies interesų grupėmis ir visuomene.

Autorė rašo taip: „Vienas fundamentalus klausimas, kuris iškyla vadovams – ar dalintis su rėmėjais? Svarbus niuansas šiuo atveju yra dalijimasis su už sistemos ribų esančiais subjektais: tokio elgesio motyvu galėtų tapti populiaros paramos nusipirkimas²⁵², o dalijimasis su sistemos bendražygiais

²⁵⁰ „Kuomet elitas suvokia, kad dėl ekonominės katastrofos, karinės intervencijos ar masinės mobilizacijos jis daugiau nebegali pasikliauti buvusia politinės paramos baze, jis pradės ieškoti naujų rėmėjų. Tokiu būdu, anksčiau egzistavusios politinės galios bazės žlugimas skatina institucinį atsinaujinimą ir didina režimo kaitos tikimybę, nes jis verčia valdančiuosius užimti naują politinę poziciją, kuri užtikrintų jų politinį išgyvenimą. [...] Trumpai sakant, režimo pasikeitimui yra reikalingas pakankamai didelis šokas, kuris vestų arba prie valdančiojo elito sudėties pasikeitimo, arba prie jo mąstysenos kaitos. Be tokio šoko elitas yra labiau linkęs į susitarimus, kurie stabilizuoja ir stiprina autoritarinį režimą [...],“ – rašo P. J. Luong. Žr.: Luong, 13, 18.

²⁵¹ Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, 312.

²⁵² A. Grzymala-Busse teigimu: „Dalijimasis reiškia specifines vystomasias programas. [...] Kokios atsitiktinės ir neefektyvios jos bebūtų, jos bet kuriuo atveju yra naudingos visuomenei. [...] Atitinkamai, net jeigu rinkėjai mato korupciją ar elito vagystes, jie gali būti nelinkę jo bausti, jeigu vyksta koks nors dalijimasis. [...] Pirmiausiai, nuomonės kaita gali rinkėjams brangiai kainuoti, kas pastato potencialius valdžios konkurentus į nepalankią padėtį (nebent jie gali pasiūlyti žmonėms daugiau prekių, arba elektorato paklausa šioms prekėms mažėja). [...] Dar daugiau, vadovai gali užbėgti varžovams už akių, padidindami dalijimosi apimtis [*kas vėl gi naudinga visuomenei, ir ji*

garantuoja tiesioginių ir potencialiai galingų priešų paklusnumą. [...] **Dalijimasis valdžios laimikiu su rėmėjais mažina jos išsaugojimo kaštus ir konkurencijos grėsmę, net jeigu valdovai praranda dalį grobio, kurią jie galėtų gauti trumpalaikėje perspektyvoje** [išskirta disertacijos autoriaus – V. V.]. [...] Šiuos sprendimus sąlygoja egzistuojantis pelningumas, paramos kaina bei kaštų ir valdžios praradimo tikimybės santykis. [...] Jie turi prasmę, kai (a) kaina yra efektyvi, (b) tarp rėmėjų galima paskirstyti tam tikras prekes ir jie jų nori bei (c) kada rėmėjų ir vadovų susitarimas yra patikimas“.²⁵³ Arba, kaip pasakė žinomas Rusijos ekspertas Sergejus Karaganovas: „**Autoritarinė pusiau demokratija – instrumentas nepatikimas (žr. Tunisą ir Egiptą). Ir jeigu veikia – tai tik tada, kai yra valdoma apsišvietusio, nekorumpuoto, orientuoto į nacionalinę raidą režimo** [išskirta disertacijos autoriaus – V. V.]. Reikia veikti preventyviai, užsiimti realia politika, o ne jos imitacija. Ir jau tikrai – rimtai kovoti su korupcija, kuri visiems nusibodo ir kuri uždaro jaunimui vertikalaus mobilumo kanalus bei atima teises iš milijonų“.²⁵⁴ Centrinės Azijos šalių, kuriose (išskyrus Kazachstaną) funkcionuoja grobuoniško „patronatinio prezidentizmo“ režimai, atveju tai reiškia, kad minėto grobuoniškumo turi būti atsisakyta, kadangi jis yra nesuderinamas su plačiu elito grupių konsensu ir socialine atsakomybe, kas garantuoja ilgalaikį režimo stabilumą ir klestėjimą.

Klanai, turintys priėjimą prie ekonominių, politinių, informacinių ir kitų resursų, žinoma, gali pasipriešinti valdžios pasiūlymui bendradarbiauti – kam tai daryti, jeigu ir taip viskas gerai einasi, o valdžia negali lengvai priversti elgtis kitaip. Tačiau tai būtų kvaila ilguoju laikotarpiu, kadangi tokiu atveju tikėtina konkurencija (konfrontacija) su valdžia²⁵⁵, arba maksimaliai ilgas

palaikys esamą valdžią – disertacijos autoriaus papildymas]“. Žr.: Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“, 647-648, 663.

²⁵³ Ten pat, 641-642, 645-646.

²⁵⁴ Сергей Караганов, „Тегеран, Пекин, Каир“. *Российская газета (Федеральный выпуск)*, № 5406 (30), 2011 02 14. <<http://www.rg.ru/2011/02/11/karaganov-egipet-site.html>> [Žiūrėta 2011 04 07].

²⁵⁵ Kaip pažymi ta pati A. Grzymala-Busse, konfliktas su valdžia yra pateisinamas nebent tada, kai „[...] represinio ir nekonkurencingo valdymo kaštai tampa visiškai nepriimtini, ir tuomet elitas kartu su visuomene pasirenka konfrontacijos su valdžia kelią“. Žr.: Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“, 649.

visuomenės ir valstybės eksploatavimas anksčiau ar vėliau baigsis visiems nepalankiu finalu. Ilgalaikis gi „kontraktas“ su visuomene ir valstybe garantuos tų pačių klanų stabilų klestėjimą ilgus metus.

Pagaliau, socialinės CA šalių tapatybės problemos, kaip giluminio Centrinės Azijos (ne)stabilumo šaltinio, sprendimas irgi priklauso nuo valdžios ir klanų santykių dinamikos. Kaip rašo N. Omarovas: „Čia būtina apibrėžti pagrindines prielaidas, kurių egzistavimas (pasiekimas) pagaliau leistų mums gauti ieškomą saviidentifikaciją kaip saugios, stabilios ir prognozuojamos Centrinės Azijos raidos pagrindą. [...] Pirmiausiai, turi būti konsoliduotas regiono elitų siekis [...]“.²⁵⁶ Atitinkamai, tam tikras valdžios ir klanų kompromisas leistų valdžiai, kuri būtų tikra dėl savo pozicijų, imtis nuoseklaus ir kryptingo valstybės „kūrimo“, kuris realiai išspręstų CA valstybių saviidentifikacijos problemas ir pagaliau sukurtų jų stabilios raidos pagrindą.

Jeigu klanai vis tik nuspręstų pasipriešinti valdžios „socialinio susitarimo“ pasiūlymui, valdžios uždavinys yra parodyti jiems jų pasirinkimo trūkumus ir neperspektyvumą. Šiuo atveju galima išnaudoti administracinę ir tautos palaikymo resursą. Administracinės paramos pagrindas yra biurokratija kaip asmeninis ir sisteminis mechanizmas, suformuotas valstybinio (prezidentinio) klientizmo (ne klaniškumo) ir technokratiniais (profesionalumo) principais. „Todėl patronažas yra geriausia valstybės tarnybos pozicijų užpildymo strategija, garantuojanti valstybės tarnautojų priklausomybę ir ištikimybę“.²⁵⁷ Ne veltui, pavyzdžiui, Uzbekistane „dešimtajame XX a. dešimtmetyje I. Karimovas dažnai protegavo tuos, kurie nebuvo surišti artimais klaniniais ryšiais, turėjo technokratinę išsilavinimą ir buvo linkę būti ištikimais jam asmeniškai ir Uzbekistano valstybei“²⁵⁸. Kad valstybės aparate dirbtų profesionalūs ir patriotiški žmonės, turi būti sukurti atitinkami naujo elito

²⁵⁶ Омаров, 176.

²⁵⁷ Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“, 654-656.

²⁵⁸ Collins, 256. Šiuo atveju dar būtina pažymėti, kad minėtą ištikimybę galėjo lemti ne tik / ne tiek simpatijos I. Karimovo ir jos vykdomos politikos atžvilgiu, bet ir posto kaip pelno (pragyvenimo) šaltinio suteikimas. Kaip rašo A. Grzymala-Busse: „Pastovus darbas ir valstybinis atlyginimas gali tapti patraukliu rėmėju ir vadovu, nuo kurių priklauso tarnautojų likimas ir kurie taip sustiprina jų priklausomybę nuo savęs, apdovanojimu“. Žr.: Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“, 659.

paruošimo (mokymo programos, stažuotės užsienyje), rekrutavimo, „įvedimo“ į valdžios sistemą (tikslingas žmonių paruošimas konkrečiai valstybės tarnybai ir įdarbinimo garantijos) bei išsaugojimo joje (atitinkamos socialinės, finansinės ir laikinės, tai yra darbo stabilumo, garantijos bei karjeros perspektyvos kaip motyvacija likti valstybės tarnyboje) mechanizmai. Tuo pat metu, kad būtų sumažintas valdžios atotrūkis nuo visuomenės, turi būti sukurtas institucinis valdžios ir mokslinės bei kitokio pobūdžio inteligentijos, kurios sukūrimas irgi turėtų tapti vienu iš svarbiausių valstybinės politikos tikslų, dialogo mechanizmas (pavyzdžiui, Visuomeniniai rūmai). Pakankami išsamiai šiais klausimais pasisakė M. Imanaliev: „Šiame kontekste, pirminė užduotis (ir mano nuomone, neatidėliotina) yra pagalba, kuriant politinį, intelektualinį ir ekonominį Centrinės Azijos šalių elitą. Yra daugiau negu aišku, kad kol veiksnių nesiims aukščiau minėtas subrendęs ir patriotiškai nusiteikęs elitas, šios valstybės yra pasmerktos pasigailėtinam egzistavimui. [...] Elito formavimas tai ne tik švietimo darbas ar patronažas, tai ir socialinių klasių struktūros, kuri yra gyvybiškai svarbi sąlyga nacijos vystymuisi, kūrimas“.²⁵⁹ Tarptautinė bendruomenė, jeigu ji iš tikrųjų nori padėti CA valstybėms tapti stabiliomis ir sėkmingai besivystančiomis šalimis, turėtų įsijungti į šį administracinį ir pilietinį efektyvios valdžios ir pilietiškai sąmoningos visuomenės kūrimo procesą (pažymėtina, kad tai duos dividendų ir pačioms užsienio galioms, nes naujas CA šalių elitas jaus tam tikrus sentimentus tai aplinkai – suprask, valstybei – kurioje jis, pavyzdžiui, mokėsi). Jeigu režimas neturi tautos paramos, ją pradiniam etape reikia (galima) užsitikrinti įvairių viešųjų informacinio pobūdžio akcijų būdu ir tam tikrais veiksmais, nukreiptais prieš „subjektus, kurie yra kliūtis sėkmingai valstybės raidai“. Tačiau tam, kad tokie veiksmai būtų įmanomi ir nesukeltų valdžiai nepriimtinių pasekmių kaip reakcijos iš tų „subjektų“ pusės (valdžios diskreditacija ar pakeitimas į sukalbamesnę), ji turi užsitikrinti jėgos struktūrų (specialiųjų tarnybų ir kariuomenės) paramą ir „neperlenkti lazdos“, neskiriant

²⁵⁹ Muratbek Imanaliev, „Central Asia: Challenges and responses“. 2006 09 05. <<http://www.ipp.kg/en/analysis/275/>> [Žiūrėta 2010 01 22].

kaltų ir nekaltų. Kitaip, kaip rašo H. E. Hale'as: „Dėl visų šių priežasčių, prievartiniai nesiruošiančių pasitraukti iš valdžios valstybės vadovų veiksmai gali pasėti jų nuvertimo sėklas [...]“.²⁶⁰ Jeigu ir po minėtos valstybinės „terapijos“ (įtikinimo) klanai nepritaris „socialiniam kontraktui“, šalis yra pasmerkta ilgalaikiam politiniam nestabilumui, kuris užkirs kelią sėkmingai valstybės raidai kitose srityse, pradedant nuo ekonominės ir baigiant socialine. Principinis praktinis ir akademinis siūlomos ilgalaikio CA valstybių stabilumo koncepcijos naujumas yra keleriopas. Pirmiausiai, ligi šiol klaninių faktorių dauguma analitikų (ypač Vakarų analitikų) vertino kaip *a priori* destruktivų, ieškant CA šalių stabilizavimo kelių, ir siūlė jį visiškai neutralizuoti. Tačiau klaninė sistema – tai tradicinis CA visuomenių elementas, kurio dirbtinė likvidacija (pavyzdžiui, politinės sistemos demokratizacijos, kurią dažnai siūlo Vakarų ekspertai, arba tiesioginių represijų keliu), menkinimas ar ignoravimas neduos jokių rezultatų, išskyrus chaosą. Šį aspektą reikia priimti kaip duotybę, ir siekti kompromisinio sprendimo tarp valdžios ir klanų. Šioje vietoje išryškėja antras novatoriškas autoriaus siūlomos koncepcijos momentas.

Pavyzdžiui, K. Collins, skirtingai nuo daugybės kitų tyrinėtojų, maksimaliai priartėjo prie šiame darbe pateikiamų pasiūlymų, tačiau ji sustojo ties tuo, kad klaninių ir valdžios interesų yra neįmanoma (pirmiausiai dėl egoistinės klanų ir į juos panašios CA valstybių valdžios prigimties) suvesti į „socialinį paktą“, kuris ilgalaikėje perspektyvoje patenkintų ir visuomenės interesus.²⁶¹ Tačiau, kaip buvo parodyta anksčiau, net egoistinė racionalioji logika turėtų skatinti tiek Centrinės Azijos šalių politinį elitą, tiek jų klanus tartis ir bendradarbiauti viduje, tarpusavyje ir su visuomene, sukuriant tvirtą sprendimų priėmimo sistemą, garantuojančią bendrą tęstinį valstybės stabilumą, ilgalaikį turimų pozicijų išsaugojimą ir materialią naudą. Pažymėtina, kad panaši sistema sąlyginai sėkmingai ilgalaikio stabilumo prasme jau funkcionavo Centrinėje Azijoje sovietmečiu. Tačiau būtina pripažinti, kad tuo metu kaip vietinius subjektus vienijantis elementas egzistavo „išorinė grėsmė“ iš Maskvos

²⁶⁰ Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism”, 325.

²⁶¹ Collins, 54.

(„centro“) pusės, ko šiandien jau nėra. Vis tik, kaip pavyzdžius, patvirtinančius praktinį siūlomos koncepcijos gyvybingumą, galima pateikti (a) Azijos (Pietų Korėja, Singapūras, Taivanas, ta pati Kinija, net Japonija) šalis, kuriose valstybė glaudžiai bendradarbiauja su įvairiais sindikatais (suprask, klanais) visuomenės labui; (b) Rusiją, kurioje dar V. Putino prezidentavimo laikais jo iniciatyva buvo pasiektas neoficialus Kremliaus ir oligarchinių (suprask, klaninių) struktūrų susitarimas, pagal kurį jos, bijodamos režimo sankcijų (panašiu į pritaikytas kompanijos JUKOS ir jo vadovo Michailo Chodorkovskio atžvilgiu), kartu su valstybe sutiko prisiimti dalį socialinės atsakomybės.

Pagaliau, **Kazachstano** kaip realaus Centrinės Azijos lyderio, pavyzdys demonstruoja, kad disertacijoje siūloma valdymo sistemos koncepcija gali būti sėkmingai pritaikyta ir efektyviai funkcionuoti regiono sąlygomis. Valdžios („šeimos“), klanų ir visuomenės interesų subalansuotumo prasme ji yra kone idealiausias atvejis, kur „socialinis kontraktas“ koreliuoja su ekonomine pažanga ir sąlygine politinės erdvės liberalizacija, pavyzdys. Šiuo atveju, be abejo, reikia pažymėti šalies prezidento N. Nazarbajevo vaidmenį. Jis, supratęs visus „socialinio pakto“ pranašumus, kompromiso ir, kai to reikėjo, represijų keliu sugebėjo įtikinti pagrindines interesų grupes (kurių ne visos iš principo palankiai žiūri į jį) būtinybe savo siekiant gauti maksimalią naudą (kuo užsiima ir prezidento „šeima“) nepamiršti eilinių valstybės gyventojų poreikių. Tokiu būdu buvo sukurtas sąlyginai tvirtas (ypač lyginant su Kazachstano kaimynais CA regione) šalies stabilios ir sėkmingos raidos pamatas.

Svarbu pasakyti, kad Kazachstanas dažnai yra prilyginamas kitoms CA valstybėms, negailestingai kaltinamas personifikuotu autoritarizmu (net tironija) ir perspėjamas dėl to, kad yra kitas „spalvotų“ revoliucijų eilėje.²⁶²

²⁶² Žiūrėti, pavyzdžiui: Нурбулат Масанов, „Казakhstan: история становления диктатуры“. Доклад к международной конференции „Права человека в Казахстане и Центральной Азии. Чем Европа может помочь?“ 10 декабря 2002 г., Европарламент, Брюссель. <<http://freeas.org/?nid=395>> [Žiūrėta 2010 02 18]; Людмила Адипова, „Казakhstan: ‘силиконовая демократия’ “. По материалам семинара АПН-ИНС „Цена ‘казахстанского вопроса’ для России“, 30 июня 2005 г. <<http://www.apn.ru/publications/article1495.htm>> [Žiūrėta 2010 02 18].

Tačiau toks situacijos jame vertinimas didžiaja dalimi yra neadekvatus. Iš esmės, tiek plačioji visuomenė, tiek pagrindinės šalies interesų grupės yra patenkintos tuo, ką daro valdžia. Tuo pat metu valstybės politinis laukas tampa vis platesnis – labiau dėmesingas nuomonių ir interesų įvairovei. Vienas iš pagrindinių sisteminių instrumentų ir kanalų šiuo atveju yra „valdžios partija“ *Nur Otan*.²⁶³

Šiame kontekste Liazzat Matakbaeva rašo: „2006 m. susijungė keturios prezidentinės politinės partijos, ir atsirado viena politinė partija *Nur Otan*. Gerai paruoštos strategijos dėka *Nur Otan* partija yra reali ir pagrindinė šalies partija, valdanti abejus Parlamento rūmus ir regioninius maslichatus. *Nur Otan* partija turi respublikinių ir regioninių žiniasklaidos šaltinių [...]. Vienas iš pagrindinių partijos pranašumų yra tai, kad jos nariai yra įtakingi ir gabūs visuomeniniai veikėjai, apskričių vadovai. Partija turi atstovybes praktiškai visuose stambiuose gyvenamuosiuose rajonuose ir punktuose. [...] Apibendrinant, galima teigti, kad, turėdama daugumą valdžios struktūrose ir efektyvią organizacinę vertikalę, *Nur Otan* partija faktiškai virsta rimta ir monolitine politine jėga. Tuo pat metu išskirtinis jos ideologijos bruožas yra visų Kazachstano gyventojų atstovavimas“.²⁶⁴

Žinoma, šioje citatoje nemažai oficiozo ir politinio populizmo, bet joje užfiksuoti du svarbūs momentai: (a) formalus Kazachstano perėjimas prie pusiau prezidentinio valdymo režimo, kas yra tam tikras (tegul ir menkas) prezidento dalijimosi valdžia su kitais simbolis; (b) akivaizdus *Nur Otan*

²⁶³ Masinė „valdžios partija“, dominuojanti šalies politinėje arenoje, yra tradicinis įtakingų oponentų ir plačios visuomenės interesų bei elgesio kontrolės, jų įtraukimo į politinį gyvenimą (suprask, absorbavimo, jei būtina) ir valstybės resursų paskirstymo jų tarpe mechanizmas. Kaip rašo A. Grzymala-Busse: „Pavyzdžiui, kuomet valstybė ir partija susilieja, partinės struktūros faktiškai pakeičia valstybines struktūras, perimdamos jų funkcijas administravimo, paskirstymo ir reguliavimo srityje. [...] Komunistų partijos sukūrė tankų organizacinį tinklą, kuris apimdavo vietinę valdžią, darbovietes ir gyvenamuosius vienetus. Šios partinės organizacijos ne tik teikdavo (arba neteikdavo) žmonėms tokias ‚gerovės valstybės‘ paslaugas kaip apgyvendinimas, švietimas, atostogos ir sveikatos apasauga, bet ir tiesiogiai stebėjo politinę nuomonę, skirdavo pareigūnus, kontroliavo ekonominę veiklą ir įsakinėjo valstybinėms institucijoms“. Žr.: Grzymala-Busse, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“, 639, 643.

²⁶⁴ Ляззат Х. Матакбаева, „Основные направления легитимации политической власти Республики Казахстан“. <http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Politologia/1_57493.doc.htm> [Žiūrėta 2010 03 18].

partijos, kaip reikšmingo interesų ir visuomenės nuotaikų absorbavimo mechanizmo, vaidmuo.

Kaip konstatuoja Jurijus Solozobovas: „Šiuolaikiniame Kazachstane atėjo laikas suderinti politinį dizainą su naujomis socialinėmis realijomis, tai yra pereiti nuo ‘rankinio’ prezidentinio valdymo režimo prie demokratiškesnės ir instituciškai stipresnės valdžios sistemos – partinės-parlamentinės. [...] Tai taip pat suteikia valdžiai galimybę lanksčiai koreguoti vienokias ar kitokias politinio kurso korektyvas be revoliucinių sprogių. Postsovietinėms valstybėms tai jau iš principo naujas politinės kultūros lygis, vedantis prie tvirtų visuomeninių institutų – savotiškų socialinių mašinų, galinčių be sutrikimų funkcionuoti ne vieną dešimtmetį – formavimo. [...] Daugiametės Nursultano Nazarbajevo kaip šiuolaikinio Kazachstano valstybės ‘tėvo-įkūrėjo’ politikos esmė yra nuoseklus perėjimas nuo ‘rankinio’ prie ‘automatinio’ šalies valdymo. Todėl pagrindinis tikslas yra tvirtai veikiančių valstybės institutų sukūrimas. [...] Pagaliau, svarbu ir tai, kad per pastaruosius nepriklausomybės metus Kazachstane išaugo nauja politinė klasė, išauklėta Nursultano Nazarbajevo. Tai politikai, vertinantys savo šalį ne kaip konjunktūrinį viešųjų ryšių ar verslo projektą, bet kaip istorinę teritoriją, kurioje gyvens jų vaikai ir anūkai“.²⁶⁵

Rimtu smūgiu Kazachstano kaip „stabilumo salos“ Centrinėje Azijoje įvaizdžiui teoriškai galėtų tapti įvykiai Žanaozeno mieste. Didelę dalį gyventojų jame sudaro naftininkai, ir apie metus jie reikalavo iš valdžios ir darbdavių didesnio atlyginimo už savo darbą (nors jų gaunami 2000 dolerių per mėnesį ženkliai viršija Kazachstano vidurkį). Galiausiai, 2011 m. gruodį mieste įvyko gana rimti neramumai (buvo sudeginta daug viešų pastatų, taip pat ir merija), malšinti kuriuos teko kariuomenei. Būta ir aukų (pagal oficialius duomenis – dešimtys, nesisteminės opozicijos teigimu – šimtai). Kaip šiame kontekste teisingai pažymėjo vyriausias informacinės agentūros *Fergana* redaktorius D. Kislovas: „Tokia įvykių eiga primena man visai kitą istoriją,

²⁶⁵ Юрий Солозобов, „Казахстан как политическая машина времени“. 28 июля 2007 г. <http://www.ia-centr.ru/archive/public_details9218.html?id=736> [Žiūrėta 2010 03 18].

kuri atsitiko uzbekiškame Andižane prieš šešerius su puse metų. Tada daugiadienis musulmonų, reikalaujančių, kad teismas išteisintų jų brolius, mitingas per kelias valandas peraugo į teroristinį aktą su kalėjimo išlaisvinimu ir vietinės administracijos užgrobimu“.²⁶⁶ Tačiau, kaip ir Andižano atveju, vienareikšmiško atsakymo, kas yra tikras neramumų Žanaozene kaltininkas, nėra. Egzistuoja kelios versijos.²⁶⁷ Pirma, įvyko pavargusių nuo valdžios ir darbdavių nenoro atsižvelgti į jų reikalavimus žmonių pykčio protrūkis. Tai vargu ar įmanoma, kadangi ligi šiol naftininkai nedemonstravo jokio agresyvumo. Be to, niekas neneigia, kad susidūrimų su kariuomene kaltininkai yra ne jie, o kažkokie jaunuoliai.²⁶⁸ Jeigu pastarieji buvo iš anksto paruošti provokatoriai, tai kieno naudai jie veikė? Antra įvykių versija skelbia, kad valdžia specialiai išprovokavo žmones, kad galėtų kieta ranka pagaliau užbaigti užsitęsusių ginčą ir „užsukti veržles“ prieš neeilinius 2012 m. sausio 15 d. parlamento rinkimus.²⁶⁹ Tačiau toks elgesys būtų visiška kvailystė iš režimo pusės. Kazachstanas pristato save kaip stabilumo pavyzdį, ir „tvarkyti“ atskirai paimtą periferinį konfliktą, naudojant kariuomenę ir dar nepriklausomybės dvidešimtmečio šventimo dieną, yra tikra įvaizdžio savižudybė. Todėl populiariausia ir adekvačiausiai atrodanti įvykių versija – „spalvotosios“ revoliucijos bandymas (patikrinimas), už kurio gali stovėti pabėgęs į užsienį N. Nazarbajevo žentas Rachatas Alievas ir į Didžiąją Britaniją pasprukęs oligarchas Muchtaras Abliazovas, trokštantys valdžios Kazachstane (galbūt, tie patys asmenys gali finansuoti teroro aktus Tėvynėje, jau neminint „sąmokslų“ teorijos apie Vakarų norą destabilizuoti Kazachstaną kaip konkurencinio geopolitinio Eurazijos sąjungos projekto dalyvį). Šią versiją patvirtina iš karto keli klasikiniai „spalvotosios“ revoliucijos fenomeno bruožai: pasinaudojimas

²⁶⁶ Даниил Кислов, „Кто и что стоит за беспорядками в Казахстане?“ 2011 12 17. <<http://www.fergananews.com/article.php?id=7214>> [Žiūrėta 2011 12 21].

²⁶⁷ Михаил Тищенко, „Вероятность ‘казахской зимы’ “. 2011 12 19. <<http://lenta.ru/articles/2011/12/19/zhanaozen/>> [Žiūrėta 2011 12 21]. Taip pat siūloma žiūrėti: „Почему в Казахстане произошли беспорядки?“ Пресс-конференция казахстанского политолога Досыма Сотпаева, 2011 12 22. <<http://lenta.ru/conf/dsatpaev/>> [Žiūrėta 2011 12 29].

²⁶⁸ Илья Азар, „Прославились“. 2011 12 18. <<http://lenta.ru/articles/2011/12/18/zhanaozen/>> [Žiūrėta 2011 12 21].

²⁶⁹ Алексей Сочнев, „Нефтяники рассказали свою версию погромов в Жанаозене“. 2012 01 30. <<http://publicpost.ru/theme/id/933/>> [Žiūrėta 2010 02 07].

konkrečia konfliktine situacija su socialinio nepasitenkinimo valdžia atspalviu (naftininkai), tinkama data susibūrimui (nepriklausomybės dienos minėjimas), atitinkamas informacinis apiforminimas (specialių informacinių resursų platinama informacija apie didžiulį aukų kiekį ir „karą/sukilimą/tautos naikinimą“, reikalavimai prezidentui atsistatydinti ir panašiai), galimas kriminalo kaip smogiamosios jėgos dalyvavimas (jaunuoliai-provokatoriai) ir taip toliau. Kaip oficialiai pareiškė Kazachstano prezidentas N. Nazarbajevas, neramumus Žanaozene organizavo nusikalstamos grupuotės, kurios buvo finansuojamos iš užsienio.²⁷⁰ Tuo pat metu didžiausiuose Kazachstano miestuose (Almatoje bei Astanoje, kurioje disertacijos autorius kaip tik viešėjo tomis dienomis) jokių protesto nuotaikų nebuvo ir nėra. Grįžtant prie Andižano analogijos, galima pasakyti, kad skirtingai nuo Uzbekistano, kur I. Karimovo režimu yra nepatenkinta visa šalis, ir Andižanas tapo šio socialinio nepasitenkinimo išraiška, Žanaozeno įvykiai Kazachstane greičiausiai tapo dirbtina provokacija, kuri yra atitrūkusi nuo bendros situacijos valstybėje ir realiai nekvestionuoja Kazachstano kaip stabilios valstybės įvaizdžio.

Tokiu būdu, jeigu Centrinės Azijos valstybės galvoja apie ilgalaikį stabilumą, jos turėtų orientotis į Kazachstano ir panašius pavyzdžius. Atitinkamos valstybės valdymo koncepcijos pagrįstumą patvirtina teorinės prielaidos, elementari (racionalumo principais paremta) logika ir institucinis (režimų specifika), ekonominis (ekonomikų struktūra) bei socialinis (klaninė tradicija bei jos ypatybės) CA šalių kontekstas.

Šiam nedemokratinio stabilumo režimui pakankamai sunku parinkti tinkamą terminą. Tai ne šiaip „valdoma demokratija“ ar „socialinis paktas“, kadangi šiuo atveju praktiškai nėra demokratijos klasikinė (vakarietiška) to žodžio prasme (dominuoja neformalus suinteresuotų įtakingų subjektų – valdžios ir klanų – susitarimų režimas, kuris, reikalui esant, gali įgauti tam tikrą institucinę formą atskirų paskyrimų ar įstatymų pavidalu), o visuomenė, nors yra jo netiesioginė vartotoja, jame tiesiogiai nedalyvauja (todėl jis nevisai yra

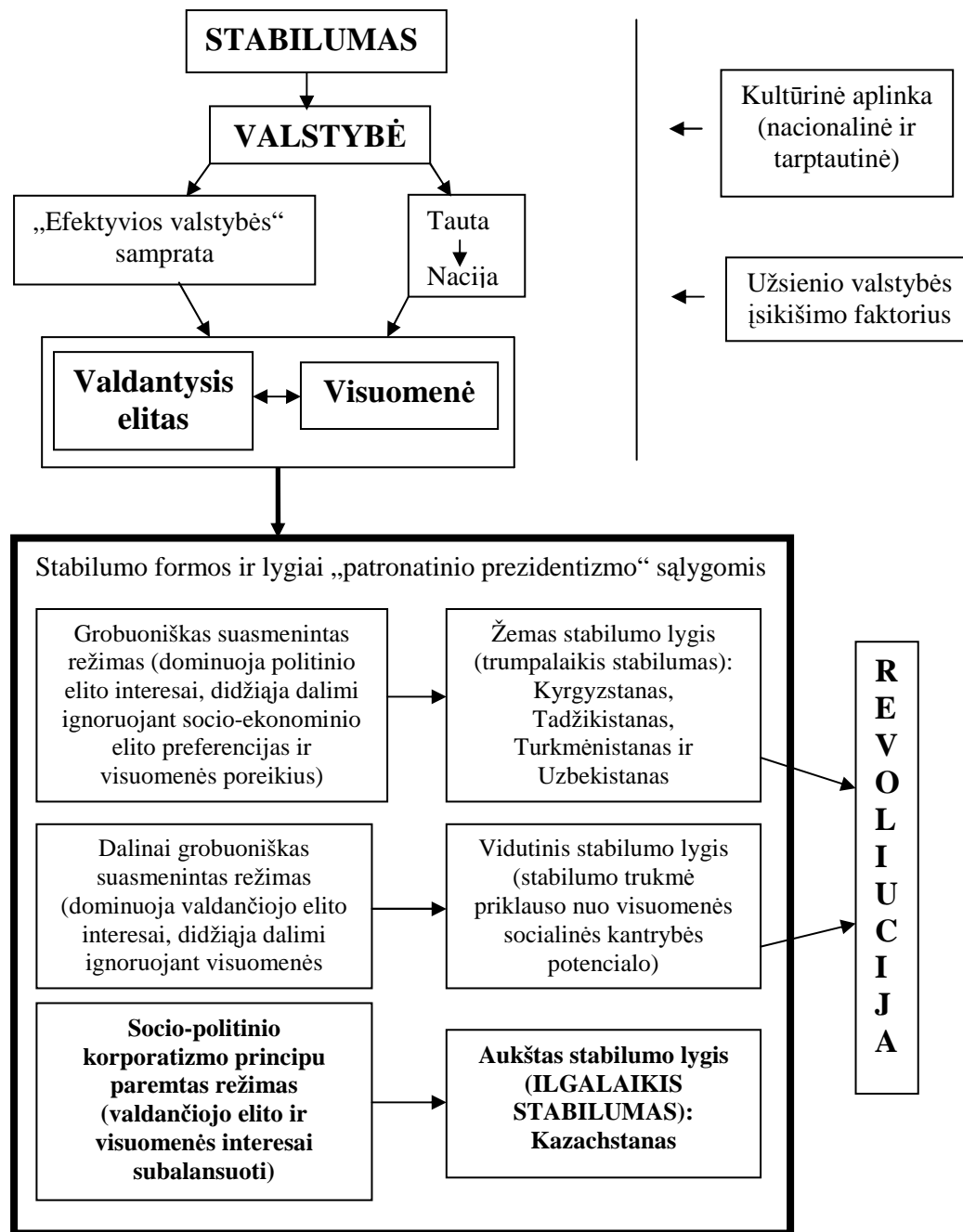
²⁷⁰ „Н. Назарбаев: Беспорядки в Жанаозене финансировались из-за рубежа“. 27 декабря 2011 г. <<http://top.rbc.ru/society/27/12/2011/631884.shtml>> [Žiūrėta 2011 12 31].

„socialinis“). Paprasčiausia išeitis būtų naudoti „konsensuso“ ir/ar „balanso“ terminą. Tačiau disertacijos autorius nubrėžtą valdymo santykių sistemą siūlo charakterizuoti kaip „socio-politinį korporatizmą“ ir mato čia savo įnašą į korporatizmo, kaip savotiškos elitizmo ir pliuralizmo sintezės, teoriją, kuri turi ne vien ekonominį (verslo), bet ir socio-politinį atspalvį.²⁷¹

Kalbant apie Centrinės Azijos šalių realijas, galima konstatuoti, kad jos susiduria su labai rimtomis valstybės „kūrimo“ problemomis. Kitaip tariant, jos vis dar neturi aiškiai išreikštos tautinės tapatybės ir instituciškai stiprios valstybinės sistemos, kurių su(si)formavimui trukdo daugybė probleminių tiek vidinio, tiek išorinio pobūdžio faktorių, ženkliai komplikuojančių regiono šalių bandymus atsistoti į stabilios politinės ir socio-ekonominės raidos kelią. Pagrindiniai vidinio pobūdžio veiksniai, potencialiai galintys destabilizuoti CA valstybes, yra etnis heterogeniškumas bei nesantaika, radikalus islamiškas ekstremizmas ir juos skatinanti sunki socio-ekonominė situacija. Tačiau visi šie momentai, kartu formuojantys revoliucinį bloką, iš principo (dėl vienokių ar kitokių priežasčių) yra priklausomi kintamieji. Esminis valstybės „kūrimo“ ir jos (de)stabilizavimo faktorius CA šalyse yra jų valdžios bei klanų santykių specifika bei dinamika. Šiame kontekste reikėtų pažymėti, kad visose Centrinės Azijos valstybėse, išskyrus Kazachstaną, veikia kraštutinai personifikuoti „patronatinio prezidentizmo“ pobūdžio režimai, didžiąja dalimi ignoruojantys visuomenines ir interesų grupių preferencijas bei lūkesčius ir besirūpinantys išskirtinai savo valdžios išsaugojimu bei stiprinimu. Kitaip tariant, jie didžiąja dalimi ignoruoja socio-politinio korporatizmo principą, organizuojant valstybės valdymo (sprendimų priėmimo) sistemą, vietoj jo vadovaudamiesi grobuoniškumo ir socialinio parazitavimo motyvais. Atitinkamai keturiose iš penkių CA šalių (neskaitant Kazachstano) susikaupia

²⁷¹ Šiuo atveju galima prisiminti, kad A. Cawsonas apibrėžė korporatizmą kaip „specifinį socio-politinį procesą, kurio metu organizacijos, atstovaujančios monopolistiniam funkciniam interesui, ištraukia į politines derybas (angl. *political exchange*) su valstybės institucijomis dėl viešosios politikos sprendimų (angl. *outputs*), kurie įtraukia šias organizacijas kaip interesus reprezentuojančias, deleguojant joms teisę savarankiškai įgyvendinti apibrėžtą politiką“. Žr.: Cawson, 38.

rimtas revoliucinis potencialas, kuris „visu gražumu“ jau pasireiškė Kyrgyzstane ir beveik destabilizavo Uzbekistaną (žr. 5 schema).



5 schema. Socio-politinio korporatizmo principas kaip Centrinės Azijos valstybių režimų ilgalaikio stabilumo pagrindas. Šaltinis: disertacijos autorius.

Kalbant apie kyrgyzų „tulpių“ ir „balandžio“ revoliucijas, galima konstatuoti, kad jos nebuvo „spalvotosios“ (ypač antroji), priešingai – prastai organizuotos ir netgi chaotiškos, bet galiausiai pavyko todėl, kad tauta ir kontrolitas daugiau

negalėjo pakęsti šeimyninės valdžios. Tokiu būdu, Kyrgyzstanas yra akivaizdus pavyzdys to, kaip netinkamas valstybės „kūrimas“ (pirmiausiai institucinis-administracinis), paremtas trumparegišku savanaudiškumu, veda prie revoliucinio sprogo. Tuo tarpu įvykius Andižane galima vertinti kaip neaišku kieno inspiruotą maištą, kurio tikslas, greičiausiai, buvo patikrinti I. Karimovo valdžios pozicijų tvirtumą. Tačiau, kas svarbiausia, tiek Kyrgyzstan, tiek Uzbekistano nestabilumo atvejai aiškiai parodė, kad atitinkamose šalyse egzistuoja pakankamai didelis socialinis nepasitenkinimas valdžia, kuri galima greitai mobilizuoti ir nukreipti sau naudinga (suprask, valdančiojo režimo nuvertimo) linkme. Dar daugiau, vadinamoji „tulpių revoliucija“ įrodė, jog valdžią Centrinės Azijos valstybėje *įmanoma* nušalinti (kitais tariant, pirmiausiai visuomenės akyse buvo sužlugdytas tradicinis pagarbos valdžiai ir jos nepajudinamumo – kokia ji bebūtų – stereotipas). Todėl visiškai nenuostabu, kad tame pačiame Kyrgyzstane jau po penkerių grobuoniško prezidentinio valdymo metų įvyko eilinė nekonstitucinė valdžios kaita (faktiškai nauja revoliucija), tampanti šiai šaliai įpročiu. Savo ruožtu I. Karimovas Andižano įvykių metu buvo ryžtingai tvirtas, panaudodamas jėgą ir tokiu būdu lyg ir išsklaidydamas abejones dėl savo pozicijų stiprumo. Tačiau niekas nežino, kas gali įvykti tada, kai jam teks trauktis iš savo posto, o šis momentas nenumaldomai artėja. Dar trapesnis yra dabartinis Tadžikistano režimas, kurio valdžia šiandien laikosi faktiškai ant Rusijos kariškių durtuvų. Pastarasis momentas reiškia, kad stabilumas Centrinės Azijos valstybėse priklauso ne tik nuo vidinių, bet iš dalies ir nuo išorinių sąlygų. Žinoma, CA šalių stabilumo problema pirmiausiai yra vidinio pobūdžio, tai yra daugiausiai priklauso nuo regiono valstybių vadovų sprendimų vidinėje politinėje arenoje, tačiau išorės faktoriaus vaidmuo šiuo atveju taip pat yra reikšmingas. Kitais tariant, net disertacijoje siūlomo valdžios ir opozicijos susitarimo (neoficialaus „kontrakto“) gali neužtekti Centrinės Azijos valstybių stabilios raidos užtikrinimui, jeigu įtakingos užsienio galios nuspręstų padaryti jas savo geopolitinės kovos arena ir manipuluoti jų stabilumu priklausomai nuo savo interesų. Šiame kontekste būtina detaliau išanalizuoti tarptautines Centrinės

Azijos realijas, susijusias su užsienio valstybių interesais CA regione, šių valstybių tarpusavio santykiais jame bei jų santykių su CA šalimis ir dalyvavimo jų vidaus politikoje dinamika. Tam yra skirta trečia disertacijos dalis.

III. Centrinė Azija kaip „didžiojo užsienio politikos žaidimo“ arena ir jo poveikis regioniniam stabilumui

Nacionalinis politinis stabilumas negali būti tiriamas be tarptautinio – mažiausiai regioninio – konteksto aptarimo. Centrinės Azijos valstybės yra ne išimtis. Dar daugiau, atsižvelgiant į jų „jauno savarankiškumo“ situaciją, išorinis faktorius šiuo atveju įgauna išskirtinę reikšmę. Kaip teigia A. Grzymala-Busse ir P. J. Luong: „Tuo pat metu, postkomunistinis valstybės kūrimas vyksta tarptautinėje arenoje, kurioje daug kitų valstybių ir valstybingumo pavyzdžių. Šį procesą komplikuoja tarptautiniai veikėjai [...] ir globalizacija. [...] Išoriniai faktoriai, tokie kaip [...] tarptautinis kontekstas, sustiprina galimybes ir ribojančius veiksnius“.²⁷²

Analizuojant užsienio dimensijos vaidmenį CA šalių gyvenime, reikėtų atskirti regioninių procesų kaip tokių įtaką jų politiniam stabilumui ir tiesioginį užsienio valstybės kišimąsi į tiriamos šalies vidaus reikalus. Kalbant detaliau, didžiųjų galių konkurencijos regione paaštrėjimas galėtų paversti Centrinės Azijos šalis geopolitinių gigantų „didelio žaidimo“ įkaitais ir taip paskatinti jų destabilizaciją. Tuo pat metu ji turi įtakos regioniniams integraciniams procesams, kurie ilguoju laikotarpiu savo sėkmės atveju prisidėtų prie regiono stabilizacijos. Galiausiai, siekdami vienokių ar kitokių savo interesų ir naudodami įvairius poveikio instrumentus (NVO, įvairias sankcijas, finansinės ir kitokio pobūdžio pagalbos ribojimo bei energetinio eksporto per savo teritoriją sutrikdymo priemonės, griežtesnės nelegalios darbo migracijos kontrolės mechanizmus ir kitus), galingosios užsienio valstybės gali bandyti tiesiogiai kištis į CA šalių vidaus reikalus. Kitaip tariant, išorinis CA valstybių (ne)stabilumo faktorius turi regioninę ir nacionalinę (de)stabilizacinę reikšmę. Bet kuriuo atveju išorinio faktoriaus poveikio nacionaliniam stabilumui lygis pirmiausiai priklauso nuo to, kieno ir kokie užsienio interesai susiduria tiriamos valstybės (regiono) atveju (atžvilgiu). Savo ruožtu interesų susidūrimą nagrinėja praktiškai visos tarptautinių santykių teorijos, tačiau Centrinės

²⁷² Anna Grzymala-Busse ir Pauline Jones Luong, 535-536, 537.

Azijos, kuri yra disertacijos dėmesio centre, kontekste tinkamiausia yra (neo)realizmo paradigma, nes, kaip rodo praktika, būtent jos principais savo užsienio politikoje pirmiausiai vadovaujasi tokios valstybės kaip Amerika, Rusija ir Kinija, kurios tuo pat metu yra pagrindinės „žaidėjos“ CA arenoje. Kaip pažymi Juliusas D. A. Reynoldsas: „Į Centrinę Aziją visuomet buvo žiūrima kaip į regioną, kuriame pagrindinį vaidmenį, kalbant apie saugumą, vaidina didžiųjų galių (pirmiausiai JAV, Kinijos ir Rusijos) konkurencija [...]. Dar daugiau, didesnė dalis tyrimų remiasi realistine paradigma, kuri numato objektyvų saugumo klausimų, besiremiančių materialiomis struktūromis, matavimą. Tuo pat metu ‘saugumizacijos’ prieiga, kurios rėmuose valstybiniai veikėjai socialiai konstruoja saugumo klausimus per diskursą ir subjektyvų tarpusavio supratimą, yra taikoma ribotai“.²⁷³ Todėl būtent (neo)realizmo prielaidomis bus remiamasi, analizuojant tarpvalstybinius regioninius procesus Centrinėje Azijoje.

Detalizuojant realistinę prieigą, šiuo atveju reikėtų aptarti galios balanso ir hegemonijos principų (des)stabilizacinį potencialą. Kaip rašo Robertas Powellas: „Galios balanso mokykla bendrai teigia, kad lygus galios paskirstymas labiau skatina stabilumą, tuo tarpu galios dominavimo mokykla priešingai bendrai teigia, kad labiau skatina stabilumą galios dominavimas. Empiriniai bandymai išspręsti šį ginčą davė dviprasmiškus rezultatus“.²⁷⁴ Galiausiai galima kelti hipotezę, kad tarp galios pasiskirstymo ir stabilumo (regioninio ir nacionalinio) iš viso nėra jokio priežastinio ryšio, tačiau tai labiau utopinė nei reali išvada. Kaip aiškina tas pats R. Powellas, pavojus stabilumui atsiranda tuomet, kai vienas iš „žaidėjų“ mato, kad nuo *status quo* žlugimo jis turės daugiau naudos nei turi esamos galios sistemos sąlygomis.²⁷⁵ Atitinkamai, galima spėti, kad minėtas žaidėjas pradės aktyvesnius galios perskirstymo savo naudai veiksmus, tik būdamas tikras, kad pasieks išskeltus

²⁷³ Julius D. A. Reynolds, „An Empirical Application of Regional Security Complex Theory: The Securitization Discourse in China’s Relations with Central Asia and Russia“. Central European University, 4 June 2009, 72 p. <http://www.etd.ceu.hu/2009/reynolds_julius.pdf> [Žiūrėta 2012 01 06]. Pastaroji studija pasiūlo alternatyvų požiūrį į tarptautinius santykius, taip pat CA regione.

²⁷⁴ Robert Powell, „Stability and the Distribution of Power“. *World Politics*, Vol. 48, No. 2 (Jan., 1996), 239, 240.

²⁷⁵ Ten pat, 240-242.

tikslus, o tikras dėl to jis gali būti tik tuo atveju, jeigu jaučiasi galingesnis už savo varžovus. Tokiomis sąlygomis galių konfliktas yra neišvengiamas, nebent kita pusė(s) nusileistų arba pakeistų savo konfrontacinę poziciją į konstruktyvesnę, pavyzdžiui – į integracinę. Pastarasis variantas irgi yra įmanomas: neorealistiniu požiūriu, visai tikėtina, kad didžiosioms konkuruojančioms šalims, neturint tvirtų „pergalės“ (suprask, *status quo* keitimo savo naudai) garantijų, gali būti geriau bendradarbiauti (taip pat bendrų organizacijų rėmuose) ir taip gauti daugiau galios ir įtakos dividendų. Savo ruožtu mažos valstybės, anot neorealistų, „bendradarbiaus esant bendroms, pavieniui neįveikiamoms grėsmėms“²⁷⁶, o taipogi paprastai naudoja daugiašalę institucinę integraciją kaip priemonę atsverti galingų šalių keliamus pavojus jų valstybingumui.

Trumpai sakant, tiriant išorinio faktoriaus reikšmę CA valstybių politiniam stabilumui, būtina išsiaiškinti, kokios geopolitinės jėgos vaidina ir ateityje vaidins pirminį vaidmenį Centrinėje Azijoje, kokie pagal sritis ir svarbą (gyvybiniai ar periferiniai) yra jų interesai CA šalyse bei kaip sprendžiama šių interesų susikirtimo problema (konfrontacijos, siekiant hegemonijos ar galios balanso ir bendradarbiavimo/institucinės integracijos būdu), tai yra kas, kodėl ir kaip konkuruoja/bendradarbiauja CA regione.

Pirminę (atskirais atvejais gyvybinę) reikšmę Centrinėje Azijoje išoriniams žaidėjams turi (geo)politinės įtakos (saugumo) ir energetikos klausimai, o regiono valstybės savo ruožtu pagal galimybes stengiasi vykdyti multipoliarinę užsienio politiką, nuolat balansuodamos tarp minėtų išorinių jėgų. Tačiau vis tik – dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių – CA šalys yra labiau linkusios į suartėjimą su Rusija ir Kinija (o ne su Amerika ir Europa) kaip su perspektyvoje pagrindinėmis regiono „žaidėjomis“ ir regioninio stabilumo garantais.

²⁷⁶ Paul J. Kubicek, „Regionalism, Nationalism, and *Realpolitik* in Central Asia“. *Europe-Asia Studies*, 49:4, June 1997, 638.

1. Amerikos ir Europos Sąjungos galimybių įsitvirtinti Centrinėje Azijoje ribotumas

Iki paskutinio momento Jungtinių Valstijų šansai įsitvirtinti Centrinės Azijos regione buvo pakankamai migloti. Viena vertus, karinių bazių šioje pasaulio vietoje turėjimas yra Amerikai placdarmas iš karto keliomis strateginėmis kryptimis, tokiomis kaip Rusija, Kinija ir Iranas (perspektyvoje, galimai, Pakistanas). Visa tai yra JAV geopolitiniai varžovai, kurių sustiprėjimu nei globaliu, nei regioniniu mastu Amerika yra nesuinteresuota. Todėl Jungtinės Valstijos, nenorėdamos leisti Maskvai ir Pekinui įsitvirtinti Centrinėje Azijoje dominavimo regioninių organizacijų (KSSO, EvrAzES, ŠBO)²⁷⁷ būdu, faktiškai siekia regiono deunifikacijos ir stengiasi plėtoti su CA šalimis dvišalius, o ne daugiašalius santykius. Be to, Ameriką domina Centrinės Azijos energetiniai resursai, kuriuos ji norėtų nukreipti į Vakarų, aplenkiant Rusiją ir Kiniją. Tai padėtų apriboti Pekino energetinio importo (suprask, ekonominio augimo, kuris yra pagrindinis jo prioritetą) galimybes ir komplikuočiau Maskvos strategiją energetiškai spausti Europą. Kaip pastaruoju atveju rašoma studijoje, kurią kaip rekomendaciją Amerikos ir Rusijos santykių klausimu Jungtinių Valstijų vadovybei paruošė grupė įtakingų JAV ekspertų: „Rusija turi Europoje legitimų interesų, tačiau kartais siekia jų nepriimtinais priemonėmis. [...] Siūloma paremti Europos pastangas gauti nerusiškos kilmės dujas, kurios būtų transportuojamos dujotiekiais ar jūra suskystintų dujų pavidalu“.²⁷⁸

Tačiau praktika rodo, kad JAV savo planų regiono atžvilgiu realizacijos proceso metu susiduria su rimtomis kliūtimis. Po 9/11 įvykių Centrinė Azija

²⁷⁷ Eurazijos ekonominei sandraugai (EvrAzES) priklauso Rusija, Baltarusija, Kazachstanas, Uzbekistanas, Kyrgyzstanas ir Tadžikistanas (kaip stebėtojai dalyvauja Armėnija, Moldova ir Ukraina). Uzbekistanas šiuo metu yra sustabdęs narystę organizacijoje (faktiškai išstojo, bet oficialiai iš jos nepasitraukė). Kolektyvinio saugumo sutarties organizacijos (KSSO) nariai yra Armėnija, Baltarusija, Rusija, Kyrgyzstanas, Tadžikistanas, Kazachstanas ir Uzbekistanas. Šanchajaus bendradarbiavimo organizacijoje (ŠBO) pirmu smuiku groja Rusija ir Kinija, o be jų jai dar priklauso Kazachstanas, Kyrgyzstanas, Tadžikistanas ir Uzbekistanas (stebėtojų statusą turi Mongolija, Iranas, Indija ir Pakistanas, išreiškiantys norą prisijungti prie organizacijos).

²⁷⁸ „The Right Direction for U.S. Policy Toward Russia“. A Report from The Commission on U.S. Policy toward Russia, Washington, March 2009, 4, 10. <<http://www.cftni.org/RussiaReport09.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 15].

tapo svarbia Jungtinių Valstijų operacijos Afganistane dalimi, ir Uzbekistane bei Kyrgyzstane (ne be Rusijos, kuri V. Putino iniciatyva tuo metu siekė strateginio suartėjimo su JAV, tylaus sutikimo) buvo įsteigtos Amerikos karinės bazės, apie ką pastaroji negalėjo net pasvajoti SSRS laikais. Tačiau, laikui bėgant, įvykiai ėmė klostytis amerikiečiams nepalankia linkme. Iš pradžių ŠBO priėmė pareiškimą, raginantį JAV kuo greičiau apsispręsti „dėl buvimo regione terminų“ (suprask, dėl pasitraukimo iš jo), kas reiškia, jog Rusija ir Kinija nenori matyti Amerikos savo strateginėje pašonėje. Vėliau Uzbekistanas, po Andižano įvykių išsigandęs amerikietiškos „spalvotosios“ revoliucijos galimybės, paprašė Vašingtono palikti savo karinę bazę. Savo ruožtu Kyrgyzstanas nuolat reikalauja daugiau pinigų už „Manaso“ bazės nuomą ir, spaudžiamas Rusijos, grasina nutraukti bendradarbiavimą šioje srityje.

Tokią įvykių eigą lemia kelios priežastys. Pirma, JAV 2006 m. Nacionalinio saugumo strategijoje rašoma: „Centrinė Azija yra ilgalaikis mūsų užsienio politikos prioritetas. Penkios Centrinės Azijos valstybės yra labai skirtingos, ir todėl mūsų santykiai su kiekviena iš jų skirsis. Regionas yra mūsų platesnės strategijos dalis, ir mes lygiagrečiai privalome skatinti jame demokratines ir laisvos rinkos reformas, siekti jo energetinių resursų patekimo į globalią rinką bei stiprinti jame savo saugumą, taip pat karo su terorizmu kontekste“.²⁷⁹ Tačiau iš esmės Centrinė Azija yra Amerikos globalių interesų periferijoje (palyginus, pavyzdžiui, su Artimaisiais Rytai), ir naujausioje JAV Nacionalinio saugumo strategijoje CA regionui neskiriamas rimtesnis dėmesys.²⁸⁰ Todėl Jungtinės Valstijos faktiškai neturi (a) noro eikvoti brangių resursų (ypač šiandieninės labai sunkios ekonominės padėties Amerikos viduje sąlygomis) „dideliam žaidimui“ jame su Rusija ir Kinija, kurioms Centrinė Azija yra gyvybiškai svarbus užsienio politikos prioritetas, ir atitinkamai neturi (b) aiškiai apibrėžtos strategijos jos atžvilgiu. Kaip teigiama RAND

²⁷⁹ „The National Security Strategy of The United States of Amerika“. White House, March 2006, 40. <<http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>> [Žiūrėta 2011 05 14].

²⁸⁰ Žr.: „The National Security Strategy of The United States of Amerika“. White House, May 2010, 52 p. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf> [Žiūrėta 2011 05 14].

Korporacijos paruoštoje studijoje apie JAV politiką CA regione: „Jungtinės Valstijos nepasistūmėjo savo planų apibrėžimo linkme, [...] jie lieka amorfiški [...]“.²⁸¹ Antra, ir tai yra svarbiausia, CA režimai nusivylė Amerikos nenoru subsidijuoti jų ekonomikų²⁸² ir giliau įsitraukti į jų vidines politines problemas, tai yra suteikti jiems stabilumo garantijas ir tapti jų „žaidimų“ su Rusija ir Kinija įkaite. Be to, Amerika kur kas komfortiškiau jaučiasi, bendradarbiaudama su demokratiniais režimais. Todėl ji kelia CA valstybių demokratizacijos tikslą ir reikalavimą, kas regiono šalių lyderių visiškai netenkina. Tuo pat metu Maskvai ir Pekinui autoritarinis CA režimų pobūdis yra visiškai nereikšmingas (dar daugiau, jis yra jiems palankus, nes jų valdymo sistemos iš esmės yra analogiškos). Tačiau svarbiausia yra tai, kad Rusija ir Kinija yra pasiruošusios suteikti jiems saugumo garantijas, ką faktiškai jau padarė KSSO²⁸³ ir ŠBO rėmuose, prisidengdamos pagalba kovos su terorizmu srityje. Pagaliau, Centrinės Azijos energetinė reikšmė konkrečiai Jungtinėms Valstijoms yra abejotina: regiono resursai Amerikai šiandien ir perspektyvoje yra sunkiai prieinami, ir net jeigu būtų kitaip, jie sudarytų tik nežymią didžiulio Amerikos energetinio importo dalį (o aktyviau rūpintis ES energetiniu saugumu ji dabar neturi laiko, tuo labiau, kad Europos Sąjunga vis dažniau bando demonstruoti savo geopolitinį savarankiškumą/subjektiškumą ir tokiu būdu tampa savotiška JAV konkurente tarptautinėje arenoje). Tokiu būdu, kaip konstatuoja ilgametis Centrinės Azijos tyrėjas iš Rusijos Andrejus Kazancevas: „JAV projektų ir interesų regione prieštaravimas ženkliai mažina vidinį jų politikos rišlumą ir jos efektyvumą. Be to, dėl daugybės priešasčių (stipraus ekonominio intereso nebuvimo, regiono kaip „atgalinio Rusijos kiemo“ supratimo, autoritarinių režimų) Jungtinės Valstijos nebuvo pasiruošusios

²⁸¹ Olga Olikier ir David A. Shlapak, „U.S. interests in Central Asia: policy priorities and military roles“. RAND Corporation, 2005, 30. <www.rand.org/pubs/monographs/2005/RAND_MG338.pdf> [Žiūrėta 2008 11 14].

²⁸² Pažymėtina, kad nuo 2002 m. JAV ženkliai padidino finansinę ir kitokią paramą (taip pat karinėje srityje) CA valstybėms, tačiau ji vis tiek pasirodė joms per maža (lyginant, pavyzdžiui, su Kinijos investicijomis). Paramos rodikliai: „Central Asia’s New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests“. Issue Brief for Congress, Updated April 1, 2003, 16. <www.fas.org/asmp/resources/govern/crs-ib93108.pdf> [Žiūrėta 2009 03 12].

²⁸³ Rusijos iniciatyva KSSO rėmuose buvo nuspręsta sukurti kolektyvines karines greitojo reagavimo pajėgas. Žr.: „Медведев: военные силы ОДКБ будут не хуже НАТО“. 4 февраля 2009 г. <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=249914>> [Žiūrėta 2009 02 05].

eikvoti didelių resursų politikai Centrinėje Azijoje. Toliau tai sumažino Amerikos įtaką regione, prie ko pastebimai prisidėjo aštri situacija Afganistane ir Rusijos politikos aktyvizacija. [...] Žodžiu, labai aukšto neapibrėžtumo ir rimtų bei sunkiai sprendžiamų dilemų sąlygomis JAV politika Centrinėje Azijoje 1991-2008 m.m. pasižymėjo pakankamai žemu nuoseklumu ir efektyvumu“.²⁸⁴

Naujas Jungtinių Valstijų prezidentas Barackas Obama bando aktyviau spręsti spėjusią įsisenėti Afganistano problemą, ir partnerystė su CA šalimis šiuo atveju yra ganėtinai svarbi.²⁸⁵ Galbūt, jam pavyks perlaužti neigiamą JAV „išstūmimo“ iš regiono tendenciją. Tačiau daug laiko yra prarasta, ir greitai stiprinti bendradarbiavimą su jo valstybėmis naujai Administracijai gali tekti labiau per Maskvą nei dvišaliu pagrindu. Taip yra visų pirma todėl, kad **CA režimai, nenorėdami erzinti Rusijos, vengia glaudesnių dvišalių kontaktų su Vakarų šalimis, kol pastarosios nepateikia joms aiškių pasiūlymų ir garantijų, kurios pateisintų politinę, saugumo (potenciali Rusijos pagalba vidinės destabilizacijos ar išorinės ekstremistų agresijos atveju) bei finansinę (juk Rusija šiandien superka didesnę dalį CA dujų rinkos kainomis ir yra darbo rinka daugybei emigrantų iš regiono valstybių) santykių gadinimo su Maskva riziką. Tai yra savotiška Centrinės Azijos šalių užsienio politikos aksioma, ir būtent todėl, pavyzdžiui, Uzbekistano prezidentas I. Karimovas (jau nekalbant apie pagal pažiūras eurazistą Kazachstano prezidentą N. Nazarbayevą) prezidentinio Dmitrijaus Medvedevo vizito į Uzbekistaną metu pareiškė: „Uzbekistanas parduoda dujas Rusijai ir tik Rusijai, o kaip ir kam ji parduoda toliau – tai tik jos kompetencija“.²⁸⁶ Amerika yra nepasiruošusi jos sulaužymui. Negali to padaryti ir Europa.**

²⁸⁴ Андрей Казанцев, *‘Большая игра’ с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия*. Москва: Некоммерческий Фонд «Наследие Евразии», 2008, 171-172, 177. <http://www.fundeh.org/files/publications/132/kazancev_a_a_bolshaya_igra_s_neizvestnymi_pravila_m.pdf> [Žiūrėta 2012 01 06].

²⁸⁵ Žr.: Vadim Volovoj, „Afganistano problema: ieškant proveržio kelio“. 2009 10 21. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=3622>> [Žiūrėta 2009 10 22]; Vadim Volovoj, „Centrinės Azijos reikšmė Vakarų operacijai Afganistane“. 2009 02 21. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=3170>> [Žiūrėta 2009 02 22].

²⁸⁶ „Медведев и Каримов договорились о поставках узбекского газа“. 23 января 2009 г. <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=245124>> [Žiūrėta 2009 01 25].

Tam, kad galima būtų aiškiai suprasti ES interesus Centrinėje Azijoje ir įvertinti jų realizavimo galimybes, visų pirma, būtina suvokti, kokią vietą šis regionas užima bendroje Europos interesų struktūroje ir kokią įtaką Europos užsienio politikai turi ES organizacinės-funkcinės ypatybės.²⁸⁷

Viena iš pagrindinių dilemų, su kuriomis susiduria Europos Sąjunga, yra pasirinkimas tarp spartesnės bei kokybiškesnės vidinės integracijos ir aktyvios užsienio veiklos. Žinoma, kategoriškas klausimo kėlimas „arba-arba“ forma yra netikslingas ir nerealus (praktiškai negalima visiškai atsisakyti nei vieno iš šių uždavinių, nes po to bus sunku susigrąžinti prarastas pozicijas). Tačiau užsienio politika gali būti daugiau ar mažiau intensyvi, tai yra atskiromis kryptimis reikalauti daugiau ar mažiau finansinių, žmoniškųjų ir laiko išteklių, kurie gali būti panaudoti kitose srityse (tos pačios vidinės integracijos gilinimo srityje). Pratęsiant šią mintį, galima pažymėti, kad užsienio politika turi būti aktyvi, jeigu padeda spręsti gyvybinius vidaus politikos klausimus, arba jeigu valstybė ar valstybinio pobūdžio darinys (kaip tai yra ES atveju) jaučiasi taip tvirtai, kad gali sau leisti plėsti savo geopolitinę įtaką išorinėje arenoje.

Atitinkamai ES vadovybė buvo priversta susimąstyti dėl prioritetų. Šiandien Europoje yra akcentuojamas vidinių problemų sprendimas, o užsienio politika, kuri pastaruoju metu pirmiausiai pasireiškė ES oficialia ir neoficialia (europeizacijos procesas) plėtra, iš esmės apsiriboja iškovotų pozicijų įtvirtinimu. Rytine kryptimi tai turėtų garantuoti Europos kaimynystės politika (angl. *European Neighbourhood Policy*) ir Europos Rytų partnerystės iniciatyva (angl. *Eastern Partnership*), kuriose Centinės Azijos valstybėms, skirtingai nuo daugybės kitų NVS erdvės šalių (net nedemokratinės Baltarusijos), vietos neatsirado. Jų atžvilgiu veikia kiti bendradarbiavimo mechanizmai, ne tokie svarbūs pagal savo reikšmę.²⁸⁸

²⁸⁷ Šiame kontekste siūloma žiūrėti: Вадим Воловой, „Политика Европейского Союза в Центральной Азии: интересы и возможности“. Кн. Б. Лохман и Е. Лохман (сост.), *ЕС в Центральной Азии – стратегия нового партнёрства: VI Международная научная конференция Казахстанско-Немецкого Университета, 25-26 марта 2009 г.* Алматы, 2009, стр. 216-224.

²⁸⁸ 1994 m. Almatoje buvo atidaryta Europos Komisijos (EK) atstovybė. Vėliau tarp ES ir atskirų regionų šalių buvo pasirašyti „Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimai“ (angl. *Partnership and Cooperation Agreement, PCA*). 2005 m. atsirado ES specialiojo atstovo (angl. *EU Special*

Pagaliau, būtina pabrėžti, kad ES dėl interesų įvairovės bloko viduje ligi šiol neturi aiškios geopolitinės tapatybės, kas veda prie vieningos ir nuoseklios užsienio politikos strategijos nebuvimo. Tam tikras tęstinumas ES politikoje, žinoma, egzistuoja, tačiau realiai ji labai priklauso nuo pirmininkaujančios šalies nustatomų prioritetų. Europos ir CA santykių atveju tai pasireiškė tuo, kad iki Vokietijos pirmininkavimo Centrinė Azija europiečių aukščiausiu lygmeniu rimtai nedomino. Tuo tarpu savo pirmininkavimo metu Berlynas, turėdamas svarbių interesų šiame regione (panašiai kaip Prancūzija ir Didžioji Britanija), inicijavo ES strategijos Centrinėje Azijoje ir ją papildančios operacinės programos priėmimą.²⁸⁹ Remiantis šiais dokumentais, galima teigti, kad vienas iš pagrindinių ES tikslų CA regione yra jo stabilios raidos užtikrinimas, kuriant vadinamąją išorinę „stabilumo juostą“ (stebėtis tuo, kad šiandien stabilumu rūpinamasi taip toli nuo savęs, šiuo atveju nereikėtų, kadangi globalizacija „mažina“ pasaulį, ir, pavyzdžiui, narkotikai iš Afganistano lengvai pasiekia ES valstybes).

Siekti kieno nors stabilumo (ir atitinkamai savo saugumo) galima keliais būdais: veikiant kaip „minkštoji galia“ (angl. *soft power*), veikiant kaip „kietoji galia“ (angl. *hard power*) arba derinant šias prieigas. Šiame kontekste, kalbant apie bendras ES galimybes ir jos galimybes konkrečiai Centrinėje Azijoje, galima sakyti, kad situacija yra ganėtinai paprasta. Nuo pat savo „atėjimo“ į šį regioną europiečiai veikė kaip „minkštoji galia“, nes moka tai daryti geriausiai (tuo tarpu su „kietąja galia“ jie turi akivaizdžių problemų, ką, pavyzdžiui, demonstruoja NATO nesėkmės Afganistane). Dar daugiau, jeigu iš karto po SSRS subyrėjimo Centrinėje Azijoje atsirado „galios vakuumas“, tai šiandien jį jau sėkmingai užpildė Rusija, Kinija ir JAV. Tačiau Amerikos, kaip labiau ES sąjungininko nei konkurento, pozicijos regione pastaruoju metu silpnėja, o aštriai savarankiškai geopolitinei konkurencijai ES dėl minėtų priežasčių

Representative, EUSR) Centrinei Azijai institucija. Visi šie žingsniai parodo Europos Sąjungos interesą CA regionui, bet nėra strateginio pobūdžio.

²⁸⁹ „European Community Regional Strategy paper for Assistance for Central Asia for the period 2007–2013“, 61 p. <http://eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf> [Žiūrėta 2011 11 14]; „Central Asia Indicative Programme 2007-2010“, 54 p. <http://eeas.europa.eu/central_asia/rsp/nip_07_10_en.pdf> [Žiūrėta 2011 11 14].

akivaizdžiai yra nepasiruošusi (todėl nenori skirti tam didesnių resursų²⁹⁰). Pagaliau, europiečiams nėra didelio skirtumo, kas užtikrins regiono stabilumą: jeigu tai bus Rusijos ir Kinijos dominuojamos regioninės organizacijos – puiku, kadangi svarbiausia, kad šis stabilumas būtų užtikrinamas efektyviai. Pati ES negali to padaryti dar ir todėl, kad yra vertybiškai (demokratiškai) orientuota (o glaudus bendradarbiavimas su CA valstybėmis reikalauja *Realpolitik* be jokių sentimentų) ir nenori veltis į vidinius politinius procesus, sunkiai juose orientuodamasi ir siekdama išvengti nereikalingų rūpesčių (tuo tarpu CA valstybių lyderiai nuolat bando įtraukti užsienio partnerius į vidines politines kovas, kad sustiprintų savo pozicijas). Savo ruožtu Rusijai ir Kinijai, kaip minėta, yra visiškai priimtinas Centrinės Azijos šalių autoritarizmas, ir jos, kaip ilgametės žaidėjos šioje arenoje, patogiai jaučiasi vidinėje politinėje CA valstybių virtuvėje (aiškiai supranta jos funkcionavimo principus ir mechanizmus) bei yra pasiruošusios užtikrinti Centrinės Azijos regioninę ir (jeigu prireiks) nacionalinę stabilumą.

Apibendrinant, galima konstatuoti, kad Europos Sąjunga yra suinteresuota Centrinės Azijos stabilumu, bet vis dar ieško optimalaus santykių su CA valstybėmis, kurios (kaip ir JAV atveju) iš esmės užima periferinę vietą jos politikoje, palyginus su vidiniais prioritetais ir santykiais su artimosios kaimynystės šalimis, modelio. Strateginiai ES interesai regione iki galo neapibrėžti, o jų realizavimo principai ir mechanizmai yra nepakankamai efektyvūs dėl bendro ir konkretaus pobūdžio priežasčių: veikti efektyviai ES trukdo geopolitinis nevienalytiškumas; institucinis sudėtingumas ir biurokratizmas, sunkinantis ir lėtinantis strateginių sprendimų priėmimo procesą; nesugebėjimas atsisakyti vertybinių (demokratiškas) orientyrų vardan pragmatinių interesų ir pagaliau – aštri konkurencija iš Rusijos ir Kinijos pusės, kurios skirtingai nuo europiečių politinėje Centrinės Azijos arenoje

²⁹⁰ Lyginant NATO ir tokių organizacijų kaip KSSO ir ŠBO veiklą regione, galima pažymėti, kad Aljansas įsteigė Specialaus NATO atstovo Kaukaze ir Centrinėje Azijos pareigybę, ir dabar Astanoje bazuojasi jam atsiskaitantis NATO pareigūnas. Kyrgyzstane priimtas sprendimas įsteigti NATO ryšio karininko ofisą. Tuo tarpu KSSO rėmuose, kaip minėta, bus kuriamos greitojo reagavimo pajėgos, kurios turės garantuoti regioninę (o reikalui esant, ir nacionalinę) CA saugumą.

jaučiasi maksimaliai patogiai ir veikia ten kaip stabilumo garantai (kas ES visai tenkina).

Taigi, peršasi išvada, kad pagrindinės CA regioninės galios šiandien ir ateityje – tai Rusija ir Kinija, ir šiame kontekste pakankamai tvirtai galima teigti, kad abi šios valstybės yra suinteresuotos regioniniu ir nacionaliniu Centrinės Azijos stabilumu.

2. Rusijos ir Kinijos interesai ir stabilizacinis vaidmuo Centrinėje Azijoje

Rusijos interesai Centrinėje Azijoje yra suprantami ir ilgalaikiai vien dėl to, kad kadaise šio regiono valstybės buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje. Šiandien Rusija bando susigrąžinti „didžiosios“ valstybės statusą. Šiame kontekste pirminis jos dėmesys yra skiriamas buvusių SSRS respublikų įtraukimui į savo įtakos sferą. Pažymėtina, jog Centrinės Azijos respublikos šalia Armėnijos ir Baltarusijos yra artimiausios Rusijos sąjungininkės postsovietinėje NVS erdvėje, su kuriomis Maskva turi glaudžius politinius, ekonominius ir karinius santykius. Taip yra ir dėl to, kad CA gyventojai didžiąja dalimi ne tik nejaučia okupacinės nuoskaudos Rusijos atžvilgiu, bet ir vertina centralizuotą sovietinį laikotarpį kaip jų šalių žingsnį į priekį įvairiose gyvenimo srityse. Kaip pažymėjo minėtas vyriausias informacinės agentūros *Fergana* redaktorius D. Kislovas: „Jeigu Pribaltikai sovietizacija buvo tam tikras stabdys, tai feodalinėms XIX a. Centrinės Azijos šalims patekimas į Rusijos valdžią tapo modernizacijos momentu“.²⁹¹ Galutinis strateginis Rusijos tikslas CA regione yra jo pavertimas integruota savo įtakos sfera su tolimesniu politiniu, kariniu ir ekonominiu dominavimu jame.

Pažymėtina, kad dar 2000 m. Rusijos užsienio politikos koncepcijoje²⁹² Maskvos santykiai su Centrinės Azijos valstybėmis ir jos interesai jose nėra aptariami (kalbama bendrai apie ryšių su NVS šalimis prioritetiškumą, atskirai pažymint Rusijos ir Baltarusijos santykių svarbą). Atitinkamai situacija

²⁹¹ „Муस्ताкилик, узбекчилик и выжженное поле“. Интервью с главным редактором ИА „Фергана“ Даниилом Кисловым, 2011 09 26. <<http://www.lenta.ru/articles/2011/09/26/kislov/>> [Žiūrėta 2011 10 14].

²⁹² „Концепция внешней политики Российской Федерации“. 28 июня 2000 г. <<http://www.nationalsecurity.ru/library/00014/index.htm>> [Žiūrėta 2011 03 08].

klostėsi ir praktikoje. Kaip rašo Galina Majkova: „Visiems yra gerai žinoma, kad pradiniam Centrinės Azijos respublikų nepriklausomo valstybingumo etape buvusi Rusijos valdžia savo voliuntaristiniais sprendimais padarė viską, kad jos nutoltų nuo Rusijos. Esant tokioms sąlygoms, savaime suprantama, kad regione atsiradusį tarptautinį politinį vakuumą greitai pradėjo užpildinėti JAV ir Europos Sąjunga. Tuo pat metu analogiškų bandymų ėmėsi regioninės galios – Turkija, Iranas, Pakistanas ir kitos. Atitinkamai, tik didelių pastangų dėka Rusijos diplomatijai pavyko tam tikra prasme reanimuoti dešimtajame praeito amžiaus dešimtmetyje prarastas pozicijas“.²⁹³

Ypač svarbios Centrinės Azijos šalys yra Kremlui energetiniu aspektu. Todėl nenuostabu, kad naujoje Rusijos nacionalinio saugumo strategijoje CA regionui skiriamas apčiuopiamas dėmesys, pabrėžiant jo bendrą energetinę svarbą: „Ilguoju laikotarpiu tarptautinės politikos dėmesio centre bus energetinių resursų valdymas Artimuosiuose Rytuose, Barenco jūros šelfe ir kituose Arkties rajonuose, Kaspijos jūros baseine ir Centrinėje Azijoje“.²⁹⁴

Šiandien energetika yra Rusijai pagrindinis instrumentas jos kelyje į supervalstybę (energetinė supervalstybė kaip pereinamoji stotelė į politinę ir karinę supervalstybę). Todėl jai yra gyvybiškai svarbu išsaugoti ir sustiprinti savo kaip energetinių resursų tiekėjo į pasaulio rinką vaidmenį bei neprarasti turimo tranzitinio potencialo. Šiame kontekste pažymėtina, jog 2000-2007 m. laikotarpiu Rusijos valstybinis dujų monopolininkas „Gazpromas“ eksportavo vidutiniškai 200 mlrd. kubinių metrų dujų kasmet, ir dujų iš Centrinės Azijos dalis šiame eksporte sudarė apie 60,1 mlrd. kubinių metrų (arba 30%).²⁹⁵ Todėl „Gazpromas“ (suprask, Rusija) yra suinteresuotas ir toliau eksportuoti CA dujas, realizuodamas Pakaspijo ir „Pietų srovės“ dujotiekių projektus. Jie yra dalis Maskvos plano sustiprinti Centrinės Azijos šalių energetinę

²⁹³ Галина Майкова, „Перспективы отношений России и Центральной Азии“. 27 февраля 2007 г. <<http://www.kreml.org/opinions/143094063>> [Žiūrėta 2009 12 12].

²⁹⁴ „Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года“. 12 мая 2009 г. <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>> [Žiūrėta 2009 05 13].

²⁹⁵ Šiuo atveju siūloma žiūrėti: „Добыча ускользает“. 2008 01 23. <<http://www.oilru.com/news/63838/>> [Žiūrėta 2009 03 20]; Борис Немцов и Владимир Милов, „Путин и Газпром“. Независимый экспертный доклад, 2008, 32 с. <<http://www.milov.info/cp/wp-content/uploads/2008/09/putin-i-gazprom.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 20].

priklausomybę dujų eksporto srityje nuo Rusijos: Pakaspijo dujotiekis turėtų praplėsti dar sovietmečiu sukurtos energetinės sistemos „Centrinė Azija – Centras“ galimybes, o „Pietų srovė“ – sužlugdyti vienas nuo kito priklausančių Transkaspijos ir Nabucco dujotiekių projektus, kurių esmė yra dujų eksportas į Europą, aplenkiant Rusiją.

Tuo pat metu CA regiono valstybės (pirmiausiai Kazachstanas ir Turkmėnistanas, kaip tikėtini strateginiai projektų dalyviai) į atitinkamus Kremliaus planus žiūri iš esmės palankiai, kadangi joms bet kuriuo atveju reikia eksportuoti dujas kaip vieną iš pagrindinių jų biudžetinių pajamų šaltinių, o Vakarai realių alternatyvų šiuo atveju pasiūlyti negali.²⁹⁶ Pagaliau, tas faktas, kad nuo 2009 m. Kazachstanas, Uzbekistanas ir Turkmėnistanas pardavinėja „Gazpromui“ dujas rinkos kainomis (anksčiau jos svyravo 130-190 dolerių už tūkstantį kubinių metrų dujų ribose) reiškia tik tai, kad „Gazprom“ pelnas nuo CA dujų perpardavimo ženkliai kris, bet jo, kaip pagrindinio šių dujų tiekimo į pasaulinę rinką tarpininko, statusas faktiškai liks nepakitęs.

Taigi, tikėtina, kad artimiausioje ateityje Rusijai pavyks išsaugoti savo dominuojančią poziciją CA energetinėje rinkoje. Todėl jai gyvybiškai svarbu, kad regionas išliktų Maskvos įtakos sferoje ir būtų stabilus. Šiuos uždavinius ji bando įgyvendinti, skatindama politinę, ekonominę ir karinę regioninę integraciją. Pagrindinis tokios Rusijos politikos instrumentas yra įvairios regioninės organizacijos. Kaip 2011 m. gruodį, kreipdamasis į Federalinį susirinkimą, pareiškė Rusijos Federacijos prezidentas D. Medvedevas: „Pagaliau, besąlygiškas prioritetas artimiausiais metais yra papildomų impulsų integraciniams procesams suteikimas ir bendradarbiavimo su mūsų artimiausiais partneriais stiprinimas. [...] Mums būtina atskleisti didžiulį Muitų

²⁹⁶ Daugiau galima žiūrėti: „Прикаспийский газопровод“. <<http://www.gazprom.ru/production/projects/pipelines/pg/>> [Žiūrėta 2010 08 20]; „Южный поток“. <<http://www.gazprom.ru/production/projects/pipelines/south-stream/>> [Žiūrėta 2010 08 20]; Павел Дульман, „Эксперты расценивают договорённости о строительстве Прикаспийского газопровода как внешнеполитическую победу России“. *Российская газета (Федеральный выпуск)*, № 4363 от 15 мая 2007 г. <www.rg.ru/2007/05/15/experty.html> [Žiūrėta 2007 07 11]; „Южный поток’ и Прикаспийский газопровод отменяются?“ <http://www.eegas.com/gen_schem1r.htm> [Žiūrėta 2009 01 12]; Тимофей Богданов, „Казахстан не против ‘Набукко’, но...“ 2010 07 18. <<http://fintimes.km.ru/ekonomika-rossii/nabucco/12052>> [Žiūrėta 2010 08 20].

Sjungos ir, žinoma, Vieningosios ekonominės erdvės, kurią mes ką tik sukūrėme, potencialą. Jau praktiškai sprendžiamas ambicingas uždavinys – Eurazijos ekonominės sąjungos formavimas. [...] Svarbus Eurazijos ekonominės sąjungos išskirtinumas – jos atvirumas partneriams iš EvrAzES, NVS ir kitiems. [...] Labai svarbi kryptis – sąjunginių ryšių Kolektyvinio saugumo sutarties organizacijos rėmuose stiprinimas, ypač krizinėse situacijose, taip pat išnaudojant Kolektyvinių operatyvinio reagavimo pajėgų potencialą“.²⁹⁷

Kalbant konkrečiau, EvrAzES organizacijos pagrindu buvo realizuotas Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano Muitų sąjungos ir Vieningos ekonominės erdvės (perspektyvoje Eurazijos ekonominės sąjungos) ES pavyzdžiu projektas, prie kurio kuo greičiau norėtų prisijungti Kyrgyzstanas bei Tadžikistanas.²⁹⁸ Be to, Rusija aktyviai siūlo savo partneriams naudoti rublį kaip rezervinę valiutą su galimybe ateityje pereiti prie jo kaip prie vieningos valiutos (apie vieningą valiutą kalba ir N. Nazarbajevas). Kaip parašė žinomas rusų geopolitikas Aleksandras Duginas, kurio neoeurazistinė doktrina, sprendžiant iš praktinių tendencijų, sudaro Kremliaus užsienio politikos pagrindą²⁹⁹: „Užsienio politikos srityje eurazizmas numato platų strateginės integracijos procesą. Vieningos Eurazijos Sąjungos NVS pagrindu atkūrimą (SSRS analogas nauju idėjiniu, ekonominiu ir administraciniu pagrindu)“.³⁰⁰ Konkrečiai apie Muitų sąjungą jis pasakė: „Tai labai svarbus dalykas – Muitų sąjunga. Realiai tai yra žingsnis mūsų tapimo geopolitiniu poliu link, bet

²⁹⁷ „Послание Президента Федеральному Собранию“. 22 декабря 2011 г. <<http://kremlin.ru/news/14088>> [Žiūrėta 2012 01 03].

²⁹⁸ „РФ, Белоруссия и Казахстан объединили экономические пространства“. 9 декабря 2010 г. <<http://top.rbc.ru/economics/09/12/2010/512267.shtml>> [Žiūrėta 2010 12 10]; „Лидеры стран ЕврАзЭС пустили Киргизию в Таможенный союз“. 2011 10 19. <<http://www.lenta.ru/news/2011/10/19/join/>> [Žiūrėta 2011 10 22]; Сергей Белов и Константин Завражин, „Евразийский союз появится в 2015 году“. *Российская газета*, 2011 11 18. <<http://www.rg.ru/2011/11/18/souz-site.html>> [Žiūrėta 2011 12 22]. Pažymėtina, kad narystę EvrAzES organizacijoje sustabdė Uzbekistanas, argumentuodamas tokį savo žingsnį minimalia dalyvavimo joje nauda. Tačiau iš tikrųjų jis pats buvo vienas iš ekonominės integracijos organizacijos rėmuose stabdžių, vykdydamas aiškiai protekcionistinę ekonominę politiką. Todėl nuo jo pasitraukimo EvrAzES pernelyg nesusilpnėjo (nors ilguoju laikotarpiu Rusija, žinoma, būtų suinteresuota išsaugoti Taškentą savo ekonominės įtakos sferoje).

²⁹⁹ Vadim Volovoj, „Ar pildosi A. Dugino pranašystės?“ 2008 10 13. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=2762>> [Žiūrėta 2008 10 15].

³⁰⁰ Александр Дугин, *Проект Евразия*. Москва: «Яуза», ЭКСМО, 2004, 442.

pirmiausiai tai svarbus politinis ir geopolitinis modelis. Taip, mes labai sustiprinsime mūsų poziciją per Muitų sąjungą [...]“.³⁰¹ Savo ruožtu G. Majkova pažymi: „Kodėl Centrinei Azijai yra gyvybiškai svarbus ir būtinas konkrečiai ekonominis tarptautinio bendradarbiavimo aspektas? Akivaizdu, jog pirmiausiai todėl, kad didžiąja dalimi būtent nuo nacionalinių CA ekonomikų išsivystymo lygio bei jų maksimaliai intensyvios integracijos į pasaulio ūkinę sistemą priklauso viso regiono raidos nuoseklumas bei stabilumas ir atitinkamai jo saugumas. Esmė yra ta, kad žemas atskirų šalių socio-ekonominės padėties ir vystymosi lygis yra palanki dirva ir bazinė plačios ekstremistinės veiklos ir narkotikų verslo plėtros bei nedirbančio jaunimo rekrutavimo į radikalias ir teroristines organizacijas sąlyga“.³⁰²

Konkrečiai saugumo srityje Rusijos integracinis (stabilizacinis) akcentas yra KSSO organizacija. Šiuo atveju svarbu pastebėti, kad egzistuoja dar ŠBO, kurioje niekas negali būti nuspręsta be Kinijos pritarimo. Todėl KSSO iš esmės gali būti vertinama kaip išimtinai Rusijos alternatyvus Centrinės Azijos šalių kontrolės instrumentas ir jos atsargumo priemonė prieš Kiniją, jeigu jų tarpusavio santykiai staiga pablogėtų. Tuo pat metu bendra narystė ŠBO yra būdas Maskvai ne tik kartu su Pekinu veikti prieš JAV, bet ir dalinai kontroliuoti jo politiką Centrinėje Azijoje. Pagaliau ŠBO ir KSSO organizacijos yra Rusijai CA valstybių regioninės integracijos su orientacija „į centrą“ (Maskvą) mechanizmas, ir jeigu EyrAzES sąjunga leidžia jai plėsti regione savo ekonominę įtaką, tai ŠBO ir KSSO garantuoja jai Centrinėje Azijoje didesnę politinę ir karinį vaidmenį.³⁰³ Savo ruožtu CA šalims dalyvavimas bendrose su Rusija ir Kinija saugumo struktūrose yra svarbus

³⁰¹ „Александр Дугин: Многополярность – это революционная перспектива“. 21 сентября 2006 г. <<http://viperson.ru/wind.php?ID=274414>> [Žiūrėta 2008 04 15].

³⁰² Галина Майкова, „Перспективы отношений России и Центральной Азии“. 27 февраля 2007 г. <<http://www.kreml.org/opinions/143094063>> [Žiūrėta 2009 12 12]. Šiame kontekste pažymėtina, kad Rusijos valdžios sluoksniuose atsirado idėja sukurti „Bendradarbiavimo su Centrine Azija korporaciją“. Jos biudžetas pradiniam etape sudarytų 2 mlrd. rublių. Jos tikslas būtų investicijos į CA šalių ekonominę ir socialinę raidą, taip kovojant su narkotikų prekyba regione ir didinant jame Maskvos įtaką. Žr.: Дмитрий Бутрин, „Среднюю Азию ставят на довольствие“. *Коммерсантъ*, № 41 (4826), 2012 03 07. <<http://lenta.ru/news/2012/03/07/fskn/>> [Žiūrėta 2012 03 08].

³⁰³ Daugiau apie KSSO ir ŠBO organizacijos bei jų reikšmę CA regioninei integracijai galima rasti Strateginių studijų centro paruoštoje studijoje: Egidijus Motieka (sud.), *Nepriklausomų valstybių sandraugos raidos tendencijos: integraciją skatinantys ir ribojantys veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 81 psl.

todėl, kad gali padėti joms efektyviai įveikti atitinkamo pobūdžio iššūkius ir sėkmingiau balansuoti tarp dviejų galių.

Svarbiausia šiuo atveju yra tai, kad Rusija, turėdama karinę bazę Kyrgyzstane ir Tadžikistane, savitarpio pagalbos sutartį su Uzbekistanu ir KSSO kolektyvines greitojo reagavimo pajėgas, yra pasiruošusi suteikti CA režimams saugumo (stabilumo) garantijas (nuo islamo religinių ekstremistų, kurie gresia ir Rusijos saugumui, bei vietinės opozicijos), ko, kaip minėta, nenori daryti JAV ir Europa. Tokiu būdu, turint omenyje visus JAV politikos ir padėties Centrinėje Azijoje trūkumus bei akivaizdžius Rusijos pranašumus joje, galima teigti, jog ateityje Maskvos kaip stabilumo garanto vaidmuo CA regione, palyginus su JAV ir ES, išliks stabilus arba didės. Tačiau daug kas priklausys nuo Kremliaus sugebėjimo (kartu su Kinija ir be jos) spręsti galimas CA problemas, kurios gali kilti regiono valstybėse ryšiumi su religinių radikalų išpuoliais ir valdžios kaitos procesais jose. Jeigu Rusijai nepavyks sėkmingai vykdyti šį uždavinį, jos vietą gali užimti Kinija.

Kinija visuomet turėjo interesų Centrinėje Azijoje, ir tik sovietmečiu jos įtaka regione buvo ženkliai apribota. Šiandien Kinija supranta, jog jos iniciatyvos CA valstybėse gali būti traktuojamos kaip imperinės (ypač tokios nuotaikos yra stiprios visuomeniniame regiono šalių lygmenyje), todėl ji skiria daug dėmesio savo įvaizdžiui Centrinėje Azijoje gerinti ir veikia besiremddama abipusio pasitikėjimo, abipusės naudos, lygybės ir veiksmų koordinavimo (kitaip tariant, konstruktyvaus dialogo) su visais regiono žaidėjais strategija. Šis principas yra užfiksuotas jos 2004 metais priimtoje „Naujoje saugumo koncepcijoje“.³⁰⁴ Tuo pat metu, kaip teigia žinomas Pekino politikos CA regione ekspertas K. Syroježkinas, analitiniuose kinų darbuose yra gana aiškiai išdėstyti konkretūs Kinijos interesai Centrinėje Azijoje.³⁰⁵ Tarp jų:

³⁰⁴ Subodh Atal, „The New Great Game“. *The National Interest*, 2005. <http://goliath.ecnext.com/coms2/summary_0199-4840872_ITM> [Žiūrėta 2009 03 20]. Pirmą kartą tokio pobūdžio koncepcija buvo priimta 1998 m. ir buvo taisoma 2000 m. ir 2002 m.

³⁰⁵ Константин Сыроежкин, „Эволюция китайской политики в Центральной Азии (начало 1990-х гг. – настоящее время)“, *Analytic* (КИСИ), № 4, 2010, 28-29.

- Ekonominis bendradarbiavimas su CA valstybėmis, o svarbiausia – garantuotas Kinijos priėjimas prie energetinių regiono resursų, nesiekiant jų visapusiškos kontrolės, bet ir neleidžiant, kad jų gavybą ir eksportą monopolizuotų kokia nors kita išorinė galia;
- Kova su separatizmu ir ekstremizmu bei Centrinės Azijos pavertimas strateginiu Kinijos užnugariu, kuriame nedominuotų priešiškos Pekinui valstybės;
- Regioninio stabilumo palaikymas, siekiant užkirsti kelia didžiųjų galių konkurencijai CA, kas trukdytų normalių Kinijos politinių ir ekonominių santykių su regiono šalimis plėtrai (todėl išskirtinę reikšmę turi ŠBO).

Kitaip tariant, pagrindinis Pekino tikslas Centrinėje Azijoje yra sukurti saugią aplinką savo ekonominiam (pirmiausiai energetiniam) skverbimuisi į regioną. Todėl galima tvirtai teigti, kad ji yra suinteresuota jo stabilia raida.

Kinijos paklausa naftai auga labai sparčiai ir jos importas kasmet didėja. Atskiri ekspertai prognozuoja, kad 2010 m. ji turės importuoti 45% jai reikiamos naftos, o 2020 m. jau 70%.³⁰⁶ Šiandien Kinija didesnę dalį naftos gauna iš Artimųjų Rytų jūros keliu. Pastaraisiais metais ji taip pat ženkliai suaktyvino savo energetinę politiką Afrikoje, tačiau vėlgi turės importuoti afrikietišką naftą jūra. Tuo tarpu šiame kelyje yra keli taškai, kuriuos užblokavus (pavyzdžiui, JAV iniciatyva) Kinija susidurtų su rimtomis energetinėmis problemomis. Todėl natūralu ir suprantama, kad ji bando plėtoti savo energetinius ryšius su Maskva ir Centrinės Azijos valstybėmis. Dar visai neseniai Kinija gaudavo naftą iš Rusijos tik geležinkeliu, ir jos kiekiai nebuvo dideli (iki 15 mln. tonų naftos per metus). Tačiau 2011 m. pradėjo veikti magistralinio Rusijos naftotiekio Rytų Sibiras – Ramusis vandenynas (RSRV)

³⁰⁶ Sergei Trough, „China’s Changing Oil Strategy and its Foreign Policy Implications“. CNAPS Working Paper, The Brookings Institution, July 1, 1999. <http://www.brook.edu/fpcnaps/papers/1999_trough.html> [Žiūrėta 2009 03 20].

atšaka į Daciną (Kinija).³⁰⁷ Pagal 2009 m. pradžioje pasirašytus susitarimus tarp rusiškų naftos kompanijų „Rosneft“ bei „Transneft“ ir Kinijos, jos gaus iš Pekino 15 mlrd. dolerių kreditą, už ką minėtu naftotiekiu, pradėdant nuo 2011 m., kasmet 20 metų iš eilės eksportuos į Kiniją 15 mln. tonų naftos.³⁰⁸ Tokiu būdu, trumpuoju laikotarpiu Rusijos naftos eksportas į Kiniją turėtų ženkliai padidėti, tačiau jos dalis bendrame Pekino naftos importe vis tiek bus ganėtinai nedidelė. Šioje situacijoje Kinija ieško alternatyvių energetinio importo variantų Centrinės Azijos ir Kaspijos jūros regione. Todėl jos dėmesio centre yra Kazachstanas ir Turkmėnistanas.

2005 m. buvo užbaigtos naftotiekio Atasu (Kazachstanas) – Alashankou (Kinija, angl. *Xinjang* provincija) statybos. Jo potencialus pralaidumas yra 20 mln. tonų naftos per metus (ir juo į Kiniją eksportuojama ne tik kazachų, bet ir rusiškoji nafta). Taip pat jį planuojama sujungti su Kaspijos jūra, ir pažymėtina, kad tai yra ne vienintelė Kinijos energetinė investicija Kazachstane³⁰⁹. Ateityje Kinija dar norėtų importuoti iš Kazachstano ir dujas, o kol kas dujų srityje jos pagrindinis partneris Centrinėje Azijoje yra Turkmėnistanas: iš jo (per Uzbekistaną ir Kazachstaną) jau pastatytas dujotiekis, kurio pralaidumas yra 40 mlrd. kubinių metrų dujų per metus. Uzbekistanas, pasinaudodamas kiniškais kreditais, planuoja jį dar labiau praplėsti, kad galėtų eksportuoti į Kiniją papildomus 25 mlrd. kubinių metrų dujų per metus (o jeigu to nepadarys Taškentas, dujas pasiruošęs parduoti Aščabadas).³¹⁰ Tolimesnėje perspektyvoje Kinija per Centrinę Aziją norėtų

³⁰⁷ „Россия начала поставлять в Китай нефть по трубопроводу Сковородино-Дацин“. 2011 01 01. <<http://old.er.ru/about/text.shtml?17/8601,110989>> [Žiūrėta 2011 03 12].

³⁰⁸ „Долг платежом красен. ‘Роснефть’ и ‘Транснефть’ ‘отработают китайские кредиты в рамках межправительственного соглашения’ о сотрудничестве в нефтяной сфере“. 2009 04 21. <<http://www.prime-tass.ru/news/articles/-201/%7BEA53F76D-6818-42CC-B858-E81CC6D52A3B%7D.uif>> [Žiūrėta 2009 12 12]. Taip pat siūloma žiūrėti: Андрей Островский, „Неудобный партнер на Востоке“. 2008 01 15. <http://en.ng.ru/energy/2008-01-15/17_partner.html> [Žiūrėta 2009 12 12].

³⁰⁹ Niklas Swanström, „China and Central Asia: a new Great Game or traditional vassal relations?“ *Journal of Contemporary China*, 14 (45), November 2005, 577–578.

³¹⁰ Жт.: „Китай намерен к 2015 г. увеличить импорт газа из Центральной Азии в пять раз“. *Электронный журнал энергосервисной компании „Экологические системы“*, № 11, 2011 (ноябрь). <http://esco-ecosys.narod.ru/2011_11/art64.htm> [Žiūrėta 2012 01 20]; „Туркменистан будет поставлять в Китай дополнительно 25 млрд. кубометров природного газа в год“. 2011 11 24. <<http://www.cisnews.org/news/tm/4339-turkmenistan-budet-postavlyat-v-kitay-dopolnitelno-25-mlrd-kubometrov-prirodnogo-gaza-v-god.html>> [Žiūrėta 2012 01 20].

gauti naftą bei dujas ir iš Irano. Negalima nepaminti ir Pekino suinteresuotumo elektros importu iš CA regiono.

Tuo pat metu energetika nėra vienintelis ekonominis Kinijos interesas Centrinėje Azijoje.³¹¹ Taip pat Kinija yra suinteresuota CA transporto infrastruktūros plėtra. Šiame kontekste svarbią vietą jos politikoje užima Kyrgyzstanas. Plento Biškekas–Narynas–Torugart Pass–Kashi ir Ošas–Sary-Tash–Irkeshtam–Kashi (vienas iš ekonominių *Xinjiang* provincijos centrų) rekonstravimas ir geležinkelio, kuris sujungtų Kiniją su Kyrgyzstanu, pastatymas padarytų iš pastarosios transporto mazgą, į kurį iš vienos pusės sueitų Sibiro, Kazachstano, Uzbekistano, Tadžikistano, o iš kitos Kinijos, Pakistano ir Indijos keliai. Kartu su Kazachstanu aktyviai realizuojamas transporto koridoriaus „Vakarų Kinija – Vakarų Europa“ projektas. Perspektyvoje Kinija turėtų tapti vienu iš pagrindinių CA prekybos partnerių bei užsienio investuotojų ir, galbūt, net pralenkti šioje srityje Rusiją. Kinijos ir Centrinės Azijos šalių tarpusavio prekybos suintensyvėjimo atskaitos tašku tapo finansinė-ekonominė krizė Rusijoje 1998-1999 metais. Nuo to laiko ši prekyba tik augo (nekalbant apie prekybą ginklais, kuri kol kas yra minimali, kadangi tai yra Rusijos, KSSO rėmuose parduodančios ginkluotę CA šalims pagal savo vidines kainas, įtakos sfera). Šiandien regione jau veikia daug kiniškų ir bendrų įmonių vartojimo prekių importo, statybų ir kituose sektoriuose. Tuo tarpu Rusijos prekyba su CA valstybėmis pastaruoju dešimtmečiu iš esmės stagnavo ir pradėjo nežymiai augti tik nuo 2004 m.³¹²

Saugumo srityje Pekinui Centrinėje Azijoje kaip tokie ir ryšiumi su jo ekonomiais interesais CA regione yra aktualūs du klausimai. Pirmas yra susijęs su uigūrų separatizmu, antras – su JAV buvimu regione. Šiandien didesnė dalis uigūrų – turkiškos kilmės musulmonų – gyvena Kinijos *Xinjiang*

³¹¹ Žr.: Sébastien Peyrouse, „Economic Aspects of the Chinese-Central Asia Rapprochement“. Silk Road Paper, September 2007, 72 p. <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/2007/0709China-Central_Asia.pdf> [Žiūrėta 2012 01 20].

³¹² Informatyvi lyginamoji studija ekonominių Rusijos ir Kinijos santykių su Centrinės Azijos šalimis: Владимир Парамонов и Алексей Строков, „Экономическое присутствие России и Китая в Центральной Азии“. Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Center, 2007, 15 c. <<http://ceasia.ru/dokladi/ekonomicheskoe-prisutstvie-rossii-i-kitaya-v-tsentralnoy-azii-2.html>> [Žiūrėta 2012 01 20].

provincijoje, dar vadinamoje Rytų Turkistanu. Taip pat jų diasporos gyvena Pakistane, Kazachstane, Kyrgyzstane, Uzbekistane ir kitose valstybėse. Po SSRS subyrėjimo tarp uigūrų sustiprėjo separatistinės nuotaikos, ir susiformavo Rytų Turkistano Islamo judėjimas, kurio kovotojai treniruojasi Tadžikistane, Kyrgyzstane, Afganistane ir Pakistane. Kinija tvirtina, kad uigūrų separatistai yra susiję su Talibano judėjimu. Taip pat manytina, kad jie turi artimų ryšių su radikaliu Uzbekistano Islamo judėjimu, kuris pats susijęs su Talibanu. Nepaisant to, kad separatistinės nuotaikos *Xinjang* provincijoje nesiekia kritinio lygio, Kinijos valdžia, bijodama situacijos destabilizavimo, laiko ten kelis šimtus tūkstančių karių.

Yra žinoma, kad nuo 1991 m. uigūrų separatistai Kinijoje gavo didelę paramą iš savo tautiečių Centrinės Azijos šalyse, tuo labiau, kad sienos tarp CA valstybių ir Kinijos yra labai blogai saugomos (faktiškai jos egzistuoja tik popieriuje). Spaudžiamos Pekino CA šalių vyriausybės ėmėsi veiksmų uigūrų ekstremistų atžvilgiu savo šalyse, kadangi jų irgi neramina islamiškas fundamentalizmas (Kyrgyzstane ir Uzbekistane praeityje vyko net keli rimti kariniai susirėmimai su Islamo kovotojais), tačiau Kinijos manymu, Kyrgyzstano valdžia, skirtingai, pavyzdžiui, nuo Uzbekistano, vis dar žiūri į uigūrų separatistus pakankamai liberaliai. Neramina kinų ir tas faktas, kad uigūrų organizacijos veikia Europoje ir Jungtinėse Valstijose. 2002 m. JAV įtraukė Rytų Turkistano Islamo judėjimą į teroristinių organizacijų sąrašą, tačiau manytina, kad neformalūs ryšiai bei parama šiai ir jai artimoms organizacijoms iš JAV pusės išlieka. Todėl ateityje Amerika gali naudoti uigūrus kaip Kinijos spaudimo instrumentą.³¹³ Dėl pastarosios priežasties ir dėl

³¹³ Pavyzdžiui, 2009 m. liepos mėnesį *Xinjang* provincijoje įvyko rimti neramumai, kuriuos teko malšinti kariuomenei ir kurių metu žuvo daugiau nei 150 žmonių. Tai buvo etnis konfliktas tarp kinų ir uigūrų, kuris tariamai kilo išimtinai dėl dviejų uigūrų žūties žaislų fabrike kitame Kinijos regione. Tačiau labiau tikėtina, kad riaušėmis buvo suinteresuotos rimtesnės jėgos, kurios tokiu būdu dėl kažkokios strateginės priežasties norėjo paspausti centrinę Kinijos valdžią. Kas tai per jėgos – pasakyti sunku, bet Pekinas netiesiogiai apkaltino provokacijos organizavimu Vašingtoną. Šiame kontekste verta dėmesio yra Globalizacijos tyrimų centro (angl. *Centre for Research on Globalization*) publikacija pavadinimu „Vašingtonas žaidžia gilesnį žaidimą su Kinija“, kurioje rašoma: „Eurazijos sanglauda nuo Rusijos iki Kinijos per Centrinės Azijos šalis yra geopolitinė sanglauda, kurios Vašingtonas bijo labiausiai. Nors jis niekada to atvirai nepasakys, augantis nestabilumas Sindziango provincijoje yra Vašingtonui idealus būdas susilpninti stiprėjančią Šanchajaus Bendradarbiavimo Organizacijos valstybių-narių sanglaudą“. Žr.: William F. Engdahl, „Washington is Playing a Deeper

platesnių strateginių sumetimų Kinija kaip ir Rusija yra suinteresuota, kad Jungtinės Valstijos kuo greičiau pasitrauktų iš Centrinės Azijos. Pekinas mano, kad Amerika bando apsupti Kiniją ir taip riboti jos vystymosi galimybes. Todėl jis yra aktyvus ŠBO narys ir kartu su Maskva spaudžia Centrinės Azijos valstybes, siekdamas, kad jo minimizuotų savo bendradarbiavimą su Vašingtonu.

Apibendrinant, galima teigti, kad tiek Rusija, tiek Kinija turi Centrinėje Azijoje rimtų (strateginių) ekonominių ir saugumo interesų, ir todėl jos yra suinteresuotos Centrinės Azijos stabilumu, kuris yra jų regioninių interesų įgyvendinimo sąlyga. Tačiau ar nepaskatins CA nestabilumo galimas Maskvos ir Pekino interesų konfliktas regione?

3. Rusijos ir Kinijos interesų konflikto Centrinėje Azijoje tikimybė

Bent jau šiandien rimtų tarpusavio prieštaravimų, kurie galėtų tapti Rusijos ir Kinijos konflikto Centrinėje Azijoje (suprask, jos nestabilumo) šaltiniu, šios valstybės neturi ir nenori turėti.³¹⁴ Priešingai, šalių bendradarbiavimas šiame regione vyksta pakankamai sklandžiai, kadangi Pekinas stengiasi, kad jo ir Maskvos interesai šiuo atveju nesusikirstų. Kitaip tariant, Kinija plečia savo įtaką Centrinėje Azijoje kol kas tik tose srityse, kurios Rusijos nedomina, nes nenori tiesioginių dvišalių santykių paaštrėjimo. Tačiau tai nereiškia, kad ateityje Maskvos ir Pekino santykiai Centrinėje Azijoje netaps konfliktiniai. Kaip rašo Marlène Laruelle ir Sébastienas Peyrouse'as: „Sprendžiant iš paskutinių šio bendradarbiavimo/konkurencijos fenomeno tendencijų, dar per anksti sakyti, kad senai ir naujai galiai [*Rusijai ir Kinijai atitinkamai* –

game with China“. *Global Research*, July 11, 2009. <<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=14327>> [Žiūrėta 2009 12 16].

³¹⁴ Šiame kontekste verta prisiminti, kad 2012 m. perrinktas Rusijos prezidentu V. Putinas savo priešrinkiminiame programiniame straipsnyje „Rusija ir besikeičiantis pasaulis“ pažymėjo, jog Kinija nesuteikia pagrindo kalboms apie jos pretenzijas į globalų dominavimą ir palaiko Maskvos poziciją dėl besiformuojančios lygiateisės pasaulinės tvarkos. Dar daugiau, visi pagrindiniai probleminiai politiniai klausimai santykiuose su Pekinu (taip pat sienos klausimas), V. Putino teigimu, yra „uždaryti“, o sukurtas dvišalių santykių modelis (paremtas plačia sutartine baze ir pragmatizmu) yra labai perspektyvus. Pagaliau, V. Putinas yra įsitikinęs, kad „klestinti ir stabili Kinija reikalinga Rusijai, o Kinijai tikrai reikalinga stipri ir sėkminga Rusija“. Žr.: Владимир Путин, „Россия и меняющийся мир“. *Московские новости*, 27 февраля 2012 г. <<http://mn.ru/politics/20120227/312306749.html>> [Žiūrėta 2012 02 27].

disertacijos autoriaus pastaba] pavyks sėkmingai susitarti dėl bendros Centrinės Azijos kontrolės ar kad regionas virs jų konfrontacijos lauku. Jų galimybė sukurti aljansą priklausys ne tik nuo situacijos Centrinėje Azijoje vystymosi, bet ir nuo būsimų Rusijos-Kinijos santykių už regiono ribų“.³¹⁵

Pavyzdžiui, vidutinėje ir ypač ilgalaikėje perspektyvoje Pekinas gali perorientuoti CA dujų ir naftos eksportą į save. Todėl, kaip teigia Pan Guanans (ŠBO studijų centro prie Šanchajaus Socialinių mokslų akademijos direktorius): „Rusija bando išsaugoti savo tradicinę įtaką regione. Kinija yra suinteresuota energetiniais resursais. Kinija gali padėti Rusijai, bet Rusija atsargiai vertina, pavyzdžiui, naujų vamzdynų, kuriais nafta ir dujos tekėtų iš Centrinės Azijos į Kiniją, atidarymą“.³¹⁶ Be to, jau šiandien regione veikia dvi organizacijos su persidengiančia naryste – KSSO ir ŠBO. Ekspertai prognozuoja, kad ateityje viena iš organizacijų turės stiprėti kitos sąskaita.³¹⁷ Pagaliau, bendras santykių tarp Rusijos ir Kinijos paaštrėjimas ilgojoje perspektyvoje yra galimas todėl, kad abi valstybės siekia tapti supervalstybėmis, ir Centrinė Azija gali tapti regionine šių prieštaravimų projekcija, tuo labiau, kad ateityje Kinijos politinis ir ypač ekonominis vaidmuo Centrinėje Azijoje turėtų tik didėti. Tačiau konflikto tarp Rusijos ir Kinijos Centrinėje Azijoje (ir atitinkamai CA regioninės destabilizacijos grėsmės) ilguoju laikotarpiu turėtų pavykti išvengti.

Trumpoje ir vidutinėje perspektyvoje jo padės išvengti abiejų šalių suinteresuotumas JAV išstūmimu iš regiono ir tarpusavio bendradarbiavimo įvairiose srityse naudingumas. Tačiau svarbiausia kompromiso tarp Maskvos ir Pekino prielaida yra ta, kad Kinijos interesas CA regione yra visų pirma ne geopolitinis (orientuotas į dominavimą Centrinės Azijos valstybėse ir jų geopolitinę kontrolę), o ekonominis (energetinis). Kaip teigia CRS (angl.

³¹⁵ Marlène Laruelle ir Sébastien Peyrouse, „China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program – A Joint Transatlantic Research and Policy Center, 2009, 18. <http://ehistory.osu.edu/osu/origins/download/resource_origins_2-10.pdf> [Žiūrėta 2011 03 12].

³¹⁶ Наджия Бадыкова, „США, Китай, Россия: партнеры или конкуренты в Центральной Азии?“ 2007 02 08. <<http://www.voanews.com/russian/archive/2007-02/2007-02-08-voa9.cfm>> [Žiūrėta 2009 03 20].

³¹⁷ Pavyzdžiui, žiūrėti: Иван Сафранчук, „Конкуренция за безопасность Центральной Азии“. *Россия в глобальной политике*, № 6, Ноябрь-Декабрь 2007, стр. 112-121.

Congressional Research Service) ekspertai: „Galima išskirti keletą fundamentalių Pekino vykdomos užsienio politikos motyvų. Jos imperatyvas yra skatinti Kinijos ekonominę plėtrą, kalbant konkrečiai – užtikrinti energetinių resursų ir kitų išteklių importą, kad šalies kasmetinis dviženklis augimas išliktų stabilus [...]“.³¹⁸ Panašios pozicijos, praplėsdama ją Centrinės Azijos ir Rusijos atžvilgiu, laikosi Rusijos, Rytų Europos ir Centrinės Azijos instituto prie Kinijos socialinių mokslų akademijos ekspertė Su Chang³¹⁹. Ji irgi aiškina, kad pagrindinis (strateginis) Kinijos tikslas yra vystyti nacionalinę ekonomiką, ir šiame kontekste Centrinė Azija Pekinui yra eilinė savo prekių eksporto ir energetinių resursų importo rinka. Tuo pat metu Su Chang pažymėjo, kad CA regionas yra Kinijai tik vienas iš (šalia Artimųjų Rytų, Afrikos ir tos pačios Rusijos) energetinio importo šaltinių, kas reiškia, jog ji nėra pasiruošusi aktyviai konfliktuoti dėl jo su Rusija, kuriai regionas yra daug svarbesnis savo energetinio eksporto kontekste. Be to, Pekinas, jos teigimu, pripažįsta, jog Centrinė Azija pirmiausiai yra Maskvos interesų zona, ir varžytis su ja dėl šio statuso bent jau šiandien nesiruošia, tuo labiau, kad tiek Rusija, tiek Kinija turi bendrą Amerikos įtakos regione ribojimo interesą. Ateityje, jos manymu, viskas priklausys nuo dviejų momentų: (a) pačios Kinijos stiprėjimo dinamikos; (b) Rusijos kaip tokios ir jos įtakos Centrinėje Azijoje stiprėjimo tendencijos. Kitaip tariant, jeigu Kinijos galia laikui bėgant tik didės, o bendra Rusijos galia ir jos įtaka CA regione silpnės, neatmestina galimybė, kad Pekinas ims pretenduoti į Centrinės Azijos dominanto vaidmenį, taip užpildydamas joje galios vakuumą, kuris potencialiai skatina nestabilumą regione ir kelia grėsmę Kinijos ekonominiams ir saugumo interesams jame.

³¹⁸ Kerry Dumbaugh, „China’s Foreign Policy: What Does It Mean for U.S. Global Interests?“ CRS Report for Congress (Summary), July 18, 2008. <<http://fas.org/sgp/crs/row/RL34588.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 20].

³¹⁹ Su Chang, interviu su autoriumi, Uzbekistanas, konferencija „Institutes of Civil Society: the issues of sustainable development, democratic renewing and modernization of the country“ Bucharos mieste, 2009 m. rugsėjo 22-23 d. Taip pat galima žiūrėti: Владимир Парамонов, Алексей Строков ir Олег Столповский, *Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность*. Бишкек: 2008, 201 c. <<http://ceasia.ru/knigi/rossiya-i-kitay-v-tsentralnoj-azii-politika-ekonomika-bezopasnost.html>> [Žiūrėta 2012 01 20]; Александр Шустов, „Россия и Китай в Центральной Азии: соперничество или сотрудничество?“ 2011 10 28. <<http://hvylya.org/analytics/geopolitics/14144-rossija-i-kitaj-v-tsentralnoj-azii-sopernichestvo-ili-sotrudnichestvo.html>> [Žiūrėta 2012 01 20].

Tačiau šiandien ir bent jau vidutinėje perspektyvoje Rusijos kritinis susilpnėjimas ir strateginis pasitraukimas iš CA regiono yra mažai tikėtinas. Todėl šiuo metu Kinija, norėdama maksimaliai minimizuoti grėsmes savo ekonominių planų įgyvendinimui, aktyviai plėtoja dvišalius santykius su jai reikalingomis Centrinės Azijos valstybėmis (pirmiausia – Kazachstanu, Kyrgyzstanu ir Turkmėnistanu) ir lygiagrečiai dalyvauja ŠBO, kuri Kinijoje suvokiama ne tiek kaip CA regioninę integraciją „po savo sparnu“ skatinanti struktūra, bet pirmiausia kaip šalies saugumo bei ekonominių interesų Centrinėje Azijoje užtikrinimo instrumentas (sukuriant stabilią aplinką) ir konstruktyvaus dialogo su Rusija, konfliktas su kuria galėtų sukurti minėto pobūdžio grėsmes, platforma. Tuo pat metu ji neprieštarauja Maskvos pretenzijoms KSSO rėmuose tapti karine-politine regiono dominante (tuo labiau, kad į tokią Rusijos lyderystę CA valstybės žiūri kur kas palankiau negu į panašias Kinijos pastangas). Bet kuriuo atveju tokia Kinijos politika Centrinėje Azijoje prisideda prie jos stabilizavimo, ir jeigu Kinija galės gauti tiek iš Rusijos, tiek iš Centrinės Azijos jos ekonomiam augimui būtinus energetinius resursus (o tai turėtų pavykti, kadangi tiek Maskva, tiek CA valstybės yra suinteresuotos energetinio dialogo su Pekinu plėtra, ypač jeigu šis dialogas vyktų bendradarbiaujant visoms pusėms, kas pastaruoju metu ir atsitinka³²⁰), ji kartu su Rusija turėtų tapti pagrindiniu regiono stabilumo garantu galios pusiausvyros ir kompromiso pagrindais.

Tokiu būdu, galima pakankamai tvirtai teigti, kad bent jau vidutiniu laikotarpiu Centrinės Azijos regioninis stabilumas neturėtų kelti nerimo, kadangi staigaus išorinių galių geopolitinės priešpriešos paaštrėjimo (kaip destabilizacijos faktoriaus) jame tikimybė yra nedidelė. CA regioninio stabilumo garantu šiandien ir rytoj turėtų likti Rusija, o jeigu ji nesugebėtų atlikti prisiimto (ne be CA valstybių ir Kinijos tylaus sutikimo) vaidmens, jos vietą greičiausiai užims atsargi³²¹ Kinija, kadangi JAV ir ES galimybės tapti įtakingais regioniniais

³²⁰ Pavyzdžiui, Rusija kartu su Kazachstanu eksportuoja naftą į Kiniją naftotiekiu Atasu – Alashankou.

³²¹ Kaip pažymi K. Syroježkinas, Kinija Centrinėje Azijoje šiuo metu vis dar yra kaip išmintinga beždžionė ant kalno, stebinti tigrų dvikovą slėnyje ir laukianti jos rezultato. Žr.: Константин

„žaidėjais“ dėl visos eilės anksčiau nurodytų priežasčių yra minimalios. Tačiau, kaip buvo minėta, Centrinės Azijos valstybių stabilumo problema pirmiausiai yra vidinio, o ne tarptautinio (regioninio) pobūdžio, ir šiame kontekste verta pažiūrėti, kokias galimybes bei priemones turi užsienio galios, norėdamos neutralizuoti (ar paskatinti) destabilizacines tendencijas CA šalių viduje.

4. Užsienio galių galimybės ir priemonės daryti įtaką vidiniams Centrinės Azijos valstybių procesams

Tradicinė JAV ir kitų Vakarų valstybių vidinės įtakos kitoms šalims priemonė pirmiausiai yra nevyriausybinės organizacijos. Centrinėje Azijoje Amerika iki paskutinio momento aktyviai naudojo įvairias NVO kaip regiono šalių demokratizacijos ir jų gyventojų pilietiškumo ugdymo instrumentą, kad jos taptų stabiliomis ir nuosekliomis Jungtinių Valstijų partnerėmis. Tuo pat metu JAV ir Europos kontaktai su Centrinės Azijos valstybių valdžios struktūromis visuomet buvo pakankamai riboti, siekiant tokiu būdu pademonstruoti nepasitenkinimą CA režimų nedemokratiška prigimtimi ir jų vykdoma politika. Tačiau praktika parodė, kad vakarietišku ir Vakarų remiamu nacionaliniu NVO vaidmuo Centrinės Azijos valstybėse yra nedidelis, o jų veikla didžiąja dalimi neefektyvi. Taip yra dėl kelių priežasčių. Pirma, NVO neturi pastovių ir didelių finansavimo šaltinių ir priklauso visų pirma nuo įvairių fondų finansavimo (projektams Centrinėje Azijoje pinigų gauti ypač sunku, kadangi regionas laikomas nelabai perspektyviu demokratijos prasme). Todėl faktiškai jos tampa pelno siekiančiomis organizacijomis, kas iš principo prieštarauja jų prigimčiai. Be to, didesnę dalį gaunamų lėšų regione veikiančios NVO skiria ne pilietinės visuomenės kūrimo iniciatyvoms (kas teoriškai yra jų pagrindinis tikslas), o atlyginimams ir kitoms administracinėms išlaidoms. Todėl Centrinėje Azijoje NVO nėra populiarios tarp žmonių. Antra, tai, kad Vakarų valstybių lyderiai vengia tiesioginių kontaktų su autoritariniais CA šalių vadovais, pastarieji

Сыроежкин, „Эволюция китайской политики в Центральной Азии (начало 1990-х гг. – настоящее время)“, 33. <<http://www.kisi.kz/img/docs/5050.pdf>> [Žiūrėta 2011 05 03].

vertina kaip pažeminimą ir įžeidimą, o NVO traktuoja kaip prieš juos nukreiptų užsienio interesų instrumentus ir todėl imasi jų atžvilgiu įvairių represijų, kas verčia šias organizacijas trauktis iš regiono. Kaip vienoje iš savo publikacijų konstatuoja F. S. Starras: „Situacija rodo, kad ši taktika [*NVO kaip pagrindinio CA režimų demokratizacijos-stabilizacijos instrumento naudojimo taktika* – disertacijos autoriaus pastaba] nepasiteisino. Viena vertus, tik keli platesnės visuomenės atstovai regione vertina tokias *pilietinės visuomenės organizacijas* kaip realiai vietines, kadangi jos didžiąja dalimi priklauso nuo užsienio pinigų, o dirba jose Vakaruose studijavę vietiniai gyventojai, kilę iš sostinių elito. Kita vertus, valdžios atstovai, ypač regioniniame lygmenyje, vertina šias iš užsienio finansuojamas grupes kaip grėsmę savo valdžiai“.³²²

Maskva ir Pekinas darė ir daro poveikį vidiniams CA regiono valstybių procesams, pasikliaudamos tiesioginiais kontaktais su aukščiausiais šių šalių vadovais. Tuo pat metu būtina dar kartą pabrėžti, kad tiek Rusiją, tiek Kiniją iš esmės tenkina autoritarinė CA režimų prigimtis, ir jos pagal galimybes (bet be didesnio entuziazmo) yra linkusios išsaugoti šioje srityje *status quo*. Tokiu būdu, Rusija ir Kinija, viena vertus, yra galimų demokratiškesnių (stabilizacinių) permainų Centrinės Azijos valstybėse „stabdžiai“, o kita vertus – tam tikri jų režimų stabilumo garantai. Maskvos ir Pekino logika šiuo atveju yra paprasta: esama padėtis patenkinama, net jeigu CA režimas nėra visiškai ištikimas „centrui“ (pirmiausiai Maskvai) ir yra linkęs „žaisti“ dvigubą žaidimą (kaip, pavyzdžiui, Uzbekistanas, kuris tai suartėja su Rusija, tai nutolsta nuo jos Vakarų link); jeigu pradėti ką nors keisti ar jeigu kaitos procesas prasidės ne Maskvos ar Pekino iniciatyva, gali būti blogiau, todėl reikia to vengti.

Kaip rašo M. B. Olcott, Rusijos ir Kyrgyzstano bendradarbiavimas „[...] turėjo padėti Kirgizijai tapti *valdoma demokratija*, o ne valstybe, kurią galima vertinti kaip demokratišką pagal vakarietiškus standartus. Paprastai tariant, Rusijos ir Kyrgyzstano bendradarbiavimas vidinio saugumo srityje numatė specialistų iš Kyrgyzstano mokymą išradingai ir efektyviai taikyti grasinimo ir politinio

³²² Starr, 15. Taip pat žiūrėti: Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, 318.

įbauginimo technikas bei vykdyti reformas, kurios sukurtų tik piliečių dalyvavimo politiniame gyvenime iliuziją. [...] Prezidento aplinka nusprendė nesiremti Vašingtono pagalba bei ESBO instruktorių technine parama ir išbandyti *valdomą demokratiją*. Tačiau Akayevo patarėjai iš Rusijos tikriausiai davė jam blogus patarimus, o Kyrgyzstano jėgos struktūros net po papildomų apmokymų nesugebėjo sukontroliuoti didelių žmonių masių“.³²³ Pažymėtina, kad kuomet tapo aišku, jog A. Akayevo režimas tuoj žlugs, Rusija nusprendė neginti jo bet kokia kaina, nenorėdama sudaryti sau papildomų problemų (tuo labiau, kad A. Akayevs pats nedemonstravo didesnio ryžto išlikti valdžioje), ir kurį laiką sėkmingai bendradarbiavo su autoritarine K. Bakiyevs valdžia. Kai šalių santykiai pablogėjo, Maskva „išdavė“ ir jį, dėl ko Kyrgyzstane vos nekilo pilietinis karas tarp etninių kyrgyzų ir uzbekų. Tačiau pastaruoju atveju būtina suprasti, jog procesas buvo valdomas Rusijos, kad neperžengtų kritinės ribos. Kitaip tariant, Kremlius lemiamu momentu neparėmė K. Bakiyevs, taip ženkliai padidindamas nestabilumo lygį šalyje. Bet tuo pat metu jis vienareikšmiškai įsikištų į situaciją (suprask, įvestų savo/KSSO pajėgas), jeigu etniniai susidūrimai Kyrgyzstane įgautų neprognozuojamo regioninio konflikto kontūrus. Trumpai sakant, Maskva yra pasiruošusi taktiniams (kontroliuojamiems) stabilumo žaidimams Centrinės Azijos valstybėse, bet rimta regiono destabilizacija, kaip minėta anksčiau, ji yra jokia būdu nesuinteresuota.

Po Andižano įvykių padidėjo Rusijos įtaka Uzbekistane. Tuo metu, kai JAV ir kitos Vakarų valstybės paskubėjo apkaltinti Uzbekistano prezidentą I. Karimovą už neproporcingą jėgos panaudojimą prieš taikius gyventojus, Rusija ir Kinija parėmė oficialią Taškento versiją apie „islamistų sukilimą“. Atitinkamai Uzbekistanas paliko provakarietišką GUUAM organizaciją (Gruzija, Ukraina, Uzbekistanas, Azerbaidžanas, Moldova), atnaujino narystę KSSO, o svarbiausia – pasirašė strateginės partnerystės sutartį su Rusija. Šioje sutartyje yra svarbus punktas, numatantis, kad „atskiru susitarimu šalys gali suteikti viena kitai teisę naudoti jų teritorijoje esančius karinius objektus“.

³²³ Олкотт, 172, 176.

Kadangi įsivaizduoti, kad Uzbekistanui prireiks Rusijos karinių objektų, yra sunku, galima suprasti, jog būtent Taškentas reikalui esant (pavyzdžiui, kilus pavojui I. Karimovo režimo saugumui) išipareigojo suteikti Maskvai teisę pasinaudoti savo karine infrastruktūra.³²⁴ Tuo pat metu Uzbekistanas nepasirašė Rusijos stipriai remtos sutarties dėl KSSO kolektyvinių pajėgų sukūrimo, nes nebuvo patenkintos kelios jo iškeltos sąlygos: (a) kad sprendimai dėl šių pajėgų naudojimo būtų priimami vienbalsiai, o ne balsų dauguma; (b) kad šios pajėgos negalėtų būti naudojamos konflikte tarp KSSO narių; (c) kad šios pajėgos negalėtų būti siunčiamos į šalis, kurių nacionalinė teisė tam prieštarauja (Uzbekistane tokie teisiniai apribojimai egzistuoja); (d) kad sutartis įsigaliotų ne iš karto po pasirašymo, o tik po ratifikavimo ją pasirašiusių šalių parlamentuose.³²⁵ Tai reiškia, kad į suartėjimą su Rusija ir jos vaidmenį regione Uzbekistanas žiūri pakankamai atsargiai. Todėl jos įsikišimas į Uzbekistano vidinius politinius procesus yra įmanomas tik kraštutiniu atveju (pavyzdžiui, jeigu valdžios kaitos procesas šalyje taps nevaldomas ir sukels grėsmę regioniniam stabilumui). Tuo metu E. Rachmonovo režimas Tadžikistane, kaip pabrėžia įvairūs ekspertai, ligi šiol laikosi tik šalyje dislokuotos 201-os Rusijos divizijos, turinčios karinės bazės statusą, dėka.³²⁶

Apie užsienio galių įtaką situacijai Kazachstane ir Turkmėnistane per daug kalbėti netenka dėl kelių priežasčių. Turkmėnistanas bendrai yra labai uždara ir neutrali šalis, kurioje socialinių kataklizmų tikimybė po taikios valdžios kaitos yra minimali ilguoju laikotarpiu. Savo ruožtu Kazachstanui yra būdinga

³²⁴ Аркадий Дубнов, „Россия возвращается в Узбекистан как инвестор и стратегический партнер“. 2004 06 17. <<http://www.ferghana.ru/article.php?id=2949>> [Žiūrėta 17 06 2007].

³²⁵ Алия Самигуллина, „ОДКБ приходит в боеготовность“. 2009 06 08. <http://www.gazeta.ru/politics/2009/06/08_a_3208308.shtml> [Žiūrėta 2009 12 17]. Uzbekistano taip pat netenkina Rusijos karinio kontingento didėjimas Kyrgyzstane, nes tai, jo manymu, gali destabilizuoti situaciją regione ir bendrai neturi jokios prasmės. Tačiau, kaip pažymi ekspertai, tai greičiausiai yra eilinė nuolatinio Uzbekistano bandymo „vienu metu sėdėti ant dviejų kėdžių“ (tai yra bendradarbiauti tiek su Rusija, tiek su Vakarais, su kuriais, praėjus kuriam laikui po Andižano įvykių, jis vėl pradėjo ieškoti suartėjimo galimybių) išraiška, siekiant pademonstruoti JAV ir Europai galimybę atvirai nesutikti su Maskva. Žr.: Андрей Резчиков, „Это узбекский сигнал Западу“. 3 августа 2009 г. <<http://www.vz.ru/politics/2009/8/3/314050.html>> [Žiūrėta 2009 12 17]; „США возобновят военную помощь Узбекистану“. 2012 02 02. <<http://lenta.ru/news/2012/02/01/help/>> [Žiūrėta 2012 02 05].

³²⁶ Collins, 293-295.

sąlyginai stabili raida, kuri tenkina daugumą valstybės gyventojų, ir pakankamai subalansuota užsienio politika, kuri yra priimtina visiems jo užsienio partneriams. Trumpai sakant, užsienio galioms tiesiog nėra prasmės kištis į vidinius šių valstybių procesus, o be to, tai būtų gana sunku padaryti (Turkmenistano atveju dėl šalies uždarumo, o Kazachstano atveju dėl jo kaip sąlyginai „didelės“ valstybės statuso ir reikšmės).

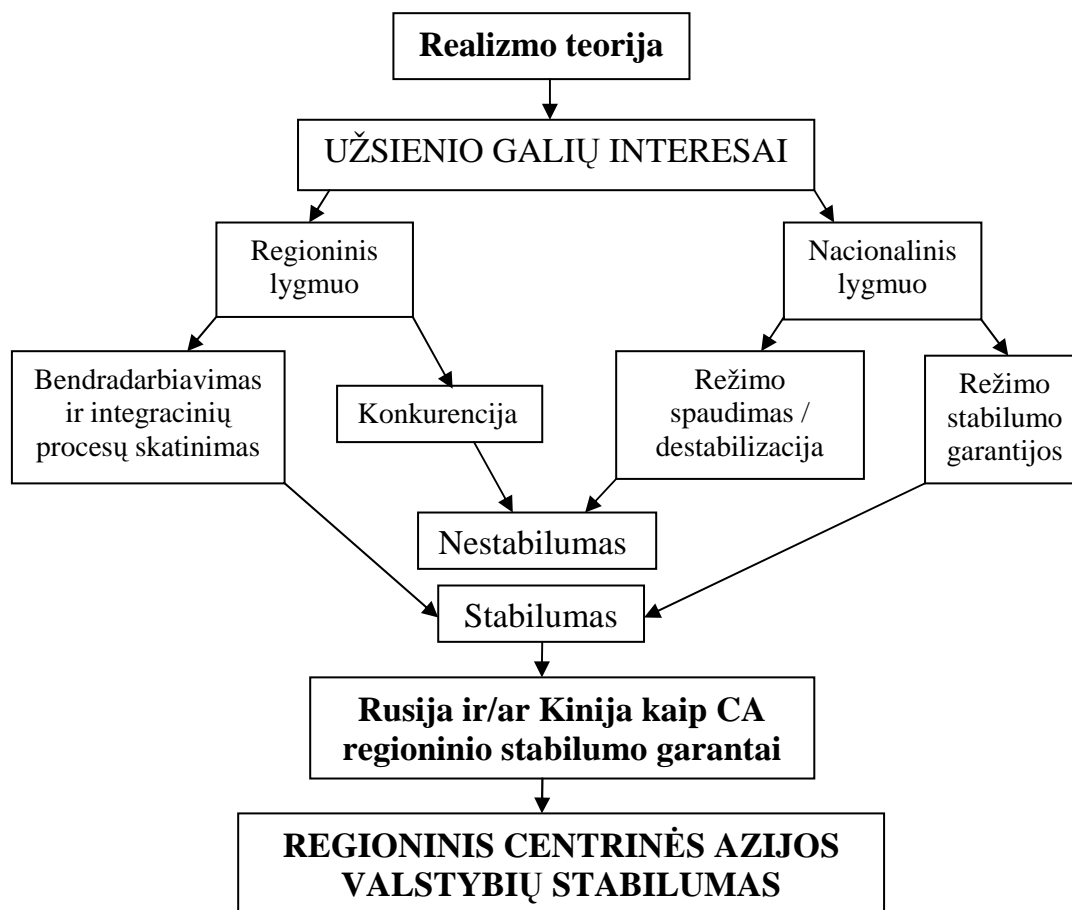
Centrinė Azija yra geostrategiškai ir geoekonomiškai svarbus regionas, ir užsienio galių vaidmens CA šalių tarptautinėje ir vidaus politikoje veiksnys yra pakankamai reikšmingas.

Svarbiausi „žaidėjai“ Centrinės Azijos geopolitinėje arenoje yra Rusija, Kinija, JAV ir Europos Sąjunga, ir šiame kontekste galima prognozuoti, kad regiono stabilumas bent jau vidutiniu laikotarpiu neturėtų atsidurti rimtame pavojuje, kadangi staigaus išorinių galių geopolitinės priešpriešos paastrėjimo (kaip destabilizacijos faktoriaus) tikimybė jame yra nedidelė.

Pagrindinis regioninio CA stabilumo garantas (dominuojanti geopolitinė regiono galia) šiandien su tam tikromis išlygomis yra Rusija. Konkurenciją Maskvai šioje srityje galėtų sudaryti nebent Kinija, tačiau pastaroji nepretenduoja į geopolitinio CA lyderio statusą, tuo pat metu pripažindama atitinkamas Rusijos pretenzijas, ir siekia visų pirma ekonominės naudos iš bendradarbiavimo su Centrinės Azijos šalimis. Faktiškai, Maskva ir Pekinas yra stabilumo CA regione užtikrinimo partneriai (su dominuojančiu Rusijos vaidmeniu), ir tai greičiausiai ilgalaikė tendencija (žr. 6 schemą). Tuo tarpu JAV ir ES valstybių perspektyvos tapti įtakingais geopolitiniais regiono „žaidėjais“ dėl visos eilės priežasčių yra abejotinos.

Apibendrinant išorinio faktoriaus įtakos Centrinės Azijos valstybių vidaus politiniams procesams temą šių šalių stabilumo problematikos kontekste, galima pasakyti, kad išorinės galios, išskyrus Rusiją, turi pakankamai ribotas revoliucinių ar stabilizacinių procesų inicijavimo jose galimybes. Maskva gi nesiruošia naudotis turimais poveikio CA valstybėms svertais jų destabilizacijos tikslu (pavyzdžiui, pastebimai sugriežtinti migracinę politiką

CA valstybių gyventojų, kurių didelis kiekis dirba Rusijoje³²⁷, kad galėtų išlaikyti savo šeimas, atžvilgiu), kadangi jai tai yra nenaudinga. Tiek Rusiją, tiek Kiniją (nuo kurios Centrinės Azijos valstybės bent jau kol kas nėra stipriai priklausomos ir vengia tos priklausomybės) iš esmės tenkina autoritarinė CA režimų prigimtis, ir jos pagal galimybes yra linkusios išsaugoti šioje srityje *status quo*. Vakarų valstybių bandymai paveikti situaciją CA šalyse, naudojant NVO, o ne tiesioginius kontaktus su valdžios struktūromis, bent jau šiai dienai parodė savo neefektyvumą: šios organizacijos dėl nuolatinio spaudimo iš režimo pusės (net anksčiau sąlyginai demokratiame Kyrgyzstane) ir savo nepopuliarumo tarp vietinių gyventojų arba nutraukia savo veiklą Centrinės Azijos valstybėse, arba stengiasi paprasčiausiai išgyventi.



6 schema. Regioninis Centrinės Azijos valstybių stabilumas. Šaltinis: disertacijos autorius.

³²⁷ Dar žiūrėti: „Central Asia: Migrants and the Economic Crisis“. ICG Asia Report, № 183, 5 January 2010. <<http://www.nrc.nl/redactie/buitenland/rapporten/icgmigrantencentraalazie.pdf>> [Žiūrėta 2010 02 01].

Išvados

Apibendrinant disertacijoje išdėstytas mintis, galima pateikti kelias išvadas ir suformuluoti keletą pasiūlymų bei rekomendacijų tolimesniems tyrimams analizuotų problemų ir klausimų srityje.

1. Centrinė Azija yra daugeliu aspektų svarbus, bet tuo pat metu silpnai akademiškai ir praktiškai ištirtas regionas. Pagrindinė jo šalių problema po to, kai jos, žlugus Sovietų Sąjungai, tapo nepriklausomais valstybiniais subjektais, yra vidinis politinis stabilumas, ką akivaizdžiai pademonstravo pilietinis karas Tadžikistane, „tulpių revoliucija“ ir „balandžio įvykiai“ Kyrgyzstane bei Andižano įvykiai Uzbekistane. Ir jeigu pilietinis konfliktas Tadžikistane įvyko pradiniame valstybės nepriklausomybės etape, tai minėtos nestabilumo apraiškos Kyrgyzstane ir Uzbekistane jau yra pirmo XXI a. dešimtmečio vidurio reiškiniai. Pati politinio stabilumo problematika dėl įvairių priežasčių yra ganėtinai sudėtinga kaip tyrimo objektas. Tuo pat metu konkrečiai CA valstybių (ne)stabilumas yra susijęs su daugybe tarpusavyje susijusių vidinio ir išorinio pobūdžio faktorių. Taigi, jis turėtų būti analizuojamas kiek įmanoma kompleksiškiau ir naudojant įvairias teorines prieigas. Disertacijoje politinio stabilumo analizei buvo pritaikyti trys akademiniai instrumentai: revoliucijos teorija, „valstybės kūrimo“ koncepcija ir (neo)realistinė tarptautinių santykių paradigma. Darbo autoriaus nuomone, kartu jie leido maksimaliai aprėpti platų Centrinės Azijos (ne)stabilumo problemos tyrimo lauką ir tuo pat metu atskleisti gilumines jos šaknis.
2. Pirmiausiai politinis nestabilumas disertacijoje buvo apibrėžtas kaip revoliucijos bei objektyvios / subjektyvios (psichologinės) socio-politinės ir socio-ekonominės nepasitenkinimo valdžia bazės kaip revoliucijos prielaidos ir sąlygos atskiroje šalyje nebuvimas. Tolimesnė revoliucijos studijų apžvalga ir „spalvotosios“ revoliucijos fenomeno, kaip naujo

reiškinių revoliucijos teorijoje, analizė parodė, kad fundamentali bet kokios (klasikinės ar „spalvotosios“) revoliucijos (suprask, vidinio nestabilumo) atskiroje šalyje (ypač naujai susikūrusioje) prevencijos sąlyga yra sėkmingas valstybės „kūrimo“ procesas. Remiantis disertacijos prielaida, valstybės „kūrimas“ numato instituciškai stiprios ir tautine-pilietine prasme vieningos valstybės „sukūrimą“. Dar daugiau, darbe atlikta analizė leidžia teigti, kad tautos su aiškiai išreikšta nacionaline ir pilietine tapatybe „kūrimas“ iš principo (teoriškai ir praktiškai) yra įmanomas, ir svarbiausią vaidmenį šiame procese vaidina valdantysis šalies elitas (ypač jeigu kalbama apie valstybes, neturinčias istorinių valstybingumo tradicijų ir išsivysčiusios pilietinės visuomenės bei vis dar išgyvenančias pereinamąjį valstybės „kūrimo“ laikotarpį). Tokį pat svarbų vaidmenį valdantysis elitas atlieka ir administracinio valstybės aparato kūrimo bei efektyvaus jo darbo organizavimo srityje. Esminis momentas abiem atvejais, kaip parodė tyrimas, yra stabilios ir efektyvios valdymo (sprendimų priėmimo) sistemos sukūrimas. Teorija aiškina, kad tokia sistema gali būti kelių tipų: elitistinė, pliuralistinė ir korporatistinė. Pastaroji, kaip buvo pademonstruota, derina savyje du kitus požiūrius ir – jeigu įgauna socio-politinį atspalvį bei yra socialiai atsakinga – iš esmės gali būti vertinama kaip optimaliausia: veiksmingas ir stabiliai veikiantis socio-politinio korporatizmo režimas numato valdžios, įtakingiausių socialinių grupių ir visuomenės „kontraktą“, kurio esmė yra *visų* pusių interesų ir lūkesčių patenkinimas, kas garantuoja sėkmingą valstybės „kūrimo“ procesą bei ilgalaikį stabilumą atskiroje šalyje (ypač „patronatinio prezidentizmo“ sąlygomis).

3. Kalbant konkrečiai apie Centrinės Azijos realijas valstybės „kūrimo“ srityje, galima konstatuoti, kad šiuo metu jos susiduria su aiškia tapatybės krize, kurią apsunkina etninio heterogeniškumo, radikalaus islamiško ekstremizmo ir juos aštrinančios sunkios socio-ekonominės situacijos praktiškai visose CA valstybėse veiksniai. Tačiau esminis faktorius, neleidžiantis CA šalims atsistoti į stabilios ir įvairiomis prasmėmis

sėkmingos raidos kelią, yra jų personifikuoti grobuoniški „patronatinio prezidentizmo“ režimai. Pastarųjų prigimtis yra grynai egoistinė, ignoruojanti visus kitus interesus, išskyrus jų lyderių, kurių siekis yra valdžios sutelkimas (o geriau jos monopolizavimas) „šeimos“ rankose ir jos išsaugojimas bet kokia kaina (taip pat atviros prievartos konkurentų atžvilgiu būdu). Tačiau, remiantis teorine ir praktine disertacijos autoriaus atlikta Centrinės Azijos politinių, ekonominių ir socialinių realijų analize, galima teigti, kad tokia politika ilguoju laikotarpiu negali užtikrinti tiek valdančiųjų režimų CA valstybėse, tiek bendro regiono šalių stabilumo: anksčiau ar vėliau nuskriaustos interesų grupės (klanai) gali mobilizuoti esamo režimo veiksmais ne mažiau nepatenkintą visuomenę ir įvykdyti nekonstitucinę valdžios kaitą, ką puikiai pademonstravo „tulpių revoliucija“ ir 2010 m. „balandžio įvykiai“ Kyrgyzstane. Kita vertus, socio-politinio korporatizmo principo pritaikymas, organizuojant šalies valdymą, yra kelias į valdžios tęstinumą ir socialinę ramybę bei gerovę: dalijimasis valdžios resursais su įtakingais rėmėjais ir paprastais šalies gyventojais, kuriems (ypač postsovietinėse valstybėse) pirmiausia rūpi materialus gerbūvis, mažina jos išsaugojimo kaštus ir konkurencijos grėsmę, net jeigu valdovai praranda dalį grobio, kurią jie galėtų gauti trumpalaikėje perspektyvoje. Be teorinių išvalgų ir elementarios (racionalumo principais paremtos) logikos, socio-politinio korporatizmo kaip stabilumo garantavimo instrumento sėkmę Centrinės Azijos valstybėse, darbo autoriaus nuomone, turėtų lemti jų institucinis („patronatinio prezidentizmo“ režimų specifika), ekonominis (oligarchinė ekonominė struktūra) bei socialinis (klaninė tradicija bei jos ypatybės) kontekstas. Pagaliau, socialinės CA šalių tapatybės problemos, kaip giluminio jų (ne)stabilumo šaltinio, sprendimas, sprendžiant iš disertacijoje atlikto tyrimo rezultatų, irgi didžiąja dalimi priklauso nuo valdžios ir klanų santykių dinamikos: tam tikras valdžios ir klanų kompromisas leistų valdžiai, kuri būtų tikra dėl savo pozicijų, imtis nuoseklaus ir kryptingo valstybės „kūrimo“, kuris realiai išspręstų CA

valstybių saviidentifikacijos problemas ir pagaliau sukurtų jų stabilios raidos pagrindą.

4. Kad išdėstyti pasiūlymai ir argumentai nėra tušti teoriniai samprotavimai, patvirtina Kazachstano, kaip stabiliai ir sėkmingai besivystančios Centrinės Azijos šalies, atvejis. Jame „socialinis kontraktas“ koreliuoja su ekonomine pažanga ir sąlygine politinės erdvės liberalizacija, ir todėl jį galima vertinti kaip akivaizdų valdžios („šeimos“), klanų ir visuomenės interesų subalansuotumo pavyzdį. Didžiulis nuopelnas šiuo atveju priklauso šalies prezidentui N. Nazarbajevui, kuris, supratęs visus „socialinio pakto“ pranašumus, kompromiso ir, kai to reikėjo, represijų keliu sugebėjo įtikinti visas pagrindines interesų grupes (kurių ne visos iš principo palankiai žiūri į jį) būtinybe savo siekime gauti maksimalią naudą (kuo užsiima ir prezidento „šeima“) nepamiršti eilinių valstybės gyventojų poreikių, ir tokiu būdu sukurti sąlyginai tvirtus (ypač lyginant su Kazachstano kaimynais CA regione) šalies stabilios ir sėkmingos raidos pamatus. Kitose Centrinės Azijos valstybėse tokio supratimo tarp valdančiųjų kol kas nėra, kas veda prie socialinės įtampos didėjimo jose ir kruvinių kataklizmų, kurių pasekmė yra prievartinis valdančiojo režimo nuvertimas. Pavyzdžiui, Kyrgyzstanas jau du kartus išgyveno nekonstitucinę valdžios kaitą. Kaip parodė disertacijos autoriaus atlikta „tulpių revoliucijos“ ir 2010 m. „balandžio įvykių“ šalyje analizė, iš esmės tai buvo pakankamai stichiniai kantrybę dėl visiškai nekontroliuojamos valdžios savivalės praradusios tautos maištai, kurių rezultatais pasinaudojo opozicijos lyderiai. Panašiai įvykiai klostėsi ir Andižano mieste, tik skirtingai nuo A. Akayevo, o vėliau K. Bakiyevo, I. Karimovas sureagavo kietai, nuskandindamas protestą kraujuje. Tačiau tai neneutralizavo šalyje jau seniai susikaupusio gana didelio – žmonių tyliu, bet giliu nepasitenkinimu valdžia paremto – socialinio protesto potencialo, kuris, pavyzdžiui, I. Karimovui besitraukiant iš savo posto, galėtų rimtai destabilizuoti ne tik Uzbekistaną, bet ir visą regioną.

5. Apibendrinant, galima konstatuoti, kad CA valstybių (ne)stabilumo problema pirmiausiai yra vidinio pobūdžio, tai yra iš esmės priklauso nuo jų valdžios ir įtakingų interesų grupių (klanų) santykių dinamikos (noro praktiškai pritaikyti socio-politinio korporatizmo valdymo principą). Tačiau, pavyzdžiui, Tadžikistane E. Rachmonovo valdančiojo režimo išlikimas stipriai priklauso nuo Rusijos kariškių, kurie netiesiogiai sulaiko jo oponentus nuo ryžtingesnių revoliucinių veiksmų, buvimo šalyje. Tokiu būdu, tiriant (ne)stabilumo Centrinės Azijos šalyse klausimą, disertacijos autoriaus manymu, negalima buvo ignoruoti išorinio faktoriaus vaidmens. Jis yra dvejopai reikšmingas. Pirma, aštri didžiųjų galių geopolitinė konkurencija CA regione faktiškai padarytų jo valstybes užsienio interesų, kurie nebūtinai turi sutapti su stabilumo jose siekiu, įkaitėmis. Antra, siekdami vienokių ar kitokių savo interesų, užsienio valstybės gali bandyti tiesiogiai kištis į Centrinės Azijos šalių vidaus reikalus (naudodami NVO, įvairių sankcijų, pagalbos ribojimo, energetinio eksporto per savo teritoriją sutrikdymo, griežtesnės nelegalios darbo migracijos kontrolės ir kitus instrumentus). Kitaip tariant, išorinis CA valstybių (ne)stabilumo faktorius turi regioninę ir nacionalinę (de)stabilizacinę reikšmę. Šiame kontekste disertacijos tyrimo metu buvo prieita išvados, kad pagrindinės geopolitinio Centrinės Azijos lauko „žaidėjos“ šiandien ir ateityje yra Rusija ir Kinija, kurios tuo pat metu yra suinteresuotos ilgalaikiu regiono stabilumu, nes jis yra tiesiogiai susijęs su jų saugumu ir ekonomiais (pirmiausiai energetiniais) planais. Todėl Maskva ir Pekinas skatina įvairaus (politinio, ekonominio, karinio) pobūdžio regioninį bendradarbiavimą (KSSO, EvrAzES, ŠBO) ir aktyviai plėtoja dvišalius santykius su CA valstybėmis. Tuo pat metu galima Rusijos ir Kinijos geopolitinė konfrontacija Centrinėje Azijoje, darbo autoriaus nuomone, yra mažai tikėtina, kadangi, kaip pažymi didelė dalis ekspertų, Pekinui regione pirmiausiai rūpi ekonominiai (energetiniai) interesai, o į geopolitinį dominavimą jame jis nepretenduoja, palikdamas šį vaidmenį Rusijai ir stengdamasis, kad šalių keliai nesusikirstų (tai yra

visi bendri klausimai būtų sprendžiami konstruktyviai). CA valstybės šioje situacijoje elgiasi skirtingai: Turkmėnistanas ir toliau bando laikytis neutraliteto; Kazachstanas yra tradicinis nuoseklus Rusijos sąjungininkas; Kyrgyzstanas, būdamas stipriai priklausomas nuo Rusijos įtakos jo atžvilgiu, linksta prie šio statuso; Tadžikistano režimas, norėdamas išlikti stabilus, yra tiesiog priverstas taikstyti su Rusijos satelito vaidmeniu, ir tik Uzbekistanas daugiau ar mažiau bando laviruoti tarp Rusijos ir Vakarų. Kalbant bendrai, baimė suerzinti Rusiją sulaiko Centrinės Azijos valstybes nuo glaudesnių kontaktų su Vakarų šalimis, kol pastarosios negali pateikti joms aiškių pasiūlymų ir garantijų, kurios pateisintų politinę, saugumo (potenciali Rusijos pagalba vidinės destabilizacijos ar išorinės ekstremistų agresijos atveju) bei finansinę (juk Rusija jau šiandien perka CA dujas rinkos kainomis ir suteikia darbą daugybei emigrantų iš regiono šalių) santykių gadinimo su Maskva riziką (tai yra savotiška Centrinės Azijos valstybių užsienio politikos aksioma). Tačiau Vakarai dėl įvairių priežasčių (ypač dėl Maskvos ir Pekino priešiškos pozicijos bei nenoro veltis į specifines ir labai painias CA šalių vidaus politikos peripetijas) turi ribotas galimybes įsitvirtinti Centrinėje Azijoje. Todėl galima prognozuoti, kad vidutinėje ir ilgalaikėje perspektyvoje CA regionas išliks Rusijos ir Kinijos, kurios nėra suinteresuotos jo destabilizavimu, įtakos sferoje.

Pabaigoje svarbu pažymėti dar keletą dalykų. Pirma, darbe, nepaisant įvairių skeptiškų nuomonių šiuo klausimu, Centrinės Azijos atžvilgiu buvo taikoma ne tik nacionalinė (atskirų jos valstybių analizė), bet ir regioninė prieiga. Jame pasiūlytos CA stabilumo koncepcijos remuose analizuoti vidiniai ir išoriniai Centrinės Azijos (ne)stabilumo faktoriai, nepriklausomai nuo jų nacionalinio ypatumo, vienokia ar kitokia forma egzistuoja visose regiono valstybėse. Todėl galima kalbėti apie jų regioninę reikšmę, ir disertacijoje pristatyta CA šalių stabilumo formulė iš principo pretenduoja į regioninį universalumą, neatmetant atskirų Centrinės Azijos valstybių specifikos.

Antra, būtina pripažinti, kad pasiūlyta jų stabilumo koncepcija iš esmės yra nedemokratinė. Tai svarbu užfiksuoti todėl, kad Vakarų politiniuose ir akademiškuose sluoksniuose vis dar yra stipri pozicija, kad demokratija *a priori* yra geriausias bet kokios naujos nepriklausomos valstybės stabilios raidos užtikrinimo būdas. Tačiau praktika akivaizdžiai rodo, kad toks požiūris jau paseno: „jaunos“ demokratijos ne visada išlaiko stabilumo testą, o nedemokratiniai režimai demonstruoja tęstinio stabilumo ženklus. Disertacijos autoriui tyrimo metu pirmiausiai rūpėjo surasti esamo ir potencialaus nestabilumo Centrinės Azijos valstybėse priežastis bei, atsižvelgiant į praktines regiono realijas ir istorinę bei socio-politinę jo specifiką, pasiūlyti galimą efektyvų – nebūtinai demokratinį – jo įveikimo receptą. Apibendrinant atliktą darbą, reikia pripažinti, kad studijoje pristatomos stabilumo Centrinės Azijos šalyse koncepcijos institucinis-funkcinis pagrindas geriausiu atveju gali būti apibūdintas kaip „valdoma demokratija“, blogiausiu – kaip ganėtinai griežtas autoritarizmas. Tuo tarpu grynas „demokratinis eksperimentas“ (demokratinė šoko terapija) CA valstybėse, disertacijos autoriaus nuomone, gali neprognozuojamai paveikti jų stabilumą (pavyzdžiui, paskatinti valstybės, kur jis būtų vykdomas, dezintegraciją, kuri savo ruožtu destabilizuotų visą CA regioną).

Pagaliau, darbe siūloma Centrinės Azijos stabilizavimo strategija yra makro lygmens rėminė konstrukcija (makro-sociologinio ir makro-politinio pobūdžio), kurią reikėtų vertinti kaip atraminę schemą, kurios pagrindu galima būtų atlikti detalesnę aptartų problemų ir klausimų analizę. Šiame kontekste galima pateikti keletą tolimesnių tyrimų rekomendacijų:

1. Studijoje buvo pabandyta konceptualizuoti „spalvotos“ revoliucijos fenomeną, kuris sukėlė rimtus ginčus tarp revoliucijos reiškinių teoretikų dėl savo santykio su klasikine revoliucijos teorija. Disertacijos autorius tyrimo metu priėjo išvados, kad „spalvotoji“ revoliucija yra specifinė, bet revoliucija, ir todėl kaip tyrimo objektas yra neatsiejama bendros revoliucijos teorijos dalis. Taip jis prisidėjo prie akademių

bandymų mokliškai legitimizuoti „spalvotosios“ revoliucijos fenomeną, kuris atskirų tyrinėtųjų yra klaidingai nustumiamas į šalį kaip nereikalaujantis gilesnio akademinio supratimo reiškinys. Šiame kontekste darbo autorius nori pasiūlyti dar giliau ištirti atskirų šio reiškinio sudedamųjų dalių (kintamųjų) specifiką, nes sisteminių lyginamųjų ir detalių atvejo analizių šioje srityje vis dar trūksta. Manytina, kad tai turėtų padėti galutinai įrodyti, jog „spalvota“ revoliucija yra rimtas mokslinis (o ne išimtinai viešųjų ryšių ir politinių technologijų) fenomenas, užimantis deramą vietą revoliucijų tyrimų lauke, dėl ko šiandien dar nepagrįstai abejojama.

2. Disertacijoje buvo iškelta tautos „kūrimo“ problema, ir padaryta argumentuota prielaida, kad „sukurti“ tautą yra teoriškai ir praktiškai įmanoma. Tai sustiprina socialinių konstruktyvistų akademinės pozicijas ir sukuria pridėtinę vertę šioje mokslinių tyrimų srityje. Kita vertus, toks teiginys dėl dirbtinio tautos „konstravimo“ galimybės vis dar yra aštrių diskusijų objektas (jau nekalbant apie „tautos“ apibrėžimo formavimą). Šiame kontekste darbo autorius siūlo daugiau akademinio dėmesio skirti tautos „kūrimo“ technikų apibrėžimui ir jų praktinio taikymo bei jo rezultatų analizei, kas savo ruožtu turėtų sustiprinti mokslininkų (socialinių konstruktyvistų) stovyklos, neabejojančios tautos „kūrimo“ galimybe, pozicijas. Pažymėtina, kad aptariamas procesas turi daugybę labai sudėtingų politinių, ekonominių, kultūrinių, psichologinių ir kitų aspektų. Todėl jo detalus teoretizavimas yra tikrai ambicingas ir vertas dėmesio uždavinys.
3. Darbe buvo pristatyta Centrinės Azijos šalių stabilumo koncepcija, kurios esmė yra socio-politinio korporatizmo principu sukonstruota valdymo (sprendimų priėmimo) sistema atskiroje autoritarinėje regiono valstybėje. Čia yra darbo naujumas. Kitaip tariant, disertacijos autorius bandė įrodyti, jog Centrinės Azijos šalyse yra įmanomas ilgalaikis stabilumas iš esmės nedemokratinėmis sąlygomis, kas anksčiau nebuvo plačiai svarstoma ir pripažįstama akademiniam ir praktiniam

lygmenyje. Kita vertus, darbe pasiūlyta CA stabilumo formulė turi nemažai momentų, reikalaujančių konkretizavimo ir patikslinimo. Visų pirma, reikėtų ją geriau institucionalizuoti, tai yra detalizuoti formalius ir neformalius jos (suprask, socio-politinio korporatizmo) praktinio funkcionavimo mechanizmus (kokie jie galėtų būti, kaip jie turėtų veikti, kas garantuotų jų stabilumą bei efektyvumą ir panašiai). Tai neišvengiamai reikalauja išigilinimo į kiekvienos Centrinės Azijos valstybės specifiką. Todėl disertacijos autorius, kaip kitą savo idėjų plėtojimo žingsnį siūlo perėjimą prie išsamių atvejo analizių, kurios leistų kruopščiai ištirti bendroje stabilumo koncepcijoje nurodytus (ne)stabilumo faktorius CA šalyse (islamo vaidmuo, etninių santykių situacija, socio-ekonominės tendencijos, politinio ir klaninio elito formavimosi ir veikimo ypatybės ir taip toliau) ir tokiu būdu iš apačios sustiprintų darbe pateiktą rėminę teorinę konstrukciją. Tuo pat metu svarbu pabrėžti, kad atskirų Centrinės Azijos valstybių tyrinėjimai turi būti sisteminio pobūdžio, nes tik kompleksinės analizės prieigos naudojimas makro-koncepcijos nubrėžtų orientyrų rėmuose galiausiai gali duoti teigiamą rezultatą efektyvaus jos nacionalinio lygmens supratimo ir detalizavimo srityje.

4. Kalbant apie disertacijoje užčiuoptą tarptautinių santykių problematiką, autorius dar kartą norėtų pabrėžti savo išvadą, jog šiuo metu Vakarai (JAV ir ES) neturi aiškaus regioninių ir nacionalinių procesų, vykstančių Centrinėje Azijoje, supratimo. Atitinkamai jiems yra labai sudėtinga parengti adekvačią ir veiksmingą regioninę strategiją, kuri leistų turėti CA regione didesnę įtaką bei sėkmingai konkuruoti jame (pavyzdžiui, energetinėje ir/ar saugumo srityje) su Rusija ir Kinija. Tačiau pirmiausiai šiuo atveju Amerikai ir Europos Sąjungai reikėtų tvirtai apsispręsti, ar joms iš viso verta eikvoti brangius resursus aktyviai politikai Centrinėje Azijoje, kuri iš esmės yra jų interesų periferijoje ir regioninį bei (jeigu labai prireiktų) nacionalinį stabilumą kurioje galėtų efektyviai užtikrinti Rusija ir/ar Kinija. Todėl disertacijos

autorius siūlo JAV ir Europos tarptautinės politikos specialistams atsisakyti dažnai paviršutiniško ir epizodinio požiūrio į Centrinę Aziją bei iš pagrindų ir sistemingai permąstyti Vakarų interesus ir politiką regiono atžvilgiu, nes šiandien ji faktiškai yra konjunktūrinė, nenuosekli ir todėl didžiaja dalimi nerezultatyvi.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Knygos:

1. Almond, Gabriel A. ir Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston: Little, Brown and Company, 1965, xvi, 379 p.;
2. Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2 leid. London, New York: Verso, 1991, 224 p.;
3. Bentley, Arthur F., *The Process of Government: A Study of Social Pressures*. Chicago: University of Chicago Press. 1908, 501 p.;
4. Brinton, Crane, *The Anatomy of Revolution*. New York: W. W. Norton & Co., Inc., 1938, 326 p.;
5. Cawson, Alan, *Corporatism and Political Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1986, 174 p.;
6. Collins, Kathleen, *Clan Politics and Regime Transformation in Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 376 p. (daugiau publikacijų:
<<http://www.polisci.umn.edu/people/profile.php?UID=colli433>>
[Žiūrėta 2011 03 14]);
7. Dahl, Robert A., *Modern Political Analysis*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1963, x, 118 p.;
8. Deutsch, Karl ir William Foltz (sud.), *Nationbuilding*. New York: Atherton Press, 1963, 167 p.;
9. Deutsch, Karl, *Nationalism and Its Alternatives*. New York: Alfred A. Knopf, 1969, vi, 200, viii p.;
10. Dunleavy, Patrick ir Brendon O'Leary, *Valstybės teorijos: liberalios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999. 438 psl.;
11. Edwards, Lyford, *The Natural History of Revolution*. Chicago: University of Chicago Press, (1927) 1970, xxi, 229 p.;

12. Fritz, Verena, *State-building: a comparative study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia*. Budapest, New York [N.Y.]: Central European University Press, 2007, xiv, 384 p.;
13. Gaddis, John L., *Strategies of containment: A critical appraisal of postwar American national security policy*. Oxford, New York: Oxford Univ. Press, 1982, XV, 432 p.;
14. Hippler, Jochen (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, xi, 202 p.;
15. Johnson, Chalmers, *Revolutionary Change*. Boston: Little Brown and Co., 1966, 191 p.;
16. Keohane, Robert O. (sud.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia Univ. Press, 1986, X, 378 p.;
17. Keohane, Robert O. ir Joseph S. Nye, *Power and interdependence*. New York: Longman, 1989, xix, 315 p.;
18. Kolstø, Pål (išversta iš norvegiškos kalbos Susan Høivik), *Political construction sites: nation-building in Russia and the post-Soviet states*. Boulder, Oxford: Westview, 2000, xi, 308 p.;
19. Lane, Jan-Erik, *Comparative Politics: The Principal-agent Perspective*. London: Routledge, 2007, xv, 336 p.;
20. Lijphart, Arend, *Democracies: patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. New Haven, London: Yale University Press, (1936) 1984, xv, 229 p.;
21. Luong, Pauline Jones, *Institutional change and political continuity in Post-Soviet Central Asia: power, perceptions, and pacts*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2002, 352 p.;
22. Marat, Erica, *The Tulip Revolution: Kyrgyzstan. One Year After*. Washington: The Jamestown Foundation, March 2006, 143 p.;
23. Michels, Robert, *Political Parties: a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. New York: Dover, (1915) 1959, ix, [ii], 416 p.;

24. Mills, Wright C., *The Power Elite*. New York: Oxford University Press, 1956, 423 p.;
25. Morgenthau, Hans J. (pataisė Kenneth W. Thompson, iš anglų kalbos vertė Jaunius Petraitis), *Politika tarp valstybių: kova dėl galios ir taikos*. Vilnius: Margi raštai, 2011, 422 psl.;
26. Mosca, Gaetano (išvertė ir sudarė A. Livingstone), *The ruling class*. New York: McGraw-Hill Book Co., 1939, xli, 514 p.;
27. Motieka, Egidijus (sud.), *Nepriklausomų valstybių sandraugos raidos tendencijos: integraciją skatinantys ir ribojantys veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 81 psl.;
28. Nordlinger, Eric A., *On the Autonomy of the Democratic State*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981, viii, 239 p.;
29. Pareto, Vilfredo, *The Mind and Society*. London: Cape, 4 volumes, 1935;
30. Parsons, Wayne, *Viešoji politika*. Vilnius: Eugrimas, 2001, 607 psl.;
31. Pettee, George S., *The Process of Revolution*. New York: Harper & Brothers, 1938, 167 p.;
32. Roy, Oliver, *The New Central Asia. Geopolitics and the Birth of Nations*. New York, London: New York University Press, 2007, xxiii, 222 p.;
33. Rush, Michael, *Politics and Society. An Introduction to Political Sociology*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1992, xiii, 270 p.;
34. Schumpeter, Joseph, *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Alen and Unwin, (1942) 1976, xiv, 437 p.;
35. Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 407 p.;
36. De Tocqueville, Alexis, *Memoirs, Letters and Remains of Alexis de Tocqueville*. London: Macmillan and Co., 1861, Vol. I, ix, 455 p.;
37. Tilly, Charles (sud.), *The formation of national states in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1975, 711 p.;

38. Truman, David B., *The governmental process. Political Interests and Public Opinion*. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1951, xvi, 544 p.;
39. Waltz, Kenneth N., *Realism and international politics*. New York [N.Y.], London: Routledge, 2008, xiv, 361 p.;
40. Wilson, Andrew, *Ukraine's Orange Revolution*. New Haven, London: Yale University Press, 2005, 232 p.;
41. Акаева, Бермет, *Цветы зла (о так называемой «тюльпановой» революции в Кыргызстане)*. Москва: Международные отношения, 2006, 176 с.;
42. Дугин, Александр, *Проект Евразия*. Москва: «Яуза», ЭКСМО, 2004, 512 с.;
43. Евгеньева, Татьяна, *Технологии социальных манипуляций и методы противодействия им*. СПб.: Питер, 2007, 80 с.;
44. Иманалиев, Муратбек, *Сборник статей о Центральной Азии*. Бишкек: Next Print, 2008, 194 с.;
45. Кара-Мурза, Сергей, *Революции на экспорт*. Москва: «Алгоритм», ЭКСМО, 2006, 528 с.;
46. Кара-Мурза, Сергей, *Демонтаж народа*. Москва: «Алгоритм», 2008, 705 с.;
47. Кара-Мурза, Сергей, *Оранжевая Мина*. Москва: «Алгоритм», 2008, 240 с.;
48. Князев, Александр, *Государственный переворот 24 марта 2005 г. в Киргизии*. Алматы, Бишкек: Общественный фонд Александра Князева, 2005, 252 с.;
49. Лаумулин, Мурат Т., *Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике (Том V. Центральная Азия в XXI столетии)*. Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009, 440 с.;
50. Леонтьев, Михаил, *Грозит ли России «оранжевая» революция*. Москва: «Яуза», ЭКСМО, 2005, 224 с.;

51. Малашенко, Алексей и Марта Брилл Олкотт (сост.), *Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри*. Москва (Моск. Центр Карнеги): Арт-Бизнес-Центр, 2001, 146 с.;
52. Нарочницкая, Наталия А. (отв. ред.), *Оранжевые сети от Белграда до Бишкека*. Санкт-Петербург: Издательство АЛЕТЕЙЯ, 2008, 202 с.;
53. Олкотт, Марта Брилл, *Второй шанс Центральной Азии*. Москва (Моск. Центр Карнеги): Фонд Карнеги за международный мир, 2005, 487 с. (daugiaau publikacijų: <http://www.carnegieendowment.org/experts/index.cfm?fa=expert_view&expert_id=23> [Žiūrėta 2011 03 14]);
54. Омаров, Нур М., *Государства Центральной Азии в эпоху глобализации: поиски стратегии развития*. Бишкек: 2008, 252 с.;
55. Павловский, Глеб О. (сост.), *Средняя Азия: андижанский сценарий?* Москва: Издательство «Европа», 2005, 192 с.;
56. Павловский, Глеб О. (сост.), *Киргизский переворот, март-апрель 2005*. Москва: Издательство «Европа», 2005, 220 с.;
57. Погребинский, Михаил Б. (сост.), „Оранжевая революция“. *Украинская версия: Сборник*. Москва: Издательство «Европа», 2005, 464 с.;
58. Чеснокова, Татьяна и Наталия Черкесова, *Россия – DELETE? 2030 год: Глобальная схватка цивилизаций*. Москва: «Яуза», ЭКСМО, 2007, 320 с.;
59. *Проект Россия. Третье тысячелетие*. Москва: ЭКСМО, 2009, 448 с.;
60. *Процессы политической модернизации на современном этапе: опыт стран Центральной Азии и Индии* (коллективная монография под ред. К. И. Байзаковой, Ф. Т. Кукеевой). Алматы: КазНУ, 2009, 221 с.;
61. *Центральная Азия: 1991-2009 гг.* (монография под ред. Б. К. Султанова). Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010, 300 с.

Straipsniai:

1. Ake, Claude, „A Definition of Political Stability“. *Comparative Politics*, Vol. 7, No. 2 (Jan., 1975), pp. 271-283;
2. Beissinger, Mark R., „Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions“. *Perspectives on Politics*, Vol. 5, No. 2, June 2007, pp. 259-276;
3. Bhikhu, Parekh, „Discourses on National Identity“. *Political Studies*, vol. 42, no. 3 (September 1994), pp. 492-504;
4. Bostock, William W. ir Gregg W. Smith, „On Measuring National Identity“. *Social Science Paper Publisher*, Vol. 4, No. 1 (September 2001), pp. 1-6;
5. Brubaker, Rogers ir Frederick Cooper, „Beyond ‘identity’ “. *Theory and Society*, vol. 29, no. 1 (February 2000), pp. 1-47;
6. Bunce, Valerie ir Sharon Wolchik, „International Diffusion and Postcommunist Electoral Revolutions“. *Communist and Postcommunist Studies*, 39, No. 3 (September 2006), pp. 283-304;
7. Connor, Walker, „Nation-Building or Nation-Destroying?“ *World Politics* (publikuota: The Johns Hopkins University Press), Vol. 24, No. 3 (Apr., 1972), pp. 319-335;
8. Davies, James C., „Toward a Theory of Revolution“. *American Sociological Review*, Volume 27, No. 1 (February 1962), pp. 5-19;
9. Derichs, Claudia, „Shaping the Nation – Ideological Aspects of Nation-building“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, pp. 42-53.
10. Diamond, Larry, „Thinking about hybrid regimes“. *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002, pp. 21-35;

11. Emerson, Rupert, „Crucial Problems Involved in Nation-Building in Africa“. *The Journal of Negro Education*, Vol. 30, No. 3, African Education South of the Sahara (Summer, 1961), pp. 193-205;
12. Fairbanks, Charles H., „Georgia Rose revolution“. *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 2 (April 2004), pp. 110-124;
13. Fairbanks, Charles H., „Revolution Reconsidered“. *Journal of Democracy*, Vol. 18, No. 1, January 2007, pp. 42-57;
14. Fenger, Menno, „Diffusion of Revolutions: Comparing Recent Regime Turnovers in Five Post-Communist Countries“. *Demokratizatsiya*, Vol. 15, No. 1 (Winter 2007), pp. 5-27;
15. Foran, John, „Theories of Revolution Revisited: Toward a Fourth Generation?“ *Sociological Theory*, Vol. 11, No. 1. (Mar., 1993), pp. 1-20;
16. Gandhi, Jennifer ir Adam Przeworski, „Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats“. *Comparative Political Studies*, Volume 40, Number 11, November 2007, pp. 1279-1301;
17. Goldstone, Jack A., „Theories of Revolution: The Third Generation“. *World Politics* 32(3), 1980, pp. 425–453;
18. Goldstone, Jack A., „The Comparative and Historical Study of Revolutions“. *Annual Review of Sociology*, 8, 1982, pp. 187–207;
19. Goldstone, Jack A., „Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory“. *Annual Review of Political Science*, 4, 2001, pp. 139-187;
20. Grzymala-Busse, Anna, „Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation“. *Comparative Political Studies*, Volume 41, Number 4/5, April/May 2008, pp. 638-673;
21. Grzymala-Busse, Anna ir Pauline Jones Luong, „Reconceptualizing the State: Lessons from Post-Communism“. *Politics & Society*, Vol. 30 No. 4, December 2002, pp. 529-554;
22. Gurr, Ted R., „Psychological Factors in Civil Violence“. *World Politics*, Vol. 20, 1968, pp. 245-279;

23. Hale, Henry E., „Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia“. *World Politics*, 58 (October 2005), pp. 133-165;
24. Hale, Henry E., „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 39, 2006, pp. 305-329;
25. Heathershaw, John, „New Great Game or Same Old Ideas? Neo-sovietism and the International Politics of Imagining ‘Central Asia’ “. Kn. David Dusseault (sud.), *The CIS: Form or Substance?* Finland (Aleksanteri Papers): Gummerus Printing, 2007, pp. 237-268;
26. Heinrich, Wolfgang ir Manfred Kulesa, „Deconstruction of States as an Opportunity for New Statism? The Example of Somalia and Somaliland“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, pp. 57-69;
27. Herd, Graeme P., „Colorful Revolutions and the CIS. ‘Manufactured’ Versus ‘Managed’ Democracy?“ *Problems of Post-Communism*, vol. 52, no. 2, March/April 2005, pp. 3–18;
28. Hippler, Jochen, „Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-building – Terminology and Political Concepts“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, pp. 3-14;
29. Hopp, Urlike ir Adolf Kloke-Lesch, „External Nation-building vs Endogenous Nation-forming – A Development Policy Perspective“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, pp. 137-150;
30. Hurwitz, Leon, „Contemporary Approaches to Political Stability“. *Comparative Politics*, Vol. 5, Issue 3, 1973, pp. 449-463;

31. Huskey, Eugene, „Kyrgyzstan’s Tulip Revolution (Interview with Roza Otunbayeva)“. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, Volume 13, Number 4 / Fall 2005, pp. 483-489;
32. Jokubaitis, Alvydas, „Tautinė valstybė ir atsakomybė“. Kn. Alvydas Jokubaitis et al., *Vertybių nykimas? Rimtas požiūris į atsakomybę*. Demokratinės politikos institutas: 2008, psl. 11-34;
33. Jones, Sean P., „‘To Come Together for Progress’: Modernization and Nation-Building in South Africa’s Bantustan Periphery – The Case of Bophuthatswana“. *Journal of Southern African Studies*, Vol. 25, No. 4 (Dec., 1999), pp. 579-605 (publikuota: Taylor & Francis, Ltd.);
34. Kalandadze, Katya ir Mitchell A. Orenstein, „Electoral Protests and Democratization. Beyond the Color Revolutions“. *Comparative Political Studies*, Vol. 42, No. 11, 2009, pp. 1403-1425;
35. Keman, Hans, „Political Stability in Divided Societies: A Rational-Institutional Explanation“. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 2, 1999, pp. 249-268;
36. Kramnick, Isaac, „Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship“. *History and Theory*, Vol. 11, No. 1 (1972), pp. 26-63;
37. Kubicek, Paul J., „Regionalism, Nationalism, and *Realpolitik* in Central Asia“. *Europe-Asia Studies*, 49:4, June 1997, pp. 629-647;
38. Kuzio, Taras, „The Nation-Building Project in Ukraine and Identity: Toward a Consensus“. Kn. Taras Kuzio ir Paul D’Anieri (sud.), *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*“. Westport [Conn.] London: Praeger, 2002, pp. 9-28;
39. Lehmbruch, Gerhard, „Liberal Corporatism and Party Government“. Kn. Philippe Schmitter ir Gerhard Lehmbruch (sud.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*. London: Sage, 1979 (pirma kartą publikuota: *Comparative Political Studies*, 10, 1977), pp. 147-185;
40. Locke, Anika Binnendijk ir Ivan Marovic, „Power and persuasion: nonviolent strategies to influence state security forces in Serbia (2000)

- and Ukraine (2004)“. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 39, Iss. 3 (Sep. 2006), pp. 411-429;
41. Lustick, Ian, „Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control“. *World Politics*, Vol. 31, No. 3 (Apr., 1979), pp. 325–344;
42. McFaul, Michael, „Transitions from Communism“. *Journal of Democracy*, Vol. 16, No. 3, July 2005, pp. 5-19;
43. Mitchell, Lincoln, „Georgia’s Rose Revolution“. *Current History*, Vol. 103, No. 675 (October 2004), pp. 342-348;
44. Molina, Oscar ir Martin Rhodes, „Corporatism: The Past, Present, and Future of a Concept“. *Annual Review of Political Science*, Vol. 5, June 2002, pp. 305-331;
45. Pfaff-Czarnecka, Joanna, „Democratisation and Nation-building in Divided Societies“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, pp. 28-41;
46. Powell, Robert, „Stability and the Distribution of Power“. *World Politics*, Vol. 48, No. 2 (Jan., 1996), pp. 239-267;
47. Schmitter, Philippe, „Still the Century of Corporatism?“ Kn. Philippe Schmitter ir Gerhard Lehmbruch (sud.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*. London: Sage, 1979 (pirma kartą publikuota: *Review of Politics*, 36, 1974), pp. 7-52;
48. Smith, Anthony D., „The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern?“ *Ethnic and Racial Studies*, vol. 11, no. 3 (July 1994), pp. 375-400;
49. Stone, Lawrence, „Theories of Revolution“. *World Politics*, Vol. 18, No. 2, (Jan., 1966), pp. 159-176;
50. Stryker, Sheldon ir Peter J. Burke, „The Past, Present, and Future of an Identity Theory“. *Social Psychology Quarterly*, vol. 63, no. 4 (December 2000), pp. 284–297;

51. Swanström, Niklas, „China and Central Asia: a new Great Game or traditional vassal relations?“ *Journal of Contemporary China*, 14 (45), November 2005, pp. 569-584;
52. Tetzlaff, Rainer, „Globalisation and Nation-building – Not a Contradiction in Terms“. Kn. Jochen Hippler (sud., išversta Barry Stone), *Nation-building: a key concept for peaceful conflict transformation?* London: Pluto Press, 2005, pp. 15-27;
53. Tudoriou, Theodor, „Rose, Orange, and Tulip: the failed post-Soviet revolutions“. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 40, Issue 3, September 2007, pp. 315-342;
54. Volovoj, Vadim, „‘Spavotųjų revoliucijų’ fenomenas revoliucijos teorijos požiūriu. Tulpių revoliucija Kirgizijoje“. *Politologija*, 2008/3 (51), psl. 86-120;
55. Way, Lucan, „Kuchma’s Failed Authoritarianism“. *Journal of Democracy*, Vol. 16, Number 2, April 2005, pp. 131-145;
56. Way, Lucan, „The Real Causes of the Color Revolutions“. *Journal of Democracy*, Vol. 19, Number 3, July 2008, pp. 55-69;
57. Zagorin, Perez, „Theories of Revolution in Contemporary Historiography“. *Political Science Quarterly*, Vol. 88, No. 1 (Mar., 1973), pp. 23-52;
58. Zhang, Juyan ir Shahira Fahmy, „Colored Revolutions in Colored Lenses: A Comparative Analysis of U.S. and Russian Press Coverage of Political Movements in Ukraine, Belarus, and Uzbekistan“. *International Journal of Communication*, Vol. 3 (2009), pp. 517-539;
59. Наумкин, Виталий, „Предисловие“. Kn. Глеб Павловский (сост.), *Средняя Азия: андижанский сценарий?* Москва: Издательство «Европа», 2005, стр. 3-9;
60. Сафранчук, Иван А., „Конкуренция за безопасность Центральной Азии“. *Россия в глобальной политике*, № 6, Ноябрь-Декабрь 2007, стр. 112-121;

61. Сыроежкин, Константин, „Эволюция китайской политики в Центральной Азии (начало 1990-х гг. – настоящее время)“, *Analytic* (КИСИ), № 4, 2010, стр. 10-36;
62. Хаджимухамедов, Мурат, „Центральноазиаты не жили в исламском государстве“. Кн. Глеб Павловский (сост.), *Средняя Азия: андижанский сценарий?* Москва: Издательство «Европа», 2005, стр. 101-105;
63. Шайхутдинов, Рифат, „Демократия в условиях «спецоперации»: как убить государство“. Кн. Михаил Леонтьев, *Грозит ли России «оранжевая» революция?* Москва: «Яуза», ЭКСМО, 2005, стр. 104-133.

Konferenciju ir seminaru medžiaga:

1. Dadabayev, Timur, „Central Asia in the period of transformations: the tasks and perspectives“. International Conference „Institutes of Civil Society: the issues of sustainable development, democratic renewing and modernization of the country“, 22-23 September 2009, Bukhara;
2. Dubnov, Arkadij, „Uzbekistan: Regime of Islam Karimov – what will be after?“ Center for Geopolitical Studies (Lithuania) and Central Asian Foundation for Developing Democracy (Kazakhstan), Round table discussion „Building bridges between the regions: possibilities for cooperation and mutual projects“, 1-4 September 2010, Vilnius;
3. Fumagalli, Matteo, „Theories of Nationalism and their relevance to the Central Asian context“. Workshop on „Rethinking Politics in Central Asia“, 31 October 2008, Bishkek;
4. Mailand, Mikkel, „Dynamic neo-corporatism in a grey zone – the interaction between state and social partners in regulating welfare and work in Denmark“. Paper to the 7th conference of the European Sociological Association, Research paper no. 64, 7-11 September 2005, Torun,

- http://faos.ku.dk/pdf/forskningsnotater/forskningsnotater_2005/fnotat6_4.pdf> [Žiūrėta 2012 02 07];
5. Melnykovska, Inna, „Colour Revolution or Soft Authoritarianism? Different Ways to Cope with Similar Challenges in the Globalised World“. Paper prepared for presentation at the Workshop on „The ‘Coloured’ Revolutions“, 30 April 2008, Cambridge, 33 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/melnykovska_paper.pdf> [Žiūrėta 2010 02 01];
 6. Svensson, Palle, „Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis“. ECPR Workshop on „The Stability and Instability of Democracies“, 25-30 March 1985. <<http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=95543>> [Žiūrėta 2009 08 10];
 7. Volovoj, Vadim, „The Revolutionary Approach towards Political Processes in Central Asia“. Central Eurasian Studies Society (CESS), First Regional Conference (FRC), 4-7 August 2008, Issyq Kol, Kyrgyzstan;
 8. Volovoj, Vadim, „EU politics in Central Asia“. Center for Geopolitical Studies (Lithuania) and Central Asian Foundation for Developing Democracy (Kazakhstan), Round table discussion on „Building bridges between the regions: possibilities for cooperation and mutual projects“, 1-4 September 2010, Vilnius;
 9. Богатырёв, Валентин, „(Не)гражданское общество в Центральной Азии“. Семинар „Social problems and civil society in Central Asia“, 27 мая 2008 г., Варшава;
 10. Воловой, Вадим, „Трансформации политических режимов в Центральной Азии“. Пятая общая конференция Евразийской сети политических исследований (ЕСПИ) на тему „Политическая наука и политические процессы в Российской Федерации и Новых Независимых Государствах постсоветской Евразии“, 2-3 февраля 2007 г., Москва;

11. Воловой, Вадим, „Политика Европейского Союза в Центральной Азии: интересы и возможности“. Кн. Б. Лохман ir Е. Лохман (сост.), *ЕС в Центральной Азии – стратегия нового партнёрства: VI Международная научная конференция Казахстанско-Немецкого Университета, 25-26 марта 2009 г.* Алматы, 2009, стр. 216-224;
12. Воловой, Вадим, „Взгляд Литвы на её отношения с Центральной Азией: Казахстан как главный партнер“. Международная конференция на тему „Наведение мостов между регионами Центральной Азии и Центральной и Восточной Европы“, 2-3 ноября 2010 г., Алматы;
13. Иманалиев, Муратбек, „Центральная Азия: где это?“ Первая региональная конференция Общества изучения Центральной Евразии (CESS), 4-7 августа 2008 г., Иссык-Куль, Кыргызстан;
14. Масанов, Нурбулат, „Казахстан: история становления диктатуры“. Международная конференция „Права человека в Казахстане и Центральной Азии. Чем Европа может помочь?“ 10 декабря 2002 г., Европарламент, Брюссель. <<http://freeas.org/?nid=395>> [Žiūrēta 2010 02 18];
15. *Роль Казахстана в обеспечении мира и безопасности в Центральной Азии* (материалы международной научно-практической конференции, 9-10 апреля 2010 г., Казахстан, Алматы). Алматы: 2010, 350 с.

Oficialūs dokumentai ir ataskaitos:

1. „Central Asia Indicative Programme 2007-2010“, 54 p. <http://eeas.europa.eu/central_asia/rsp/nip_07_10_en.pdf> [Žiūrēta 2011 11 14];
2. „Central Asia’s New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests“. Issue Brief for Congress, Updated April 1, 2003, 16 p. <www.fas.org/asmp/resources/govern/crs-ib93108.pdf> [Žiūrēta 2009 03 12];

3. „European Community Regional Strategy paper for Assistance for Central Asia for the period 2007–2013“, 61 p. <http://eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf> [Žiūrėta 2011 11 14];
4. „The National Security Strategy of The United States of America“. White House, March 2006, 49 p. <<http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>> [Žiūrėta 2011 05 14];
5. „The National Security Strategy of The United States of America“. White House, May 2010, 52 p. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf> [Žiūrėta 2011 05 14];
6. „The Right Direction for U.S. Policy Toward Russia“. A Report from The Commission on U.S. Policy toward Russia, Washington, March 2009, 19 p. <<http://www.cftni.org/RussiaReport09.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 15];
7. „United States Commission on Security and Cooperation in Europe (Helsinki Commission) holds hearing: ‘The Uzbekistan Crisis: Assessing the impact and next steps’ “. June 29, 2005. <http://www.csce.gov/index.cfm?Fuseaction=ContentRecords.ViewDetail&ContentRecord_id=353&Region_id=0&Issue_id=0&ContentType=H,B&ContentRecordType=H&CFID=23677695&CFTOKEN=98895969> [Žiūrėta 2006 10 10];
8. „United States Commission on Security and Cooperation in Europe (Helsinki Commission) holds briefing: ‘Religious Freedom in Uzbekistan and Turkmenista’ “. December 14, 2005. <http://www.csce.gov/index.cfm?Fuseaction=ContentRecords.ViewDetail&ContentRecord_id=363&Region_id=0&Issue_id=0&ContentType=H,B&ContentRecordType=B&CFID=23677695&CFTOKEN=98895969> [Žiūrėta 2006 10 10];
9. „The World Fact Book“. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2075.html>> [Žiūrėta 2008 10 02];

10. „Концепция внешней политики Российской Федерации“. 28 июня 2000 г. <<http://www.nationalsecurity.ru/library/00014/index.htm>> [Žiūrėta 2011 03 08];
11. „Послание Президента Федеральному Собранию“. 22 декабря 2011 г. <<http://kremlin.ru/news/14088>> [Žiūrėta 2012 01 03];
12. „Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года“. 12 мая 2009 г. <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>> [Žiūrėta 2009 05 13].

Internetiniai šaltiniai:

1. Akiner, Shirin, „Violence in Andijan, 13 may 2005: An Independent Assessment“. Silk Road Paper, July 2005, 51 p. <<http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/0507Akiner.pdf>> [Žiūrėta 2009 04 21];
2. Alborz, Monjabez, „The Causes of Tajikistan’s Civil War: Regionalism and the Soviet Legacy“. June 11th, 2004, 16 p. <<http://homepage.mac.com/alborz/alborzintl.com/papers/Hist%20498%20Tajik%20civ%20war.pdf>> [Žiūrėta 2009 04 21];
3. Atal, Subodh, „The New Great Game“. *The National Interest*, 2005. <http://goliath.ecnext.com/coms2/summary_0199-4840872_ITM> [Žiūrėta 2009 03 20];
4. Baccaro, Lucio, „What is dead and what is alive in the theory of corporatism“. International Institute for Labour Studies, Decent Work Research Programme, Discussion paper series no. 143, 2002, 20 p. <<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/publications/discussion/dp14302.pdf>> [Žiūrėta 2012 02 05];
5. Barro, Robert J., „Economic Growth in A Cross Section Countries“. *The Quaterly Journal of Economics*, May 1991, pp. 407-443. <<http://www.hec.unil.ch/ocadot/ECODEVdocs/barro-robert.pdf>> [Žiūrėta 2009 08 02];

6. Beacháin, Ó Donnacha, „Comparative Features of ‘coloured revolutions’ in Georgia and Kyrgyzstan“, 5 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Beachain_paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 06];
7. Carothers, Thomas, „The End of the Transition Paradigm“. *Journal of Democracy*, Vol. 13, Number 1 (2002), pp. 5-21. <<http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis/Carothers-13-1.pdf>> [Žiūrėta 2009 01 10];
8. Cheterian, Vicken, „‘Coloured Revolutions’: Democratization? State-Building? Permanent Revolution?“ 30 April 2008, 20 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Cheterian_paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08];
9. Cohen, Ariel, „U.S. Interests and Central Asia Energy Security“. *November* 15, 2006. <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/bg1984.cfm>> [Žiūrėta 2007 02 01];
10. Collier, David ir Steven Levitsky, „Democracy ‘With Adjectives’: Conceptual Innovation in Comparative Research“. Working Paper #230, August 1996, 43 p. <<http://www.nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/230.pdf>> [Žiūrėta 2009 01 10];
11. Conteh-Morgan, Earl, „Peacebuilding and Human Security: a Constructivist Perspective“. *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, Number 1, Spring/Summer 2005, 86 p. <http://www.gmu.edu/academic/ijps/vol10_1/Conteh-Morgan_10IJPS.pdf> [Žiūrėta 2009 01 17];
12. De Cordier, Bruno, „Seeing demons where there are none“. <http://www.thinking-east.net/indexdb9c.html?option=com_content&task=view&id=141> [Žiūrėta 2008 11 04];

13. Cornell, Svante E., „The Narcotics Threat in Greater Central Asia: From Crime-Terror Nexus to State Infiltration?“ Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 4, Number 1, 2006, pp. 37-67. <www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Quarterly/February_2006/Svante_Cornell.pdf> [Žiūrėta 2007 02 11];
14. Cornell, Svante ir Niklas Swanström, „Kyrgyzstan’s ‘revolution’: poppies or tulips?“ *Central Asia-Caucasus Analyst*, 2005 05 18. <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/3062>> [Žiūrėta 2010 01 20];
15. Dobbins, James et al., „The Beginner’s Guide to Nation-building“. RAND National security research division, Prepared for the Smith Richardson Foundation, 2007, 284 p. <www.rand.org/pubs/monographs/2007/RAND_MG557.pdf> [Žiūrėta 2009 01 20];
16. Dowling, Malcolm J. ir Ganeshan Wignaraja, „Central Asia’s Economy: Mapping Future Prospects to 2015“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, July 2006, 102 p. <<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0607Wignaraja.pdf>> [Žiūrėta 2007 02 11];
17. Dumbaugh, Kerry, „China’s Foreign Policy: What Does It Mean for U.S. Global Interests?“ CRS Report for Congress, July 18, 2008, 26 p. <<http://fas.org/sgp/crs/row/RL34588.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 20];
18. Engdahl, William F., „Washington is Playing a Deeper game with China“. *Global Research*, July 11, 2009. <<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=14327>> [Žiūrėta 2009 12 16];
19. Foucault, Michel, „The Birth of Bio-Politics. Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality“, 17 p. <www.thomaslemkeweb.de/engl.%20texte/The%20Birth%20of%20Bio%20politics%203.pdf> [Žiūrėta 2008 04 14];

20. Gatev, Ivaylo, „The EU and the coloured revolutions: facilitating political change in the eastern neighbourhood“, 25 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/GatevEU_and_Coloured_Revolution.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08];
21. Glantz, Michael H., „Davies J-Curve Revisited“. 27 June 2003. <www.fragileecologies.com/jun27_03.html> [Žiūrėta 2008 01 27];
22. Gretsky, Sergei, „Civil War in Tajikistan: Causes, Developments and Prospects for Peace“. Kn. Roald Z. Sagdeev ir Susan Eisenhower (sud., taip pat Douglas A. R. Goudie ir Heather Parrish Schmitt), *Central Asia: Conflict, Resolution, and Change*. The Center for Political and Strategic Studies, 1995. <http://www.eisenhowerinstitute.org/themes/past_themes/centasia/book/chapter_16.dot> [Žiūrėta 2009 04 21];
23. Grzymala-Busse, Anna, „Informal Institutions and the Post-Communist State“. April 21, 2004, 29 p. <http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2004_818-02f_Grzymala-Busse.pdf> [Žiūrėta 2010 03 02];
24. Hill, Fiona ir Kevin Jones, „Fear of Democracy or Revolution: The Reaction to Andijon“. *The Washington Quarterly*, 29:3, Summer 2006, pp. 111–125. <http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/articles/2006/summer_asia_hill/20060606.pdf> [Žiūrėta 2008 01 27];
25. Hippler, Jochen, „Ethnicity, State, and Nation-Building – Experiences, Policies and Conceptualization“. 2002, 14 p. <http://www.sef-bonn.org/download/veranstaltungen/2002/2002_symp_textbeitrag_hippler_en.pdf> [Žiūrėta 2009 01 17];
26. Imanaliev, Muratbek, „Central Asia: Challenges and responses“. 2006 09 05. <<http://www.ipp.kg/en/analysis/275/>> [Žiūrėta 2010 01 22];
27. Jong-A-Pin, Richard, *Essays on Political Instability: Measurement, Causes and Consequences*. The Netherlands: Print Partners Ipskamp, 5 june 2008, 150 p.

- <http://dissertations.ub.rug.nl/FILES/faculties/feb/2008/r.m.jong.a.pin/t_hesis.pdf> [Žiūrėta 2009 08 13];
28. Kassenova, Nargis, „The impact of the global economic crisis on Central Asia and its implications for the EU engagement“. EUCAM Working paper 05, October 2009, 13 p. <http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/Working_Papers/WP5-EN.pdf> [Žiūrėta 2011 03 11];
29. Kuzio, Taras, „Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Post-Communist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave“, 39 p. <http://www.utoronto.ca/jacyk/Kuzio_ComparativeRevolutions.pdf> [Žiūrėta 2009 12 06];
30. Laruelle, Marlène ir Sébastien Peyrouse, „China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program – A Joint Transatlantic Research and Policy Center, 2009, 201 p. <http://ehistory.osu.edu/osu/origins/download/resource_origins_2-10.pdf> [Žiūrėta 2011 03 12];
31. Oliker, Olga ir David A. Shlapak, „U.S. interests in Central Asia: policy priorities and military roles“. RAND Corporation, 2005, 55 p. <www.rand.org/pubs/monographs/2005/RAND_MG338.pdf> [Žiūrėta 2008 11 14];
32. Peyrouse, Sébastien, „Economic Aspects of the Chinese-Central Asia Rapprochement“. Silk Road Paper, September 2007, 72 p. <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/2007/0709China-Central_Asia.pdf> [Žiūrėta 2012 01 20];
33. Polese, Abel, „Russia, the US, ‘the others’ and the ‘101 things to do to win a (colour) revolution’: reflections on Georgia and Ukraine“, 27 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Abel_polese_Paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08];

34. Reynolds, Julius D. A., „An Empirical Application of Regional Security Complex Theory: The Securitization Discourse in China’s Relations with Central Asia and Russia“. Central European University, 4 June 2009, 72 p. <http://www.etd.ceu.hu/2009/reynolds_julius.pdf> [Žiūrėta 2012 01 06];
35. Schoeberlein, John S., „Academic work and selected publications“. <<http://www.people.fas.harvard.edu/~schoeber/>> [Žiūrėta 2011 03 14];
36. Smith, Anthony D., „Nations and their pasts“. The Warwick Debates – Anthony D. Smith’s opening statement. <<http://members.tripod.com/GellnerPage/Warwick.html>> [Žiūrėta 2009 01 23];
37. Starr, Frederick S., „Clans, Authoritarian Rulers, and Parliaments in Central Asia“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, A Joint Transatlantic Research and Policy Center, 2005, 26 p. <http://www.isdp.eu/images/stories/isdp-main-pdf/2006_starr_clans-authoritarian-rulers-and-parliaments-in-central-asia.PDF> [Žiūrėta 2007 02 11] (daugiau publikacijų: <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/staff/staff_web/frederick_starr.htm> [Žiūrėta 2011 03 14]);
38. Stephenson, Carolyn, „Nation Building“. January 2005. <http://www.beyondintractability.org/essay/nation_building/> [Žiūrėta 2009 01 20];
39. Swanström, Niklas, Svante E. Cornell ir Anara Tabyshalieva, „A Strategic Conflict Analysis of Central Asia With a Focus on Kyrgyzstan and Tajikistan“. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, June 1, 2005, 40 p. <http://www.silkroadstudies.org/docs/publications/2005/SIDA_CA.pdf> [Žiūrėta 2007 02 11];
40. Trough, Sergei, „China’s Changing Oil Strategy and its Foreign Policy Implications“. CNAPS Working Paper, The Brookings Institution, July

- 1, 1999. <http://www.brook.edu/fpcnaps/papers/1999_troush.html> [Žiūrėta 2009 03 20];
41. Volovoj, Vadim, „Ar pildosi A. Dugino pranašystės?“ 2008 10 13. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=2762>> [Žiūrėta 2008 10 15];
42. Volovoj, Vadim, „Centrinės Azijos reikšmė Vakarų operacijai Afganistane“. 2009 02 21. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=3170>> [Žiūrėta 2009 02 22];
43. Volovoj, Vadim, „Afganistano problema: ieškant proveržio kelio“. 2009 10 21. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=3622>> [Žiūrėta 2009 10 22];
44. Volovoj, Vadim, „Politinė reforma Uzbekistane: įpėdinio belaukiant...“. 2011 02 11. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=4494>> [Žiūrėta 2011 02 11];
45. Weber, Max, „Politics as a Vocation“. <http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukuma/weber/lecture/politics_vocation.html> [Žiūrėta 2009 08 22];
46. Weinthal, Erika, „Water Conflict and Cooperation in Central Asia“. UNDP Human Development Report, 2006, 36 p. <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2006/papers/weinthal%20erika.pdf>> [Žiūrėta 2012 02 02];
47. Wilson, Jeanne L., „Colour Revolutions: The View From Moscow and Beijing“, 21 p. <http://www.ucl.ac.uk/ceelbas/events/Jeanne_Wilson_paper.pdf> [Žiūrėta 2009 12 08];
48. „Bullets Were Falling Like Rain: The Andijon Massacre, May 13, 2005“. Human Rights Watch Report, Vol. 17, Number 5 (D), June 2005. <<http://hrw.org/reports/2005/uzbekistan0605/>> [Žiūrėta 2009 04 21];
49. „Burying the Truth: Uzbekistan Rewrites the Story of the Andijon Massacre“. Human Rights Watch Report, Vol. 17, Number 6 (D), September 2005. <<http://hrw.org/reports/2005/uzbekistan0905/>> [Žiūrėta 2009 04 21];

50. „Central Asia: Decay and Decline“. International Crisis Group, Asia Report, № 201, 3 February 2011, 42 p. <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/201%20Central%20Asia%20-%20Decay%20and%20Decline.ashx>> [Žiūrėta 2011 03 11];
51. „Central Asia: Migrants and the Economic Crisis“. International Crisis Group, Asia Report, № 183, 5 January 2010, 24 p. <<http://www.nrc.nl/redactie/buitenland/rapporten/icgmigrantencentraalazie.pdf>> [Žiūrėta 2010 02 01];
52. „Central Asia: Water and Conflict“. International Crisis Group, Asia Report, № 34, 30 May 2002, 38 p. <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/Central%20Asia%20Water%20and%20Conflict.pdf>> [Žiūrėta 2012 02 11];
53. „Drugs and Conflict“. International Crisis Group, Asia Report, № 25, 26 November 2001, 32 p. <<http://www.who.int/disasters/repo/7456.pdf>> [Žiūrėta 2007 02 11];
54. „Global Corruption Report 2008“. Transparency International. <http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/gcr2008#dnld> [Žiūrėta 2009 04 03];
55. „Kyrgyzstan: A Hollow Regime Collapses“. International Crisis Group, Asia Briefing № 102, Bishkek/Brussels, 27 April 2010, 14 p. <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/kyrgyzstan/B102%20Kyrgyzstan%20-%20A%20Hollow%20Regime%20Collapses.ashx>> [Žiūrėta 2010 05 01];
56. „Niyazov’s Turkmenistan: a sultanistic regime?“ 10 p. <<http://www.islamawareness.net/CentralAsia/Turkmenistan/cummings.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 31];
57. „Tajikistan: on the road to failure“. International Crisis Group, Asia Report, № 162, 12 February 2009, 26 p.

- <[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/tajikistan/162_tajikistan_on_the_road_to_failure.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/asia/central-asia/tajikistan/162_tajikistan_on_the_road_to_failure.pdf)> [Žiūrėta 2012 02 09];
58. „The Private Pocket of the President (Berdymukhamedov): Oil, Gas and the Law“. *Crude Accountability*, 2011, 41 p. <http://www.crudeaccountability.org/en/uploads/File/turkmenistan/Private%20pocket_EN.pdf> [Žiūrėta 2011 10 22];
59. „Uzbekistan: The Andijon Uprising“. International Crisis Group, Asia Briefing, № 38, 25 May 2005, 19 p. <<http://merln.ndu.edu/archive/icg/uzbekistanandijonuprising.pdf>> [Žiūrėta 2009 04 21];
60. „Uzbekistan: Lifting the Siege on the Truth About Andizhan“. Amnesty International, 20 September 2005. <<http://web.amnesty.org/library/Index/ENGEUR620212005>> [Žiūrėta 2009 04 21];
61. Адипова, Людмила, „Казахстан: ‘силиконовая демократия’ “. По материалам семинара АПН-ИНС „Цена ‘казахстанского вопроса’ для России“, 30 июня 2005 г. <<http://www.apn.ru/publications/article1495.htm>> [Žiūrėta 2010 02 18];
62. Азар, Илья, „Прославились“. 2011 12 18. <<http://lenta.ru/articles/2011/12/18/zhanaozen/>> [Žiūrėta 2011 12 21];
63. Алексеева, Нина и Ирина Иванова, „Средняя или Центральная Азия?“ 24 декабря 2007 г. <<http://geo.1september.ru/2003/28/13.htm>> [Žiūrėta 2008 10 25];
64. Бабаджанов, Бахтияр М., „Суфизм – альтернатива терроризму?“ 14 с. <<http://www.knyazev.org/biblio/Sufism-polit.pdf>> [Žiūrėta 2009 02 03];
65. Бадыкова, Наджия, „США, Китай, Россия: партнеры или конкуренты в Центральной Азии?“ 2007 02 08. <<http://www.voanews.com/russian/archive/2007-02/2007-02-08-voa9.cfm>> [Žiūrėta 2009 03 20];

66. Белов, Сергей и Константин Завражин, „Евразийский союз появится в 2015 году“. *Российская газета*, 2011 11 18. <<http://www.rg.ru/2011/11/18/souz-site.html>> [Žiūrėta 2011 12 22];
67. Бёрк, Джастин, „Революция в Кыргызстане: ‘Будь осторожен в своих желаниях...’“ 2005 03 08. <www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav032805ru.shtml> [Žiūrėta 2007 02 10];
68. Богданов, Тимофей, „Казахстан не против ‘Набукко’, но...“ 2010 07 18. <<http://fintimes.km.ru/ekonomika-rossii/nabucco/12052>> [Žiūrėta 2010 08 20];
69. Бологов, Петр, „Кто бы сомневался?“ 2005 07 11. <<http://lenta.ru/articles/2005/07/11/bakiev/>> [Žiūrėta 2008 01 21];
70. Бутрин, Дмитрий, „Среднюю Азию ставят на довольствие“. *Коммерсантъ*, № 41 (4826), 2012 03 07. <<http://lenta.ru/news/2012/03/07/fskn/>> [Žiūrėta 2012 03 08];
71. Бушков, Валентин и Дмитрий Микульский, *Анатомия гражданской войны в Таджикистане*. Москва: 1996. <http://www.ca-c.org/datarus/st_08_bush.shtml> [Žiūrėta 2009 04 21];
72. Воробьёв, Владислав, „Право на вечность. Парламент Казахстана разрешил Нурсултану Назарбаеву избираться неограниченное число раз“. *Российская газета (Федеральный выпуск)*, № 4368 от 19 мая 2007 г. <<http://www.rg.ru/2007/05/19/nazarbaev.html>> [Žiūrėta 2009 03 11];
73. Геллнер, Эрнест, *Нации и национализм* (Глава 1. Определения / раздел – *Нация*). Москва: изд-во «Прогресс», 1991. <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/gelln/01.php> [Žiūrėta 2010 01 22];
74. Дубнов, Аркадий, „Россия возвращается в Узбекистан как инвестор и стратегический партнер“, 2004 06 17. <<http://www.ferghana.ru/article.php?id=2949>> [Žiūrėta 2007 06 17];

75. Дульман, Павел, „Эксперты расценивают договорённости о строительстве Прикаспийского газопровода как внешнеполитическую победу России“. *Российская газета (Федеральный выпуск)*, № 4363 от 15 мая 2007 г. <www.rg.ru/2007/05/15/experty.html> [Žiūrėta 2007 07 11];
76. Иванов, Игорь, „Вопрос казахстанской идентичности: а оно нам надо?!“ 2009 03 30. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=3267>> [Žiūrėta 2009 04 02];
77. Казанцев, Андрей, *‘Большая игра’ с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия*“. Москва: Некоммерческий Фонд «Наследие Евразии», 2008, 247 с. <http://www.fundeh.org/files/publications/132/kazancev_a_a_bolshaya_igra_s_neizvestnymi_pravilam.pdf> [Žiūrėta 2012 01 06];
78. Караганов, Сергей, „Тегеран, Пекин, Каир“. *Российская газета (Федеральный выпуск)*, № 5406 (30), 2011 02 14. <<http://www.rg.ru/2011/02/11/karaganov-egipet-site.html>> [Žiūrėta 2011 04 07];
79. Кислов, Даниил, „Кто и что стоит за беспорядками в Казахстане?“ 2011 12 17. <<http://www.fergananews.com/article.php?id=7214>> [Žiūrėta 2011 12 21];
80. Лазаревич, Константин, „Так все-таки Средняя или Центральная? Еще раз о районировании и географической терминологии“. <<http://geo.1september.ru/articlef.php?ID=200303004>> [Žiūrėta 2008 02 22];
81. Лебон, Гюстав, *Психология народов и масс*. Санкт-Петербург: изд-во «Макет», 1995. <<http://lib.ru/POLITOLOG/LEBON/psihologia.txt>> [Žiūrėta 2009 11 12];
82. Ленин, Владимир, „Детская болезнь ‘левизны’ в коммунизме“. 1920 г. Кн. *Энциклопедический словарь крылатых слов и*

- выражений. <<http://bibliotekar.ru/encSlov/3/85.htm>> [Žiūrėta 2009 11 11];
83. Майкова, Галина, „Перспективы отношений России и Центральной Азии“. 27 февраля 2007 г. <<http://www.kreml.org/opinions/143094063>> [Žiūrėta 2009 12 12];
84. Майкова, Галина, „Центральная Азия: цена казахских интеграционных прожектов“. 2007 05 09. <<http://www.analitika.org/article.php?story=20070504031700955&mode=print>> [Žiūrėta 2009 05 09];
85. Матакбаева, Ляззат Х., „Основные направления легитимации политической власти Республики Казахстан“. <http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Politologia/1_57493.doc.htm> [Žiūrėta 2010 03 18];
86. Миграян, Аза, „Миграция как фактор риска в сфере экономической безопасности стран Центральной Азии“. <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_260109.shtml> [Žiūrėta 2009 01 15];
87. Молдобаев К., „Западные исследования Центральной Азии“. <http://www.asiajournal.to.kg/ru/issues/1998/0203/west_res.html> [Žiūrėta 2009 03 12];
88. Мусабаяева, Анар, „О траектории демократии в Кыргызстане“. 2010 04 07. <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270626660>> [Žiūrėta 2010 04 07];
89. Найденов, Игорь, „Аскар Акаев: Какой же из меня деспот?“ 2006 11 01. <<http://archive.mignews.com.ua/articles/230128.html>> [Žiūrėta 2008 01 21];
90. Немцов, Борис и Владимир Милов, „Путин и Газпром“. Независимый экспертный доклад, 2008, 32 с. <<http://www.milov.info/wp-content/uploads/2008/09/putin-i-gazprom.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 20];

91. Ниязов, Сапармурат, Рухнама.
<<http://www.turkmenistan.gov.tm/ruhnama/ruhnama-index.html>>
[Žiūrėta 2009 04 02];
92. Оленев, Максим, „Роды и кланы Средней Азии“. *Генеалогия*, № 5, 2006 г. <<http://www.whoiswho.ru/russian/Curnom/52006/klan.htm>>
[Žiūrėta 2008 12 02];
93. Орхан, Джемаль, „События в Андижане были спровоцированы конкурирующими кланами правящей элиты Узбекистана“. *Наша Версия*, 30 мая 2005 г. <<http://www.press-attache.ru/Article.aspx/week/960>> [Žiūrėta 2009 03 31];
94. Островский, Андрей, „Неудобный партнер на Востоке“. 2008 01 15. <http://en.ng.ru/energy/2008-01-15/17_partner.html> [Žiūrėta 2009 12 12];
95. Панфилова, Виктория, „Тень коканда над Киргизией“. *Эхо планеты*, 8 апреля 2010 г. <http://www.ekhoplanet.ru/world_500_5037> [Žiūrėta 2010 05 19];
96. Парамонов, Владимир ir Алексей Строков, „Экономическое присутствие России и Китая в Центральной Азии“. Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Center, 2007, 15 с. <<http://ceasia.ru/dokladi/ekonomicheskoe-prisutstvie-rossii-i-kitaya-v-tsentralnoy-azii-2.html>> [Žiūrėta 2012 01 20];
97. Парамонов, Владимир, Алексей Строков ir Олег Столповский, *Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность*. Бишкек: 2008, 201 с. <<http://ceasia.ru/knigi/rossiya-i-kitay-v-tsentralnoy-azii-politika-ekonomika-bezopasnost.html>> [Žiūrėta 2012 01 20];
98. Путин, Владимир, „Россия и меняющийся мир“. *Московские новости*, 27 февраля 2012 г. <<http://mn.ru/politics/20120227/312306749.html>> [Žiūrėta 2012 02 27];
99. Рахимов, Санахан, „История временщикам не подвластна. Исмаил Самани – псевдооснователь таджикского государства“. 2008 01 11.

- <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1200056820>> [Žiūrėta 2009 04 02];
100. Резчиков, Андрей, „Это узбекский сигнал Западу“. 3 августа 2009 г. <<http://www.vz.ru/politics/2009/8/3/314050.html>> [Žiūrėta 2009 12 17];
101. Самигуллина, Алия, „ОДКБ приходит в боеготовность“. 2009 06 08. <http://www.gazeta.ru/politics/2009/06/08_a_3208308.shtml> [Žiūrėta 2009 12 17];
102. Сидоров, Олег, „Исламский фактор в ЦА: гипотетическая или реальная угроза?“ 2008 12 05. <www.gazeta.kz/art.asp?aid=73449> [Žiūrėta 2009 12 07];
103. Солозобов, Юрий, „Казахстан как политическая машина времени“. 28 июля 2007 г. <http://www.ia-centr.ru/archive/public_details9218.html?id=736> [Žiūrėta 2010 03 18];
104. Тищенко, Михаил, „День тюльпана“. 2010 04 07. <<http://www.lenta.ru/articles/2010/04/07/unrest/>> [Žiūrėta 2010 04 07];
105. Тищенко, Михаил, „Вероятность ‘казахской зимы’ “. 2011 12 19. <<http://lenta.ru/articles/2011/12/19/zhanaozen/>> [Žiūrėta 2011 12 21];
106. Тошмухаммадов, Мехрали, „Гражданская война в Таджикистане и постконфликтное восстановление“. Университет Хоккайдо, Центр Славянских исследований, 21st Century COE Program „Making a Discipline of Slavic Eurasian Studies: Meso-Areas and Globalization“, Саппоро, 2004, 26 с. <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/pdf_seminar/040607tasmuhammadov.pdf> [Žiūrėta 2009 04 21];
107. Улуныян, Артём, „История Центральной Азии: Слишком ‘Большая игра’ “. 2007 03 16. <<http://www.ferghana.ru/article.php?id=4985>> [Žiūrėta 2009 04 02];
108. Шарп, Джин, *От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения.* 1993. <<http://www.psyfactor.org/lib/sharp.htm>> [Žiūrėta 2008 01 10];

- 109.Шустов, Александр, „Россия и Китай в Центральной Азии: соперничество или сотрудничество?“ 2011 10 28.
<<http://hvylya.org/analytics/geopolitics/14144-rossija-i-kitaj-v-tsentralnoj-azii-sopernichestvo-ili-sotrudnichestvo.html>> [Žiūrėta 2012 01 20];
- 110.„Александр Дугин: Многополярность – это революционная перспектива“. 21 сентября 2006 г.
<<http://viperson.ru/wind.php?ID=274414>> [Žiūrėta 2008 04 15];
- 111.Афоризмы: О. Мирабо. <<http://www.aforismo.ru/authors/3128/>>
[Žiūrėta 2009 11 11];
- 112.„Бакиев обвинил в беспорядках в Киргизии ‘внешние силы’ “. 8 апреля 2010 г. <http://vz.ru/news/2010/4/8/391231.html>> [Žiūrėta 2010 04 10];
- 113.„Бархат.ру“. <<http://rutube.ru/tracks/203641.html>> [Žiūrėta 2008 01 14];
- 114.„Бердымухамедов велел ученым пересмотреть прошлое туркмен“. 2010 09 15. <<http://www.lenta.ru/news/2010/09/15/president/>> [Žiūrėta 2010 09 15];
- 115.„Бердымухамедов набрал 97 процентов на президентских выборах в Туркмении“. 2012 02 13.
<<http://lenta.ru/news/2012/02/13/berdymukhamedov/>> [Žiūrėta 2012 02 14];
- 116.„В. Путин: К. Бакиев наступает на те же грабли, что и А. Акаев“. 2010 04 07. <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270663020>>
[Žiūrėta 2010 04 07];
- 117.„Вызовы социального развития в Центральной Азии“. <<http://demoscope.ru/weekly/2006/0235/analit02.php>> [Žiūrėta 2009 04 03];
- 118.Государство в меняющемся мире. Отчёт о мировом развитии 1997 года (перевод на русский – Агенство экономической информации „Прайм-Тасс“). Москва: Публикация по заказу

- Всемирного банка, 1997, viii, 312 с. <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2007/06/20/000020953_20070620145917/Rendered/PDF/173000RUSSIAN018213137761901PUBLIC1.pdf> [Žiūrėta 2009 01 19];
- 119., „Добыча ускользает“. 2008 01 23. <<http://www.oilru.com/news/63838/>> [Žiūrėta 2009 03 20];
- 120., „Долг платежом красен. ‘Роснефть’ и ‘Транснефть’ ‘отработают китайские кредиты в рамках межправительственного соглашения’ о сотрудничестве в нефтяной сфере“. 2009 04 21. <<http://www.prime-tass.ru/news/articles/-201/%7BEA53F76D-6818-42CC-B858-E81CC6D52A3B%7D.uif>> [Žiūrėta 2009 12 12];
- 121., „Китай намерен к 2015 г. увеличить импорт газа из Центральной Азии в пять раз“. *Электронный журнал энергосервисной компании „Экологические системы“*, № 11, 2011 (ноябрь). <http://esco-ecosys.narod.ru/2011_11/art64.htm> [Žiūrėta 2012 01 20];
- 122., „Лидеры стран ЕвразЭС пустили Киргизию в Таможенный союз“. 2011 10 19. <<http://www.lenta.ru/news/2011/10/19/join/>> [Žiūrėta 2011 10 22];
- 123., „Лучше умереть, чем так жить“. Интервью с туркменским оппозиционером Нурмухаммедом Ханамовым, 2011 07 18. <<http://lenta.ru/articles/2011/07/18/hanamov/>> [Žiūrėta 2011 10 02];
- 124., „Макроэкономический обзор: Перспективы развития Центрально-Азиатского региона“. Аналитический центр Avesta Research (АЦ), 31 августа 2006 г., 4 с. <http://www.avestagroup.com/lib/research/mer_310806r.pdf> [Žiūrėta 2007 10 02];
- 125., „Медведев: военные силы ОДКБ будут не хуже НАТО“. 4 февраля 2009 г. <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=249914>> [Žiūrėta 2009 02 05];

- 126.,,Медведев и Каримов договорились о поставках узбекского газа“.
23 января 2009 г. <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=245124>> [Žiūrėta 2009 01 25];
- 127.,,Мустакиллик, узбекчилик и выжженное поле“. Интервью с главным редактором ИА „Фергана“ Даниилом Кисловым, 2011 09 26. <<http://www.lenta.ru/articles/2011/09/26/kislov/>> [Žiūrėta 2011 10 14];
- 128.,,Н. Назарбаев: Беспорядки в Жанаозене финансировались из-за рубежа“. 27 декабря 2011 г. <<http://top.rbc.ru/society/27/12/2011/631884.shtml>> [Žiūrėta 2011 12 31];
- 129.,,Нацкомисия по изучению причин и последствий июньских событий на юге КР: Беспорядки были подготовлены узбекскими лидерами“. 2010 08 17. <<http://tazar.kg/index.php?dn=news&to=art&id=1077>> [Žiūrėta 2010 08 22];
- 130.,,Ошские события – будет ли найдена справедливость?“ 2010 08 23. <http://inoforum.ru/inostrannaya_pressa/oshskie_sobytiya_-_budet_li_najdena_spravedlivost/> [Žiūrėta 2010 08 25];
- 131.,,Парламент Киргизии одобрил реформирование базы ‘Манас’“. 2009 06 25. <<http://www.lenta.ru/news/2009/06/25/manas/>> [Žiūrėta 2009 06 25];
- 132.,,Постскрипtum“ с Алексеем Пушковым, 10 апреля 2010 г. <<http://www.tvc.ru/bcastArticle.aspx?vid=50cd752c-9827-4597-84da-05318bccae82>> [Žiūrėta 2010 04 14];
- 133.,,Почему в Казахстане произошли беспорядки?“ Пресс-конференция казахстанского политолога Досыма Сотпаева, 2011 12 22. <<http://lenta.ru/conf/dsatpaev/>> [Žiūrėta 2011 12 29];
- 134.,,Президент Киргизии благодарен России за кредит и закрывает авиабазу США в Манасе“. 2009 02 04. <<http://www.narodinfo.ru/news/64116.html>> [Žiūrėta 2009 02 14];

- 135., Прикаспийский газопровод“. <<http://www.gazprom.ru/production/projects/pipelines/pg/>> [Žiūrėta 2010 08 20];
- 136., Россия начала поставлять в Китай нефть по трубопроводу Сковородино-Дацин“. 2011 01 01. <<http://old.er.ru/about/text.shtml?17/8601,110989>> [Žiūrėta 2011 03 12];
- 137., РФ, Белоруссия и Казахстан объединили экономические пространства“. 9 декабря 2010 г. <<http://top.rbc.ru/economics/09/12/2010/512267.shtml>> [Žiūrėta 2010 12 10];
138. „США: Завоевание и подчинение Востока“. <<http://video.google.com/videoplay?docid=3846833218126330420>> [Žiūrėta 2008 01 14];
- 139., Туркменистан будет поставлять в Китай дополнительно 25 млрд. кубометров природного газа в год“. 2011 11 24. <<http://www.cisnews.org/news/tm/4339-turkmenistan-budet-postavlyat-v-kitay-dopolnitelno-25-mlrd-kubometrov-prirodnogo-gaza-v-god.html>> [Žiūrėta 2012 01 20];
- 140., Хлопковое проклятие: разрушительная монокультура Центральной Азии“. International Crisis Group Азия, Доклад № 93, 2005, 61 с. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/093_curse_of_cotton_web_russian.pdf> [Žiūrėta 2012 02 11];
- 141., Цветные революции на постсоветском пространстве“. <http://www.memoid.ru/node/Cvetnye_revolyucii_na_postsovetskom_prostranstve> [Žiūrėta 2010 08 30];
- 142., США возобновят военную помощь Узбекистану“. 2012 02 02. <<http://lenta.ru/news/2012/02/01/help/>> [Žiūrėta 2012 02 05];
- 143., Это все придумал Черчилль... Экс-президент Акаев ждет Бакиева и обвиняет в очередной революции США“. 2010 04 07.

<<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270645080>> [Žiūrėta 2010 04 07];

144. „Южный поток“.

<<http://www.gazprom.ru/production/projects/pipelines/south-stream/>>

[Žiūrėta 2010 08 20];

145. „Южный поток’ и Прикаспийский газопровод отменяются?“

<http://www.eegas.com/gen_schem1r.htm> [Žiūrėta 2009 01 12].